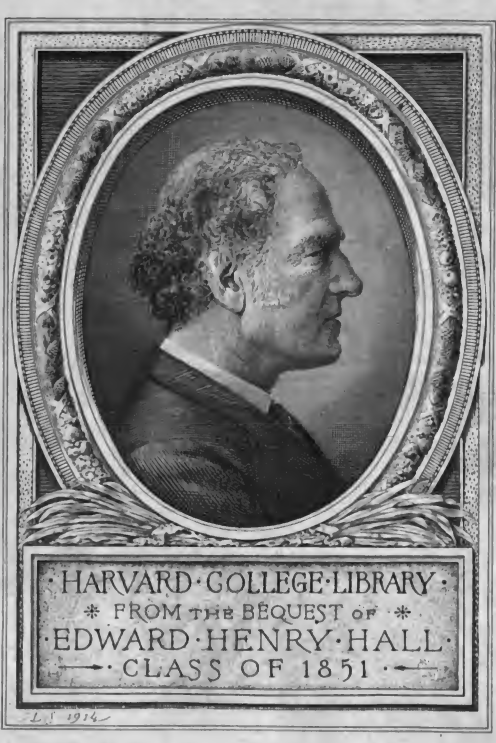

·HARVARD·COLLEGE·LIBRARY·
FROM THE BEQUEST OF
·EDWARD·HENRY·HALL·
·CLASS OF 1851·

1,25

PHILOSOPHIÆ RATIONALIS

ELEMENTA.

LOGICÆ

SEU

PHILOSOPHIÆ RATIONALIS

ELEMENTA,

CURA

GERARDI CASIMIRI UBAGHS,

CAN. HON. ECCL. CATH. LEOD., S. THEOL. DOCT., IN UNIVERSITATE CATH. LOVAN. PHIL. PROF. ORD.

EDITIO SEXTA,

DENUO RECOGNITA.

Videte, ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum... Fons sapientiæ verbum Dei.
COL. II, 8 et ECCLI. I, 5.

LOVANII,
EXCUDEBANT VANLINTHOUT ET SOCII,
UNIVERSITATIS CATHOLICÆ TYPOGRAPHI.

1860

Opus quod inscribitur : *Logicæ seu Philosophiæ rationalis elementa, cura Gerardi Casimiri Ubaghs, can. hon. eccl. cath. Leod. , s. Theol. doct., in Universitate cath. Lovan. phil. prof. ord. editio sexta*, ex auctoritate Eminentissimi et Reverendissimi Cardinalis Archiepiscopi Mechliniensis et legum academicarum præscripto recognitum, quum fidei ac bonis moribus contrarium nihil continere visum fuerit, imprimi potest.

Datum Lovanii, die 12 mensis decembris 1859.

P. F. X. de Ram, *Rect. Univ.*

LOGICÆ

SEU

PHILOSOPHIÆ RATIONALIS

ELEMENTA.

INTRODUCTIO.

Logicæ universæ definitio, divisio, objectum, finis et utilitas.

1. *Philosophia* definiri potest scientia rationis.

2. Rationis nomine tria valde diversa hic significantur, scilicet : 1° veritates quævis absolutæ, quas tractat *Metaphysica;* 2° mens humana quatenus veritatis capax est, in quâ versatur *Psychologia;* 3° complexio viarum seu legum quas mens in scrutandâ et perspiciendâ veritate sequi debet, de quibus agit *Logica.*

3. Hæ leges distingui solent in *leges cogitandi* et in *leges cognoscendi.* Logica latius accepta utrasque leges illas complectitur, strictius sumpta solas cogitandi leges expendit.

4. Hoc autem cogitatio et cognitio apud logicos differunt : *Cogitatio* est actus quo mens suas ipsius ideas recolit, explorando quibus constent notis, et quî ipsæ se habeant aliæ ad alias, nempe utrum una alteram contineat, an excludat, an recipere tantum possit; *cognitio* contra est actus quo mens res ipsas sibi exhibitas ut exstantes considerat.

5. Cognitio porro *directa* vel *reflexa* est, prout cogitationis modo definitæ exercitio destituta vel nixa est.

6. Distinctionis causâ cogitandi facultas *intellectus*, cognoscendi facultas *ratio* strictius accepta vocari hodie consuevit.

Itaque *cogitare* dicor ubi, mente volvens e. g. ideas *substantiæ*, *intelligentiæ*, *libertatis*, investigo quibus notis ideæ illæ constent, quique illæ se habeant inter se, sive existant sive non existant res quales illis ideis exhibentur. *Cognosco* autem si animum humanum substantiam intelligentem et liberam esse intra me dico. Et hæc cognitio directa seu vulgaris est, vel contra reflexa seu scientifica, prout illud intra me dico ignotis aut neglectis, vel contra perpensis et rite adhibitis viis quibus illud verum esse sciri et demonstrari potest.

7. Hinc patet cur logica universa dividi possit in *logicam realem*, quæ leges cognoscendi prosequitur, et in *logicam formalem*, quæ leges cogitandi declarat.

Atque hæc sola logicæ universæ, quatenus scientia est, apta divisio esse videtur. Ea enim quæ *logica naturalis* vocatur, non alicujus scientiæ membrum est, sed hominibus naturaliter insita vis recte cogitandi, sine quâ scientia acquiri nequit, quamque logica *scientifica* sive *artificiosa*, non procreare, sed perficere potest ac debet (1).

8. Itaque logices universæ *objectum* sunt leges cognoscendi et cogitandi; ejusdem autem *finis* est ostendere, quomodo illud quod verum est sciri, demonstrari, a conviciis vindicari, et quod falsum est confutari recte possit.

Quapropter logica male vocatur ars sive scientia inveniendæ veritatis aut certitudinis acquirendæ. Quæ voces eo tendunt ut logicam cujusque veri magistram esse, nec sine logicâ notitiam

(1) Quod attinet ad quæstionem, utrum logica *ars* dicenda sit an *scientia*, hæc pauca notamus. Scientia generatim sumpta est cognitio mere contemplativa quæ in solâ meditatione continetur; ars in scientiæ illius usu consistit. Propterea ab antiquis scientia *docens* et ars *utens* dicebatur. Hinc logica simul ars et scientia dici potest : scientia quidem est ei qui studio et meditatione perspicit leges quas intellectus in operationibus suis ex naturâ suâ sequi debeat; ars est illi qui leges illas in cogitando et loquendo de re quâvis apte sequitur.

ullius veritatis certam haberi posse significent. Quid enim? quamquam recto logices usu plura vera esse comperiantur quæ secus vel incerta vel nunquam aperte cognita nobis forent, multa tamen nota, multa certa cuique sunt sine logicâ, alia etiam ante logicæ usum certo constare debent quibus logica tamquam elementis et principiis utatur. Logica non est via utcumque cognoscendi, at instrumentum sciendi. Quare longe melius quam Cicero, qui logicam *veri et falsi disceptatricem et judicem* habet, sentit D. Augustinus, qui illam *scientiarum judicem et formatricem* vocat, et Aristoteles, qui ipsam *organum* seu *instrumentum scientiarum* appellat.

9. Inde perspicitur ad quid, cui et quando logices peritia acquirenda sit. Nempe

1° Logica necessaria est : *a*) ab obtinendam veritatis scientiam, *b*) ad veritatem apte docendam, *c*) ad eam rite probandam, *d*) ad ipsam legitime propugnandam, *e*) ad falsa recte confutanda.

2° Logicæ studium summe necessarium est iis qui scientiæ operosiori cuicumque animum applicare volunt. Nam, quum lógica instrumentum sciendi sive organum scientiarum jure et merito habeatur, nemo in scientiis quibusvis multum proficiet, qui illius præcepta non apprime combiberit. Itaque theologus, jurisperitus, medicus, philosophus, mathematicus, physicus sine logices notitiâ doctus et idoneus esse omnino nequit.

3° Logicæ præcepta ante percipienda sunt quam peculiarium, provectiorum, abstrusiorumve scientiarum studio operam dare cum certo successu possimus, siquidem logica horum apparatus necessarius est. Re enim verâ quis longiores et difficiliores scientiarum demonstrationes intelligere queat, nisi jam ante sciat, quid sit demonstratio et quomodo perficienda?

LOGICÆ PARS PRIOR.

LOGICA FORMALIS.

Logicæ formalis definitio, objectum, finis, divisio, fundamentum.

10. *Logica formalis* seu proprie dicta est *scientia legum cogitandi*. Quæ definitio logices objectum simul et finem complectitur, nempe leges cogitandi, quæ sciri debeant.

11. *Cogitatio*, ut jam diximus (4-6), est actus quo intellectus ideas suas explorat ad perspiciendum quid contineant et qui inter se cohæreant, mentem abstrahendo a quæstione utrum existant necne res quæ ipsis respondeant.

12. *Cogitationes* igitur, seu potius *cogitata* dicuntur formulæ quas intellectus cogitando in se ipso conficit.

13. Hujusmodi cogitata, æque ac intellectûs operationes quibus formantur, a logicis tria distinguuntur : *idea*, *judicium*, *ratiocinatio*, quæ omnes collineant ad scientiam seu *demonstrationem;* omnis enim demonstratio ratiocinando conficitur, omnis ratiocinatio ex pluribus constat judiciis et omne judicium ex pluribus ideis. Unde in hac divisione ipsius logices divisio fundatur.

14. *Cogitandi leges* porro sunt principia seu regulæ quas intellectus sequi debet ut recte cogitet, hoc est, recte concipiat, recte judicet, recte ratiocinetur, recte demonstret. Aliis verbis, leges illæ sunt principia ex quibus perspicitur, quid cogitato quodam posito cogitari debeat, vel cogitari nequeat, vel cogitari solummodo possit.

15. Has leges naturaliter servat quisquis ratione utens apte ratiocinatur, etiamsi illas nondum sciat. Sed logices est easdem ita expendere ut earum vera scientia habeatur.

Leges illæ utique naturæ nostræ insitæ sunt, et sicut aliæ veritates absolutæ *a*) per se perspicuæ, *b*) necessariæ et *c*) uni-

it. At aperte cognoscuntur et discernuntur hominum meditatione, doctrinâ et disceptatione.

16. Cogitandi leges jure dividuntur in *generales*, quæ omnes cogitandi modos simul complectuntur, et in *peculiares*, quæ ad hoc aut illud cogitationum genus tantum pertinent.

17. Generales cogitandi leges, quæ velut totius *logicæ fundamentum* sunt, merito dicuntur hæc tria principia : 1° *Principium identitatis*, quod logice his verbis exprimi potest : *Quidquid cum cogitato quodam posito idem est, vel in eo continetur, cogitari debet.* 2° *Principium oppositionis*, quod logice enuntiatur : *Quidquid cum cogitato quodam pugnat, cogitari nequit.* 3° *Principium convenientiæ*, quod logice effertur : *Quidquid cum cogitato quodam, etsi non idem sit, non pugnat tamen, sed congruit* (seu potest consistere), *cogitari potest* (1).

Facile conspicitur quî hæc tria principia nitantur axiomate : *Nihil potest esse simul et non esse*, seu *Quidquid est est.* Quod tamquam omnium primum logices principium negative enuntiari potest his verbis : *Nulla cogitatio secum pugnet*, vel affirmate : *Omnis cogitatio sibi constet.*

18. Principium identitatis etiam merito vocatur *principium inclusionis*, principium oppositionis *principium exclusionis*, principium convenientiæ *principium conciliationis* (*compatibilité*). Et quum principium identitatis probet quid cogitari necesse sit, principium oppositionis quid cogitari nequeat, principium convenientiæ quid cogitari possit (14), hinc primum etiam recte vocatur *principium logicæ necessitatis*, secundum *logicæ impossibilitatis*, tertium *logicæ possibilitatis.*

Primi illius principii sensus hic est : Quidquid, posito cogitato quodam, cum ipso prorsus idem esse *(perfecte identificari)* vel in ipso includi *(imperfecte identificari)* reperis, illud cogitari necesse est, hoc est, illud affirmate *concipi*, *judicari* et *ratiocinando in-*

(1) Hoc loco non immoramur in exponendo *principio exclusi medii*, quod facile ad principium contradictionis revocatur, et *principio rationis sufficientis*, quod ad logicam realem potius pertinet.

ferri debet. Hi enim tres cogitandi modi sunt (13). Secundi principii sensus est : Quæcumque cogitato cuidam posito adversari seu ab eo excludi comperis, sive cum toto illo cogitato sive cum illius parte aliquâ pugnent, illa nec concipiendo nec judicando nec ratiocinando affirmari possunt, sed tamquam cogitatu impossibilia negari debent. Tertium principium significat : Quæcumque in cogitato quodam posito neque includuntur neque ab eo excluduntur, tamquam sociabilia cum illo cogitato concipi, judicari et ratiocinando concludi possunt.

Ex principio *identitatis* v. g. necessario cogitamus triangulum ut constans ex superficie, tribus lineis et angulis tribus; ex principio *oppositionis* triangulum cogitare non possumus circinatum, globosum, quadratum; ex principio *convenientiæ* triangulum cogitari potest magnum, parvum, æquilaterum, inæquale. Similiter *animal* ex primo illo principio cogitari debet et corpore et vitâ et sentiendi et se movendi facultate præditum; ex secundo cogitari nequit aut corpore aut vitâ aut sentiendi aut se movendi facultate destitutum; ex tertio cogitari potest ferox, mansuetum, quadrupes, bipes, alatum, squamiferum, etc.

Principium convenientiæ igitur tantum declarat, quid ex cogitati positi naturâ possit esse vel non esse, seu quid nec necessario est nec necessario non est. Unde hoc principio solo nunquam constat quid sit vel non sit; sed constat quid esse possit vel non possit, quamdiu non aliunde liquet quid reapse sit vel non sit.

Etiam hic notari debet, quod a nonnullis scriptoribus non satis advertitur, *convenire* cum aliquo cogitato non idem esse ac *pertinere* ad illud cogitatum, vel omnino aut partim *idem esse* cum illo cogitato.

Ex iis quæ supra (13) dicta sunt colligi potest, cur logicam formalem in quatuor dividimus capita; quorum primum agit de ideâ, secundum de judicio, tertium de ratiocinatione, quartum de scientiâ et demonstratione.

CAPUT I.

DE IDEA.

§ I.

IDEÆ DEFINITIO, FUNDAMENTUM DIVISIONIS, COMPREHENSIO ET EXTENSIO.

19. *Idea* logice spectata (1) idem est ac simplex de re quâcumque cogitatum, seu ut passim dicitur, simplex de re quâcumque mentis repræsentatio. Aliis verbis, idea logice sumpta est illud quod intellectui nostro obversatur sive inest, dum de re quâdam ita cogitat ut nihil de eâ expresse affirmet aut neget.

Ita v. g. dum mente percipimus *hominem*, *leonem*, *rosam*, *marmor*, *solem*, *corpus*, *animum*, *sanitatem*, *justitiam*, aut alia sive existentia sive fictitia, nihil de iis expresse affirmantes aut negantes, eorum ideas habere dicimur.

Hinc facile colligitur, singulis hominibus tot ideas esse, quot res ipsi mente percipiunt et quot modis eas simpliciter, hoc est sine affirmatione et sine negatione, percipiunt.

20. In quâvis ideâ discerni debet : 1° modus quo ipsius objectum repræsentatur, 2° quid idea illa contineat, 3° quæ sit ejus perfectio subjectiva, 4° quî idea illa se habeat ad alias ideas, 5° quæ sit ejus veritas. Quæ ideas dividendi quinque fundamenta dici possunt.

21. At priusquam idearum divisionem tractemus, hæc de earum notis, comprehensione et extensione apprime notanda sunt.

22. 1° Rebus quibusque quædam insunt *proprietates*, per quas res ipsæ nobis innotescunt. Ex iis proprietatibus hic præsertim animadvertendæ sunt : *a*) quæ essentiales et constituentes, quæ consecutivæ seu ex essentialibus naturaliter sequentes, et quæ accidentales, fortuitæ mutabilesque di-

(1) Quid sit idea psychologice et metaphysice considerata, non est hujus loci declarare. Declarabitur autem in logicâ reali.

cuntur, prout res cui propriæ sunt omnino non esse, vel naturaliter non esse, vel esse sine iis possit; *b*) quæ distinctivæ seu differentiales, vel contra communes vocantur, prout rem cujus proprietates sunt ab aliis rebus discernunt vel non discernunt.

Homini v. g. ratio, vita, corpus organis instructum essentialia sunt; rationis usus, loquela, ridendi potestas consecutivæ sunt proprietates; sapientia, sanitas, definita corporis magnitudo proprietates ipsi accidentales sunt. Item homo ratione, quâ similis est angelo, differt ab animante, et sensu corporeo, quo similis est animanti, ab angelo differt. Etenim, quod notatione dignum est, eadem proprietas ejusdem rei distinctiva vel communis dici potest, prout res illa cum re aliâ aut aliâ confertur. Vix ulla res ab omnibus aliis rebus distinguitur aliter quam collectione quâdam proprietatum, quæ singulæ ipsi cum rebus aliis atque aliis communes sunt.

23. 2° Sicut res quælibet suis constat proprietatibus, ita idea quæque suis constat notis; nam quod proprietates in rebus hoc notæ in ideis sunt. *Notæ* igitur, sive logica idearum elementa, veræ sunt proprietatum ideæ; scilicet, sicut ideæ res ipsas, ita notæ rerum proprietates menti exhibent. Quare notæ etiam iisdem ac proprietates quas exhibent nominibus vocantur, nempe essentiales, accidentales, communes, distinctivæ, etc.

24. 3° Complexio omnium notarum, quæ in ideâ quâdam continentur, ejusdem ideæ *comprehensio, complexus, quantitas intensiva* in scholis dici solet; collectio autem omnium inferiorum, hoc est, individuorum, specierum vel generum, quæ unâ ideâ conspiciuntur et uno vocabulo enuntiantur, hujus ideæ *extensio, latitudo, ambitus, quantitas extensiva* vel simpliciter *quantitas* nuncupari consuevit.

25. Quo porro major est ideæ cujusvis comprehensio, eo minor ejus est extensio, et vicissim.

Sic e. g. *potentiæ sentiendi, progrediendi, manducandi*, etc. in homine consideratæ *proprietates*, in hominis ideâ vero *notæ* sunt, et quidem *communes*, si hominem cum bestiis compares, sin autem cum meris spiritibus, *distinctivæ*.

Ex iisdem notis simul sumptis conflatur ideæ animalis *comprehensio*; at ejusdem ideæ *extensio* omnia et singula individua, spe-

cies et genera animalium complectitur. Porro ideæ comprehensio ab extensione facile discernitur hoc indicio : Vocabulum, quo idea exprimitur, vere affirmari potest de *singulis* quæ in extensione continentur; sed de iis, quæ comprehensionem constituunt, *omnibus simul sumptis* tantum vere potest affirmari.

Ideæ cujusvis comprehensionem esse eo minorem, quo major ejus est extensio, facile colligitur ex ideis animalis et leonis; nam ideæ animalis extensio major est extensione ideæ leonis, siquidem animalis idea non tantum leonem, sed etiam cætera quævis animantia complectitur; at major est comprehensio ideæ leonis, quum præter omnes notas essentiales animalis etiam eas contineat quibus hoc animal est et ab omnibus aliis animantibus differt.

§ II.

DE IDEA DIRECTA ET REFLEXA, ITEM QUÎ FORMETUR NOTIO.

26. A modo quo idea rem sibi propositam exhibet sive repræsentat, directa vel reflexa nuncupatur.

27. Res pene omnes dupliciter mente cerni seu per ideas menti exhiberi possunt; nempe *a*) ut illarum proprietates primo obvias tantum, et accidentales cum constituentibus promiscue percipiamus, vel *b*) ut, rudes illas repræsentationes peculiari mentis operâ elaborando, præcipuas rerum proprietates distincte conspiciamus, præsertim constituentes et distinctivas.

28. Priores illæ repræsentationes *ideæ directæ*, vulgares et primigeniæ vocantur, item *perceptiones*, seu meræ intellectûs apprehensiones, imagines, vel simpliciter repræsentationes; at posteriores *ideas reflexas*, meditatas, cogitatas, scientificas nuncupant, vel uno verbo *notiones* sive *conceptus*.

29. Itaque idea directa est rudis quædam rei alicujus repræsentatio sine distinctâ hujus proprietatum conscientiâ; sed idea reflexa seu notio est rei cujusdam repræsentatio per distinctum et nobis conscium ejusdem proprietatum constituentium conspectum.

Ut hæc idearum differentia aliquot exemplis, prout materiæ gravitas exigit, dilucidetur, hæc habe. Si v. g. *leonem* mihi animo

exhibeo sub eâ formâ, quæ memoriæ meæ inhæret, ex quo eum infans primo conspexi, mera *perceptio* seu idea directa est; sin vero ipsum ita mihi propono, ut meditate cogitem de vitâ animali, quâ differt a cæteris rebus corporeis, et de aliis ejus proprietatibus, quibus a reliquis animantibus discernitur, leonis *conceptus* sive notio est. Item si *circulum* mihi animo præsentem sisto per phantasma, quod ex olim conspecto circulo mente retinui, circuli mera imago seu apprehensio est; at si cogitem superficiem seu planum, ut vocant, circumscriptum lineâ ubique æqualiter curvâ, circuli notionem seu conceptum habeo. Rursus *pœnitentiæ* meram perceptionem seu ideam vulgarem habeo, quum hunc animi sensum ita experior, vel quum illius quem antea expertus fui memoriam ita tantum habeo, ut ipsum experientiâ quidem, non autem notis sibi propriis ab omni alio sensu distinguam; sed ejus ideam reflexam seu verum conceptum habeo, dum probe mihi conscius sum, etiamsi non experior, pœnitentiam esse amarum animi sensum, natum ex conscientiâ alicujus facinoris libere admissi, dumque sub hac formâ de illâ cogito.

30. Hæc idearum divisio, quod ad repræsentationis modum spectat, ad logicam formalem sufficere videtur.

Alioqui, si ad res ipsas attendis, quæ hoc aut illo modo animo exhibentur, et ideæ directæ et ideæ reflexæ variæ distinguuntur.

Ideæ directæ quidem merito dividuntur in tres classes, puta in *perceptiones sensuum externorum*, quibus prima rerum corporearum notitia acquiritur, in *perceptiones sensûs interni*, quibus præsentes animi ideas et affectiones percipimus, et in *simplicem fidem* seu fidem non meditatam, quâ veritates ordinis moralis, sive historicas sive alias, a rudibus ignavæ memoriæ mandantur.

Conceptus sive notiones itidem a rebus, quas intellectui exhibent, in tres ordines tribui possunt, videlicet in *conceptus puros*, in *conceptus empiricos* et in *conceptus superiores*, *absolutos*, *seu ideas κατ' ἐξοχήν*.

Conceptus puri seu *notiones abstractæ* sunt ii, quibus exhibentur abstractæ et maxime generales illæ intellectûs formæ, quas etiam supremas intellectûs categorias vocant, sub quibus concipimus quidquid concipere possumus, et quas necessario tribuimus omnibus rebus quæ a nobis intelliguntur, non quidem singulas singulis, sed aliis alias. Hujusmodi sunt ideæ *του esse*, *existentiæ*, *possibilitatis*, *necessitatis*, *contingentiæ*, *simplicitatis*, *compositio-*

nis, *immutabilitatis*, *variationis*, *substantiæ*, *accidentis*, *causæ*, *effectus*, aliæ.

Conceptus empirici, quæ maxime *notionum* nomine veniunt, exhibent res finitas, prout hæ concipi a nobis possunt. Nempe velut in uno fasciculo collectas exhibent eas notas, ex quibus ens finitum quoddam necessario constituitur, seu quæ omnibus generis cujusdam individuis communes sunt, seu quas concipere debemus, ut cogitare possimus ens tamquam hujus aut illius generis aut speciei, ut aiunt; uno verbo, sunt ideæ generum et specierum; v. g. ideæ, quibus non hæ illæve individuæ *animantes*, *plantæ*, *arbores* repræsentantur, sed *animans*, *planta*, *arbor* in universum.

Conceptus superiores, quas merito ideas per eminentiam vocaveris, ii sunt, quibus concipimus ens infinitum et ejus perfectiones absolutas, non jam velut supremas ex abstractis intellectûs nostri formas, sed, ut revera sunt, tamquam veritates reipsa subsistentes in uno ente omnino perfecto, Deo.

Entis notio v. g. *pura* est, si solum cogito quid sit esse quomodocumque, mentem abstrahendo ab omnibus quæ sunt; *empirica* est, ubi velut uno obtutu complector omnia quæ quomodocumque esse cognosco; *absoluta* est, ubi cogito esse omnino perfectum, Deum. At hæc metaphysica sunt, ideo hic non longius prosequenda.

31. Ideæ directæ in logicâ formali vix aliter considerantur quam quatenus notionum conditiones præviæ sunt. Quare quum ipsa potissimum in notionibus versetur, necesse est ut hic dicamus 1° quibus actibus, 2° quo modo notiones ab ipsâ mente formantur *reflexione*, seu meditatione in ideas directas conversâ.

32. I. *Actus* ii, sive mentis operationes quibus notiones formantur, præ cæteris sunt attentio, abstractio, analysis, comparatio, synthesis et generalisatio, qui omnes simul uno *reflexionis* nomine donari solent. Age porro

33. *Attentio* est actus quo mens suas perceptiones diutius præsentes retinet, ut eas sedulo et accurate perpendat.

Sæpius cum meditatione ipsâ confunditur. Maxime pendet a seriâ voluntate; interdum difficilior, at scientiæ cujusvis studioso tam necessaria et utilis est, ut recte scientiarum mater nominetur.

34. *Abstractio* sive *præcisio* est actus quo mens, attentione avocatâ a contemplatione cæterarum rei perceptæ proprie-

tatum, unam vel plures cogitatione separat, ut has seorsim attente consideret.

Hinc in scholis *abstracta* vocatur idea, quâ repræsentatur proprietas seu qualitas quædam intellectu sejuncta a subjecto cui inhæret, et *concreta* idea quâ proprietas quædam percipitur ut inhærens subjecto. Ita abstractam vocant ideam v. g. *albedinis*, *dulcedinis*, *duritiei*, *longitudinis*, *altitudinis*, *etc.*; concretam, quâ exhibetur aliqua *res alba*, vel *dulcis*, vel *dura*, vel *longa*, vel *alta*, etc.

35. *Analysis* seu *dissolutio* ideæ sive perceptionis est actus quo illa in suas notas dividitur, et hæ rursus in suas notas inferiores, atque ita deinceps, ut seorsim spectatæ plane et distincte intelligantur.

Sic analysim ideæ *hominis* v. g. institueret, qui in eâ primo distingueret animum et corpus, tum animi facultates cognoscendi, amandi et volendi, dein facultatem cognoscendi, eo vel simili modo quo id supra (5) a nobis factum est. Analysis igitur nil nisi continuata et ordinata abstractio est.

36. *Comparatio* est actus quo mens, duas vel plures ideas notasve considerans, attentionem suam alternis vicibus, modo in hanc, modo in illam, modo in omnes simul convertit, ut videat quæ earum idearum notæ constituentes vel mutabiles, communes vel distinctivæ, etc. sint, atque adeo quibus proprietatibus res similes vel dissimiles, ejusdem vel diversi sint generis.

37. *Synthesis* seu *compositio*, de quâ hic agitur, est actus quo ex pluribus notis seorsim consideratis una conflatur idea.

38. Duplex autem est synthesis, prout notæ, ex quibus idea illa formatur, exhibent proprietates vel a re unâ eâdemque vel a pluribus similibus rebus abstractas. Prior in ideis rerum quæ tam singulares sunt ut nullas sibi æquales aut similes habeant, imo et in ipsâ ideâ entis infiniti fieri potest. Posteriori circumscribitur notionum plerarumque entium finitorum comprehensio.

39. *Generalisatio* est actus quo notionis jam formatæ extensio statuitur.

40. II. Quod ad *modum* spectat quo ex ideis directis fiant conceptus meditati sive notiones, ut paulo ante innui-

mus (38), hæc conformatio bifariam fieri potest, nempe vel 1° exercendo actus meditationis in plures ideas sive, quod idem est, in plurium rerum ideas directas, vel 2° exercitium illud restringendo ad unam tantum ejusmodi ideam.

41. 1° Si in plures ideas directas meditationem exercemus, notio formari solet in hunc fere modum : Mens memoriâ tenens plurimas res individuas, ut *equos*, *leones*, *canes*, *rosas*, *lilia*, *quercus*, *ulmos*, etc., quas singulatim utcumque cognoscit, *attente* eas considerat; et, quia attentio omnibus vel unius rei proprietatibus simul expendendis impar est, *abstractione* utitur, quam mox prosequitur *analysi;* deinde præcipuis proprietatibus jam seorsim hac ope satis cognitis, *comparatione* inter se confert tum proprietates tum res ipsas; denique *synthesi* tot proprietatum collectiones format, quot modis illæ consociari possunt, atque earum collectionum (quæ totidem notionum comprehensiones constituunt) quamlibet uno obtutu, uno conceptu conspiciens, notionis *comprehensionem* præfinit; in cujus conceptûs *latitudinem* statim inquirens, hunc complecti cernit non solum hæc individua singulatim cognita vel jam existentia, sed et omnia quæ his iisdem proprietatibus prædita existere unquam possunt, et ita *notionem* tandem perficit.

Paucis verbis, ut intellectus notionem illarum aliquam formet, cæteris neglectis proprietatibus, eas tantum colligit, quas, diligenti recognitione factâ, in hoc aut illo entium numero individuis *solis et omnibus* communes reperit et constantes, atque adeo essentiales.

Ita v. g. non equus hic, iste aut ille, non rosa una alterave individua, non quercus aliqua singularis, sed ex iis quæ singulis equis vel leonibus communia sunt, *equus* vel *leo generatim* concipitur; ex iis quæ his duobus aliisque similibus generibus communia sunt, *quadrupes*, et ex iis quæ quadrupedibus cæterisque animatis communia sunt, *animal :* quemadmodum ex iis quæ singulis rosis communia sunt, *notio rosæ* conflatur; ex iis quæ omnibus rosis, liliis aliisque similibus, *notio floris;* ex iis quæ cunctis quercubus, ulmis, etc., *notio arboris;* ex iis quæ universis arboribus, floribus aliisque plantis inesse cognoscuntur, *notio vegetalis*, ut aiunt, conficitur.

42. 2° Sin vero agitur de formandâ notione ex unâ tantum ideâ directâ, sive quod unum tantum ens hujusmodi cognoscatur, sive quod unum tantum existat, sive quod unum tantum esse possit, res paulo aliter se habet. Nempe tum, neglectis cæteris ejus proprietatibus, eas solum tenemus, quas necessarias fore ducimus aliis ejusdem speciei entibus, si qua essent aut esse possent; vel eas tantum expresse notamus, quas, quia cæteras ex iis deducere possumus, ut primas, constituentes, essentiales habemus.

Hoc modo v. g. notionem *solis* ex solis ideâ directâ conficere potest qui ponit unum tantum solem existere. Hoc pacto etiam ex *Dei* directâ ideâ notionem Dei conficimus. Per se patet hoc posteriori modo difficilius quam priori accuratam notionem formari, quandoquidem, dum res plures in aliquot punctis sibi similes esse videmus, quid in ipsis essentiale et vere constitutivum sit, facile colligimus, distinguendo notas quæ in singulis variæ et quæ omnibus communes sunt.

Ex his liquet, mentem in formandâ notione eodem fere modo procedere ac in conficiendâ definitione, quæ notionis expressio est.

§ III.

IDEARUM DIVISIO A COMPREHENSIONE ET EXTENSIONE.

43. Præcipuum quod in ideâ quâque continetur (20), est ejus *comprehensio* et *extensio* (24), a quibus varie dividitur.

44. 1° Pro comprehensione suâ quævis idea *simplex* est, si unâ tantum notâ constituitur, vel *composita,* si ex pluribus conflatur notis.

Idea *entis* v. g. seu *esse* omnino simplex est, idea autem *animi* humani composita, utpote quâ denotatur ens spirituale, vivens, intelligens, etc.

Quæ præ cæteris notæ in quâlibet ideâ animadvertendæ sint, supra indicavimus (22-23). Hoc loco addimus, ideam quamque constare ex solis notis essentialibus, accidentales vero addi seu conjungi ipsi tantum posse.

45. 2° Pro suâ extensione idea quæque *singularis* est, si secundum extensionis suæ partem omnino definitam sumitur, vel *particularis,* si secundum suæ extensionis partem

non definitam accipitur, vel *universalis*, si secundum totam suam intelligitur extensionem. Hæc porro stricte, complete, mathematice, seu metaphysice universalis dicitur, si omnia inferiora sua ne uno quidem excepto complectitur; at minus stricte, incomplete seu moraliter universalis habetur, si ad omnia nonnullis exceptis extenditur. Sin vero idea sine expressâ extensionis indicatione pro suâ comprehensione tantum sumitur, *generalis* seu *indefinita* vocatur.

In his exemplis : *Homo rationis particeps est; hic homo recte cogitat; nonnulli homines imprudentes sunt; omnes homines ratione præditi sunt; omnes homines amant veritatem*, vox *homo* primo exprimit ideam generalem, secundo singularem, tertio particularem, quarto stricte universalem, quinto minus stricte universalem.

Idea stricte universalis sola apud logicos vere universalis est.

Idea generalis sive indefinita ab universali eo potissimum differt, quod illa maxime comprehensionem, hæc vero præcipue ejusdem rei extensionem omnem animo præsentem exhibeat.

46. Idea universalis *distributive* sumitur, si de omnibus et singulis inferioribus intelligitur; at *collective* accipitur, si de omnibus simul sumptis tantum.

Ex his exemplis : *Omnes homines ratione præditi sunt*, *omnes homines innumeri sunt*, prius ideam *homo* distributive, posterius collective exhibet.

Idea distributive intellecta sola pro vere universali a logicis habetur; collective sumpta æquiparatur singulari.

Aliud autem est idea collectiva, aliud idea collective concepta. Nam idea collectiva, quæ definiri potest *conceptus repræsentans cœtum quemdam rerum vel personarum*, ut idea *senatûs*, *populi*, *civitatis*, *exercitûs*, *gregis*, *silvæ*, *acervi*, etc. æque ac aliæ ideæ esse potest generalis, singularis, particularis vel universalis.

§ IV.

IDEARUM INTER SE COLLATARUM DIVISIO.

47. Ubi duæ vel plures ideæ inter se conferuntur ad perspiciendum quî ipsæ se habeant aliæ ad alias (20), vel 1° identicæ, vel 2° diversæ esse conspiciuntur.

48. 1° *Identicæ*, id est, *eædem*, vel *æquivalentes*, *æquipollentes* seu *æquales* dicuntur ideæ, quæ, sive similibus sive dissimilibus verbis expressæ, rem eamdem menti proponunt, seu quibus comprehensio et extensio eædem sunt. Et quidem si rem eamdem æque explicate proponunt, stricte *identicæ* vocantur; sin contra una rem magis quam altera explicant, *æquipollentes* seu *æquivalentes*.

Ideas identicas e. g. enuntiant vocabula *homo*, *homme*, *mensch*; æquipollentes *homo*, *animal rationale*, *mens cui naturaliter inserviunt organa*, etc. Re igitur minus quam nomine differunt ideæ identicæ et æquipollentes; unde fit ut sæpissime, nec immerito, confundantur.

Duas ideas identicas esse conspicitur, vel *a*) si comprehensio et extensio ipsis eadem est, vel *b*) si ambæ eædem sunt cum ideâ quâdam tertiâ, vel *c*) si perfecte converti inter se possunt.

49. 2° Ideæ *diversæ* eæ sunt, quarum unaquæque rem aliam menti proponit, seu quæ comprehensione aut extensione differunt (1). Prout se invicem vel excludunt, vel includunt, vel nec includunt nec excludunt, dividuntur in *a*) oppositas, *b*) in subjectas seu subordinatas et *c*) in disparatas.

50. *a*) Ideæ *oppositæ*, seu quæ se mutuo excludunt, duplicis generis sunt. Etenim quæ se simpliciter excludunt, hoc est, quarum una solum negat id quod altera affirmat, *contradictoriæ* vocantur; quæ autem ita se excludunt, ut altera non tantum neget quod affirmat altera, sed præterea aliud quidquam astruat, *contrariæ* nuncupantur.

Voces *prudentia et non prudentia* ideas contradictorias exprimunt. Idem dicendum est de vocibus *homo et non-homo*, *ego et non-ego*, *ens et non-ens*. *At prudentia et imprudentia* ideæ contrariæ sunt; item *prudentia et stultitia*, *homo et bellua*, *ego et tu*, *ens finitum et ens infinitum*.

Duæ ideæ oppositæ esse conspiciuntur, si *a*) comprehensio unius vel unam notam continet quæ pugnat cum notâ quâdam alterius, aut *b*) si, ubi cum tertiâ quâdam ideâ conferuntur, una earum cum tertiâ eadem est et altera pugnat.

(1) Ideæ quæ comprehensione differunt etiam differunt extensione; at oppositæ apertius cernuntur differre comprehensione, subordinatæ extensione.

51. *b*) *Subordinatæ* seu *subjectæ* sunt ideæ, quarum alia aliam suâ continet *extensione*. Quæ aliam vel alias suâ extensione complectitur, *superior* appellatur; quæ in superiore continentur, *inferiores* dicuntur; porro inferiores, quæ æqualiter distant a superiore, *coordinatæ* vocantur.

Si homines v. g. in Europæos, Asianos, Afros, etc. dividas, et Europæos iterum in Gallos, Anglos, Germanos, etc., vocabulum *homo* ideam superiorem, cætera omnia ideas huic inferiores, tria ultima etiam ideas ideæ *Europæi* inferiores enuntiant. Rursus vocabula *Europæi*, *Asiani*, *Afri*, coordinatas ideas, et vocabula *Galli*, *Angli*, *Germani*, etc. aliam idearum coordinatarum seriem exprimunt.

Idea, quæ in alterius ideæ extensione comprehenditur, hanc vicissim in suâ complectitur comprehensione. Sic idearum *animal* et *quadrupes* prior alteram suâ extensione complectitur, at hæc illam suâ comprehensione (25).

52. Omnis idea superior *generica* vel *specifica* est, inferior *generica, specifica* vel *individua,* prout genus, speciem vel individuum quoddam exhibent.

53. *Species* in scholis vocari solet complexio seu summa plurium individuorum, quibus proprietates essentiales communes sunt, *genus* complexio seu summa istiusmodi specierum (1).

54. Quum fieri possit ut idea quædam, varie considerata, modo latior modo angustior videatur, prout plures vel pauciores ad eam referuntur inferiores, eadem nunc generica nunc specifica esse potest; imo genera ipsa in superiora et inferiora, proxima et remota, etc., dividuntur.

55. Etenim genus, quod plures species solum sub se continet, *infimum* vel *proximum* dici solet; quod non species tantum, sed et genera continet, dum ipsum tamen sub genere superiori continetur, *medium;* quod omnia omnino genera continet, *supremum* seu *summum.*

(1) Quæ in scholis *species*, a Cicerone *formæ* nuncupari consueverunt, quippe qui præter alia de iis hæc profert, *Top.* VII, 31 : « *Formæ igitur sunt hæ, in quas genus sine ullius prætermissione dividitur ; ut si quis jus in legem, morem, æquitatem dividat.* »

Quò hæc facilius intelligantur, hic subjicere in tironum commodum juvat eam quam vocant *Tabulam Porphyrii*, quâ fere omnis rerum universitatis ab illo philosopho divisio comprehenditur.

ENS			*genus supremum.*
est			
EXISTENS	vel	POSSIBILE,	*genera media.*
est			
SUBSTANTIA	vel	ACCIDENS,	
est			
VIVENS	vel	VITA CARENS,	
est			
ANIMAL	vel	PLANTA,	*genus proximum.*
est			
HOMO	vel	BELLUA	*species.*
est		est	
PLATO, CICERO, aliive homines individui.		BUCEPHALUS, MELAMPUS, aliæve bestiæ singulares.	*individua.*

Facile conspicitur hanc tabulam produci potuisse, atque ita eas, quæ nunc species sunt, genera, et quæ nunc genera proxima sunt, genera media fieri.

Ideæ, quæ ad idem genus vel ad eamdem speciem referuntur, *homogeneæ* seu *congeneres* sunt; quæ ad diversa genera vel species, *heterogeneæ* seu non congeneres.

Ideæ sunt magis vel minus homogeneæ, prout plures vel pauciores notæ communes ipsis sunt. Et quæ sunt heterogeneæ quantum ad genus inferius, eæ ad superius genus quoddam relatæ homogeneæ esse possunt. Siquidem omnes ideæ logice spectatæ nihil aliud sunt quam formæ seu formulæ quædam, quibus mens de multis, modo pluribus, modo paucioribus, simul cogitat.

Historiæ naturalis scriptores plerumque species ad genera, genera ad familias, familias ad ordines, ordines ad classes, etc. revocant; at hæ divisiones non pertinent ad logicam.

56. *c*) Ideæ quarum alia aliam neque includit neque excludit, *disparatæ, variæ* seu simpliciter *diversæ* sunt. Quare etiam in eâdem ideâ simul conjungi possunt, non autem semper neque eodem modo conjunguntur. Ita ideæ disparatæ *vita, sensus* et *ratio* minime conjunctæ sunt in *planta*, partim in *bestiâ*, omnino in *homine*.

§ V.

IDEARUM DIVISIO A SUA PERFECTIONE SUBJECTIVA.

57. Perfectionem ideæ subjectivam (20) vocamus modum quo idea rem quamdam intellectui, quod ideæ *subjectum* dicitur, magis vel minus explicate proponit, seu rei magis vel minus perfectam per intellectum perceptionem.

58. Ex hoc capite idea recte a Leibnitio dividitur 1° in claram et obscuram, 2° in distinctam et confusam, 3° in completam et incompletam.

1° *Clara* est idea, quâ objectum ita percipitur, ut ab omni alio discernatur; *obscura*, quâ illud non satis distinguitur ab alio quocumque.

2° Idea, quâ non tantum discernitur objectum a quovis alio, sed et proprietates internoscuntur quibus illud a cunctis aliis differt, *distincta* est; at si has proprietates non discernit, etiam si distinguat objectum, *confusa* dicitur.

3° *Completa* est idea, quæ illas objecti proprietates proponit, quibus illud semper tuto distingui potest, vel quibus rei periti illud definiunt; sin minus, *incompleta* est.

Sic *oleæ* v. g. ideam claram possidet is, qui hanc arborem inter reliquas omnes agnoscit; qui vero oleam arborem esse novit, sed illam a cæteris arboribus distinguere nescit, arboris quidem ideam claram habere potest, sed oleæ obscuram tantum. Rursus oleæ distincta est idea ei qui illam non solum inter cæteras arbores discernit, verum etiam proprietates quibus differt, e. g. ejus ligni, corticis, foliorum, florum, fructuum figuram ac naturam assignare novit; confusa autem hujus arboris idea illi est, qui ipsam ab aliis arboribus discernere quidem potest, sed notas quibus eam distinguit indicare nequit. Denique completam oleæ ideam is exponit qui tot nec plures nec pauciores recenset ejus proprietates, quot necessariæ sunt ut iis olea semper et ubique ab omnibus aliis rebus possit distingui. Ita permulti rudes et indocti ideam *Dei* claram et distinctam, licet incompletam possident.

Idea completa etiam *perfecta*, et incompleta *imperfecta* quandoque nominatur; item illa *adæquata*, hæc *inadæquata*. Attamen non ab omnibus hæc nomina eodem sensu usurpantur: alii enim *a*) adæquatam vel inadæquatam vocant ideam quam nos com-

pletam vel incompletam dicimus; aliis *b*) idea adæquata eadem est ac *comprehensiva*, quâ non solum notæ, sed et notarum notæ omnes cognoscuntur, quales ideæ soli Deo esse queunt; proindeque hoc sensu nostræ ideæ omnes inadæquatæ seu *apprehensivæ* tantum sunt.

Per se patet 1° eum, cui idea clara tantum, non distincta est, re cujus idea est absente, illam cum altero communicare non posse; 2° eum, cui idea distincta est, posse de illâ cum aliis colloqui; at 3° eum solum, cui idea completa est, rem vere scire atque definire posse. Quare etiam notio, completa scilicet idea (incompleta idea potius notionis initium quam vera notio est), et definitio passim et merito confunduntur, hæc enim illius enuntiatio est (12).

59. Ad ideas *claras, distinctas*, et quoad fieri potest *completas* formandas maxime conferre pro rerum varietate hæc videntur: 1° *Observatio interna et externa*, hoc est, diuturna et sedula attentio ad ea quæ sive intra nos sive extra nos fiunt, etiam si ea de industriâ non efficiamus. 2° *Accuratus experimentorum usus*, sive attenta consideratio eorum quæ deditâ operâ intra et extra nos facimus, mutando etiam, ubi opus fuerit, rerum adjuncta, ut ipsæ undequaque explorentur. 3° *Meditationis exercitatio*, præsertim analysis, comparatio et synthesis (43). 4° *Commercium cum doctis* sive viris sive libris, quo notiones et ideas nostras conferimus cum cogitatis virorum doctrinâ aliisque animi dotibus insignium, eosque, quantum fieri licet, in consilium adhibemus. 5° *Scriptio*, saltem contracta, eorum quæ observatione et meditatione detegimus, non solum ad agnita conservanda, sed et ad confuse cognita distincte et ordine concipienda plurimum inservit (1).

(1) Cartesius, *Medit. III*, ideas pro origine suâ dividit in tres ordines, ubi ait: « Ex his autem ideis aliæ *innatæ*, aliæ *adventitiæ*, aliæ *a me ipso factæ* mihi videntur: nam quod intelligam quid sit res, quid sit veritas, quid sit cogitatio, hæc non aliunde habere videor quam ab ipsâmet meâ naturâ; quod autem nunc strepitum audiam, solem videam, ignem sentiam, a rebus quibusdam extra me positis procedere hactenus judicavi; ac denique Sirenes, Hippogryphes et similia a me ipso finguntur. » Quid de hac divisione censendum sit, colligitur ex hujus tractatûs parte alterâ, cap. I.

§ VI.

DE IDEARUM VERITATE.

60. Idearum *veritas* formalis et materialis distinguitur (20). Idea *formaliter* vera dicitur quatenus constat notis sibi consentientibus, nullâ habitâ ratione utrum existat necne res quæ ipsi respondeat; at *materialiter* vera est, si consentit cum re ipsâ cujus repræsentatio dicitur. Hinc patet quid ideæ *falsitas* sive formalis sive materialis dicendum sit.

61. Logica formalis de solâ idearum veritate *formali*, deque hujus legibus tractat.

Leges autem de idearum formali veritate sunt principia quæ enuntiant quid *concipi* necesse sit, nequeat vel possit, seu quæ notæ in ideâ quâdam necessario includantur, quæ necessario ab eâ excludantur, et quæ cum eâ conjungi tantum possint.

62. Leges illæ dividi possunt in *generales* quæ ad omnes ideas pertinent, seu quibus enuntiatur quæ notæ in ideâ quâcumque in se consideratâ vel necessario, vel minime, vel forte inesse concipiuntur, et in *peculiares*, quibus dicitur quî una eademque nota se habeat ad duas ideas *a*) identicas, *b*) contradictorias, *c*) contrarias, *d*) disparatas, *e*) subordinatas.

63. *Leges generales* hæ sunt :

1ª Nota, quæ vel cum totâ alicujus ideæ comprehensione vel cum unâ quâcumque ejusdem notâ idem est, ut illius ideæ elementum *concipiatur necesse est*. Unde effatum : nota notæ est nota ipsius ideæ.

2ª Nota, quæ vel cum totâ alicujus ideæ comprehensione vel cum unâ quâcumque ejusdem notâ pugnat, ut illius ideæ elementum *concipi nequit*, sed necessario ab eâ excluditur. Inde effatum : nota pugnans cum ideæ notâ pugnat cum ipsâ ideâ.

3ª Nota, quam ideæ cujusdam comprehensio neque includit neque excludit, *concipi potest*, non quidem ut nota illius necessaria, sed ut ipsi sociabilis et ab ipsâ separabilis.

Ultro conspicitur has leges contineri in tribus principiis logices primariis supra (17) expositis.

Explanationis causâ sint hæc exempla : Ex 1ª lege patet, v.g. concipi debere : *a*) *triangulum* ut superficiem, ut tribus lateribus et ut tribus constans angulis; *b*) *hominem* ut constantem mente et corpore, item ut facultate ratiocinandi et volendi præditum, quippe quæ ad mentem necessario pertinent; *c*) *ens omnino perfectum* ut æternum, ut immensum, ut immutabile, ut sciens, volens, omnipotens, et quidquid in his notis includitur. Ex 2ª lege sequitur, concipi non posse *a*) montem sine valle, circulum quadratum, hominem sine mente, ens omnino perfectum sine libertate. Ex 3ª liquet, quî concipere possimus montem aureum, sphingem, centaurum, monstrum ab Horatio initio Epistolæ ad Pisones fictum, æque ac montem arboribus consitum, montem nive tectum, montem mille aut bis mille pedum altitudinis, etc. Ex hac enim lege solum sequitur ex notis quibusvis inter se non pugnantibus ideam formaliter veram confici posse.

64. *Leges peculiares :*

a) Una eademque nota, prout uni ex duabus ideis *æquivalentibus* inest, vel repugnat, vel convenit, itidem alteri inest, vel repugnat, vel convenit.

b) Una eademque nota nec simul includitur nec simul excluditur duabus ideis *contradictoriis*. At si una harum illam includit, tum altera illam non includit ; item si una illam excludit, tum illam non excludit altera.

c) Una eademque nota simul potest inesse, vel repugnare, vel convenire duabus ideis *contrariis;* etiam potest harum uni non alteri inesse, vel repugnare, vel consentire; item potest neutri inesse, repugnare, consentire.

d) Una eademque nota eodem prorsus modo se ad duas ideas *disparatas* habere quo ad contrarias potest.

e) Leges idearum *subordinatarum*, quæ omnino differunt prout nota quædam ideæ superioris ad inferiorem vel inferioris ad superiorem refertur, hæ sunt :

1ª Nota, quæcumque includitur vel excluditur ideâ superiori, itidem includitur vel excluditur ideâ inferiori.

2ª Nota, quæ non includitur vel quæ non excluditur ideâ inferiori, itidem non includitur vel non excluditur ideâ superiori.

3ª Fieri potest ut nota, quam idea superior neque includit neque excludit, ideâ inferiori *a*) includatur, *b*) excludatur, *c*) nec includatur nec excludatur.

4ª Nota, quæ ideâ inferiore includitur vel excluditur, non ideo includitur vel excluditur ideâ superiori.

Exempla hæc sint : *a*) Triangulo, æque ac figuræ tribus et lineis et angulis finitæ, necessarie inest superficies, repugnat quadratio, convenit major aut minor extensio, item angulorum sive æqualitas sive inæqualitas. *b*) Ponantur duæ ideæ contradictoriæ *animal* et *non-animal;* jam vero notæ quævis v. g. vita, sensus, mobilitas, immobilitas, inertia, quæ uni earum includuntur, non includuntur (non dico *repugnant*) alteri, et quæ ab unâ excluduntur, non excluduntur ab alterâ. *c*) Sint duæ ideæ contrariæ *animal* et *planta*, quibus necessario inest vita, repugnat immaterialitas, convenit hic ille definitus color, dum priori soli inest sensus, repugnat se movendi impotentia, convenit latratus, mugitus, hinnitus. *d*) Ideis disparatis *nummus* et *aurum* inest materia, repugnat scientia, convenit rotunditas, quadratio, figura oblonga; item unum non alterum necessario est ductile, uni repugnat æneum, quod convenit alteri. Denique *e*) subordinatarum idearum exemplo sint *animal* et *equus*. Age vero 1° omnes notæ quæ includuntur animali includuntur equo, et quæ excluduntur animali equo excluduntur; 2° sanitas non includitur, ægrotatio non excluditur ideâ equi, item est de animali; 3° ex notis quadrupes, bipes, nigredo, quæ animali neque includuntur neque excluduntur, prima equo includitur, secunda excluditur, tertia nec includitur nec excluditur; 4° Notæ quadrupes et bipes, quarum prior includitur et posterior excluditur ideâ equi, animalis ideâ nec includuntur nec excluduntur.

Ratio legum de veritate idearum *a*) *æquivalentium* est, quod idem simul aliter et aliter esse nequit; *b*) *contradictoriarum*, quod contradictio omnino consistit in esse et non esse simul hoc vel illo modo; *c*) *contrariarum*, quod ut duæ ideæ oppositæ sint minime necesse est ut omnes notæ unius ideæ oppositæ sint omnibus notis alterius; *d*) *disparatarum*; quod hujusmodi ideæ se aliæ ad alias prorsus indifferenter habent; *e*) *subordinatarum*, quod hujusmodi idearum non solum superioris extensio et inferioris comprehensio major est (25), sed etiam idea superior et singulæ ejus notæ simul notæ sunt ideæ inferioris, at non vicissim.

§ VII.

DE IDEARUM SIGNIS.

65. I. *Signum* generatim sumptum in scholis definiri solet *illud cujus perceptio excitat perceptionem rei alterius*, sive id quod quum percipitur injicit notitiam alterius rei. Unde tria in quolibet signo distinguenda : *res significans*, quod est ipsum signum; *res significata*, seu id cujus cognitio per signum adducitur (1); et illa quæ inter utramque obtinet *connexio* sive relatio, quæ est ipsa signi vis designandi rem significatam. Inde fit ut signum multifariam dividatur.

66. Ac 1° quidem a *re significante* signum dividitur potissimum *a*) in *practicum*, si ea aliquo modo agit in rem significatam, ut *diligens mendicaminum usus in sanationem*, et in *theoreticum*, si nihil in rem significatam efficit, ut sunt *vocabula rerum signa*; *b*) in *sensibile*, si res significans sensibus corporeis percipi potest, ut *respiratio vitæ signum*, et in *insensibile*, si ea sub corporis sensum non cadit, ut *conscientia bene vel male facti indicium.*

2° Pro diversâ suâ *connexione* cum re significatâ signum discernitur : *a*) in *naturale*, quod vim significandi habet ex se seu ex naturâ suâ, sine ullo humanæ voluntatis concursu, v. g. *fumus* qui ignem, *respiratio* quæ vitam, *planctus* qui dolorem significat; in *arbitrarium*, quod ex solâ hominum liberâ institutione vim significandi habet, ut *olea* pacis, *palma* victoriæ symbola; in *artificiosum*, cui vis significandi partim a rei naturâ, partim ex hominum industriâ inest; qualia signa sunt *barometrum* temporis, *bracteola* venti index, *tabula picta* imaginationis interpres. Hinc patet cur hoc ultimum quandoque vel ad naturale vel ad arbitrarium revocetur.

Ex eodem capite signum *b*) *certum* est vel *incertum*, prout res significata ex ipso certò vel dubie tantum cognoscitur.

(1) Etsi inter rem significantem et rem significatam semper aliqua sit differentia, fieri tamen potest ut res eadem sit signum suî ipsius alio modo consideratæ; v. g. merces vendendæ expositæ suî ipsarum signa sunt quatenus venalium.

3° Ex *re significatâ* verò signum dividitur *a*) in *commemorativum*, quod rem præteritam, *demonstrativum*, quod præsentem, *prognosticum*, quod futuram designat. Rursus *b*) in *spirituale*, quod rem incorpoream significat, in *physicum*, quod rem sensibilem, in *logicum*, etc., etc. Nos, aliis omissis, de solo signo logico agemus.

67. II. *Signum logicum* illud est, quo cogitata nostra, præsertim cujusvis generis ideas patefacimus. Has autem enuntiamus *sermone*, *scripturâ* et *gestu*. De singulis his pauca dicenda sunt.

68. 1° Vox seu sonus articulatus cogitationem quamdam exprimens *vocabulum* dicitur; integra collectio seu summa vocabulorum, quibus omnes ejusdem nationis incolæ cogitata sua sibi invicem communicant, *lingua* vocatur; ea autem, quâ utuntur nonnulli ejusdem nationis populi tantum, *idioma* sive *dialectus* audit. Facultas, quam homo possidet, cogitata sua vocabulorum sive linguarum ope patefaciendi, *oratio*, *sermo* vel *loquela* nuncupatur; quæ una ex humanæ naturæ dotibus præstantissima est (1).

Vocabulorum significationem *arbitrariam* esse logici alii affirmant, alii negant; verum, si ad eorum mentem magis quam ad verba attenditur, non adeo dissentire videntur. Arbitraria enim sunt vocabula, 1° quatenus nulla vocabula, spectato eorum sono materiali tantum, rerum intimam naturam exprimunt; 2° quatenus saltem plurimis eorum, quibus nunc utimur vocabulis, solâ soni ratione habitâ, res haud melius designantur quam aliis, quæ vox humana proferre poterit; 3° quatenus homines ad imitationem vocabulorum, quibus utuntur, alia introducere, ex illis alia componere, eorum alia negligere, atque ipsis alia substituere possunt; siquidem lingua jam constituta semper magis ac magis perfici et ampliari possit. Non arbitraria sunt, *a*) quatenus ea ferme omnia, vel in linguis recen-

(1) « Generis humani societatis vinculum est ratio et oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quâdam societate. Neque ullâ re longius absumus a naturâ ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim et rationis et orationis expertes. » CICERO, *De Off.* I, 16.

tioribus, ad quas pertinent, vel in linguis prioribus, a quibus emanant, designare solent vel rerum originem vel unam alteramve ex earum præcipuis proprietatibus; etenim linguarum antiquissimarum, quæ cæterarum fontes habentur, periti his linguis miram efficaciam et significandi vim tribuere solent; saltem in illâ linguâ quæ a multis primæva habetur (constat enim (1) initio unam non plures linguas fuisse) cuncta nomina vere significantia sunt (2). Præterea *b*) quum oratio et lingua primigenia non hominis inventum, sed Dei donum sint, nec hoc sensu vocabula arbitraria, vel ab hominis institutione solâ pendere dici possunt. Denique, *c*) ut physici diligentiores notant (3), inter vocabula quibus utimur et organi vocis conformationem naturalis quædam consensio est.

69. 2° *Scriptura*, qui sermo quidam ad oculos est (4), duplex distingui potest, ideographica et phonetica.

70. Scriptura *ideographica* res ipsas seu potius rerum ideas sive imagines characteribus quibusdam depingere sibi proponit, easque singulas singulis signis oculis objicere; ut *Deum triangulo, providentiam oculo, æternitatem circulo.*

Ad hoc scribendi genus revocari possunt characteres geographici, arithmetici, algebraici, item symbola sive emblemata quæque. Est enim reipsâ symbolicæ seu emblematicæ scripturæ genus quoddam, admodum affine picturæ vel delineationi, a quâ, si sola characterum forma spectatur, per imitationem, per contractionem in leviores adumbrationes et in symbola, tum vero maxime per consociationem idearum deduci potuit; sed si rem ipsam consideras, maximam hæc inventio ingenii vim prodit (5). Talis erat hieroglyphica Ægyptiorum (6), et adhuc usitata Sinensium scriptura,

(1) Cf. N. Wiseman, *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée*, Discours IIe.

(2) Cf. *Bible de Vence*, Dissertation sur la première langue.

(3) Maupied, *Prodrome d'ethnographie.*

(4) De Scripturæ commodis cf. Theodoretus, *De Provid.* Orat. IV.

(5) Cf. De Paravey, *Essai sur l'origine unique et hiéroglyphique des chiffres et des lettres de tous les peuples.*

(6) *Champollion* triplicem in Ægyptiacis inscriptionibus scripturæ speciem dignoscit : hieroglyphicam, hieraticam et demoticam; atque in singulis his phoneticam scripturam cum ideographicâ permixtam reperit.

quæ ultra octoginta millia characterum *algebraicis* plus minusve similium complectitur.

71. Scriptura *phonetica* seu *phonographica*, quæ et *alphabetica* dicitur, nequaquam res ipsas, aut earum ideas aut imagines, sed sonos vocum seu vocabulorum, quibus ideas exprimimus, quibusdam signis oculis exhibere conatur. Itaque quemadmodum rebus ideas et ideis vocabulorum sonos, ita sonis ipsis signa alphabetica hoc scribendi genere substituimus. Hinc omnino differt a scripturâ ideographicâ.

Hujusmodi scripturæ sunt omnia scribendi genera Europæorum.

Quod vero ad ejus originem spectat, non omnium eadem est sententia. *Lucanus* eam Phœnicibus tribuit (1); *Marsham* (*Chron.*) aliique Ægyptium Mercurium seu Thaut litterarum auctorem esse contendunt; alii recentiores eas a Cadmo inventas et ex Phœniciâ vel ex Ægypto in Græciam translatas esse autumant. Quæ quidem opinio vera esse potest de litterarum transmissione, at de inventione non item; siquidem jam diu ante Cadmi tempora hæc scribendi ratio notissima erat Hebræis et Ægyptiis, a quibus, præsertim prioribus, finitimi Phœnices eam facillime acceperunt, et ad alias transportarunt gentes, quibuscum mercaturam faciebant, et inter quas ipsi suas mittebant colonias. *Plinius* (*Hist. nat.* VII, 57) ait : *apparet æternum litterarum usum; Cicero* divinum quiddam homini inesse vult, quod *sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit* (*Tusc.* I, 25); *Rollin* homines hanc scripturam divinitus doctos esse contendit (2); *De Bonald* eamdem sententiam propugnat (3); D. *Appert* jam ante diluvium, imo jam tempore protoparentum scripturam usitatam fuisse autumat (4); *Flavius Josephus* etiam asserit jam ante diluvium scribendi artem viguisse (5); *De Paravey* itidem jam ante diluvium usum scripturæ hieroglyphicæ invaluisse erudite defendit, atque exinde scripturam phoneticam postea ortam esse existimat (6).

(1) Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris (Phars. I, 3.)

(2) *Hist. Anc.* liv. I, part. III, et liv. XXIV, chap. I.

(3) *Recherches philosophiques*, chap. III.

(4) *Le Nouveau Conservateur Belge*, t. III, p. 181, 345 et 554.

(5) *Antiq. jud.* lib. I, cap. 2.

(6) Lib. modo laud. — De hâc re præsertim legi meretur *Annales de*

Illud tamen palæographiæ studio fere extra dubitationem positum est, omnia alphabeta ad unam eamdemque originem esse revocanda (1). At nihil insulsius aut historico philosopho minus dignum quam Voltarii hâc de re commenta, scilicet Pentateuchum a Moise conscribi non potuisse, quia scriptura phonetica tum temporis nondum inventa esset (2)!

72. 3° *Gestûs* proprie dicti nomine intelligitur quilibet corporis motus de industriâ factus ad cogitationem quamdam aliis communicandam. Hujusmodi sunt commotiones manuum, habitus corporis, præsertim vultûs et oculorum, imo et actiones nullo comitatæ sermone, ut Tarquinii summa papavera baculo decutientis, et quales proferre olim pantomimi consueverant.

Gestibus præcipue cum sermone junctis, quin etiam tacitis, dummodo intelligantur, vim inesse maximam communicandi tum ideas tum affectus nostros, atque ita persuadendi præsertim rudioribus, probe noverant antiqui tam sacri quam profani, potissimum vero orientales; ut Jeremias, ferrum jugumque collo suo imponens, ad annuntiandum Israëlitarum futuram captivitatem; Cato, ficum recentem e gremio excutiens, ut Carthaginem delendam esse persuaderet; Scythæ Dario quinque sagittas cum ave, ranâ et mure dono mittentes, etc., etc. Insulse itaque *Voltaire* hæc ridet in prophetis, quum orator idoneus esse nequeat, qui illud theoretice vel practice ignoret (3).

Gestus sine sermone *puri*, sermonem comitantes *mixti* in scholis dici solent. Præterea gestus alii *naturales* vocari possunt, ut motus qui fere sponte eduntur solâ docente naturâ, ut oculi torvi indigna-

philos. chrét. tom. XXVIII, p. 437, ubi A. Bonnetty de origine scripturæ collegit traditiones orientalium, Ægyptiorum, Indorum, Sinensium, etc.

(1) Cff. *Annales de Philosophie chrétienne*, tom. XIV, pag. 262; De Paravey, lib. laud.; item quantum ad alphabeta phœnicio posteriora, *Algemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kunste*, art. *Paläographie*, quem articulum scripsit *Gesenius*.

(2) Cf. Guénée, *Lettres de quelques Juifs*, part. I, lettres III et IV.

(3) *Benjamin Constant* recte dixit : « Pour s'égayer avec Voltaire aux » dépens d'Ezéchiël et de la Genèse, il faut rénnir deux choses qui ren» dent cette gaieté assez triste, la plus profonde ignorance et la frivolité » la plus déplorable. » V. Chateaubriand, *Étud. hist.* Préf.

tionem, caput erectum attentionem significant; alii velut *artificiosi* haberi possunt, quæ convenienter quidem, at ex liberæ voluntatis delectu ad hoc significandum adhibentur, cujusmodi sunt pleraque exempla modo allata.

73. Age modo, hominum industriâ fieri potest ut gestu æque ac scripturâ litteræ, syllabæ, vocabula, lingua universa expromantur. Unde ea quæ de vocabulis dicimus intelligi de ipsis debent sive voce sive scripto sive gestu exprimantur.

74. Vocabula, quibus nostras ideas exprimimus, in scholis *termini* vocantur; quia sermonem nostrum sive internum sive externum veluti terminant, limitant, circumscribunt.

75. Termini autem eodem fere modo dividuntur et nominantur ac ideæ quibus enuntiandis inserviunt; quin etiam iisdem ac ipsæ legibus subjiciuntur. Quare logici distinguunt terminos *abstractos*, *concretos*, *singulares*, *particulares*, *universales*, *distributivos*, *collectivos*, *identicos*, *oppositos*, *genericos*, *specificos*, etc., ratione habitâ idearum, quibus respondent.

76. Quum vocabulorum ope solâ aliorum cogitationes recte cognosci, et scientiæ tradi ac perfici queant, vocabulis autem promiscue et sine fixâ significatione adhibitis omnia in scientiis perturbentur, non abs re logici plures LEGES *de vocabulorum in scientiis usu* præscribere solent, quas inter præcipuæ sunt quæ sequuntur; quarum omnium finis est mentem nostram ita exponere ut distincte et facillime intelligamur:

1ª Cuique vocabulo res seu notio ideave omnino fixa adjungatur; et quoties illud profertur, legitur vel auditur, hanc etiam ipsam mens sedulo revocet (1).

2ª Abstineatur a vocabulis obscuris, vagis, ambiguis, ob-

(1) « Hic vero, inquit ERNESTUS, magna in utramque partem educationis vis est. Si enim homines ita a teneris unguiculis instituerentur, ut, quidquid audirent legerentve, quod nondum aut sensibus perceptum aut cogitatione comprehensum esset, ejus vim requirerent, facile efficerent, ut verbis vel auditis vel prolatis semper ideas notionesque rerum ipsarum claras saltem jungerent. » *Initia doctr. solid.* pars dial. cap. II, § 28.

soletis, vel quomodocumque parum aptis ad mentem nostram plane aperiendam.

3ª Philosophicus sermo minime coloribus oratoriis oneretur, præsertim metaphoris, aliisve dicendi figuris, quarum significatio inconstans, vaga aut incerta est.

4ª Nova solum adhibeantur nomina, ubi res novæ seu nondum nominatæ dicendæ sunt (1).

5ª Non facile recedatur a receptâ verborum significatione.

6ª In sermonis continuatione, quoad ejus fieri potest, iisdem vocabulis eadem servanda significatio. Sin minus, lector auditorve de mutato sensu moneatur.

7ª Sedulo attendendum quid alii verba, quibus nos uti volumus, intellecturi sint.

8ª Ubicumque opus fuerit, aptâ distinctione vel definitione verborum sensus declaretur.

9ª Vocabula technica, quæ oratorio dicendi generi adversantur, minime a suis quæque scientiis amandanda (2).

(1) « Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, » ait Cicero, *Nat. Deor.* I, 17. Addit Wyttenbachius : « Omnino fieri nequit, ut, qui subtiliter accurateque philosophentur, verbis omnibus utantur ejusmodi, quorum vis quotidiani sermonis consuetudine pervulgata sit. Nimium tamen studium in novis fabricandis nominibus fugiendum est, quo in primis Stoici disciplinam philosophiæ difficilem horrendamque reddiderunt. » *Præcepta philos. logicæ*, part. III, cap. 3, § 8. Et revera putidam eruditionis ostentationem sapit, qui novis undecumque corrasis, inusitatis, exoticis, sesquipedalibus verbis orationem inflat, ubi consueta vocabula ad mentem plane aperiendam apta non desunt.

(2) Nasutis illis, qui omnia technica verba a scientiarum libris remota velint, memorandum ducimus hoc Quintiliani monitum : « Dura quædam admodum videntur, inquit, ut *ens* et *essentia*, quæ cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. » *Inst. orat.* VIII, 3. Atque illud Ciceronis : « Dialecticorum verba nulla sunt publica, suis utuntur; et id quidem commune omnium fere est artium. » *Acad.* I, 7. Rursus : « Etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. Quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, quum constituantur ea rerum vocabula, quæ in quâque arte versentur. » *De Fin.* III, 1.

CAPUT II.

DE JUDICIO.

§ I.

JUDICII NOTIO, MATERIA, FORMA, FUNDAMENTUM DIVISIONIS.

77. Judicium *psychologice* spectatum est actus quo mens unum aliquid attribuit alteri, seu quo unam ideam affirmat vel negat de alterâ. Est igitur actus quo mens v. g. cogitat : *corpus est corruptibile, animus non est mortalis.*

Judicium igitur non consistit in merâ rei perceptæ contemplatione (1); sed ad judicium hæc requiruntur : 1° ut duæ menti obversentur ideæ (2); 2° ut earum altera alteri comparetur (3); 3° ut quomodocumque conspiciatur illarum convenientia vel repugnantia; 4° ut exinde earum una de alterâ affirmetur vel negetur. Quæ affirmatio vel negatio actum judicii proprie constituit.

78. *Logice* consideratum judicium est illud cogitatum ipsum quod mens judicando format, et quod enuntiatur verbis illis, v. g. *corpus est corruptibile, animus non est mortalis.* Unde ita acceptum merito definitur : *duarum idearum complexio quarum una affirmatur vel negatur de alterâ.*

(1) « Quantumcumque idea sit composita lateque patens, ut si mihi repræsentem *hominem, qui, primum rei domesticæ angustiis pressus, animum ad litterarum studia applicat, tum, facto insigni in iis progressu, egregiæ doctrinæ famam ac splendidum in republicâ munus consequitur*, non propterea ipsa in judicium degenerat, sed manet quæ fuerat idea, cum nondum aliquid affirmet aut neget, sed solummodo objectum pluribus adjunctis vestitum repræsentet. » STORCHENAU, *Instit. log.* n. 92.

(2) Nempe una *de quâ* et altera *quæ* affirmetur negeturve.

(3) Ad judicium quodvis aliqua quæcumque comparatio necessaria est; sed præterea, ut judiciorum temeritatem, errores, et quæ inde oritura sunt mala vitemus, rite servandum illud Ciceronis monitum, *De Off.* I, 6 : « Ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus; quod vitium effugere qui volet, omnes autem velle debent, *adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam.* »

79. Logice sumptum judicium constat *materiâ* et *formâ*.

Judicii materia sunt duæ ideæ, quarum illa de quâ altera affirmatur vel negatur *subjectum* dicitur, et illa quæ affirmatur vel negatur *prædicatum* sive *attributum* vocari solet. Subjectum et prædicatum etiam judicii *termini* vocantur.

Judicii forma est affirmatio vel negatio, quæ exprimitur verbo *est* cum vel sine additâ negatione, quod, quia subjectum prædicato conjungit, *copula* in scholis nuncupatur.

In judiciis modo propositis *corpus* et *animus* subjecta sunt, *corruptibile* et *mortalis* prædicata, *est* et *non est* formæ.

80. In quovis judicio prædicatum habetur ut idea superior subjecto, etsi quandoque non sit superior.

Hoc de *omni* judicio valet, etiam de negante, saltem quatenus ex hoc confici possit affirmans. Etenim quum judicamus, subjectum reipsâ ad prædicatum tamquam ad ideam superiorem seu categoriam latiorem pertinere affirmamus. Ut, si dicas : *corpus est mortale; animus non est mortalis*; primum omnia entia quodammodo in duas classes seu categorias dividis, mortalia et non mortalia, deinde judicium faciens, corpus ad illam, animum vero ad hanc categoriam pertinere asseris. Itaque judicare idem est ac subjectum quoddam ad quamdam entium categoriam referre.

81. In eo sane mentem defixerat Aristoteles, quum celebres suas *categorias* seu prædicatorum genera statuit, ad quas omnia judicia revocari posse existimabat. Quæ decem Aristotelis *categoriæ* seu *prædicamenta* sunt : *substantia, quantitas, relatio, qualitas, actio, passio, locus, tempus, situs, habitus* (1).

(1) Memoriæ juvandæ causâ in scholis categorias his technicis versibus expresserunt, quorum voces singulæ singulas categorias significant :

Arbor sex servos ardore refrigerat ustos.
Ruri cras stabo, sed tunicatus ero.

Scilicet quæ de re quâcumque quæri vel dici possint peripatetici ad hæc decem revocabant capita. De *homine* v. g. quærebatur 1° *Quid est?* Responsione ejus substantia explicabatur. — 2° *Quantus est?* Tot cubitos. — 3° *Ad quem refertur?* Ad patrem suum, ad fratrem, ad filium, ad dominum, ad servum. — 4° *Qualis est?* Albus, niger, fortis, debilis, doctus, ignarus. — 5° *Quid agit?* Ludit, scribit, loquitur. — 6° *Quid patitur?* Ægrotat, dolet capite. — 7° *Ubi est?* Domi, ruri. — 8° *Quando natus*

82. Secundum Aristotelem porro quodlibet prædicatum de subjecto affirmatur aut negatur ut subjecti vel *genus*, vel *species*, vel *differentia*, vel *proprium*, vel *accidens*. Quæ quinque *categoremata* seu *prædicabilia* a peripateticis vocabantur, quæque ab ipsis habebantur ut modi varii quibus prædicatum de subjecto enuntiari possit (1).

83. Emmanuel Kant quatuor statuit judiciorum *categorias*, seu res in quovis judicio discernendas, quæ ut fundamenta divisionis judiciorum optima proponit, nempe judicii *quantitatem*, *qualitatem*, *relationem* et *modalitatem* (2). Ex illis depromemus quæ nobis potiora videbuntur.

84. Ut judiciorum divisio, quoad ejus fieri possit, completa habeatur, ea præsertim consideranda videntur 1° in se, 2° alia cum aliis comparata, 3° prolata sermone externo.

§ II.

DIVISIO JUDICII IN SE SPECTATI.

85. In quovis judicio in se spectato considerari potest 1° *quantitas* sive extensio subjecti, 2° *qualitas* formæ, 3° *re-*

est? Annos abhinc viginti. — 9° *Quo situ est?* Stat, sedet vel jacet. — 10° *Quo indutus habitu?* Purpurâ, tunicâ, togâ, etc.

(1) Quid *genus* et *species* sint, jam supra vidimus (53); *differentia* generatim idem est quod nota differentialis (22). Tria hæc a Peripateticis ut notæ *constitutivæ* (22) habentur, *proprium* ut nota consecutiva (22), *accidens* ut nota fortuita (22). Differentia autem ab Aristotele definiebatur *id quo species superat genus*, sive nota quæ generi addita ens in suâ constituit specie; ita *homo* est *animal* (genus), quod a cæteris differt *ratione* (differentia), quare est *animal rationale* (species), *ridendi* et *admirandi capax* (proprium), *doctum* vel *indoctum* (accidens). Scholæ tamen distinguere solebant *differentiam genericam*, quâ genus a genere, *specificam*, quâ species a specie, et *individualem*, quâ individuum ab individuo differt.

(2) Ex mente Kantii omne judicium est suâ *quantitate* singulare, particulare vel universale; *qualitate* affirmans, negans vel limitans; *relatione* categoricum, hypotheticum vel disjunctivum; *modalitate* problematicum, assertorium vel apodicticum.

latio seu modus quo attributum refertur ad subjectum, 4° *modus* quo mens judicii objectum esse affirmat aut negat. Ex his varie consideratis judicium varie dividitur.

86. 1° Ex *quantitate* sive *extensione subjecti* quodlibet judicium est *singulare, particulare* vel *universale,* prout ejus subjectum est idea singularis, particularis vel universalis (45).

Ex eodem capite judicium minus stricte vel stricte universale, item distributive vel collective universale dicendum est, prout ejus subjectum hoc aut illo modo universaliter, distributive aut collective (46) intelligitur.

Huic divisioni tamquam quartum membrum subinde additur judicium *generale* seu *indefinitum*, nempe cujus subjectum idea indefinita est. At hoc judicium illi divisioni opponitur potius quam includitur.

Exemplo judicii : 1° singularis sit : *Hoc animal ægrotat;* 2° particularis : *Quædam animalia facile cicurantur;* 3° minus stricte universalis : *Omnia animata semper ducuntur instinctu;* 4° stricte et distributive universalis : *Omnia animalia vivunt et sentiunt;* 5° collective universalis : *Omnia animalia cognita numero pauciora sunt vegetalibus;* 6° generalis : *Animal crescit, vivit et sentit.*

87. 2° Pro *qualitate formæ* quodque judicium est *affirmans* vel *negans*, prout prædicatum subjecto adjudicatur vel abjudicatur.

Supra (78) judicium prius affirmans, posterius negans est.

Supersedemus quæstione, utrum omne judicium negans revocari possit ad affirmans; quamquam ea quodammodo illustrari potest ex iis quæ supra (80) diximus.

Sunt qui huic divisioni addunt judicium *negativo-affirmans*, ut hoc : *Animus est non corporeus*, quod quo sensu affirmans, quo negans sit, per se patet. Hoc judicium a Kantio limitans vocatur.

88. Ex judicii qualitate, sive quod item est, ex ejus formâ affirmante vel negante præsertim cognoscuntur *prædicati comprehensio et extensio* (1). Quæ cognitio, licet aliquanto

(1) Ex n° 86 liquet *subjecti* extensionem variari; at subjecti comprehensio semper tota intelligitur, nisi ubi apertâ restrictione aliud expresse declaratur.

difficilior, necessaria tamen est ad vim et integrum judicii seu propositionis cujuslibet sensum percipiendum.

89. Huc spectant *leges* quæ sequuntur :

1ª *Vi formæ* prædicatum judicii affirmantis sumitur pro totâ suâ comprehensione, et pro parte suæ extensionis, æquali scilicet extensioni subjecti. Ac vicissim

2ª Prædicatum judicii negantis accipitur pro parte suæ comprehensionis et pro totâ suâ extensione.

3ª Sed *vi materiæ*, judicii, cujus subjectum et prædicatum ideæ æquipollentes sunt, prædicatum accipitur pro totâ suâ comprehensione et pro totâ suâ extensione.

90. Hinc sequitur, quum idea quævis universalis vel particularis dicenda sit secundum suam extensionem, prædicatum judicii affirmantis vi formæ semper *particulariter*, negantis vero *universaliter* esse intelligendum.

Itaque si definiendo dicis : *plantæ sunt vegetalia*, vi 3æ legis prædicato *vegetalia* comprehensionem et extensionem tribuis easdem ac subjecto *plantæ*. Si affirmas : *planta est vivens*, ex 1ª lege subjecto *planta* tribuis omnes notas quæ in comprehensione ideæ *vivens* continentur, at non dicis subjectum attributo æquale esse extensione, sed subjectum esse unum ex inferioribus prædicati, seu unam speciem hujus generis. Enuntiando hoc judicium : *planta non est animal*, non excludis a subjecto singulas notas quæ ad prædicati comprehensionem pertinent, sed asseris subjectum non esse ullum ex omnibus inferioribus quæ attributi extensionem constituunt. Evidens porro est in his exemplis *vivens* particulariter sumi, *animal* autem universaliter.

91. 3° *Relatio*, quæ inter judicii subjectum et prædicatum intercedit, triplex esse potest; nam subjectum enuntiatur *a*) vel simpliciter ut hoc attributo præditum aut destitutum, *b*) vel ut hoc attributo præditum si illo altero præditum est, aut hoc destitutum si illo destitutum est, *c*) vel ut uno ex pluribus oppositis attributis præditum. Hinc judicium dividitur in categoricum, hypotheticum et disjunctivum.

92. *Categoricum* est judicium, quo simpliciter asseritur subjecto esse vel non esse attributum quod nominatur. Hujusmodi sunt omnia judiciorum exempla hactenus allata.

93. *Hypotheticum* seu *conditionale* est judicium, quo affirmatur aut negatur subjecto esse unum attributum quod enuntiatur, si ipsi est aut non est alterum attributum, quod itidem enuntiatur; seu breviter, est judicium, quo prædicatum de subjecto affirmatur aut negatur sub expressâ conditione.

Hujusmodi sunt hæc judicia : *Si Belga es, Europæus es; Belga non es, si non es Europæus.*

In tali judicio distinguuntur, *antecedens*, quo hypothesis seu conditio, et *consequens*, quo consecutio seu conditionatum continetur. In scholis antecedens etiam *prius*, consequens *posterius* vocantur, quocumque enuntientur ordine.

94. Judicium *disjunctivum* est, quo ex pluribus quæ recensentur attributis sibi oppositis unum tantùm, non expresse designatum, subjecto tribuitur. Exemplo sint judicia : *Sol mobilis est vel immobilis; luna suo vel alieno lumine splendet; hic Europæus vel Belga vel Gallus vel Italus est.*

95. Hujusmodi judicii prædicatum semper totius cujusdam divisionem continet; et prout hæc divisio completa est vel incompleta, judicium *complete* vel *incomplete disjunctivum* dicitur. In modo allatis exemplis duo prima judicia complete disjunctiva sunt, postremum incomplete.

96. Judicium, quo subjectum opposita quæ recensentur attributa simul habere negatur, *copulativo-negans* seu conjunctionis negatio vocatur, et velut judicii disjunctivi negantis forma quædam est, etsi stricte non sit. Exemplo sint : *Nulla res potest esse et non esse; nemo stat simul et sedet; hic Europæus non est Belga, Gallus et Italus.*

97. Judicium *hypothetico-disjunctivum* dicitur quod simul hypotheticum est et disjunctivum, v. g. *Si civis est, vel natus vel factus est.*

Etsi in judicio hypothetico plura membra, et in disjunctivo plura attributa distinguantur, ea tamen judicia, non minus quam categoricum, omnino simplicia dicenda sunt; namque singula uno cogitandi actu (unâ scilicet affirmatione vel negatione) absolvuntur, solaque materia eorum composita est.

Ex naturâ judiciorum illorum etiam sequitur : 1° *hypotheticum* judicium *formaliter* verum esse eo ipso quod consequens ab antece-

dente pendeat; 2° judicium *incomplete disjunctivum* non esse verum *vi formæ*, etsi *vi materiæ* quandoque verum sit; 3° judicium *copulativo-negans*, etiam ubi disjunctionem incompletam exhibet, *vi formæ* verum esse posse.

98. 4° A *modo*, quo judicii objectum esse affirmatur vel negatur, judicium dividitur : *a*) in *problematicum*, quo dicitur fieri posse ut sit vel ut non sit id de quo judicatur, *b*) in *assertorium*, quo asseritur tempore per verbum indicato *reipsâ* esse quod judicatur, et *c*) in *apodicticum*, quo judicii objectum dicitur necessario esse vel necessario non esse, seu non posse esse.

Problematica sunt hæc judicia : *Homo potest esse prudens. Esse potest ut homo non sit prudens.* Assertoria : *Belgæ sunt fortes animo; Belgæ non sunt simulatores.* Apodictica : *Ens infinitum liberum esse necesse est; ens infinitum corporeum esse nequit.*

99. Antiquiores paulo aliter de hac divisione loquebantur; magis occupati in verbis, judicium dividebant in *purum* et *modale,* prout modus, quo judicii objectum se habeat, verbis expressis non declaratur vel declaratur. Modos autem præsertim quatuor distinguebant : *possibile, contingenter, necessario*, *impossibile.*

Itaque pro judicio puro habebant, e. g : *Terra est rotunda;* pro modalibus : *Terra potest esse rotunda*, *Terra contingenter est rotunda*, *Terra necessario est finita*, *Terra nequit esse infinita.* Ultro patet qui hæc judicia se habeant ad problematica, assertoria et apodictica.

§ III.

DIVISIO JUDICIORUM INTER SE COLLATORUM.

100. Duo judicia inter se collata vel 1° *identica* vel 2° *diversa* sunt, prout illorum alterum non differt vel differt ab altero, seu prout illorum materia et forma eædem sunt vel non eædem.

101. 1° Duo judicia quæ materiâ et formâ prorsus eadem sunt stricte *identica* dicuntur; si tamen, licet idem significent,

unius materia magis explicata est quam alterius, proprie *æqualia*, *æquipollentia* sive *æquivalentia* sunt.

Identica v. g. sunt hæc judicia : *Deus est justus* et *Dieu est juste*. Quibus æquale est : *Ens infinite perfectum est justum*. Passim tamen judicia identica ab æqualibus non distinguuntur (48).

102. 2° Judicia *diversa a*) vel opposita, *b*) vel subjecta, *c*) vel disparata sunt, prout unum eorum alterum vel excludit, vel includit, vel neque includit neque excludit.

103. *a*) Duo judicia *opposita*, quorum unum alterum simpliciter excludit, hoc est, ita ut nihil præterea astruat, seu quorum unum non plus negat quam satis est ut alterum falsum esse declaretur, *contradictoria* sunt; at *contraria* sunt ea quorum unum non solum excludit alterum, sed etiam aliud quid ponit, seu quorum unum plus negat quam opus est ut alterum declaretur falsum. Itaque duo judicia contradictoria se invicem directe negant, contraria indirecte, nempe aliud quidquam ponendo.

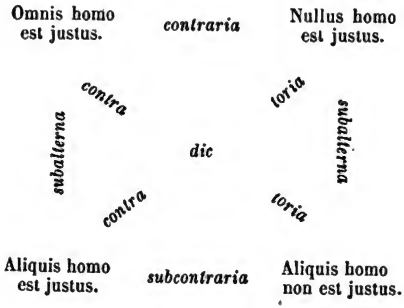
104. Huic divisioni addi solent judicia *subcontraria*, quo nomine intelliguntur duo judicia particularia utrimque subjecta duobus judiciis universalibus contrariis, etsi illa reapse opposita non sint.

Tironibus apprime notandum est, non verbis nude spectatis, sed sensu hic definito discernenda esse judicia opposita. Atque adeo 1° universali affirmanti contradictorie opponitur particulare negans, at contrarie singulare negans (itidem se ad universale negans habet particulare affirmans et singulare affirmans). 2° Singulari affirmanti, v. g. *hic homo est justus*, contradictorie opponitur, non particulare negans : *aliquis homo non est justus*, sed singulare negans : *hic* (idem) *homo non est justus*, contrarie autem hoc particulare : *hic* (idem) *homo est injustus*. 3° Particulare affirmans et particulare negans proprie non sunt opposita.

105. *b*) *Subjecta*, *subordinata* sive *subalterna* vocantur judicia, quorum unum alterum suâ complectitur extensione; seu ut apertius loquar, hujusmodi sunt duo judicia ejusdem formæ ac materiæ, quorum unum est universale, alterum particulare, hoc est, ambo affirmantia vel ambo negantia, et ex eodem prædicato, quin etiam ex eodem, exceptâ ex-

tensione, subjecto conflata. Universale illud in scholis *subalternans* vocari solet, particulare *subalternatum*.

Exempla judiciorum oppositorum et subjectorum hoc schemate plerumque exprimuntur :

106. *c*) Judicia, quorum unum alterum neque includit neque excludit, hoc est, nec astruit nec destruit, *disparata*, *varia*, sive simpliciter *diversa* sunt. Conjungi igitur seu simul stare possunt, etsi non debent.

Hujusmodi sunt judicia : *Mundus est creatus* et *Terra est orbicularis*; vel *Senes honorandi sunt* et *Senes docti sunt experientiâ.*

107. 3° Hoc loco dicendum videtur de judiciis *conversis*, quippe quæ simul identicorum et diversorum naturam participant, ut ex iis quæ dicemus patebit.

108. Etenim judicii *conversio* consistit in permutatione materiæ, sive in commutatione subjecti cum prædicato; ut si judicium illud : *Homo est rationis particeps*, commutes cum hoc : *Aliquid rationis particeps est homo*, conversio est. Porro anterius illud judicium *convertendum* dicitur, posterius inde natum *conversum* (1).

109. Duplex distingui solet judiciorum conversio : *simplex*, quâ judicii convertendi qualitas simul et quantitas in converso

(1) Conversionis usus potissimum spectat ad judicii cujusvis, præsertim definitionis vim, sensum et veritatem accurate cognoscendum.

servantur, et *accidentalis*, quâ conservatur qualitas, sed minuitur quantitas, seu quâ ex judicio universali fit particulare. Prior conversio etiam *perfecta* vocatur, posterior *imperfecta*.

110. *Conditiones* legitimæ conversionis sunt : 1° *Judicii convertendi qualitas est servanda in converso;* hoc est, prout illud affirmans aut negans est, etiam hoc affirmans aut negans sit oportet. Secus non conversio, sed opposito esset.

2° *Non licet in convertendo augere ullius termini quantitatem;* seu nulla idea per conversionem ex particulari fieri potest universalis; quia hæc in illâ non continetur.

3° *Nihil obstat quominus in convertendo minuatur alicujus termini quantitas*, scilicet quominus ex universali particularis fiat; quum particulare in universali contineatur.

111. His positis conditionibus, en *leges peculiares*, secundum quas quodvis judiciorum genus convertitur :

1ª Judicium, cujus subjectum et prædicatum ideæ identicæ sive æquipollentes sunt, simpliciter convertitur.

2ª Judicium universale affirmans convertitur per accidens.

3ª Judicium particulare affirmans simpliciter convertitur.

4ª Judicium universale negans simpliciter convertitur.

5ª Judicium particulare negans directo converti nequit.

Ratio 1æ legis reperitur in 3ª lege nⁱ 89; ratio quatuor aliarum in 1ª et 2ª ejusdem nⁱ. Nam 1° quum in judicio, cujus subjectum et prædicatum ideæ identicæ sunt, prædicatum in totâ suâ extensione sumatur, ejus quantitas per conversionem simplicem non augetur. 2° Quum prædicatum judicii affirmantis particulariter sumatur (90), si simpliciter verteretur, prædicatum judicii convertendi ex particulari universale fieret. 3° Quum in judicio particulare affirmante uterque terminus particularis sit, conversione simplici neuter augetur. 4° Quum judicii universalis negantis terminus uterque universalis sit (90), neuter simplici conversione augetur. 5° Quum omnis judicii negantis prædicatum universale sit (90), subjectum judicii particularis negantis per quamlibet conversionem ex particulari universale fieret, quod 2æ conditioni adversatur.

Dilucidationis causâ hæc sint illarum legum exempla : 1æ *Circulus est linea æqualiter curva in se rediens*, simpliciter convertitur : *Linea æqualiter curva in se rediens est circulus.* 2æ *Omnis homo est mortalis*, per accidens convertitur in : *Aliquid mortale est homo.*

3ª *Nonnulli docti sunt superbi*, simpliciter convertitur in : *Nonnulli superbi sunt docti.* 4ª *Nullum vitium est laudabile*, simpliciter convertitur in : *Nil laudabile est vitium.* 5ª *Quædam utilia non sunt honesta*, non potest converti (1).

§ IV.

DIVISIO JUDICIORUM VERBIS PROLATORUM.

112. Judicium verbis sive scriptis sive ore prolatis expressum *propositio* seu *enuntiatio* vocatur. Hinc sequitur, quæcumque de judicii *materiâ*, *formâ*, *divisione*, etc., dicta sunt, etiam de propositione esse dicenda. At præterea propositionibus nonnulla peculiaria sunt, quæ speciatim explanare juvat.

113. I. Omnis propositio *definita* est vel *indefinita*. Definita est, si particulæ definientes ei præfixæ indicant quanta sit subjecti extensio, seu utrum singularis, particularis an universalis sit. Triplex igitur est (86). Indefinita est propositio, cui nullæ ejusmodi particulæ definientes præfixæ sunt. Quare, utrum particularis an universalis sit, ex sensu solum statui potest, sensus autem ex materiâ.

Etenim propositio quævis vel *materiæ necessariæ* est, si subjectum prædicatum necessario includit aut excludit, vel *materiæ contingentis*, si illud hoc neque necessario includit neque necessario excludit. Inde fit ut propositio indefinita materiæ necessariæ par habeatur et sit stricte universali, sed materiæ contingentis nunc stricte particulari, nunc universali moraliter.

Definitæ v. g. sunt hæ propositiones : singularis : *Hæc scientia amæna est;* particularis : *Quædam scientiæ arduæ sunt;* universa-

(1) Ut etiam hoc converti judicium possit, dialectici aliam convertendi viam inierunt, quæ *contrapositio* vocari potest, et fit hoc pacto : *a*) Judicium convertendum primùm mutatur in judicium æquivalens alterius formæ, hoc est, affirmans mutatur in negans, negans in affirmans, sed omnino æquipollens; e. g. judicium : *Omnis homo est mortalis*, mutatur in *Nullus homo est immortalis;* et judicium : *Quædam utilia non sunt honesta*, in *Quædam utilia sunt inhonesta.* Tumque *b*) hoc judicium ex priori ortum convertitur modo usitato, quem supra indicavimus.

lis : *Omnes scientiæ utiles sunt.* At ex his propositionibus indefinitis : *Belgæ Europæi sunt*, et *Belgæ fortes sunt*, prior universali æquiparanda, posterior particulari, seu potius moraliter universali.

Si stricte loqui velimus, judicium quodvis simplex est et definitum, siquidem mente semper statuimus, utrum de omnibus, quæ in notione subjecti continentur, judicemus, necne. Sola propositio indefinita aut composita esse potest.

114. II. Omnis propositio simplex vel composita est, prout vel unum vel plura exprimit judicia.

115. Propositio *composita*, quâ unâ plura enuntiantur judicia, dividitur in clare et in obscure compositam, prout plura illa judicia vel facile vel difficile distingui possunt, seu prout multitudo illa distinctim vel minus distincte enuntiatur. Obscure compositæ etiam *exponibiles* vocantur.

116. 1° Inter propositiones *clare* seu *aperte* compositas præcipue notandæ sunt complexa, causalis, copulativa, removens et discretiva.

117. *a*) *Complexa* dicitur propositio, cujus vel subjecto vel prædicato vel utrique adjecta est etiam altera propositio.

118. Itaque passim duas continet propositiones, quarum ea, quæ præcipuum locum obtinet, *principalis* vocatur, altera vero addita, ut illam vel explicet vel limitet, *incidens*.

119. Duplex enim distinguitur propositio incidens : *explicans* seu *exponens*, quæ principalem fusius explanat, et *limitans* sive *restringens*, quæ illius sensum coarctat.

Logice spectata propositio restringens non tam propositio est quam pars termini cui additur.

Indicium quo hæc ab illâ facile discernitur hoc est : Si, omissâ propositione incidente, principalis asserti sensus idem manet, incidens explicans tantum est; sin autem ex incidentis omissione principalis asserti sensus amplificatur, incidens est restringens.

Quocirca in hoc exemplo : *Deus, cujus justitia infinita est, homines qui virtutem coluerint æternum beabit*, propositio principalis est : *Deus homines æternum beabit*, cujus subjecto propositio explicans et prædicato restringens adjuncta est.

120. *b*) Propositio *causalis* duo simul enuntiat judicia, quorum unum ut alterius causa profertur. Ex duabus igitur

coalescit partibus connexis conjunctione *quia*, *nam*, aliâve simili; quarum ea quæ causam exprimit, *antecedens* dici potest, quæ causatum, *consequens*.

Tales propositiones sunt : *Nulla virtus suâ privabitur mercede, quum Deus sit justus; Aquæ in antliis aspirantibus ascendunt*, *quod aeris pondere premuntur.*

Omnino differt propositio causalis a judicio hypothetico, tum quod hoc nunquam categorice et illa semper categorice exprimitur, tum præcipue quod hoc simplex, illa autem composita est, ac stricte quidem tria enuntiat judicia, quorum uno antecedens, secundo consequens et tertio consequentia seu consequentis ex antecedente consecutio affirmantur.

121. *c*) *Copulativa* propositio complectitur vel plura subjecta, vel plura prædicata, vel plura subjecta simul et prædicata, quæ omnia alia de aliis affirmantur.

Exemplo cujusque generis sint hæ tres propositiones : a) *Plantæ et animalia crescunt;* b) *Animalia crescunt et vivunt*; c) *Plantæ et animalia crescunt et vivunt.*

Hujusmodi propositio tot judicia continet, quot habet subjecta multiplicata per attributa. Hac ultimâ v. g. quatuor judicia enuntiantur.

122. *d*) *Removens* est propositio, quâ plura vel subjecta, vel prædicata, vel subjecta et prædicata, quæ recensentur, alia negantur de aliis.

Ejusmodi sunt propositiones quæ sequuntur : a) *Nec opes nec honores hominem felicem reddunt;* b) *Opes hominem neque felicem neque immortalem faciunt;* c) *Neque opes neque honores hominem felicem immortalemve efficiunt.*

Differt a judicio copulativo-negante hæc propositio, quod illud semper simplex sive unum est, hæc autem plura exprimit judicia, tot scilicet quot ei sunt subjecta multiplicata per attributa.

123. *e*) Propositio *discretiva*, quæ et copulativæ et removentis naturam simul participat, constat vel *a*) uno subjecto et pluribus prædicatis, quæ partim affirmantur, partim negantur de subjecto, vel *b*) pluribus subjectis et prædicato uno, quod de subjectorum illorum uno nonnullisve affirmatur, de cæteris negatur.

Hujus generis propositiones v. g. sunt : a) *Plantæ vivunt*, *sed non*

sentiunt; b) *Sol, non terra quiescit.* In quibus iterum tot sunt judicia, quot subjecta multiplicata per prædicata. Si duo sunt judicia, unum eorum affirmans, alterum negans est.

124. 2° Ex innumerâ propositionum *obscure* seu *latenter* compositarum copiâ notari merentur : comparativa et relativa, exclusiva et exceptiva, restrictiva et reduplicativa.

125. *a*) Propositio *comparativa* est, quâ enuntiatur quodnam ex pluribus subjectis vel prædicatis, quæ inter se comparantur, cæteris antecellat. *b*) *Relativa* est propositio, quâ plura subjecta vel plura prædicata, quæ inter se conferuntur, æqualia, paria vel similia esse affirmantur neganturve.

Comparativæ propositiones v. g. sunt : *Petrus est doctior Paulo*, item : *Petrus doctior est quam prudentior.* At relativæ sunt propositiones : *Petrus æque doctus est ac Paulus*, idem : *Petrus æque doctus est ac prudens.* In hujusmodi propositione duo continentur judicia, unum quo prædicatum utrique subjecto vel subjectum utrique prædicato quadrare dicitur, alterum quo illud uni magis quam alteri, vel utrique æqualiter quadrare declaratur.

126. *c*) *Exclusiva* est propositio quâ prædicatum subjecto enuntiato soli, vel prædicatum enuntiatum solum subjecto quadrare affirmatur. *d*) *Exceptiva* propositio est quâ pars quædam extensionis subjecti vel prædicati a propositionis affirmatione excipitur.

Itaque exclusivæ sunt v. g. propositiones : *Deus solus est æternus*, item : *Homo ab animante differt solâ ratione.* Exceptivæ sunt : *Omnia animalia præter hominem carent ratione*, item : *Animalia omnes hominum proprietates possident exceptâ ratione.* In hujusmodi propositione semper duo continentur judicia, unum affirmans et aliud negans, omnino sicut in discretivâ.

127. *e*) *Restrictiva* est propositio, quâ attributum limitatur ad partem comprehensionis subjecti quamdam, quæ designatur; e. g. *Rex, ut homo, servo æqualis est; Homo, quatenus rationis particeps, cæteris animantibus præstat.* *f*) *Reduplicativa* est propositio restrictiva, quâ prædicatum ita refertur ad subjectum, ut ea tantum subjecti proprietas consideretur, quam subjecti nomen præcipue designat; v. g. *Rex, ut rex, sibi subditis major est; Doctus, ut doctus, indoctis antecellit.*

Stricte loquendo hujusmodi propositiones grammatice potius quam logice compositæ sunt, æque ac propositio complexa cujus incidens restringens tantum est (119).

128. Si porro formam grammaticam spectes, quævis propositio plena est vel elliptica. *Plena* est, si singula ejus elementa, nempe subjectum, prædicatum et verbum, singulis vocabulis exprimuntur, ut hæc : *Mundus est creatus;* sed *elliptica* est, si unum alterumve ex ejus elementis subauditur, e. g. *Cogito.* Quæ propositio plena foret, si diceretur : *Ego sum cogitans.* Hujusmodi etiam sunt propositiones imperativæ, interrogativæ, responsoriæ, ut : *Veni! Adesne? Ita; Nequaquam*, etc.

129. Denique logicus enuntiandæ propositionis ordo est, ut primo loco exprimatur subjectum, secundo verbum, tertio prædicatum. Qui si servatur, propositio *directa* est, ut : *Animus est immortalis;* sin vero subjectum prædicati aut verbi locum occupat, vel vicissim, propositio *inversa* erit, ut si dicas : *Immortalis est animus*, vel : *Animus immortalis est.*

§ V.

DE JUDICIORUM VERITATE FORMALI.

130. Judiciorum æque ac idearum *veritas formalis* et *materialis* distinguitur (60). Hoc loco agitur de solis *legibus* veritatis judiciorum formalis. Sicut porro leges de idearum veritate formali declarant quid *concipi*, ita judiciorum quid *judicari* debeat, nequeat, possit.

131. Leges illæ dividi possunt in *generales*, quæ omnia judicia quæcumque in se spectata complectuntur, et *peculiares*, quæ enuntiant qui veritas unius judiciorum inter se collatorum se habeat ad veritatem alterius.

132. *Leges generales quæ spectant ad omnia judicia :*

1ª Attributum, quod vel toti subjecto vel alicui subjecti notæ æquale est, de subjecto affirmari debet.

2ª Attributum, quod vel toti subjecto vel alicui subjecti notæ repugnat, de subjecto negari debet.

3ª Attributum, quod neque includitur neque excluditur subjecto, hinc solùm affirmari potest ut nota quæ potest subjecto inesse vel etiam non inesse, non autem ut nota quæ subjecto reapse inest vel non inest.

Itaque ex 1ª lege judicari debet e. g. *Homo est corporeus*, *Homo est rationabilis*, *Homo præditus est facultate sentiendi*, *Homo sponte agendi facultate præstat*, *Homo est animal rationabile*, etc. Ex 2ª lege hæc negantia judicia facienda sunt : *Homo non est mens pura*, *Homo non est merum corpus*, *Homo non est expers rationis*, *Homo non est destitutus naturâ animali*, *Homo non est animal irrationabile*. Ex 3ª lege prædicata *doctus*, *indoctus*, *prudens*, *imprudens*, *modestus*, *superbus*, *ægrotus*, *sanus*, etc. homini tribui possunt, ut proprietates quæ homini possunt inesse vel non inesse.

Hæc etiam clariora fiunt, si conferantur cum logicæ universæ et idearum principiis antea (17 et 63) expositis.

133. *Leges peculiares judiciorum identicorum.*

1ª Si unum eorum verum est, verum est et alterum.

2ª Si unum falsum est, alterum quoque est falsum.

Ratio est quod hujusmodi judicia omnino idem asserunt (64).

134. *Leges peculiares judiciorum oppositorum.*

a) Duo judicia *contradictoria* 1° nunquam simul vera, 2° nec unquam simul falsa esse possunt.

b) Duo judicia *contraria* 1° nunquam simul vera esse possunt, 2° possunt esse simul falsa, 3° fieri potest ut unum eorum verum sit et alterum falsum.

c) Duo judicia *subcontraria* 1° nunquam simul falsa esse possunt, 2° possunt esse simul vera, 3° fieri potest ut unum illorum verum sit et alterum falsum.

Ratio legum judiciorum *contradictoriorum* est, quod secus idem simul esset et non esset, seu idem verum et falsum foret, quum horum judiciorum unum illud simpliciter (nec plus nec minus) negat, quod alterum affirmat (64).

Judicia *contraria* vera esse nequeunt, quum unum neget quod altero affirmatur. Simul falsa esse possunt, quum eorum uno *plus* affirmetur quam negatur altero. Unum verum et alterum falsum esse possunt, quia opposita.

Judicia subcontraria possunt esse 1° vera, et 2° unum verum et alterum falsum, quia non sunt vere opposita. At 3° simul falsa esse

nequeunt, quia secus vera esse deberent contraria in quibus continentur. Si e. g. in schemate n[i] 105 falsum esse ponis *aliquis homo est justus*, verum declaras ejus contradictorium *nullus homo est justus*, et si dein falsum esse ponis *aliquis homo non est justus*, hoc ipso verum declaras illius contradictorium *omnis homo est justus* (nam contradictoria falsis vera sunt); atque ita illa duo contraria vera esse declaras.

135. *Leges peculiares judiciorum subjectorum.*

1ª Si verum est judicium subalternans, verum quoque est subalternatum; 2ª si falsum est subalternatum, subalternans etiam est falsum; at 3ª si falsum est subalternans, non propterea falsum est subalternatum; similiter 4ª si verum est subalternatum, non ideo verum est subalternans.

Duarum priorum ex his quatuor legibus ratio reperitur in illo effato: *Assertum verum non continet nisi verum;* posteriorum in hoc: *In asserto falso verum et falsum contineri possunt.*

Hæ leges etiam derivari possunt ex legibus de ideis subordinatis (64), nempe 1ª ex 1ª, 2ª e 2ª, 3ª e 3ª, 4ª e 4ª.

Atque hæ solæ valent *vi formæ.* Verumtamen si utrumque judicium *materiæ necessariæ* unum universale et alterum particulare est, tum *vi materiæ* ambo simul vera, vel ambo simul falsa sunt.

136. *Leges particulares judiciorum conversorum.*

a) Ubi conversio est *simplex,* 1° si unum est verum, verum quoque est alterum; 2° si unum est falsum, alterum pariter falsum est.

b) Ubi conversio *accidentalis* est, 1° si verum est judicium convertendum, verum est et conversum; 2° si falsum est conversum, falsum unà est convertendum; at 3° si convertendum falsum est, non propterea falsum est conversum; et 4° si conversum verum est, non ideo verum est convertendum.

Duarum priorum legum exempla reperiuntur in quâvis aptâ definitione; quippe quæ hujusmodi esse debeat, ut cum suo definito simpliciter seu perfecte converti possit.

Quatuor posteriorum legum exempla hæc sint; 1æ: *Omnes quadrupedes sunt animantes,* quod judicium verum convertitur in hoc: *Quædam animantes sunt quadrupedes.* 2æ: *Omnes animantes sunt vitâ carentes*, quod si convertas, obtinebis hoc judicium falsum: *Ens quoddam vitâ carens est animans.* 3æ et 4æ: *Omnes animantes sunt*

quadrupedes, quod judicium falsum est, etsi convertitur in hoc verum : *Quædam quadrupedes sunt animantes.*

Ratio legum simpliciter conversorum reperitur in legibus de judiciis identicis (133), quibus judicia simpliciter conversa æquiparantur. Similem ob rationem leges de judiciis accidentaliter conversis fundantur in legibus judiciorum subjectorum (135); hic enim conversum in convertendo continetur sicut particulare in universali.

137. *Leges peculiares judiciorum disparatorum.*

Duo judicia disparata possunt esse *a*) ambo vera, *b*) ambo falsa, *c*) unum verum et alterum falsum. Quapropter ex eorum uno nihil colligi unquam potest de altero.

138. *Leges judiciorum verbis prolatorum seu propositionum.*

1° *Generatim* propositio quæque vera est, si omnia quæ enuntiat judicia vera sunt eo sensu quo ipsa hæc enuntiat.

Hinc speciatim notanda hæc sunt : 2° propositio vere *composita* falsa est, si vel unum ex judiciis quæ ipsâ enuntiantur falsum sit. 3° Ut propositio *causalis* vera sit, tria quæ ipsâ enuntiantur judicia, simul vera sint necesse est. *Hypothetica* autem vera est, dummodo consequens ab antecedente pendeat quo modo ipsa illud asserit. Itaque hæc propositio : *si pluit, terra madefiet*, vera est etsi nec pluat nec terra madefiat; at hæc propositio : *terra madet quia heri pluit*, falsa est, si vel terra non madet, vel heri non pluit, vel præsens terræ humiditas ab aliâ quam ab hesternâ pluviâ causâ pendet. 4° Propositio *complexa*, cujus incidens *explicans* sola falsa est, nunquam ipsa negatur, sed illud tantum quod in incidente illâ ut verum ponitur. Hæc v. g. propositio : *Pyrrho Eleates, qui Academiæ auctor fuit, de omnibus dubitandum esse voluit,* non ipsa negatur, sed quod in ipsâ falso supponitur. 5° Quum propositio *complexa* cujus incidens *restringens* est, æque ac propositio restrictiva quævis, non sit logice composita, non est cur ibi plura judicia vera quærantur.

CAPUT III.

DE RATIOCINATIONE.

§ I.

RATIOCINATIONIS NOTIO, FUNDAMENTUM AC DIVISIO.

139. *Ratiocinatio* psychologice considerata est actus quo mens unum judicium infert ex uno vel pluribus aliis. Logice spectata ratiocinatio est ipsa illa *complexio judiciorum quorum unum infertur ex alio uno vel pluribus.*

Si v. g. ex hoc judicio : *Homo libero utitur arbitrio*, concludis : *ergo hominis actus laude vel vituperio digni esse possunt*, ratiocinaris; vel si ex his duobus judiciis : *Omne astrum, quo lumen solis reflectitur, planeta est*, et *luna reflectit lumen a sole transmissum*, infers tertium judicium : *ergo luna planeta est*, altera erit ratiocinatio.

Hinc patet quid ratiocinatio differat a simplici judicio.

140. In ratiocinatione logice sumptâ distinguuntur materia et forma.

141. Ratiocinationis *materia* sunt ipsa judicia quorum unum concluditur ex alio. Et illud quidem, sive unum judicium sive multa sint, ex quo aliud concluditur, ratiocinationis *antecedens* dicitur, illud vero quod infertur, *consequens* vel *conclusio.*

In priori ex duobus ratiocinationis exemplis modo laudatis primum judicium illius ratiocinii antecedens, alterum consequens est; in exemplo posteriori duo prima judicia simul antecedens constituunt, postremum vero consequens.

142. Ratiocinationis *forma* est consequentia, seu nexus intelligibilis qui inter antecedens et consequens intercedit, cujus vi consequens recte ex antecedente colligitur.

143. Omnino igitur differt consequens a consequentiâ, etsi hæc illo exprimi possit. Nam consequens est illud quod ex antecedente infertur sive recte sive vitiose, consequentia verò illius quod inferri debet connexio cum antecedente.

144. Hinc sequitur, quando ratiocinatio *materialiter* tantum vera vel falsa dicenda sit, quando *formaliter* tantum, et quando *materialiter* simul et *formaliter*.

Etenim *a*) series quædam judiciorum, quæ in se vera quidem sunt, sed quorum unum non sequitur ex altero, materialiter tantum vera est; ut, si dicis : *Animalia sentiunt; ergo lapides non sentiunt.* *b*) Contrà series judiciorum, quæ in se falsa sunt, et quorum unum ex altero efficitur, formaliter tantum vera est; ut, si ais : *Omnes animantes ratione utuntur, ergo et quadrupedes.* *c*) Denique series judiciorum, quæ et in se vera sunt et quorum unum ex altero consequitur, et materialiter et formaliter vera est. Hujusmodi sunt exempla n° 139 proposita.

Porro, si stricte loqui velimus, *a*) series judiciorum sive assertorum, quorum unum non sequitur ex altero, ratiocinatio dici nequit; caret enim formâ. *b*) Series assertorum, quorum unum ex altero sequitur, etsi neutrum in se verum sit, ratiocinatio dici debet; nam ratiocinatio ipsa proprie solam formalem prosequitur veritatem. *c*) Ut autem sit demonstratio, seu ratiocinatio quâ consequens reipsâ verum esse ostendatur, et antecedens in se verum esse debet, et consequens recte ex antecedente colligi.

145. Omnis igitur ratiocinationis finis, ars ac vis est ostendere consequens affirmandum vel negandum esse secundum ejus nexum cum antecedente, hoc est, prout antecedente vel includitur vel excluditur.

146. Hinc tamquam omnis ratiocinationis fundamentum poni possunt hæ *leges primariæ* :

1ª Omne judicium, quod in antecedente includitur, consequens affirmandum est.

2ª Omne judicium, quod ab antecedente excluditur, consequens negandum est.

3ª Omne judicium, quod antecedente neque includi neque excludi cernitur, ex eo solo nec affirmari potest nec negari.

147. Age porro consequens antecedente includi vel excludi cernitur vel immediatâ ipsorum inter se collatione, vel interposito judicio quodam alio. Quare ratiocinatio universim dividitur in *immediatam* et *mediatam*.

Ratiocinatio mediata passim tribus constat judiciis; in ratiocinatione immediatâ duo tantum reperiuntur judicia, sive tertium quoddam subaudiri dicatur necne.

§ II.

DE RATIOCINATIONE IMMEDIATA.

148. Ratiocinationis immediatæ, hic exponendæ, sunt : I) conclusiones ex judiciorum *identitate*, II) ex *oppositione*, III) ex *subordinatione*, IV) ex *conversione*, V) ex *modo*, seu *modalitate*, item VI) *inductio* et VII) *analogia*.

Ratiocinationes ab identitate, ab oppositione et a subordinatione inprimis sunt quibus ex relatione identitatis, oppositionis vel subordinationis, quæ inter antecedens et consequens intercedit, statuitur utrum consequens affirmandum sit vel negandum. Illæ etiam mediatæ esse possunt, ut postea videbitur.

149. I) Ratiocinatio *ab identitate* est quâ, posito quodam antecedente sive affirmante sive negante, concluditur judicium ei æquale itidem affirmandum esse vel negandum.

150. Duobus igitur modis recte concludit, qui his legibus declarantur : 1° Posito judicio quodam affirmante, consequens ei æquale affirmari debet; 2° posito judicio quodam negante, consequens ei æquale debet negari.

Exemplo 1ⁱ modi sit : *Sphæra rotunda est, ergo globus est rotundus.* 2ⁱ *Scientia legum cogitandi non est negligenda, ergo logica non est negligenda.*

151. *Principium* hujus ratiocinationis in judiciorum identicorum legibus (133) reperitur, et his verbis exprimi potest : Quæ æquivalent, simul vera sunt vel simul falsa.

152. II) Ratiocinatio *ab oppositione* est quâ, posito quodam judicio, infertur, consequens illi oppositum negandum esse quia illud affirmatum est, vel affirmandum quia illud est negatum.

153. Hujus ratiocinationis recte concludendi modi hi sunt : *a*) Si antecedens et consequens judicia *contradictoria* sint : 1° priori posito, alterum tollitur; 2° priori sublato, ponitur alterum. Hoc sibi vult : 1° si antecedens declaratur verum, consequens falsum declarari debet; 2° si antecedens falsum declaratur, consequens debet declarari verum (1).

(1) *Ponere* idem est ac pro vero habere, sive affirmans sive negans

b) Si judicia *contraria* sint : 1° antecedente posito, alterum tollitur; 2° antecedente sublato, nihil concludi potest.

c) Si judicia *subcontraria* sint : 1° sublato antecedente, ponitur consequens; 2° priori posito, nihil potest concludi.

Ita e. g. *a*) 1° posito hoc antecedente : *Sol est mobilis*, recte concluditur : *ergo sol non est immobilis;* et 2° ex hoc antecedente : *Sol non est mobilis*, legitime infertur : *ergo sol est immobilis.*

b) 1° Posito hoc judicio : *Terra est rotunda*, merito concludis : *ergo terra non est quadrata* ; sed 2° ex hoc judicio negante : *Terra non est quadrata*, minime concludi potest, utrum ea rotunda sit an alius figuræ.

c) 1° Si in antecedente negas *aliquem hominem esse justum*, in conclusione recte infers *aliquem hominem non esse justum;* at 2° si in antecedente affirmatur *aliquem hominem esse justum*, non potest inde concludi *aliquem hominem non esse justum.*

154. Horum præceptorum ratio, seu *principium* quo hujus generis ratiocinationes nituntur, reperitur in ipsis judiciorum oppositorum legibus (134).

Unde iterum monemus, cavendum esse ne cum judiciis oppositis confundantur judicia disparata; quorum alterum ex altero nullo prorsus pacto concludi potest, ut ex eorum legibus patet (137).

155. III) Ratiocinatio *a subordinatione* consistit in eo ut ex uno judiciorum subjectorum inferatur aliud accipiendum esse vel rejiciendum.

156. Ejus formæ seu legitime concludendi modi sunt : 1° Posito subalternante, ponitur subalternatum; 2° sublato subalternato, tollitur subalternans; at 3° sublato subalternante, non ideo tolli potest subalternatum; 4° posito subalternato, non ideo poni potest subalternans.

Reverâ enim, 1° posito hoc antecedente : *Omnis homo est justus*, omnino sequitur : *ergo aliquis homo est justus.* 2° Si negas *aliquem hominem esse justum*, eo ipso negas *omnes homines esse justos.* 3° Si negas *omnes homines esse justos*, non ideo negas *aliquos homines esse justos.* 4° Si affirmas *aliquos homines esse justos*, non idcirco affirmas *omnes homines justos esse.*

sit propositio quæ ponitur; similiter *tollere* idem est ac negare seu pro falso habere, sive per negantem propositionem id fiat, sive per affirmantem, hanc v. g. *falsum est circulum esse quadratum.*

157. Horum modorum *principium* reperitur in legibus et idearum subordinatarum (64) et judiciorum subjectorum (135). Ex quibus etiam patet quando *vi materiæ* quatuor modis concludi per subalternationem possit.

158. IV) Ratiocinatio *a conversione* in eo consistit ut ostendatur judiciorum, quorum unum in alterum convertitur, unum affirmandum esse aut negandum propter alterum.

159. Ejus formæ seu modi legitime concludendi sunt :

a) Si conversio *simplex* est : 1° posito uno, ponitur alterum ; 2° sublato uno, tollitur alterum. Ratio est, quia in tali conversione judicia quæ convertuntur ut identica habentur.

b) Si conversio fit *per accidens :* 1° posito convertendo, ponitur conversum ; 2° sublato converso, tollitur convertendum ; at 3° sublato convertendo, non ideo tolli potest conversum ; aut 4° posito converso, non ideo poni potest convertendum.

Itaque ex accidentali conversione eodem modo ratiocinamur atque ex subordinatione. Ratio est quia duorum hujus conversionis judiciorum alterum alteri subordinatum est.

Hinc 1° ex eo quod recte affirmatur : ***Omne animal est sentiens***, merito concluditur : ***ergo aliquid sentiens est animal.*** 2° Male affirmatur : ***Omnis lapis vivit;*** nam si hoc judicium converteretur, conversum : ***Aliquid vivens est lapis***, negandum foret. 3° et 4° Utrum affirmari an negari debeat ***omnes quadrupedes esse animantes,*** minime sequitur ex eo quod judicium conversum : ***Nonnullæ animantes sunt quadrupedes***, recte affirmatur. Cæterum ratiocinatio a conversione vix aliter usu venit, quam ad explorandum utrum definitio quædam apta sit ; quæ exploratio per conversionem simplicem fieri debet.

160. V) Ratiocinatio *a modo* seu *a modalitate* est, quâ unum judicium modale affirmatur vel negatur propter aliud.

161. Formæ seu modi, quibus illa recte concludit, his verbis enuntiari possunt :

a) affirmando,	1° ab *oportere* ad *esse* 2° ab *esse* ad *posse* 3° ab *oportere* ad *posse*	valet conclusio.
b) negando,	1° a *non posse* ad *non esse* 2° a *non esse* ad *non oportere* 3° a *non posse* ad *non oportere*	valet conclusio.

c) affirmando,	1° a *posse* ad *esse* 2° ab *esse* ad *oportere* 3° a *posse* ad *oportere*	non valet conclusio.
d) negando,	1° a *non oportere* ad *non esse* 2° a *non esse* ad *non posse* 3° a *non oportere* ad *non posse*	non valet conclusio.

162. *Principium* harum conclusionum hoc est : *Oportere*, seu necessario esse, *esse*, seu reapse esse, et *posse*, seu posse esse, tria hæc ita inter se connexa sunt, ut primo omnino contineatur secundum, secundo tertium ; sive aliis verbis : ita et non aliter cohærent, ut id quod necessario est reapse sit, et id quod est possit esse, ac vicissim ut id quod non potest esse non sit, et id quod non est non necessario sit.

163. VI) *Inductio* est ratiocinatio quâ proprietas, quæ ideis inferioribus inesse vel repugnare comperta est, itidem ideæ superiori inesse vel repugnare concluditur (1).

Sic inductio est, si ex eo quod *singula corpora solida, quæ experimentorum ope gravia esse compertum est*, concludis : *ergo omne corpus solidum grave est.* Item si ex eo quod *corticis peruvianæ specimina quæ usu explorata sunt, efficax contra febres remedium fuerunt*, idem infers de *cortice peruvianâ universim.* Vel si hoc modo ratiocinaris : *Animalia mammis instructa, repentia, aves et pisces sanguinem rubrum habent ; ergo rubrum sanguinem habent omnia animalia vertebris instructa.* Vide alia exempla apud Cic. *De invent.* I, 31.

164. Inductio *completa* vel *incompleta* est, prout ideæ inferiores vel omnes vel partim tantum in antecedente recensitæ sunt.

Ita completa est hæc inductio : *Animalia, tum vertebris instructa, tum quæ iis carent, vivunt ; ergo omnia animalia vivunt.* Sed incompleta est : *Galli, Belgæ, Germani litteras colunt ; ergo omnes populi europæi colunt litteras.*

165. *Principium formale* inductionis hoc est : *Quidquid*

(1) Hanc ratiocinationem immediatam esse *Baco* asserit his verbis : « Quatenus ad judicium quod fit per inductionem nihil est quod nos detinere debeat ; uno scilicet eodemque mentis opere illud, quod quæritur, et invenitur et judicatur. Neque enim per medium aliquod res transigitur, sed immediate, eodem fere modo quo fit in sensu. »

inest vel repugnat omnibus ideis inferioribus, itidem inest vel repugnat ideæ superiori. Inde hæ quæ sequuntur

166. Inductionis *leges* : 1ª Inductione completâ eruitur conclusio inexpugnabilis. 2ª Quo propius accedit inductio incompleta ad completam, eo major est ejus vis probandi. 3ª Si vel una ex ideis inferioribus aliter se habere constat quam illæ quæ recensitæ sunt, jam conclusio universalis fieri nequit, seu inductio ruit.

Re enim verâ, 1° quod postulat principium formale, omnino efficitur, ubi inductio completa est. 2° Quo propior fit accessus ad enumerationem completam, eo potius animo præsumitur illud, quod recensitis ideis inferioribus convenit vel repugnat, etiam omnibus, atque adeo ideæ superiori similiter convenire vel repugnare. 3° Si vel una ex ideis inferioribus aliter se habere constat quam eæ quæ recensitæ sunt, principium formale obstat ne ideæ superiori tribuatur id quod compertum est non convenire omnibus inferioribus.

Ex his sequitur : *a*) inductione completâ solâ *per se* seu *vi formæ* posse fieri conclusionem universalem certam ; *b*) inductione incompletâ *vi formæ* plus minusve probabilem fieri posse ejusmodi conclusionem; *c*) ex subaudito judicio, cui tamquam majori innititur, inductione incompletâ quandoque conclusionem etiam logice certam erui posse, ut videbimus in alterâ hujus compendii parte.

167. VII) *Analogia* seu ratiocinatio ab analogiâ est, quâ proprietas quædam, quam uni rei inesse vel repugnare constat, etiam alteri inesse vel repugnare concluditur ex eo quod in rebus illis plures aliæ proprietates communes seu similes esse conspiciuntur; aliis verbis, est ratiocinatio quâ propter quasdam similitudines de duarum idearum inferiorum unâ idem concluditur quod de alterâ judicatum est.

Hæc ratiocinatio mathematice ita exprimitur : *a et b sunt v, x et y*, ergo et *z*; seu : *a* et *b* communes habent proprietates *v*, *x* et *y*, ergo et proprietatem *z*, quam video in *a*, et ideo eam concludo esse etiam in *b* ; vel apertius etiam hoc modo : *a* est *v*, *x*, *y* et *z* ; ergo *b*, quod *v*, *x* et *y* esse noscitur, etiam *z* est.

Itaque ab analogiâ ratiocinatur qui hoc modo concludit : *Singula specimina herbæ cujusdam hoc colore, odore, formâ, etc. insignitæ, quæ usu explorata habemus, efficax contra talem morbum remedium*

fuerunt; ergo hanc individuam plantam, quæ iisdem proprietatibus prædita cernitur, etiam ejusmodi remedium esse censeo.

Hoc igitur analogia differt ab inductione : inductio ab ideis inferioribus ad superiorem concludit; analogia autem ab unâ vel pluribus inferioribus ad aliam inferiorem. Aliis verbis, inductio ab individuis ad speciem, vel a speciebus ad genus concludit; sed analogia concludit ab uno individuo ad aliud, vel ab unâ specie ad aliam, vel ab uno genere proximo aut medio ad aliud ejusmodi genus. Dum contra deductio concludit ab ideâ superiore ad inferiorem, seu a genere ad speciem, vel a specie ad individua.

168. Ratiocinatio ab analogiâ etiam ratiocinatio *ab exemplo* et *a pari* vocatur, et triplex in scholis distingui solet : 1° Quæ proprie est *a pari*, quo ex simili simile quiddam infertur. 2° *A fortiori*, quod duobus modis conficitur : a) *a minori* ad majus, b) *a majori* ad minus, ut aiunt, concludendo. 3° *A contrario*, quo de oppositis opposita affirmantur.

Exemplum a pari v. g. est : *Potuerunt isti et isti; ergo possum et ego.* A minori : *Mendacium turpe est; ergo et calumnia.* A majori : *Ignoscere oportet maledicenti; ergo et male cogitandi de nobis.* A contrario : *Virtus laudanda est; ergo vitium aspernandum.* Alia exempla habes apud Cic. *De invent.* I, 30, et Quintil. *Inst. orat.* V, 73-79.

169. Ut analogiam esse vere dici possit, in hujus ratiocinationis materiâ hæc sunt observanda : 1° In solâ proprietatum negantium similitudine analogia fundari nequit. 2° Ex solâ proprietatum accidentalium discrepantiâ analogia non evertitur. 3° Quo plures constantes proprietates duabus rebus communes esse constat, eo major est analogia.

170. Quod spectat ad vim conclusionis, quæ ex analogiâ fit, ea *per se* seu ex solâ formâ nulla est ad conclusionem certam conficiendam; nam ex singulari singulare *jure logico* concludi nequit. Etiam effatum communiter receptum est : *Argumentum a pari non valet in positivis*, nempe in statutis, præceptis, legibus, etc. quæ a liberâ hominum institutione pendent. Attamen ob judicium, quod plerumque subauditur et quo tamquam majore nititur, sæpius ex analogiâ conclusio etiam logice certa effici potest, ut rursus in alterâ hujus libri parte exponemus.

Nempe conditio necessaria, ut ab analogiâ ratiocinari liceat, hæc est, ut duæ res, quarum una ex alterâ infertur, consentiant *in puncto comparationis*, ut aiunt, hoc est, ut ad idem principium referantur. Secus paritas *claudicare* dicitur.

171. Inter ratiocinationes, quas immediatas vocamus, hoc maxime differt : In quinque prioribus conclusio nihil addit antecedenti, sed hoc solum explicat, expresse enuntiando quod implicite jam in eo assertum erat. Duæ posteriores, nisi forte excipias inductionem completam, in conclusione nonnihil adjiciunt quod reapse non continetur in antecedente, ut colligi potest ex exemplis explanationis causâ allatis. Hinc est cur illæ quinque *vi formæ* certo concludant, non item hæ duæ.

§ III.

DE SYLLOGISMO CATEGORICO.

172. Ratiocinatio mediata vel *categorica*, vel *hypothetica*, vel *disjunctiva*, vel *hypothetico-disjunctiva* est, prout ejus propositio major categorica est, vel hypothetica, vel disjunctiva, vel hypothetico-disjunctiva.

173. *Ratiocinatio categorica*, seu syllogismus categoricus, qui et *syllogismus* κατ' ἐξοχὴν dicitur, merito ut præcipua ratiocinandi forma habetur. Ideo ejus theoria diligentius exponenda videtur.

174. Syllogismus præsertim adhibetur ut, an propositæ cujusdam quæstionis prædicatum de subjecto affirmandum vel negandum sit, ostendatur ex horum terminorum comparatione cum adscito quodam tertio termino.

Illa porro ostensio fit per tres propositiones categoricas, quarum una enuntiat quî quæstionis prædicatum se habeat ad terminum tertium, alia exprimit quî subjectum quæstionis se habeat ad tertium terminum, tertia inde colligit quî quæstionis subjectum et prædicatum se habeant inter se.

Exempli causâ, quæstiones, an *logica utilis sit*, et *an desidia sit laudanda*, syllogismis ita solvuntur : *Omnis scientia est utilis*, *atqui*

logica est scientia, *ergo logica est utilis. Nullum vitium est laudandum*, *atqui desidia est vitium*, *ergo desidia non est laudanda.* Prior syllogismus affirmans est, alter negans. Syllogismus enim affirmans vel negans est, prout conclusio affirmat vel negat.

175. In quolibet syllogismo igitur tres sunt termini : *major* seu quæstionis et conclusionis prædicatum, *minor* seu quæstionis et conclusionis subjectum, et *medius* seu tertius ille quo medio cernitur quì major se habeat ad minorem.

176. Horum terminorum quisque bis in syllogismo enuntiatur, nempe major in propositione majore et conclusione, minor in propositione minore et conclusione, medius in propositionibus majore et minore.

177. Tres illæ propositiones syllogismi *materia proxima*, tres autem termini *materia remota* dicuntur.

Etenim per primam seu proximam syllogismi analysim sive decompositionem ad tres propositiones pervenitur, et per ulteriorem harum propositionum analysim ad tres terminos.

Ubi syllogismi materia memoratur nullo addito vocabulo, passim eo nomine intelliguntur tres propositiones. Quarum duæ priores etiam *præmissæ* et simul *antecedens* vocantur, tertia vero *conclusio* vel *consequens*. A scholasticis major etiam simpliciter *propositio*, minor *assumptio*, et conclusio *complexio* nuncupantur.

178. Præter materiam in syllogismo distinguitur *forma*, quæ nihil aliud est quam ea materiæ dispositio quâ omnino pateat consequens ex antecedente vere sequi.

Formâ igitur hujus ratiocinationis *consequentia* (142) declaratur.

Quin etiam syllogismi forma et consequentia passim ut voces synonymæ habentur.

179. Per syllogismum modo ab identitate, modo a subordinatione seu deductione, modo ab oppositione ratiocinamur, prout consequens cum majore propositione idem esse, vel in eâ contineri, vel ei oppositum esse detegimus.

180. Ut syllogismi valor perspiciatur, syllogismi principia et leges adhibentur. Syllogismi *principia* vocamus fundamentum quo ratiocinandi genus quoddam nititur. Syllogismi *leges* sunt regulæ quibus præscribuntur conditiones in ratiocinatione servandæ ut legitima sit.

Syllogismi principia quæ ab auctoribus passim assignantur, pro diversis ratiocinandi generibus diversa sunt, at leges omnibus eædem. Etenim propria syllogismi ab identitate principia sunt leges judiciorum identicorum (133), a subordinatione leges judiciorum subjectorum (135), ab oppositione leges judiciorum oppositorum (134). Duobus prioribus etiam hæc speciatim assignantur :

181. *Principia syllogismi ab identitate :* 1° Duæ ideæ quæ eædem sunt cum tertiâ, etiam inter se eædem sunt. 2° Duæ ideæ quarum una eadem et altera non eadem est cum tertiâ, non sunt eædem inter se. 3° Duæ ideæ quarum neutra eadem est cum tertiâ, utrum inter se eædem sint necne, hinc inferri nequit.

Hæc principia sæpe ut omnis syllogismi fundamentum exhibentur, at falso, nam ad ideas identicas seu æquales solum pertinent. Imo sunt scriptores qui hic vocabulo *idem esse* substituunt verbum *convenire*, qui error longe gravior est.

182. *Principia syllogismi a subordinatione :* 1° Quidquid de ideâ superiori affirmatur, de ejus inferioribus affirmandum est. 2° Quidquid de ideâ superiori negatur, de ejusdem inferioribus negandum est.

Utriusque hujus effati ratio reperitur in primâ idearum subordinatarum lege (64). Prius, quod a scholasticis *Dictum de omni* vocatur, syllogismi affirmantis principium est; posterius, quod scholastici *Dictum de nullo* vocant, syllogismi negantis.

183. Age porro, syllogismi principiis et legibus, de quibus hic agitur, non materialis, sed formalis veritas syllogismi declaratur; hoc est, discernitur solum conclusionem ex præmissis positis recte illatam esse, non autem præmissas illas esse in se veras.

184. Antiqui omnis syllogismi *leges* octo posuerunt, quarum quatuor priores spectant ad terminos, quatuor posteriores ad propositiones; atque his exprimi solent versiculis :

1ª *Terminus esto triplex : medius, majorque minorque.*
2ª *Latius hos quam præmissæ conclusio non vult.*
3ª *Aut semel aut iterum medius generaliter esto.*
4ª *Nequaquam medium capiat conclusio fas est.*

5ª *Ambæ affirmantes nequeunt generare negantem.*
6ª *Pejorem semper sequitur conclusio partem.*
7ª *Utraque si præmissa neget, nihil inde sequetur.*
8ª *Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.*

1ª Regula vetat, ne plures quam tres termini in syllogismo ponantur. Hujus ratio in ipsâ syllogismi naturâ reperitur, qui in eo consistit, ut, quî *duo* termini se habeant alter ad alterum, ostendatur ex modo quo ipsi se habeant ad terminum quemdam *tertium* (174). Contra eam legem peccat, *a*) qui expresse plures quam tres terminos adhibet in syllogismo; *b*) qui eodem termino bis utitur diversâ significatione.

2ª Lex prohibet, ne major aut minor terminus sensu latiori sumantur in consequente quam in antecedente. Secus enim plus assereretur in conclusione quam in præmissis; quod nunquam fieri licet, quum illa in his contineri debeat.

3ª Præcipit, ut medius terminus saltem semel sumatur secundum totam suam extensionem, hoc est, *universaliter distributive*. Alioqui duas res diversas significare posset, atque ita implicite plus quam tres forent termini, neque duo cum uno *eodem* tertio compararentur.

4ª Cavet, ne medius terminus repetatur in conclusione. Hæc enim continere debet propositionem inferendam seu quæstionem solutam, minime vero id ex quo illa infertur.

5ª Postulat, ut conclusio sit affirmans, quotiescumque utraque præmissa affirmans est. Hujus regulæ ratio invenitur in eo quod, ubi duo termini quæstionis in præmissis cum tertio consentire affirmantur, eos etiam inter se consentire conclusio, non negare, sed affirmare debet.

6ª Significat conclusionem participem esse omnium defectuum utriusque præmissæ, seu nunquam plus astruere posse quam pejorem ex præmissis. Pejoris autem conditionis habetur negatio affirmatione et particularitas universalitate. Hinc 1° si una præmissarum est affirmans et altera negans, conclusio debet esse negans; 2° si una est universalis et altera particularis, conclusio debet esse particularis. Quin etiam hoc addi potest, 3° si una est certa et altera probabilis tantum vel quomodocumque incerta, conclusio etiam probabilis tantum vel eodem modo incerta erit. Hoc ultimum vero magis ad materiam quam ad formam ratiocinii spectat.

Nititur hæc regula, quantum ad primum significatum, principio

negantis syllogismi (182) ; vel etiam eo quod, ubi in præmissis unus ex quæstionis terminis cum tertio affirmatur et alter negatur consentire, eos in conclusione inter se consentire negari debet. Quantum ad secundum, hoc effato : *Nil inferatur in conclusione quod non fuerit contentum in præmissis*, sive lege secundâ : *Latius hos...*

7ª Docet nil valere syllogismum cujus præmissæ sunt ambæ negantes. Nâm ex eo quod neuter ex quæstionis terminis consentit cum tertio quodam nihil colligi potest.

Notandum tamen est, sæpe fieri ut propositio, in se negans, comparate ad aliam affirmans sit; quod ex sensu magis quam ex verbis est cognoscendum. Sic in hoc syllogismo : *Quicumque Deum non colit est impius, atheus autem Deum non colit, ergo atheus est impius*, ambæ præmissæ affirmantes sunt; nam comparate ad majorem sensus minoris hic est : *atheus est species illius generis quod exprimitur verbis : Deum non colens.* Itidem in hoc syllogismo : *Qui Deum non colit non est laudandus, at impius Deum non colit, ergo impius non est laudandus*, propositio minor in se negans est, et comparate ad majórem affirmans.

Ex hâc et præcedente regulâ etiam sequitur, vel omnes syllogismi propositiones vel unam tantum affirmantes esse posse; quemadmodum ex regulâ sequente, si componitur cum 6ª, colligitur, vel omnes vel unam tantum universales esse posse.

8ª Sensus est, ex duabus præmissis particularibus nihil legitime concludi posse. Nam *a*) si utraque esset affirmans, contra 3ªᵐ legem medius terminus bis particulariter sumeretur, quia in his præmissis omnes termini particulares sunt (111); *b*) si utraque negans foret, peccaretur in 7ªᵐ legem; *c*) si una affirmans et altera negans esset, profecto unus tantum terminus universaliter sumeretur (scilicet prædicatum præmissæ negantis (111), qui nisi sit medius, non satisfit legi 3æ, et nisi sit major, seu idem qui negantis conclusionis prædicatum fieri debet, non fit satis legi 2æ, at ipse unus et medius et major esse nequit.

185. Age modo, aliæ ex his octo regulis principales sunt, aliæ minus principales, eo quidem sensu ut ex primis etiam solis videri possit an syllogismus legitimus sit necne, utque ubi illæ servatæ sunt jam inde constet alias non esse violatas. Principales istæ sunt secunda, tertia cum sextâ, quæ tamen partim in secundâ continetur.

Hoc igitur sensu omnes syllogismi leges ad tres reduci possunt.

Sunt scriptores qui illas aliter reducere ad pauciorem numerum conati sunt, at successu parum felici. Nam 1° alii cum auctore libri qui inscribitur *Ars cogitandi* iis substituunt hoc duplex præceptum : *Præmissarum altera conclusionem continere idque ab alterâ ostendi debet*, vel brevius : *Nihil asseratur in conclusione quod non fuit dictum in præmissis.* Sed hæc effata principia sunt, non leges sive regulæ quibus vitiosi syllogismi peculiares defectus facile et clare indicentur. 2° Alii ut sufficientes proposuerunt has leges : *Major sit universalis, minor sit affirmans, conclusio sequatur partem pejorem antecedentis.* Hæ regulæ quidem, non principia dici debent; sed eas non sufficere, atque hoc sensu falsas esse, dupliciter probatur. Quippe *a*) fieri potest ut syllogismus ubi regulæ illæ servatæ sunt non valeat, v. g. *Nullus italus est belga, at omnis italus est europæus, ergo nullus europæus est belga*, ubi *europæus* latius sumitur in conclusione quam in antecedente. *b*) Fieri potest ut syllogismus ubi regulæ illæ non sunt servatæ sit legitimus, e. g. : *Omnis belga est europæus, at nullus sinensis est europæus, ergo nullus sinensis est belga.* Item : *Aliquis iræ motus non est peccatum, at omnis iræ motus est passio quædam, ergo passio quædam non est peccatum.*

APPENDIX DE SYLLOGISMI FIGURIS ET MODIS.

Scholastici multi sunt in exponendis præceptis, quibus *Aristoteles* et *Galenus*, ut artem syllogisticam technice et quasi mathematice describerent, omnes syllogismos reduxerunt ad certum numerum *modorum* et *figurarum*, ut aiunt, tumque præter octo regulas omnibus syllogismis communes, etiam peculiares quasdam condiderunt syllogismis cujusque figuræ proprias.

Figuræ nomine intelligunt artificiosam compositionem termini medii cum extremis aptam ad concludendum, prout ipse vel subjectum vel prædicatum est in præmissis. Quatuor autem ejusmodi figuras distinguunt, quarum tres priores Aristoteli, quarta Galeno tribuuntur, et quæ omnes hoc versiculo continentur :

Sub præ, tum *præ præ*, tum *sub sub*, denique *præ sub.*

Re enim verâ vel terminus medius est subjectum majoris et prædicatum minoris propositionis, et en 1am figuram *sub præ;* vel est prædicatum utriusque præmissæ, et ecce 2am figuram *præ præ;* vel est subjectum in utrâque præmissâ, et spectat ad 3am figuram *sub sub;*

vel denique est prædicatum majoris et minoris subjectum, et pertinet ad 4am figuram *præ sub.*

Modum syllogismi vocant artificiosam dispositionem præmissarum idoneam ad legitimam conclusionem deducendam, prout quæque illarum sit vel universalis affirmans aut negans, vel particularis affirmans aut negans; ad has enim quatuor species reduci possunt omnes propositiones.

Porro quatuor illæ propositionum species, si binæ sumantur (duæ enim in quolibet syllogismo sunt præmissæ), sexdecim modis conjungi possunt; qui 16 modi si multiplicentur per 4 figurarum numerum, 64 reperiuntur; attamen ex iis omnibus tantum 19 legitimi esse censentur (ii qui 4m figuram rejiciunt, 12 solum; qui præterea modos *baroco* et *bocardo* respuunt, 10 dumtaxat distinctos agnoscunt modos legitimos); quorum quatuor ad 1am figuram pertinent, item quatuor ad 2am, sex ad 3am et quinque ad 4am, quique his vocabulis technicis exprimi solent :

> *Barbara*, *Celarent* primæ, *Darii*, *Ferio*que.
> *Cesare*, *Camestres*, *Festino*, *Baroco* secundæ.
> Tertia, grande sonans, edit : *Darapti*, *Felapton*,
> *Disamis*, *Datisi*, *Bocardo*, *Ferison*. Quarta :
> *Bamalip*, *Calemes*, *Dimatis*, *Fesapo*, *Fresison* (1).

Ut vis et significatio horum vocabulorum intelligantur, notandum est : 1° litteris vocalibus designari propositiones, quæ in quovis modo occurrunt, scilicet *a* propositio universalis affirmans, *e* universalis negans, *i* particularis affirmans, *o* particularis negans. Quod in scholis exprimere solebant his carminibus :

> Asserit *a*, negat *e*, verum generaliter ambo;
> Asserit *i*, negat *o*, sed particulariter ambo.

Ita syllogismi *Ferio* major proposito est universalis negans, minor particularis affirmans, conclusio particularis negans.

Notandum 2° singulos modos trium posteriorum figurarum reduci posse et, ut legitimi esse probentur, reduci debere ad singulos modos primæ figuræ. Quæ reductio fit ope quarumdam immutationum, quas indicant litteræ consonantes. Nempe initialis significat modum primæ figuræ eâdem initiali insignitum, ad quem modus

(1) Auctor horum vocabulorum censetur *Petrus Hispanus*, postea Papa nomine *Joannes XXI*; hic saltem ea inseruit in suis *Summulis logicalibus*. Obiit anno 1277.

quisque aliarum figurarum reducendus est. Consonantes *s*, *p*, *m* et *c*, quæ in ipsis vocabulis leguntur, indicant qui immutari debeant propositiones designatæ vocalibus proxime ante has consonantes positis, ut modus quisque apte reducatur. Nimirum *s* vult ut propositio per præcedentem vocalem indicata simpliciter convertatur (109), *p* ut ea convertatur per accidens, *m* ut præmissæ ita mutentur ut major minoris et minor majoris locum occupet. Et illi quidem modi, qui his litteris insigniuntur, *reductione ostensivâ* ad primos modos revocantur; sed ii, qui litterâ *c* notantur, *reducuntur per impossibile.* Cæteræ consonantes solum adjiciuntur ut vocabula compleantur. Hæc præcepta sic metro barbaro continebantur :

S vult simpliciter verti, *P* vero per accid...;
M vult mutari, *C* per impossibile duci.

Hinc syllogismus *Camestres* v. g. ad *Celarent* ostensive reducitur, eo ipso quod præmissæ invertuntur, ac minor et conclusio simpliciter convertuntur.

Reductio per impossibile hac ratione fit : Si quis v. g. syllogismi *Baroco* majorem et minorem concedens, conclusionem neget, tum, ut ostendatur hanc inepte negari, novus syllogismus *Barbara* conficitur, nempe antecedens ex præmissâ universali quæ concessa est et ex contradictoriâ conclusionis negatæ (quæ contradictoria ab eo qui conclusionem negavit concedi debet), atque ex hoc antecedente eruitur conclusio contradictoria præmissæ particulari quæ concessa est. Itaque ostenditur hanc præmissam, quæ ut vera habebatur in primo syllogismo, ab eo, qui primi syllogismi conclusionem negat, simul ut falsam habendam esse, *quod impossibile est.*

Præterea *leges* cujusque figuræ peculiares sunt :

1æ *Sit minor affirmans, nec major particularis.*
2æ *Una negans esto, major vero generalis.*
3æ *Sit minor affirmans, conclusio particularis.*
4æ a) *Major ubi affirmat, generalem sume minorem.*
b) *Si minor affirmat, conclusio sit specialis.*
c) *Quando negans modus est, major generalis habetur.*

De utilitate omnium harum præceptionum, quæ saltem historiæ causâ memorandæ erant, non idem omnium est judicium (1).

(1) Cff. Para du Phanjas, *Cours complet de Métaphysique*, tom. II; *La Logique de* Bossuet, liv. III; J. Denzinger, *Die Logik*, etc. part. II, cap. 5; E. Tandel, *Cours de Logique*. p. 46—50, ubi hæc fusius tractantur.

§ IV.

DE SYLLOGISMO HYPOTHETICO ET DISJUNCTIVO.

186. I. Ratiocinatio conditionalis seu *syllogismus hypotheticus* propositione majore enuntiat judicium hypotheticum, cujus unâ pars affirmatur in minore et altera in conclusione, vel contra una negatur in minore, altera in conclusione.

187. Namque istius ratiocinationis *finis* hic est : primo quæstionis dirimendæ principium hypothetico judicio proponitur, ut ex connexione antecedentis et consequentis istius judicii deinde ostendatur unum horum propter alterum esse affirmandum vel rejiciendum.

188. Hinc duplex est modus quo hic syllogismus recte concludit : *modus ponens*, quo, affirmato judicii hypothetici antecedente in minore, affirmatur consequens in conclusione, et *modus tollens*, quo, negato illius judicii consequente in minore, antecedens negatur in conclusione.

Modus ponens in scholis exprimi solet his verbis : *Verum prius, ergo et posterius ;* antecedens enim prius, consequens posterius vocatur (93). Modus tollens his : *Falsum consequens, ergo et antecedens.* Itaque, pro syllogismi majori posito hoc judicio hypothetico : *Si Brabantus es, Belga es,* sic per modum ponentem recte ratiocinaris : *atqui verum prius, ergo et posterius,* hoc est : *atqui Brabantus es, ergo Belga es ;* at per modum tollentem ita : *atqui falsum consequens, ergo et antecedens,* hoc est : *atqui non es Belga, ergo Brabantus non es.*

189. *Fundamentum,* quo nititur vis formalis hujus ratiocinationis, continetur hoc effato : *Verum non continet nisi verum,* seu verum antecedens non continet nisi consequentia vera. Hinc 1° principium modi ponentis : *Si antecedens verum est, quod inde sequitur etiam verum sit necesse est.* 2° *Si quod sequitur falsum est, sane id unde sequitur verum esse nequit.* Quod est principium modi tollentis.

Sunt logici qui contendunt præter duos modos expositos (188) etiam recte concludere ratiocinationem hypotheticam : 1° si negato antecedente negatur consequens, et 2° si affirmato consequente affirmatur et antecedens. Nituntur hoc argumento : Ratio sufficiens et ratiocinatum

indissolubili vinculo connexa sunt, proinde posito uno quocumque ponitur alterum, et sublato uno tollitur alterum.

Attamen eos errare patet ex hoc principio : *Falsum potest continere verum et falsum*, seu in antecedente falso contineri possunt consequentia vera æque ac falsa ; atque adeo : 1° *si antecedens falsum est, non propterea id quod sequitur falsum est* ; et 2° *si quod sequitur verum est, non ideo id unde sequitur est verum*. Itaque, positâ hâc majore : *Si multa tibi hæreditate obvenerunt, dives es* ; vel hâc : *Si furtum fecisti, infamis es* ; concludi nequaquam potest : *atqui falsum prius, ergo et posterius* ; neque hoc modo : *verum consequens, ergo et antecedens* ; plus enim diceretur quam ex majore sequitur (1).

Quod attinet ad id quod addunt de nexu rationis sufficientis et ratiocinati, illud quidem generatim verum est ; at sæpius plures esse possunt et diversæ ejusdem ratiocinati rationes sufficientes, tumque, si negatur præsentia unius ex illis rationibus, sane non ideo tollitur ratiocinatum, neque, posito ratiocinato, ea ipsa ponitur ratio quæ in majori assignata fuit.

Attamen ubi judicii hypothetici antecedens et consequens æqualia sunt, vel si ratiocinati una tantum ratio esse potest, quatuor modis recte potest concludi, sed duobus postremis solum *vi materiæ*.

Ratiocinatio cujus utraque præmissa conditionalis est, duos syllogismos hypotheticos continet, quorum præmissæ illæ propositiones majores sunt, et in quos resolvenda est, ut perspiciatur an legitima sit necne. E. g. *Si homo liber est, mereri potest; sed si mereri potest, ejus actio non est indifferens* ; *ergo*, etc.

Aliquoties major hypothetica, minor categorica et conclusio iterum hypothetica est ; aliquoties omnes hujus ratiocinationis propositiones hypotheticæ sunt. De ejus vi in hoc utroque casu facile ex iis judicatur, quæ modo dicta sunt de ratiocinatione hypotheticâ generatim.

Ratiocinatio hypothetica plerumque facile revocari potest ad categoricam, mutando majorem in propositionem categoricam universalem, e. g. pro majore n° 188 ponendo : *Omnis Brabantus Belga est* ; atque etiam hoc modo ejus valor explorari potest.

190. II. Ratiocinatio disjunctiva seu *syllogismus disjunctivus* est, cui major propositio est disjunctiva, cujus proposi-

(1) Wyttenbachius etiam jure ex hac causâ duos illos concludendi modos reprobat : « Quum prædicatum plerumque latius pateat subjecto, non licet assumpto consequente assumere antecedens, neque rejecto antecedente rejicere consequens. » *Præcepta phil. log.* part. III, cap. 6, § 13.

tionis una pars deinde affirmatur in propositione minore, ut altera negetur in conclusione, vel vicissim cujus una pars negatur, ut altera affirmetur.

191. Hujus enim ratiocinationis *finis* est ostendere, ex eo quod judicii disjunctivi prædicata opposita sunt, uno eorum posito alterum esse tollendum, vel vicissim, uno eorum sublato, alterum esse ponendum.

Illa ostensio porro sic fit : In majore propositione recensentur species illius generis ad quod quæstionis solvendæ subjectum pertinet, ut deinde concludatur hoc subjectum esse hujus speciei illius generis quia non est alterius speciei, vel non esse hujus speciei quia alterius est. Concludit igitur vi oppositionis quæ est inter species istius generis ad quod quæstionis subjectum tamquam in unâ ex ipsis contentum pertinet. E. g. *Infans est rationabilis vel irrationabilis*, *atqui rationabilis est*, *ergo non est irrationabilis;* vel *atqui non est irrationabilis*, *ergo rationabilis est.*

192. Duo igitur generatim sunt *modi* seu *formæ*, quibus hæc ratiocinatio legitime concludit : 1° *ponendo tollens*, seu quo unum ponitur, ut alterum tollatur; 2° *tollendo ponens*, quo unum tollitur, ut ponatur alterum.

Etenim cujusque veræ disjunctionis sive divisionis membra ita sibi mutuo opponuntur, ut, si unum de subjecto quod ad divisum pertinet affirmatur, alterum de eo negari debeat, utque vicissim, si unum negatur, alterum affirmandum de eo sit.

193. Quare hujus ratiocinationis vis omnis tamquam *fundamento* suo nititur legibus judiciorum oppositorum. Unde colligitur, quibus illa modis recte concludat.

194. Si disjunctio latissime sumitur, disjunctivi syllogismi major propositio esse potest : 1° complete vel 2° incomplete disjunctiva, 3° copulativo negans completa vel 4° incompleta, 5° minus stricte disjunctiva; quæ singulæ vel duobus vel pluribus constare possunt membris, nec omnes eodem modo concludunt, ut jam dicemus.

195. 1° Ex majori *complete disjunctivâ*, quæ duobus tantum constat membris, recte concluditur : 1° si, affirmato uno in minore, alterum negatur in conclusione; 2° si, negato uno in minore, alterum in conclusione affirmatur.

Sic bene concluditur, si, positâ hac majore : *vel Belga vel peregrinus es*, ita pergitur 1° : *sed Belga es, ergo non es peregrinus*; vel 2° hoc modo : *sed non es peregrinus, ergo Belga es.*

196. Si major complete disjunctiva pluribus constat membris, bene concluditur : 1° si, affirmato uno, cætera negantur; 2° si, cæteris omnibus præter unum negatis, hoc unum affirmatur; 3° si, uno negato, reliqua disjunctim affirmantur; 4° si, aliis præter unum disjunctim affirmatis, reliquum negatur.

Sic, positâ hâc majore : *Homo ille est vel Europæus, vel Asianus, vel Afer, vel Americanus, vel Australasianus*, recte ratiocinaris, concludendo : 1° *atqui Europæus est; ergo neque Asianus, neque* etc. aut 2° *sed nec Asianus est, nec Afer, nec Americanus, nec Australasianus; ergo Europæus;* aut 3° *sed non est Asianus; ergo est vel Europæus, vel Afer, vel Americanus, vel Australasianus;* aut 4° *atqui vel Europæus, vel Asianus, vel Afer, vel Americanus est; ergo non est Australasianus.*

197. 2° Ex majore *incomplete* disjunctivâ *vi solius formæ* legitime concludi nihil potest, quum non sit logice vera (97).

Attamen ubi constat eam propositionem *materialiter* veram esse, tum etiam ex hâc, sive duobus sive pluribus constet membris, iisdem omnino modis conclusio legitima fieri potest, quibus bene concluditur ex complete disjunctivâ, quæ simili membrorum numero constat. Sit v. g. hoc exemplum : scis hominem A neque Americanum neque Australasianum esse; ideoque hanc incompletam ponis disjunctionem : *Homo A est Europæus vel Asianus vel Afer :* jam recte concludes : 1° *sed est Europæus, ergo nec Asianus nec Afer est;* 2° *sed neque Europæus est neque Asianus, ergo Afer est;* 3° *sed non est Europæus, ergo vel Asianus vel Afer est;* 4° *sed vel Europæus vel Asianus est; ergo non est Afer.* Ratio est quod disjunctio incompleta *hic materialiter* æquivalet completæ.

198. 3° Si major est propositio *copulativo-negans* (96), quæ disjunctionem *completam* exhibet, iisdem prorsus modis concludi potest, quibus in syllogismo vere disjunctivo sive duobus sive pluribus constituatur membris (195-196).

199. 4° Si propositio copulativo-negans *incompletam* exprimit disjunctionem, ex illâ his modis ratiocinari licet :

a) Ubi duobus constat membris, 1° uno affirmato, alterum negatur; sed 2° uno negato, nil potest concludi.

b) Ubi plura continet membra, 1° uno affirmato, cætera negantur; 2° cæteris præter unum disjunctim affirmatis, reliquum negatur; sed 3° uno vel pluribus quomodocumque negatis, nihil potest concludi.

Sic, *a*) positâ majore : *Nemo stat simul et sedet*, recte concludis : *sed* A *stat, ergo non sedet;* non autem hoc modo : *sed* A *non stat, ergo sedet;* posset enim jacere vel alio situ esse. Item *b*) positâ majore : *Nullus homo simul Europæus et Asianus et Afer est*, patet illis tantum modis, quos nunc indicavimus, apte concludi.

Ratio, cur syllogismo copulativo-negante aliter quam syllogismo vere disjunctivo concludatur, est, quod illius major, quum solum asserat non omnia attributa quæ recensentur subjecto consentire, nec affirmet unum eorum ipsi congruere, vera esse potest, etiamsi nullum membrum seu prædicatum affirmandum contineat (97).

200. 5° Syllogismus *minus stricte* seu *improprie disjunctivus* dicitur, cujus major plura attributa disjuncte recenset, quæ reapse opposita non sunt, proinde neque proprie disjuncta.

201. Hæc ratiocinatio vi solius formæ non est legitima. Sed si major *materialiter* vera est, his modis concludit : *a*) ubi duo sunt membra, si, negato uno, alterum affirmatur; vel *b*) ubi plura habentur membra, 1° si, negatis cæteris, affirmatur id quod superest, et 2° si, negato uno, reliqua disjunctim affirmantur. Sed, uno vel pluribus quomodocumque affirmatis, concludi nequit.

Ponatur e. g. ex documento quocumque constare *Cajum esse vel oratorem, vel philosophum, vel poëtam, vel historicum;* quæ dotes quum se invicem non excludant, de iis secundum formas modo indicatas ratiocinari posse liquet.

Itaque membra stricte disjunctiva et copulativo-negantia completa contradictoriis, copulativo-negantia incompleta contrariis, minus stricte disjunctivâ subcontrariis assimilantur; quare ex illis concludi potest iisdem modis atque ex hoc triplici oppositorum genere.

Syllogismus disjunctivus plerumque facile revocatur ad categoricum, reducendo majorem disjunctivam ad propositionem categoricam universalem. Et hæc alia via est quâ secerni potest utrum illo recte conclusum sit necne.

Sunt qui syllogismum non stricte disjunctivum rejiciunt; at, si minus utilis, non prorsus tamen supervacaneus est.

202. III. *Syllogismus hypothetico-disjunctivus* sive *dilemma* dicitur ratiocinatio, cujus major est propositio hypothetico-disjunctiva (97), minor singula disjunctionis membra tollit, ut conclusio tollat hypothesim.

Ejus schema est : *Si* a *esset*, *esset* b *vel* c; *atqui nec* b *nec* c *est*, *ergo neque* a *est.* Exemplo sit illud Quintiliani (*Inst. orat. V*, 65) : *Ut sit civis, aut natus sit oportet, aut factus; nec natus, nec factus est; ergo non est civis.*

Illa ratiocinatio, quæ a nonnullis cum syllogismo disjunctivo male confunditur, ab hoc differt : 1° quod ejus major non solum disjunctiva, sed et hypothetica est; at præsertim 2° quod illa solum ad tollendum seu negandum adhibetur, hic autem ut tollendo ponat vel ponendo tollat. Etenim dilemma eo servit ut, ostendendo quæstionis subjectum non pertinere ad ullam ex recensitis cujusdam generis speciebus, ostendatur illud non pertinere ad istud genus. Hinc pro dilemmatis principio poni potest hoc enuntiatum : Subjectum, quod ad nullam cujusdam generis speciem pertinet, neque pertinet ad genus istud.

Ideo hæc ratiocinatio proprie ad confutandum valet, atque adeo ad probandum indirecte tantum.

Syllogismus omnino affirmans externam dilemmatis formam imitari potest, sed vere dilemma esse nequit. Etiam major propositio per ellipsim sine hypothesi exprimi potest, quamquam hypothesim vere contineat.

203. Hæc ratiocinatio etiam *utrimque feriens* et *cornuta* vocatur, et proprie *bicornis* sive *dilemma*, si duo tantum sunt disjunctionis membra; sin autem plura, *multicornis* seu *polylemma*, et pro diverso membrorum numero quidem nunc *tricornis* seu *trilemma*, nunc *quadricornis* seu *tetralemma*, nunc *quinquicornis* seu *pentalemma* appellatur.

Dilemmatis stricte dicti exemplum habetur supra (202) :

Trilemmatis exemplum hoc est : *Si impietas impunita maneret, hoc esset, vel quod Deus illam ignoraret, vel quod non posset, vel quod non vellet eam punire, atqui dici nequit* 1um, *quia... non* 2um, *quia... non* 3um, *quia...; ergo impietati nulla impunitas.*

Exemplum tetralemmatis continetur in his Quintiliani verbis :

Pecuniam credidisse te dicis : aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti, nec cætera, non credidisti (1).

Pentalemma conficitur ex his verbis Quintiliani : *Hic servus, quem tibi vindicas, aut verna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus* (2); atqui....

Ex his exemplis patet, hujus ratiocinationis majorem non semper expresse, vere tamen hypothetico-disjunctivam esse (202).

204. Dilemmatis *leges* hæ sunt : 1ª *Major habeat consequentiam*, hoc est, hypotheseos consequens ex hypothesi sequatur; alioque non vera hypothetica propositio esset (97). 2ª *Major sit complete disjunctiva;* secus formaliter (3) vera esse nequit (97). 3ª. *Major non sit reciproca*, hoc est, non contineat ejusmodi rationum momenta, ex quibus conclusio opposita confici possit (4). 4ª *Minor merito tollat singula disjunctionis membra.* 5ª *Conclusio tollat hypothesim* (5).

Contra 1ᵐ legem peccat hæc ratiocinatio : *Si bestiis anima spiritualis est, vel hæc immortalis, vel mens humana etiam mortalis dicenda est.* Neutrum enim sequitur, ut liquet.

Lex 2ª servata non est in hoc philosophorum quorumdam dilemmate, quo mortem contemnendam esse contendebant, quod *post mortem sensus optandus, aut nullus* (6).

In 3ᵐ legem offendit argumentum, quo Protagoras et Evathlus in

(1) *Inst. Orat.* V, 66. Simile exemplum habet Cic. *De Invent.* I, 29.

(2) Loco mox laudato. Exemplum simile habet Cic. *Divin.* I, 38.

(3) Si major incompleta, materialiter completa est, eo modo quo ante (197) diximus, vi materiæ legitime concludi potest.

(4) Hæc regula ad materiam potius quam ad formam spectat.

(5) Conditiones illæ servantur in argumento, quod efficitur ex S. Augustini verbis (*De Civ. Dei*, XXII, V), ad probandum christianam religionem divinitus stabilitam esse, sive per miracula sive sine miraculis propagata dicatur. Item in hoc Tertulliani loco (*Apolog.*) quo ea quæ Trajanus imperator Plinio Secundo de christianis scripserat, nempe: *Conquirendi non sunt; si deferantur et arguantur, puniendi sunt,* in hunc modum confutat : *Si damnas, cur non et inquiris? Si non inquiris, cur non et absolvis?*

(6) Cf. Cic. *De Senect.* XIX, 16; *Quæst. Tusc.* I, 11 et 34. Idem alio loco (*De invent.* I, 45) profert exemplum tetralemmatis, quod eodem laborat vitio.

celebri suâ causâ ambo inter se digladiabantur (1); item illud quod *crocodilinum* (2) vocant, et *mentiens* (3), quæ argumentationes omnino captiosæ sunt, at materiâ potius quam formâ peccant.

Lex 4ª bis violata est in hac deistarum quorumdam argumentatione: *Mors nemini timenda est, sive pereat sive permaneat animus post suum a corpore discessum; nam si perit, mors nemini timenda, quum omnem auferat sensum; si permanet, mors nemini timenda, quia ad certam felicitatem perducit.* Prior consequentia vitiosa est, quia et mortem comitari possunt acerrimi dolores, et certe enti suî conscio nulla cogitatio obversari potest acerbior quam hæc : *Brevi nihil mei supererit.* Altera illatio non valet, quia plures post mortem viæ sunt.

§ V.

DE RATIOCINATIONE SUBSTITUTIONIS.

205. In §§ proxime præcedentibus unà exposuimus leges syllogismi categorici, hypothetici et disjunctivi, quomodocumque concludat, sive ab identitate, sive a subordinatione, sive ab oppositione. At facile perspicitur, si ab identitate concludat, non esse necessarium ut omnes illæ leges expendantur ad ejus valorem cognoscendum. Hinc recentiores logici de *syllogismo ab identitate* sive *per substitutionem* etiam separatim tractant.

206. 1° Syllogismus *categoricus* per substitutionem fit hoc modo : primum pro majore ponitur judicium categoricum; tum hujus vel subjecto vel prædicato vel utrique substituitur in minore terminus æqualis sive æquivalens, ut in conclusione deinde quidpiam colligatur, quod vere etsi non expresse in majore positum est.

Exemplum substituti subjecti sit : *a est b; sed a idem est ac x; ergo x etiam est b.* Substituti prædicati : *a est b; atqui b idem est ac m; ergo a etiam est m.* Substituti subjecti et prædicati : *a est b ; sed a idem est quod x, et b idem quod m; ergo x quoque m est.*

(1) Cf. Auli Gellii *Noctes Attic.* V, 10. Huic causæ similis est causa duarum vulpium, *le procès des deux renards*, apud *Florian,* lib. V, *Fab.* 15.

(2) Cf. Aul. Gell. *Noctes Att.* IX, 16; XIV, 1; item Menagii *Observat. in Diog. Laert.* p. 123.

(3) Cic. *Acad.* II, 29 et 30.

207. 2° Syllogismus *hypotheticus* per substitutionem hoc modo efficitur : primo pro majore ponitur judicium quoddam hypotheticum ; hujus vel antecedenti vel consequenti vel utrique dein substituitur in minore terminus seu membrum æquivalens, ut in conclusione tandem colligatur quod in majore assertum jam erat, licet non tam plane.

Sit v. g. hæc major : *Si a est, etiam b est.* Jam vero sic substituendo ratiocinari licet : 1° *sed a æquatur s; ergo si s est, etiam b est.* 2° *sed b æquatur t; ergo si a est, etiam t est.* 3° *sed a idem est ac s, et b idem ac t; ergo si s est, etiam t est.*

208. 3° Syllogismus *disjunctivus* per substitutionem in hunc modum perficitur : primum pro majore posito judicio quodam disjunctivo, deinceps alterutri vel cuivis disjunctionis membro substituitur in minore terminus sive membrum æquivalens, ut in conclusione iterum expresse ponatur quod aperte sequitur.

Ponatur v. g. hæc major : *a est b vel c.* Jam concludi potest : 1° *sed b est etiam x; ergo a est x vel c.* 2° *sed c etiam y est; ergo a est b vel y.* 3° *sed b idem est ac x, et c idem ac y; ergo a quoque x vel y est.*

Triplex illa ratiocinatio non minus recte procederet, sive categorice, sive hypothetice, sive disjunctive, si pro unâ notâ plures notæ, quarum summa æqualis est uni, substituerentur subjecto, prædicato vel alteri cuiquam hypotheseos aut disjunctionis membro. Ut, si categorice dicas : *a est b; atqui a idem est ac x et y, et b idem quod m et n* simul sumpta ; *ergo x et y etiam m et n sunt.* Vel si hypothetice concludas : *Si a est, et b est, atqui b est m, n et r; ergo si a est, etiam est m, n et r.* Vel si disjunctive ratiocineris : *a est b vel c; atqui a idem est ac o, et b idem ac m, n et r, et c idem ac x, y et z; igitur o est m, n et r, vel x, y et z.*

Selegimus exempla mathematica tum brevitatis causâ, tum quia mathematici maxime substituendo ratiocinantur. Cæterum et alia substitutionis exempla afferri possunt. Ita categorice substituendo ratiocinaris, si v. g. pro majore ponis : *Hominem esse animal rationis particeps*, tumque in minore assumis : *animal esse ens vitâ, sensu, motûs et nutritionis vi et organis instructum*, et ex alterâ parte *rationem participare idem esse ac cognoscendi, amandi et volendi facultate præditum esse;* deinde in conclusione affirmas hominem esse ens compositum ex omnibus illis, quæ recensita sunt. Similiter hypothetice et disjunctive substituendo ratiocinari licet.

209. Sicut igitur ratiocinationis ab identitate (149), ita et substitutionis *finis* est ostendere, judicium aliquod affirmandum vel negandum esse, ex eo quod illud idem sit cum alio quodam judicio quod in majore propositione ut planius cognitum enuntiatur; quin imo altera ab alterâ non differt, nisi quod illa immediata sit, hæc mediata.

210. Hinc substitutio etiam eodem quo ratiocinatio ab identitate nititur *principio* seu *fundamento* (151).

Leges autem substitutionis sunt : 1ª Legitimum sit judicium quod pro majore ponitur. 2ª Nihil substituatur nisi id quod vere idem est ac illud cui substituitur.

Nihil igitur hâc ratiocinatione simplicius, et, si leges propositæ rite servantur, nihil earum conclusione certius. Ejus naturam in primis apte exposuit J. Denzinger (1).

---

211. Si modo cujuslibet ratiocinationis indolem apprime perspicere cupis, reperies in omni ratiocinatione ex aliquo quod tamquam magis notum ponitur aliquid quod pro minus noto habetur dilucidari. Nempe in ratiocinatione *ab identitate* conficitur, aliquid cum illo, quod ut plane notum ponitur, idem esse; in ratiocinatione *ab oppositione*, aliquid cum illo pugnare; in ratiocinatione *a subordinatione*, aliquid in illo includi. Porro a subordinatione *categorice* ratiocinando concludimus (affirm.) idem, quod ideæ superiori inesse noscitur, inesse et inferiori, vel (neg.) quod superiori ideæ repugnare noscitur, et inferiori repugnare; *hypothetice* concludimus (affirm.) subjectum, quod ad speciem alicujus generis pertinere noscitur, etiam ad illud genus pertinere, vel (neg.) subjectum, quod noscitur non pertinere ad genus, neque ad illius generis speciem pertinere; *disjunctive* concludimus, subjectum, cujus genus noscitur, etiam ad hanc illius generis speciem pertinere vel non pertinere; *hypothetico-disjunctive* tandem concludimus, subjectum, quod ad nullam indicati generis speciem pertinere comperitur, neque ad genus pertinere. Unde liquet has ratiocinationes magis naturâ suâ inter

(1) *Die Logik als Wissenschaft der Denkkunst*, p. II, c. 5, § 290.

se differre quam modo quo plerumque exprimuntur, atque eas singulas usûs esse peculiaris.

§ VI.

DE RATIOCINATIONE ENUNTIATA.

212. Ratiocinatio verbis sive scriptis sive ore prolatis expressa modo *argumentum*, modo *argumentatio* nuncupatur, plerumque etiam *ratiocinationis* et *syllogismi* nomen retinet; nos distinctionis causâ illam vocabimus argumentum.

213. Jam vero quidquid de ratiocinatione dictum est, etiam de argumento intelligi debet. Quæ ad argumentum præterea speciatim pertinent, nunc paucis dicemus.

214. Argumentum quodvis vel *simplex* vel *compositum* est, prout vel unam tantum vel plures ratiocinationes enuntiat.

215. I. Argumentum simplex vel *completum* est vel *incompletum*, prout singulas ratiocinationis partes verbis congruentibus exprimit, vel unam alteramve illarum reticet aut non distinctâ propositione profert.

216. 1° Argumentum simplex, quod completum est, eodem nomine donatur quo illud ratiocinationis, sive mediatæ sive immediatæ, genus quod exprimit, atque iisdem prorsus legibus utitur et juribus.

217. Argumentum simplex incompletum vel *truncatum* est vel *contractum;* truncatum enthymema dicitur, contractum propositio causalis. De singulis breviter agemus.

218. 2° *Enthymema* est syllogismus truncatus, cujus alterutra præmissarum omissa seu, ut nomen indicat, in mente retenta est.

219. Ut sciatur an enthymema legitimum sit, satis est ut ex duobus terminis semel tantum expressis conficiatur altera præmissa, et perpendatur, utrum syllogismus, qui inde nascitur, ad leges exactus sit necne.

Sint e. g. hæc enthymemata : *Omnes animantes sentiunt; ergo musca sentit. Modestia virtus est; ergo modestia est amabilis.* Quod si in priori exemplo ex terminis *musca* et *animans*, qui singuli semel tan-

tum prolati erant, efficiatur propositio minor, et in posteriori ex terminis *virtus* et *amabilis* fiat major, patebit syllogismos rectos esse.

Ut illico innotescat, utrum major an minor syllogismi propositio desit, expedit animum attendere ad hoc indicium : *Propositio major vel minor deest, prout terminus major vel minor semel tantum in enthymemate reperitur, altero bis enuntiato.*

Quæ modo diximus, directo ad enthymema categoricum spectant; at ultro liquet, quomodo ea etiam de enthymemate hypothetico et disjunctivo intelligi possint.

220. 3° Jam antea vidimus quid sit *propositio causalis* (120 et 138). Levi autem attentione perspicitur, ejusmodi propositione contineri vel syllogismum vel enthymema, cujus antecedens plerumque consequenti postponitur.

Quis enim non videt v. g. in harum propositionum : *Tempori parcendum, quia auro pretiosius est; Actio vere humana est moralis, quum libera sit;* priori enthymema, posteriori syllogismum contineri ?

Si ratiocinatio tota brevius etiam contrahitur, ut sententiose proferatur, *sententia enthymematica* dicitur; v. g. *Modestia, amœna illa virtus, amanda;* item : *Parce tempori non redituro.* Facile dispicitur in his sententiis integros latere syllogismos.

221. II. Argumentum compositum etiam *completum* est vel *incompletum*, prout ratiocinationum, quas exprimit, elementa omnia plene vel partim tantum enuntiat. Argumentum compositum completum, de quo hic loqui debemus, est *polysyllogismus*, incompletum truncatum *sorites*, contractum *epicherema*.

Argumentum vere compositum profecto constituit syllogismus, cujus vel major vel minor vel utraque est propositio vere composita (138). Sed de eo nihil peculiare præcipiendum est quod non contineatur in ordinariis syllogismi legibus.

222. 1° *Polysyllogismus* est series syllogismorum, qui ita inter se nexi sunt, ut *a*) conclusio prioris simul sit una præmissarum posterioris, vel *b*) ut alterutra ex præmissis unius fiat conclusio alterius.

Hujusmodi est v. g. hoc argumentum : *Omnis virtus est amanda; atqui charitas est virtus; ergo charitas est amanda; porro urbanitas est charitatis officium,* seu charitatis species quædam; *ergo urbanitas est amanda.*

Polysyllogismo utimur ubi, ad solvendam quæstionem quamdam, inter quæstionis (seu conclusionis ultimæ) subjectum et prædicatum plures quam unus termini medii adhibendi sunt, quia subjectum et prædicatum adeo distant ut uno termino medio ad solutionem quidem appropinquemus, non autem perveniamus.

Ratiocinatio polysyllogistica pluribus modis fit.

Ac 1° quidem duos tantum vel tres vel plures syllogismos continere potest. Ita exemplum propositum duobus constat syllogismis; quibus si addas has propositiones : *atqui affabilitas est species quædam urbanitatis*, *ergo affabilitas est amanda*, tres erunt syllogismi. Tot enim sunt syllogismi quot termini medii. In hoc exemplo termini medii sunt *virtus*, *charitas*, *urbanitas*.

2° Fieri potest ut propositio, quæ simul unius syllogismi conclusio et alterius præmissa est, aut semel tantum aut bis exprimatur, ut adeo polysyllogismus qui v. g. duos continet syllogismos, si enuntiationem solam consideras, vel duobus syllogismis vel syllogismo cum enthymemate similis sit.

3° Syllogismi quibus polysyllogismus constat et progressive et regressive colligari possunt : progressive quidem, si ita continuantur ut a quæstionis prædicato per medios terminos velut per scalas ad subjectum descendatur; regressive, si contra a quæstionis subjecto similiter gradatim ad prædicatum ascendatur.

4° Polysyllogismus categoricus vel hypotheticus est, prout syllogismi quibus constat ipsi categorici sunt vel hypothetici.

Claritatis causa sit hoc exemplum : Quæritur *an homo* N *fruatur jure* X, et ut solvatur quæstio uteris mediis terminis subordinatis *lovaniensis*, *brabantus*, *belga ;* tum sic procedere poteris : *Si* N *lovaniensis est*, *brabantus est ; atqui* N *lovaniensis est*, *ergo* N *brabantus est :* porro, *si* N *brabantus est*, *belga est ; atqui* N *brabantus est*, *ergo* N *belga est :* age vero, *si* N *belga est*, *jure* X *fruitur* (est enim jus belgicum) ; *atqui* N *belga est*, *ergo jure illo* X *fruitur.* Etiam inter alias vias hac progredi poteris : *Omnis belga jure* X *fruitur*, *atqui omnis brabantus belga est*, *ergo omnis brabantus jure* X *fruitur ; porro omnis lovaniensis brabantus est*, *ergo omnis lovaniensis jure* X *fruitur ; at* N *lovaniensis est*, *ergo* N *jure* X *fruitur.* Prior ex his polysyllogismis hypotheticus et regrediens est, posterior categoricus et progrediens. Ubi duo syllogismi in polysyllogismo reperiuntur, prior *prosyllogismus* vocatur, posterior *episyllogismus;* ubi tres syllogismi sunt, secundus primi episyllogismus et tertii prosyllogismus est, ut nomina ipsa indicant.

223. Hujus argumenti leges sunt : 1° Omnes qui in ipso continentur syllogismi legitimi sint; 2° omnes termini medii qui in ipso reperiuntur vel æquales sint vel inter se gradatim connexi, ut species, genus infimum, genus intermedium, etc.

224. 2° *Sorites* sive *acervus*, qui et *ratiocinatio acervalis* et *climax* et *gradatio* vocatur, est argumentum quo plura ratiocinia enthymematice ita connectuntur ut, cæteris conclusionibus in mente retentis, simul unam expresse enuntiatam proferant.

Hoc argumentum nihil aliud est quam polysyllogismus truncatus. Sicut in polysyllogismo, tot in eo sunt syllogismi quot termini medii, seu quot habet præmissas unâ demptâ; et æque ac polysyllogismus, categorice et hypothetice, item progrediendo et regrediendo construitur. Dum progreditur, subjectum prioris præmissarum fit continuo prædicatum proxime sequentis, donec in conclusione subjectum ultimæ præmissarum conjungatur cum prædicato primæ. Contra si regreditur, prædicatum propositionis præcedentis continuo fit subjectum sequentis, donec conclusio conjungat subjectum primæ cum prædicato ultimæ præmissarum. Sorites progrediens v. g. hic est : *Belga liber est*, *Brabantus Belga*, *Lovaniensis Brabantus*, *N. Lovaniensis*, *ergo N. liber est*. Regrediens : *N. Lovaniensis est*, *Lovaniensis Brabantus*, *Brabantus Belga*, *Belga liber*, *ergo N. liber est.*

Ubi hoc argumentum categorice progreditur, omnes præmissæ præter primam minores sunt; ubi categorice regreditur, omnes præmissæ præter primam majores sunt, saltem si plane exponitur; si hypothice construitur, omnes propositiones hypotheticæ majores sunt.

225. Hoc argumentum iisdem regitur *legibus* ac polysyllogismus, sive categoricus sive hypotheticus, quem continet.

Ut peculiares soritæ leges haberi possunt : 1° Non plus quam una ex præmissis aut particularis aut negans esse potest; 2° conclusio partem præmissarum pejorem sequi debet.

Facile cernitur has leges in ipsis syllogismi legibus contineri.

Earum neglectu hoc argumentum sæpius omnino captiosum fit, et vix dici potest quam pueriliter eo abusi sint veteres sophistæ, præsertim Chrysippus, in *Calvo*, in *Acervo ruente*, in aliis (1).

(1) Cf. Facciolati, *De Sorite*, Acroasis II; item Cic. *De Divin.* II, 4; *Acad.* II, 16, 27, 29, 48; *De nat. Deor.* I, 32; Horat. *lib.* II, *Epist.* 1; Menag. *Observ. in Diog. Laert.* p. 123; qui ibidem laudantur.

226. 3° *Epicherema* communiter definitur syllogismus, cujus præmissarum uni vel utrique sua prius additur probatio quam efficiatur conclusio.

Egregium hujus argumentationis exemplum exhibet summa orationis quam Cicero habuit pro Milone, quæ huc redit : *Licet occidere insidiatorem; id enim probant tum lex naturæ tum jus gentium tum plura exempla. Sed Clodius insidias struxit Miloni; quod patet ex adjunctis loci ac temporis, armorum apparatu, militum copiâ, etc.; ergo Miloni licuit Clodium occidere.*

Epicherematis completi præmissæ propositiones causales sunt.

Enthymematis antecedenti suam pariter probationem adjicere licet ante conclusionem.

Epicherema et categorice et hypothetice, imo et disjunctive fieri potest, atque iisdem regitur legibus, quibus ratiocinationes istæ.

Ut peculiares tamen epicherematis hæ leges haberi solent: 1ª *Syllogismus sit legitimus*, etiam si seorsim sumitur ab adjunctis probationibus. 2ª *Probationes aptæ sint*, seu ad rem pertineant.

Ultro liquet hanc argumentationem, ubi ad leges exacta est, maximam vim habere, quum veritatis adversarium velut uno impetu penitus constringat.

Potest illa etiam facillime converti in polysyllogismum, si secunda proposito primo loco ponitur et quarta tertio.

CAPUT IV.

DE DEMONSTRATIONE.

§ I.

DE SCIENTIA ET DEMONSTRATIONE GENERATIM.

227. Demonstratio ad scientiam eo modo se habet, quo terminus ad ideam, propositio ad judicium, argumentum ad ratiocinationem, nempe illa hujus enuntiatio est.

228. Porro *scire* dicimur, quum ipso nostri ipsorum intellectûs intuitu videmus, quomodo plura aliqua vera sint, ex eo quod illa in uno quodam vero contenta conspicimus, atque omnia ita inter se nexa ut alterum ex altero plane sequatur. Tum vero *demonstramus*, dum illa, quæ hoc modo intelligimus, apto sermone exprimimus, ut ita alii eadem intelligere queant.

229. Itaque, si objective consideratur, *scientia* est complexio seu summa quædam dogmatum seu doctrinæ capitum, quæ intime inter se cohærent, alia ex aliis sequuntur, et omnia pendent ab uno quod cæterorum principium est.

230. Ex tribus igitur velut elementis quævis scientia constituitur : *a*) ex dogmate quodam principe seu principio summo, quo continetur ratio omnium quæ ad eam scientiam pertinent; *b*) ex complexione quâdam dogmatum inferiorum, quæ omnia ad primum illud referuntur; *c*) ex intelligibili nexu quodam, quo hæc omnia inter se colligata sunt, singula ex aliis et universa ex primo pendent principio.

Hinc colligitur : 1° unamquamque scientiam ordinatum quoddam compositum seu *systema* esse, seu unum aliquid, quod merito totum logicum vel metaphysicum dixeris; 2° omnia, quæ in quâvis scientiâ tractantur, logice pendere ab eo quod illius scientiæ primum ponitur principium; 3° quamlibet scientiam nec minus nec magis late patere quam principium quo tamquam suo fundamento nititur; atque adeo hæc omnia et sola ad unam quamlibet pertinere scientiam, quæ ex supremo ejus principio probari possunt.

231. Quemadmodum scientia, ita *demonstratio*, quâ illa exprimitur, si generatim, complete et sensu amplissimo sumitur, tribus constare debet veluti partibus : *a*) *definitione*, quâ ejus quod scientiæ principium ponitur comprehensio adeoque limites circumscribuntur; *b*) *divisione*, quâ illius principii extensio atque adeo scientiæ dogmata inferiora ceu partes indicantur; *c*) *argumentatione demonstrativâ*, seu brevius *demonstratione*, prout hæc vox passim accipitur, quâ omnium harum partium tum inter se tum cum primo principio connexio patenter ostenditur, seu quâ ex illo principio sive mediate sive immediate unumquodlibet illius scientiæ dogma inferius certum esse evincitur.

232. De his tribus itaque nunc ex ordine agendum; siquidem, illis rite cognitis, scientia et quæ ad scientiam attinent satis intelligentur.

Ex iis, quæ mox dicentur, manifestum fiet, definitionem, divisionem et demonstrationem non tantum adhiberi ad totum scientiæ cujusvis ambitum amplexandum, si scientiarum nomine solum intelligis eas integras quæ in academiis traduntur, sed etiam extendi ad quamlibet hujusmodi scientiæ partem, sive ad complexum vel angustissimum dogmatum cujusque generis inter se et cum communi quodam principio cohærentium. Patebit etiam, cur nullius rei sive scientiæ aptam definitionem aut divisionem conficere, imo ne plene quidem intelligere possimus, priusquam in singulis ejus partibus cognoscendis peculiarem operam collocaverimus. Quin etiam facile colligitur, in quâvis ideâ generali scientiam seu systema quoddam scientificum contineri; nam ut hoc colligatur sufficit, ut ideæ hujusmodi comprehensio definiatur, extensio indicetur ac dividatur, et sic divisa aptâ argumentatione colligantur.

Non hujus loci est integram scientiarum divisionem et catalogum texere; sed opportunum esse judicamus indicare differentiam inter scientias *formales*, quæ in solis perpendendis et comparandis ideis versantur, ut *mathesis pura* et *logica formalis*, et scientias *reales*, quæ de rebus existentibus agunt, ut has esse probent, et quî hæ se in se et inter se habeant ostendant, ut pleræque *scientiæ* vere *metaphysicæ* et *naturales*.

§ II.

DE DEFINITIONE.

233. *Definitio*, inquit Cicero, *est oratio, quæ id quod definitur explicat quid sit* (1), seu quid sit res de quâ agitur, vel quid vox quædam intelligatur. Nam a logicis duplex distinguitur definitio, *rei* scilicet et *nominis*.

Ita definitionem nominis profert, qui ait se vocabulo *ficus*, v. g. quod plura significat, non *arborem*, nec *fructum*, sed *morbum* intellectum velle; rei autem, si breviter ostendit quid rei proprie sit istud mali.

234. In omni definitione distinguitur *definitum*, sive quod definitur, et *terminus definiens*, seu id quo definitur.

Perficitur autem quævis definitio unâ propositione, cujus subjectum et prædicatum æquipollentia sunt, nempe cujus subjectum enuntiat definitum, prædicatum terminum definientem seu definitionem ipsam; qui terminus unus dicitur, etsi passim ex pluribus conflatur vocabulis. Attamen non ideo omnis propositio, cujus subjectum et prædicatum æquipollentia sunt, definitio est (241).

235. Definitio *rei* seu *realis*, quæ explicat quid sit id de quo agitur, dividitur in *stricte realem* et *geneticam*. Prior rei definiendæ ideam completam exprimit (58), sive rem definiendam declarat enuntiando paucissimas ejus notas essentiales, quibus ab omnibus aliis rebus omnino discernitur (2). Poste-

(1) *Top.* V, 26. Cf. *Orat.* XXXIII, 116; item *De Fin.* II, 2. Definitio passim vocatur oratio explicans naturam rei vel vocabuli significationem.

(2) Notæ illæ proprie duæ sunt, etsi pluribus sæpe vocabulis expositæ, quæ in scholis passim genus proximum et differentia ultima vocantur. *Genus proximum* est nota seu proprietas essentialis, quæ rei, de quâ agitur, cum aliis rebus paucissimis communis est; *differentia ultima* est illa nota seu proprietas essentialis, quâ res ea ab aliis istius generis proximi omnino omnibus distinguitur (55). Cicero has duas notas apprime designavit (*Top.* VI, 29), ubi de perficiendæ definitionis modo hæc recte scribit : « Sic igitur veteres præcipiunt: quum sumpseris ea quæ » sunt ei rei quam definire velis cum aliis *communia*, usque eo persequi, » dum *proprium* efficiatur quod nullam in aliam transferri possit. » Tum

rior rem declarat exponendo causam et vias seu rationes quibus ea fit vel oritur.

Definitiones proprie dictas jam plures confecimus, ut *hominis* (48), *trianguli* (18), *circuli* (111). Genetica est hæc eclipsis lunaris definitio : *obscuratio lunæ ex tellure inter ipsam et solem transeunte.* Ejusmodi definitionis ipsius definitio reperitur in loco jam (335, *not.*) allato ex Cic. *Top.* VI, 29.

236. Definitio *nominis* seu *nominalis*, quâ dicitur quæ res vocabulo designato significetur, sive quo sensu illud accipiatur, dividitur in communem et privatam. *Communis* est, ubi vocis illius sensum usitatum et universe receptum declarat; *privata*, si quis solum indicat, quid ipse hoc vocabulum intelligi velit.

Communes nominum definitiones in optimis lexicis passim occurrunt; privatis utuntur diligentiores scriptores, quum vocabula sibi usurpanda sunt, quorum sensus varius, vel nondum fixus est.

Privata definitio arbitraria habetur, non item communis. Cuique enim licet dicere, quid ipse intelligi velit vocabula quibus utitur, præsertim si eorum significatio legitimo usu nondum stabilita sit; sed communis verborum significatio a nullius privati pendet arbitrio.

237. Ad definitionem rei etiam revocari solet ea, quæ *descriptiva* seu *descriptio* nuncupatur, quâ plures rei enuntiantur proprietates, quæ, etiam si non essentiales sint, sufficiunt tamen ad eam nunc ab aliis quibusque discernendam. Similiter ad nominis definitionem ea revocari potest quæ *etymologica* vocatur, quâ edicitur unde vocabulum suam ducat originem, et quid inde grammatice significet.

Exemplum descriptionis est hoc Ciceronis, *Leg.* I, 7 : *Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus hominem.* Etymologiam vocis *definitio* v. g. notaret qui diceret : *definitio dicitur a finibus, quandoquidem illâ designantur fines seu limites, quibus res aut vox quædam continetur.* Ita *logica* a λόγος deducitur, quod *rationis* et *orationis* leges prosequatur.

hæreditatem et *gentiles* definit secundum hanc legem; quæ exempla, licet tironibus obscuriora et longiora sint, apte tamen ostendunt viam seu modum conficiendæ definitionis.

Nominales cujusvis generis definitiones omnibus scriptoribus usitatissimæ sunt, descriptiones oratoribus et poetis (1), definitiones stricte reales ad severiorum disciplinarum tractationem pertinent. Hæ solæ notionem seu ideam completam exprimunt, et ideo solæ definitionum nomine intelliguntur ubi illud non explicatur.

238. *Leges* definitionis sunt : 1° *Definitio sit completa*, seu conveniat omni et soli definito ; 2° *sit clara*, saltem clarior definito ; 3° *sit brevis*, seu nihil in eâ redundet ; 4° *sit affirmans*, seu declaret quid sit definitum, non autem quid non sit.

Contra 1am legem peccatur, si definitio vel *a*) in res plures quam in rem definiendam quadret, vel *b*) non in singulas quæ definito continentur; v. g. si hominem definias aut *a*) *animal bipes*, aut *b*) *animal sapiens.* « In definitionibus, inquit Cicero, hoc præcipit ratio et doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit (*De Orat.* II, 25). » Hanc legem, quæ præcipua est et sola summe necessaria, servatam esse probatur hoc indicio, si omnino reciproca est, seu simpliciter convertibilis (111).

In 2am legem offenditur, *a*) si vox definienda ipsa in definitionem inseritur, quod vitium *circulus vitiosus* dicitur; *b*) si adhibeantur vocabula obscura, ambigua, obsoleta, inusitata, aliave de quorum sensu non satis constat, vel quibus res definienda non penitus distinguitur. Hinc absonæ sunt hæ definitiones : *a*) *Aqua est humor aquosus; Logica est scientia legum logicarum; b*) *Lumen est actus transparentis quatenus transparentis.* Attamen non illico obscura dicenda est definitio, si non intelligitur ab iis qui in scientiâ ad quam pertinet hospites sunt.

Nimis longa est definitio, si pluribus constet vocabulis quam necessaria sunt ut genus proximum et differentia ultima apte exprimantur. Hinc etiam cavendum ne, dum brevis esse velis, obscurus fias.

Definitio nunquam potest esse negans, eo sensu quod possit mere negare quid sit res definienda. Nec verbis negantibus enuntiari po-

(1) Cicero, *Orat.* XXXIII, 117, oratorem instituens, de descriptione hæc apprime dicit : « Erit igitur hæc facultas in eo quem volumus esse » eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam presse et an- » guste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet; sed cum » explanatius tum etiam uberius, et ad commune judicium popularemque » intelligentiam accommodatius. »

test nisi in his casibus : 1° quum duo opposita definiri debent; tum enim altero affirmate definito, alterum verbis negantibus definiunt; 2° quum idea negans definienda est. Attamen non omnis vox aut propositio, quæ grammatice negans aut affirmans est, ita et logice est. Sic v. g. horum quatuor vocabulorum : *infinitum*, *immensum*, *cæcitas*, *tenebræ*, quæ grammatice negantia, ea logice affirmantia sunt, ac vicissim quæ grammatice affirmantia sunt, ea logice sunt negantia.

§ III.

DE DIVISIONE.

239. *Divisio* est distributio totius in suas partes, sive logicas sive reales. Quarum partium si vel una vel plures iterum dispertiuntur, *subdivisio* est.

240. Totum quod dividitur *divisum* dici solet; partes autem, in quas illud distribuitur, *membra dividentia* seu *membra divisionis*.

241. Divisio omnis perficitûr propositione unâ, cujus subjectum, quod divisum exprimit, et prædicatum, quod membra dividentia enuntiat, æquipollentia sunt (234).

242. Distinguitur, ut recte notat Cicero, *divisio* stricte dicta, seu vere logica, et *partitio* (1), prout membra dividentia *sub* vel *in* diviso continentur. Proprie dicta divisio est, quâ *totum logicum* in sua inferiora, partitio, quâ *totum reale* in suas tribuitur partes.

243. Totum logicum est idea superior quantum ad ideas inferiores quæ sub eâ continentur et ejus extensionem constituunt; totum reale est res sive physica sive metaphysica quantum ad ea quibus componitur vel quibus constituitur. Itaque totum reale aliud *physicum* est, quod constat partibus

(1) « In *partitione* quasi membra sunt, ut corporis caput, humeri, » manus, latera, crura, pedes et cætera; in *divisione* formæ sunt, quas » Græci ἰδέας vocant, nostri, si qui hæc forte tractant, species appel- » lant... Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem, et, » similitudine quâdam conturbatus, non satis acute quæ sunt secernenda » distinguit. » Cic. *Top.* VI-VII.

physice separabilibus, aliud *metaphysicum*, quod constituitur elementis quæ mente non physice separari possunt, quæque ideæ comprehensioni respondent.

Sint hæc exempla : a) *Jus dividitur in divinum et humanum ; divinum iterum dividitur in naturale et positivum, humanum vero in ecclesiasticum et civile.* En divisio totius logici, juris, atque juris divini et juris humani subdivisiones. b) *Terra dividitur in Europam, Asiam, Africam*, etc. *Europa iterum in Galliam, Italiam*, etc. En totius physici, terræ, divisio, et Europæ subdivisio. c) *In mente humanâ distinguuntur præter ipsam substantiam facultates cognoscendi, sentiendi et volendi.* En totius metaphysici, mentis humanæ divisio.

Idem totum diverse consideratum et logicum et reale esse potest; v. g. si dicis : *Homo doctus est vel indoctus ; Triangulum æqualium vel inæqualium laterum est*, divisiones sunt; sed si ais : *Homo constat animâ et corpore ; Triangulum constituitur ex superficie, tribus lateribus et tribus angulis*, partitiones erunt.

Divisio proprie dicta etiam *distinctio* vocari solet; at hæc minime confundenda est cum *distinctione nominali*, quâ recensentur plures vel omnes significationes quibus vocabulum quoddam accipitur.

244. Indicium, quo divisio a partitione facillime secernitur, hoc est : Quæ divisione oriuntur membra retinent totius nomen et comprehensionem (imo hanc latiorem possident), non item ea quæ partitione obtinentur.

245. Ratio, ob quam totum quoddam in has aut illas partes merito distribuitur, *fundamentum* divisionis vocatur.

246. Quum idem totum ob diversa fundamenta varie distribuitur, *συνδιαίρεσις*, hoc est, *condivisio* existit; v. g. si homines *originis* causâ dividas in Europæos, Afros, etc. *coloris* in albos, nigros, etc. *indolis* in mites, feros, etc. Item subdivisiones, quæ æqualiter distant ab eodem diviso, aliæ ad alias sæpe ut condivisiones habentur.

247. Ordinata divisionis et subdivisionum totius cujusdam compositio passim *classificatio*, aliquoties etiam *systema* nuncupatur.

248. *Leges* divisionis, quæ unà ad partitionem spectant, sunt : 1ª *Divisio sit completa*, hoc est, membra dividentia æquent totum. 2ª *Membra divisionis sint opposita*, seu nullum eorum in altero contineatur. 3ª *Divisio sit proxima*, sive ne

fiat saltus in dividendo; nempe idea superior primo dividatur in omnes ideas proxime inferiores; tum hæ, si opus fuerit, iterum dividantur in eas quæ sibi proxime inferiores sunt, et ita deinceps.

Contra 1^{am} legem peccat, qui disjunctionem incompletam (95) profert; v. g. si *homines in doctos et ignaros* dividat. Contra 2^{am}, qui membra condivisionis vel subdivisionis cum divisionis membris temere confundit, ut, si *homines in doctos et probos*, vel in *Europæos*, *Afros*, *Italos*, etc. discernat. Contra 3^{am}, qui, prætermissâ divisione summâ, statim ad subdivisiones inferiores descendit; v. g. qui divideret *homines in Italos*, *Gallos*, *Germanos*, *Sinenses*, *Indos*, *Ægyptios*, *Peruvianos*, etc.

Addere solent legem 4^{am} : *Divisio sit brevis*, seu quæque divisio, subdivisio et condivisio paucissimis contineatur membris (sunt qui illas singulas binis semper membris absolvendas esse volunt, sed illud magis ingeniose quam utiliter præcipiunt); neque subdivisionum continuatio nimium protrahatur. *Idem enim vitii habet*, inquit Seneca (Epist. 89), *nimia quod nulla divisio; simile confuso est*, *quidquid usque in pulverem sectum est.*

Definitionis et divisionis lex prima continet quidquid in definitione et divisione præsertim servandum est, ac sola fere sufficit; reliquæ quodammodo ipsi subsidiariæ sunt.

§ IV.

DE DEMONSTRATIONE SPECIATIM.

249. *Demonstrare*, pro sensu hujus vocis maxime usitato, idem est ac ex uno judicio probare aliud judicium certo esse quale profertur, sive hoc problematice, sive assertorie, sive apodictice enuntietur.

Sic vere demonstrationes seu argumentationes demonstrativæ erunt, si certo probatur : a) *Fieri posse*, *ut alter mundus creetur*, vel *ut non creetur;* b) *Reapse existere mundum corporeum*, *qui non merus imaginationis humanæ fetus est;* c) *Deum necessario esse justum et bonum. Fieri non posse ut materia sit æterna*, etc.

Inter demonstrationem et *ratiocinationem* hoc potissimum interest : demonstratio ex vero verum certe concludit, ratiocinatio ex

posito quocumque judicio infert quod inde sequitur (144); nulla igitur demonstratio sine ratiocinatione, sed ratiocinatio sine demonstratione esse potest (1).

250. In omni demonstratione sunt materia et forma.

251. Demonstrationis *materia* ex tribus constituitur : *a*) *quæstione*, seu propositione quæ demonstratur; *b*) *principio demonstrationis*, seu propositione ex quâ quæstio certò dirimitur; *c*) *argumentatione*, seu ratiocinatione quâ ostenditur quæstionis et principii connexio.

Quæstio igitur sive *propositio demonstranda* illud ipsum est quod in quâvis demonstratione probandum suscipitur; ea plerumque ante demonstrationem ponitur velut id quod quæritur, et in ipsâ demonstratione conclusionis locum obtinet. *Principium demonstrationis*, quod plerumque in demonstratione primo enuntiatur, utpote argumentationis demonstrativæ major præmissa, vere conclusionis fundamentum seu ratio est. *Argumentatio*, sive simplex sive composita, quæstionem cum principio confert, ut planum et perspicuum fiat ex illo principio sequi quæstionem certo affirmandam aut negandam esse. Hinc argumentatio, quæ demonstrationis instrumentum est, etiam demonstrationis nomen obtinet.

252. Itaque *demonstrationis principium* intelligitur judicium quoddam seu propositio certo vera quæ quæstionem manifesto includat vel excludat.

Tres igitur requiruntur conditiones, ut propositio quædam demonstrationis cujusvis principium esse possit : *a*) ut vera sit, *b*) ut certa sit, *c*) ut cum quæstione plane connexa sit, hoc est, quæstionem evidenter includat vel excludat. Et vicissim omnis propositio

(1) Demonstrationis indolem et differentiam a ratiocinatione apprime notat Clemens Alexandrinus, *Strom.* lib. VIII, § III, his verbis : « Concludere quidem ex iis, quæ quis confitetur, est syllogismum conficere; ex veris autem aliquid concludere est demonstrare. Adeo ut sit quædam composita utilitas demonstrationis : nempe et quod quæ sumuntur ad quæsita probandum vera sint, et quod inferatur consequens conclusio. Quod si non existat prius, vel id non consequatur secundum, non demonstravit quidem, sed effecit syllogismum; assumptis enim propositionibus convenientem inferre conclusionem solum est syllogizare. Ex assumptis autem propositionibus efficere unamquamque veram, non solum est syllogizare, sed etiam demonstrare. »

his caracteribus prædita aptum demonstrationis principium est. Porro debet esse vera, quia ex vero solum certo concludi potest, utrum quæstio vera an falsa sit (259); debet esse certa, quia ex incerto nihil certi potest confici (184); debet esse ita connexa cum quæstione ut hanc includat vel excludat, secus enim aliud quidvis, at non quæstio inde dirimi potest.

Nec opponas 1æ conditioni, ex propositione certo falsâ demonstrari hujus contradictoriam certo veram esse. Hoc enim si recte intelligitur, cum illâ conditione minime pugnat; nam quum ab ejusmodi oppositione demonstramus, non ipsa propositio falsa principium demonstrationis est, sed hæc propositio conjuncta et in unam conflata cum eâ quâ declaratur falsa, quæ conflata propositio vera est. Si v. g. ut ex falsitate fatalismi hominem liberum esse probes, primo dicis : falsum est *hominem in omnibus suis actibus necessitate duci*, hæc propositio vera erit.

253. Principium demonstrationis dividitur *a*) in *theoreticum*, quo aliquid esse aut non esse dicitur, et in *practicum*, quo dicitur aliquid esse faciendum vel non faciendum; *b*) præsertim dividitur in *indemonstrabile*, cujus veritas per se patet nec ex alio priori concluditur, et in *demonstrabile*, cujus veritas ex alio evidentiori probatur.

254. Porro principium theoreticum indemonstrabile, *axioma*, seu decretum sive effatum appellatur; theoreticum demonstrabile, *theorema*; practicum indemonstrabile, *postulatum*; practicum demonstrabile, *problema*.

Axioma e. g. est : *fieri non posse ut idem sit simul et non sit;* postulatum : *homini bene agendum esse;* theorema : *trianguli tres angulos æquales esse duobus angulis rectis;* problema : *quadrangulum lineâ diagonali dividendum in duas partes æquales.*

Animadvertendum : 1° hæc nomina sæpius confundi et promiscue usurpari, ita præsertim ut omne principium indemonstrabile *axioma* et demonstrabile *theorema* vocari soleat; 2° problematis nomen etiam tribui quæstioni demonstrandæ; 3° theorematis et problematis, quum primum demonstrata sunt, non minorem vim esse quam axiomatis et postulati; 4° axiomata a scholasticis aptâ vocis græcæ versione *dignitates* appellari.

Hic addere juvat nomina propositionum quarumdam, quæ in demonstrationibus præsertim longioribus apud auctores occurrunt : scilicet *lemma* seu *porisma* vocatur propositio, quæ ex aliâ scientiâ

12

velut mutuata præsenti demonstrationi præmittitur; *corollarium* seu *consectarium* propositio, quæ ex jam demonstratâ propositione ultro sequitur; *scholion* seu *glossa*, uberior propositioni cuidam adjecta dilucidatio. Cf. Storchenau, *Logic.* p. I, c. 11.

255. Demonstrationis *forma* est nexus qui inter demonstrationis principium et propositionem demonstrandam intercedit; *methodus* autem demonstrationis consistit in eâ cunctarum demonstrationis partium dispositione sive ordinatione, quâ principii et quæstionis connexio perspicua fit.

256. Methodi sive ordinationis hujus *necessitas* probatur tum 1° ex ipsâ rerum seu veritatis naturâ, tum 2° ex intellectûs nostri angustiis et imbecillitate.

Ac 1° quidem, sive *a*) res quasvis *absolute*, in se, nullâ habitâ ratione aliarum, sive *b*) *relative*, hoc est, quatenus referantur ad alias, consideremus, ubique conspicimus in ipsis aliud ab alio quoquam pendere, easque contineri *ordine*. Etenim *a*) res quæque tamquam elementis constituitur quibusdam proprietatibus, sicut idea notis et notis notarum illius comprehensionem constituentibus, quæ singulæ inter se ita cohærent, ut ordine continuo altera alterius veluti fons, origo seu principium sit. *b*) Si rerum universitatem simul spectas, omnia quæ sunt, alia ab aliis ita pendent, ut unum quodlibet eorum sine aliis quibusdam nec esse, nec existere, nec conservari, nec perfici queat; sed singula cum aliquot aliis connexa sunt ut causis unde sunt, conservantur et perficiuntur, vel finibus ad quos referuntur. *Est enim admirabilis quædam continuatio seriesque rerum*, inquit Cicero (*Nat. Deor.* I, 4), *ut alia ex aliâ nexa, et omnes inter se aptæ colligatæque videantur.*

Porro, quemadmodum res velut causæ et effectus, ita veritates velut principia et consequentia omnes aliæ cum aliis sunt connexæ, vel aliæ in aliis inclusæ sicut propositiones particulares in universali, theoremata in axiomate, ideæ inferiores in superiore, hæc in supremâ.

Quæ quum ita sint, plane sequitur, quandoquidem ea cogitatio et oratio sola vera sit quæ cum re, in quâ versatur, consentanea est, eumdem *ordinem* in cogitatis et sermonibus nostris ponendum esse, qui in rebus ipsis inest, seu demonstrationem non prorsus rectam esse, nisi illa quæ vera sunt eodem ordine evolvat quo hæc alia aliis continentur.

2° Ea est intellectûs humani imbecillitas, eæ angustiæ, ut veritates plures uno obtutu alte contemplari, vel earum nexum sine ratio-

cinio distincte intelligere vix unquam possimus. Eo accedit quod propositio demonstranda sæpe longo intervallo distat a demonstrationis principio, adeo ut in ipso non immediate, sed mediis pluribus aliis inclusa, et velut alte sepulta jaceat; et ideo longâ sæpe judiciorum et ratiociniorum serie utendum est, ad pervidendum et aliis dilucide ostendendum illam in hoc contineri. Jam vero hæc rerum sive propositionum et ratiocinationum copia, nisi recto quodam et naturali ordine eæ cohæreant, intellectum nostrum obruit et confundit, nedum adjuvet. Ordo igitur in iis ponatur necesse est. Quid enim? experientiâ teste, defectus sive absentia ordinis sæpius in causâ est, cur oratores et scriptores etiam eruditi, in probandis veritatibus gravissimis, et argumenta adhibentes cæteroquin firmissima, audientium ac legentium animos neque percellant, neque doceant, neque convincant.

257. Demonstrationis *finis* non est veritatem penitus ignotam detegere, etsi ejus ope plura quæ secus nunquam expresse cognoscerentur vera esse comperiantur, sed minus notum ex magis noto dilucidare, atque id quod nondum certo constat stabilire seu certum probare ex ejus cohærentiâ cum eo quod perspicue et indubitanter verum esse constat.

258. Quare tribus vel quatuor in casibus demonstratione uti solemus : 1° Dum ipsi non penitus certum tenemus quid sentiendum sit de quæstione quâdam quam certo cognoscere cupimus. 2° quando, etiam sine ullâ vel levissimâ dubitatione, nobismet ipsis rationem reddere volumus, quomodo illa quæ novimus inter se cohæreant, alia ex aliis sequantur. 3° Quum aliis hominibus quæstionem controversam probare, vel 4° quæstionem iis non satis intellectam explanare seu scite docere volumus.

259. Ratio cur demonstratio fieri possit, seu cur legitimæ demonstrationi cuivis generatim sumptæ insit vis rem probatam omnino certam faciendi, *demonstrationis fundamentum* merito dicitur et exprimi potest hoc effato : *Verum non continet nec patitur nisi verum.* Quo effato hæc duo continentur principia : 1° *Quidquid in veritate certâ includitur, seu ex eâ sequitur, certo verum est.* 2° *Quidquid cum veritate certâ pugnat, vel aliquid falsi continet, certo falsum est.* Quibus addi

potest : 3° *Quidquid neque includi neque excludi veritate certâ cernitur, nec verum nec falsum esse demonstrari potest.*

Hæc igitur omnis demonstrationis principia generalia sunt. Ipsis nonnunquam additur hoc enuntiatum : *Quidquid in falso continetur vel ex falso sequitur certo falsum est.* Sed hoc enuntiatum non est verum; nam in falso et verum et falsum contineri potest.

260. Quum demonstratio materiâ et formâ valere debeat, cujusque peculiaris demonstrationis valor omnino pendet ab his duabus *conditionibus*, quarum si vel una deest, demonstratio ipsa deficit : *a*) a firmitate principii, quo argumentatio nititur; *b*) a perspicuitate consecutionis. Quare eo aptior et efficacior est quævis demonstratio, quo firmius ejus est principium, et quo apertius simul per aptam argumentationem ostenditur quæstionem cum illo principio connexam esse.

261. Aptæ demonstrationis primus *effectus* est evincere propositionem demonstrandam reapse includi in demonstrationis principio, et proinde ex eo vere sequi; aliis verbis : evincere quæstionem implicite affirmari ab omnibus quibus principium illud certum est, neque negari eam posse quin hoc simul negetur, atque adeo illam non minus certam esse quam principium ipsum quo continetur.

Propositionem demonstrandam aptâ demonstratione æque certam fieri ac demonstrationis principium, ex his plane constat : Omnis demonstratio fit vel ab identitate, vel ab inclusione, vel ab oppositione; hoc est, per aptam demonstrationem semper ostenditur quæstionem vel identicam esse cum principio, vel inclusam esse in principio, vel pugnare cum principio demonstrationis; jam vero sive vere identica sit cum principio, sive vere in eo inclusa sit, tam certo vera est quam illud; sin verò cum eo pugnet, tam certo falsa est quam illud certo verum.

Præterea, quum omnis demonstrationis efficacia a principio suo præcipue pendeat (260), nulla propositio *vi demonstrationis*, seu quatenus ex hoc principio demonstrata, unquam magis firma esse potest quam principium quo nititur. Fieri tamen potest et sæpe fit ut propositio demonstrata magis firma in se sit, quam illud quod ab imprudente disputatore affertur principium.

262. Secundus, indirectus quidem, at verus legitimæ de-

monstrationis *effectus* est, ut veritas demonstrata nullo pacto infirmari possit *a*) ex eo quod hæc aliquid obscuri seu non omnino comprehensi contineat, aut *b*) ex eo quod nequeat evidenter conciliari cum iis quæ aliunde vera esse constat. Nam simul ac veritas quædam legitime demonstrata est, ejusmodi difficultates, quæ hauriuntur ex difficultate comprehendendi et conciliandi, nihil aliud evincunt nisi intellectum nostrum finitum esse.

Ut ea recte intelligantur et probentur, etiam hæc monenda sunt: 1° Demonstratio jam facta, seu id quod tamquam demonstratio profertur, duobus præsertim modis impugnari potest, nempe: 1° difficultatibus quæ solum ostendant non plane intelligi, *a*) quî sit illud quod esse demonstratum est, vel *b*) quî illud cum aliis veris consentiat; 2° objectionibus quæ, si integræ manerent, illud quod ut demonstratum habetur vel *a*) falso demonstratum vel *b*) in se falsum esse evincerent, uno verbo quæ demonstrationem refutarent. Qui propositionem quamdam legitime demonstravit primas illas difficultates negligere potest; nam *a*) qui recte probavit rem esse, non ideo debet probare *quomodo* sit, et *b*) si quod ex vero principio probatum est non cernatur quî cum aliâ veritate cohæreat seu concilietur, non ideo minus certo in illo principio continetur, nec ideo cum hac veritate pugnat (1). Eæ autem objectiones quibus demon-

(1) De primo illo casu *a*) hæc egregia scripsit S. Clarcke (*De l'existence de Dieu*, t. I, p. 23) : « Il y a des propositions dont on peut démontrer la vérité, sans qu'il soit possible de s'en faire une idée juste ni de concevoir comment elles peuvent être. Il doit nous suffire de savoir *que* la chose est, sans nous embarrasser de la manière. Pourvu qu'on nous donne une démonstration claire de la vérité d'une proposition, nous ne devons pas beaucoup nous mettre en peine des objections embarrassantes qu'on y oppose, et qui ne sont difficiles à résoudre qu'à cause que nous n'avons pas d'idée complète de la chose démontrée. J'avoue que, s'il était possible de démontrer et le oui et le non d'une proposition, ou si l'on pouvait prouver que l'un et l'autre impliquent contradiction, comme quelques-uns l'ont dit fort-inconsidérément, j'avoue, dis-je, qu'alors ce serait toute autre chose. Dans cette absurde supposition, les bornes qui séparent le vrai d'avec le faux seraient renversées, et la pensée, le raisonnement, l'usage en un mot de toutes nos facultés seraient des pièces entièrement hors d'œuvre. Mais lorsqu'on n'oppose à une bonne démonstration que des objections qui naissent du manque d'idée parfaite

stratio confutaretur si veræ essent, omnino ad trutinam vocandæ et ponderandæ sunt ut cernatur quid valeant necne. Quî hoc fieri possit, colligi poterit ex § sequente, quem præter logicorum morem hic seorsim in tironum gratiam addimus.

§ V.

DE CONFUTATIONE.

263. *Confutatio* est demonstratio quâ aliquid falsum esse ostenditur. *Impugnatio* est confutandi conatus sive efficax sive inanis.

264. Probe distinguenda est confutatio demonstrationis et confutatio propositionis cujusdam. Utraque directa vel indirecta esse potest.

265. *Demonstrationis,* sive argumentationis ad demonstrandum adhibitæ, 1° *confutatio directa* fit ostendendo argumentationem, quâ aliquid demonstratum esse contenditur, esse vitiosam. Quod duobus modis fieri potest : *a*) probando propositionem quæ pro demonstrationis principio usurpata fuit non esse veram, vel *b*) ostendendo illud quod ut demonstratum perhibetur non vere sequi ex demonstrationis principio.

2° *Demonstrationis confutatio indirecta* fit quum, omissâ ipsius demonstrationis recognitione, propositionem quæ pro demonstratâ habebatur falsam esse evincitur.

de la chose dont il s'agit, ces objections ne doivent pas être prises pour des difficultés réelles. » Cff. Comes de Maistre, *Soirées de S. P.* IVe entretien, item 'S Gravesande, *Introduction à la philos.* liv. 2, ch. 19. — De secundo casu *b*) sic loquitur Bossuet (*Traité du libre arbitre*, ch. 4) : « Quand donc nous nous mettons à raisonner, nous devons d'abord poser comme indubitable que nous pouvons connaître très-certainement beaucoup de choses, dont toutefois nous n'entendons pas toutes les dépendances ni toutes les suites. C'est pourquoi la première règle de notre logique, c'est qu'il ne faut jamais abandonner les vérités une fois connues, quelque difficulté qui survienne, quand on veut les concilier; mais qu'il faut au contraire, pour ainsi parler, tenir toujours fortement comme les deux bouts de la chaîne, quoiqu'on ne voie pas toujours le milieu par où l'enchaînement se continue. »

Duobus igitur modis demonstratio quædam directe, uno modo indirecte refelli potest. Hoc autem inter utramque illam confutationem ingens discrimen est : Hac indirectâ demonstrationis confutatione propositio demonstranda, seu quæ ut demonstrata habebatur, falsa ostenditur; sed illâ demonstrationis directâ confutatione propositio quæ demonstrata habebatur nec refellitur nec stabilitur, at solum ostenditur eam propositionem hactenus non esse demonstratam; fieri enim potest ut propositio aliqua vera ab imprudente quodam ineptis ratiunculis superstruatur, quarum eversio illi propositioni non noceat.

266. Quod ad *propositionis confutationem* spectat, nihil refert utrum illa propositio *a*) velut principium cujusdam demonstrationis posita fuerit, an *b*) demonstrationis cujusdam conclusio seu propositio demonstrata, an *c*) propositio seorsim asserta fuerit, ejus confutatio semper eodem modo facienda est.

267. Age vero, 1° propositionis cujusdam *confutatio directa* aliter fieri nequit quam ostendendo eam propositionem evidenter oppositam esse seu repugnare alicui veritati certæ. 2° *Indirecta* autem propositionis alicujus confutatio fit commonstrando in eâ propositione aliquid falsi sive absurdi contineri. Quare ejusmodi demonstratio etiam deductio ad absurdum vocari solet.

His porro modis demonstratio et propositio, in quas illi quadrant, invicte refelluntur sive confutantur; aliis autem modis ipsæ logice confutari nequeunt.

Hoc loco aliquis inconsideratus forsan quæret, quid censendum esset, si eadem propositio quædam hinc ostenderetur sequi ex aliquo principio vero, illinc autem cum alio quodam vero principio pugnare. Cui plane respondendum est, hoc fieri non posse, quum fieri nequeat ut idem simul verum sit et falsum; quod tamen fieret in hypothesi, siquidem propositio illa esset vera, utpote contenta in vero, et falsa utpote vero opposita. Cff. verba S. Clarcke *Not. n.* 262.

Fieri utique potest *a*) ut propositio quædam in uno principio vero clare includatur et alteri obscure repugnet, vel *b*) ut uni clare repugnet et in altero obscure contineatur, vel *c*) ut nec hinc evidenter includi nec illinc evidenter excludi cernatur. Tum profecto in 1° casu propositio illa probatur vera, in 2° falsa, in 3° incerta hactenus manet.

§ VI.

DE DEMONSTRATIONIS DIVISIONE.

268. Demonstratio varie dividitur, I) tum materiæ, II) tum formæ, seu potius methodi ratione habitâ.

269. I) Ratione *materiæ* demonstratio 1° vel *simplex* seu *monosyllogistica* est, vel *composita* seu *polysyllogistica*, prout quæstionis et principii connexio vel unâ ratiocinatione vel pluribus ostenditur.

Etenim sæpe inter demonstrationis principium et propositionem demonstrandam tam arcta et propinqua connexio est, ut hæc per unum ratiocinium, si vel leviter attendimus, manifesta fiat; aliquoties remotior est, nec nisi pluribus argumentis interpositis patescit. Sane nemo non videt v. g. cum hoc principio : *Deus est justus*, propius connexum esse *Deum punire iniquitatem*, quam *mentem humanam esse immortalem*, etsi utraque hæc propositio ex isto principio plane sequatur.

Una propositio pluribus ratiociniis demonstrari potest dupliciter, nempe vel ita *a*) ut illa per terminos suos medios sibi invicem subjecta aut inclusa sint, *b*) vel ut inter se non sint connexa, quia principiis diversis nituntur. In priori casu habetur una demonstratio composita seu polysyllogistica, ut superius (222); in posteriori habetur demonstratio multiplex seu plures demonstrationes diversæ : v. g. *si hominem liberum esse demonstrares* 1° *ex sensu intimo*, 2° *ex naturâ intelligentiæ*, 3° *ex fine quem Deus in creatione necessarie sibi proposuit*, 4° *ex eo quod secus actiones nostræ morales esse non possent*.

Hæc autem ingens inter demonstrationem polysyllogisticam et demonstrationem multiplicem differentia est, ut, si v. g. utraque tribus constet syllogismis, tum ubi vel unus ex demonstrationis polysyllogisticæ syllogismis vitiosus est, tota demonstratio ruat, quia tota in eo consistit ut propositionem demonstrandam uni superstruat principio; sed si unus vel duo ex syllogismis demonstrationis multiplicis vitiosi sunt, propositio demonstranda bene demonstrata esse poterit tertio, quia singuli aliis nituntur principiis et diversas demonstrationes efficiunt, quarum una vitiosa et alia legitima esse possit (265).

270. 2° *Directa* seu *ostensiva* vocatur demonstratio (1), quâ propositionis demonstrandæ veritas probatur ostendendo illam contineri in principio certe vero; *indirecta* sive *apagogica* est demonstratio, quâ *primum* propositio propositioni probandæ opposita probatur falsa ex falsis quæ continet, *deinde* propositio probanda vera ostenditur per suam cum reprobatâ contradictionem. Hæc demonstratio propter priorem suam partem etiam *deductio ad absurdum* appellatur.

Itaque in directâ demonstratione unum tantum probatur; in indirectâ duo ostenduntur, quorum prius requiritur ad refutandum, utrumque ad aliquid stabiliendum. Ita e. g. *animi immortalitatem* directe demonstrat, *qui ostendit illam omnino sequi ex Dei justitiâ*, indirecte, *qui ostendit quæ absurda sequerentur, si poneres animum esse mortalem.* Rem *hominis liberum arbitrium* directe demonstrat, qui illam veritatem *ex sensu intimo* deducit, indirecte, qui ostendit 1° *quæ absurda continet hypothesis opposita*, et 2° *hanc hypothesim contradictorie adversari libero arbitrio.*

Directæ demonstrationis vis proxime nititur axiomate : *Quidquid sequitur ex vero. verum est* (259); indirecta quantum ad priorem suam partem nititur axiomate : *In quo continetur falsum*, *falsum est* (259), quantum ad posteriorem lege contradictionis (134). Ex quâ lege sequitur, indirectâ demonstratione veritatem nostri asserti non probari, nisi hoc *contradictorie* oppositum esse demonstretur propositioni refutatæ, quum duo contraria simul falsa esse possint.

Ex his liquet : 1° Ubi adversarius confutandus vel propositio quædam improbanda est, aptissime adhiberi demonstrationem indirectam. 2° Ubi propositio quædam probanda est, demonstrationi indirectæ anteferendam esse directam, si commode fieri potest, tum *a*) quod brevior est, tum *b*) quod quæstionem magis dilucidat. 3° Prima rationis principia indirecte tantum demonstrari posse, etsi alioquin demonstratione non indigeant.

271. 3° Demonstratio *a priori* dicitur, cujus principium rem demonstrandam reipsâ vel logice, hoc est, secundum nostrum concipiendi ordinem, antecedit. Contra *a posteriori*

(1) Demonstratio directa et indirecta minime confundenda est cum directâ et indirectâ confutatione (264). Illâ aliquid verum, hac aliquid falsum esse ostenditur.

vocatur demonstratio, cujus principium propositione demonstrandâ vel logice vel naturâ suâ posterius est.

Itaque *a priori* est demonstratio, quâ v. g. effectus ex causâ, vel rei cujusdam existentia ex ejus necessitate, vel non existentia ex ipsius impossibilitate probantur, ut *si ex tempestate aliquamdiu continuatâ futuram annonæ copiam aut penuriam probas*, vel *ex legis moralis necessitate eamdem legem existere*, vel *ex entis creati et entis infiniti notionibus nullam rem creatam esse infinitam*, vel *ex Dei bonitate homini veram felicitatem esse paratam*. At *a posteriori* est demonstratio, quâ e. g. causam existere probatur ex ejus effectu, vel rem quamdam existere posse ex eo quod existit, vel eam existere ex testimonio sensuum aut hominum. Hujusmodi est demonstratio, quâ *Deum existere probatur, ex eo quod mundus existit;* quâ *antipodes esse posse ostenditur, quum sint;* quâ *solem existere arguitur, quia sensibus externis percipitur.*

Demonstratio dupliciter esse potest *a priori*, stricte et minus stricte. *Stricte* seu *absolute* a priori est, ubi principium et re demonstrandâ prius est et a nullo pendet priori, atque adeo ubi res demonstranda probatur ex solâ idearum nostrarum necessariâ inclusione vel exclusione; sive quod idem est, ex solo intellectûs intuitu, nullâ adhibitâ sensuum experientiâ, et sine ullo fidei sive positivæ sive naturalis interventu. Hujusmodi demonstrationes e. g. sunt, quibus a) *ex ideâ trianguli probatur tres ejusdem angulos æquales esse duobus rectis;* vel b) *ex ideâ entis infiniti, ens infinitum esse omnipotens, intelligens, liberum, etc.* vel c) *ex ideâ entis corporei, fieri non posse ut mundus sit infinite perfectus.* Demonstratio *minus stricte* seu *relative a priori* est, cujus principium re demonstrandâ quidem prius est, sed ipsum constat a posteriori, v. g. ex testimonio sensuum, vel ex fide sive positivâ sive naturali : ut a) *si ex præsenti tempestate*, quæ non nisi sensuum testimonio cognoscitur, *eventum futurum, cui similem antea cum eâ connexum vidimus, per analogiam deducis;* vel b) *si ex cognito præsenti hominis statu concludis, ipsum impotentem esse per se solum ad certam veritatum metaphysicarum notitiam perveniendi;* vel c) *si existere ens infinitum probas ex nostrâ hujus entis ideâ, quatenus ea per fidem naturalem fidelis agnoscitur.* Unde patet cur et quo sensu demonstratio, quæ minus stricte a priori est, etiam a posteriori vocetur et sit.

Hos demonstrandi modos omnes legitimos esse ex ipso demonstrationis fine et naturâ sequitur. Nam demonstratio hoc efficere debet

ut quæstionem solvendam certam faciat ex ostensâ ejusdem connexione cum principio quod certum esse apertius constat (257); atqui aliarum quæstionum antecedens certum esse apertius constat, aliarum consequens; ergo *a*) quævis demonstratio vel *a priori* vel *a posteriori* institui debet, prout vel prius vel posterius magis ut certum notum est, et *b*) semper legitima est, dummodo quæstionis cum principio certo connexionem evidentem faciat.

272. 4° *Absolutam* vocare solent demonstrationem, cujus principium omnino certum est et universe ut certum habetur; *hypotheticam* vero sive *relativam*, quæ tamquam principio utitur propositione ab adversario acceptâ seu concessâ, sive vera certave sit hæc propositio sive non sit.

Omnia hactenus allata absolutæ demonstrationis exempla sunt. Relativa foret demonstratio; si contra systematis planetici a Ptolemæo positi defensorem probares, *rejiciendam esse sententiam quâ dicitur natura sequi viam simplicissimam, siquidem ipse astrorum motum longe aliâ viâ fieri contendat.*

Prior, dummodo integra ad regulas exacta sit, semper omnino certum facit quid de quæstione tenendum sit, utpote evidenter connexâ cum principio penitus certo; et hinc valet semper omnibus et contra omnes veritatis osores. Posterior autem, etsi plurimum valeat ad confutandum adversarium, non semper tamen probat veritatem propositionis demonstrandæ. Re enim verâ effectus cujusvis aptæ demonstrationis est ostendere rem demonstrandam contineri in demonstrationis principio (261); proinde demonstratio 1° nunquam rei demonstrandæ certitudinem majorem facit quam principii; et 2° contra eos tantum valet qui ut veram recipiunt propositionem pro principio positam, vel eo adiguntur ut illam negare nequeant.

Rursus, quum demonstrationis absolutæ principium ab omnibus sanâ ratione utentibus ut certum habeatur, sed principium relativæ demonstrationis a nonnullis tantum, manifesto sequitur : 1° demonstratione *absolutâ* evinci, propositionem demonstrandam saltem implicite recipi ab omnibus generatim hominibus vel certe a sapientibus; atque adeo 2° eum, qui hanc propositionem negaret, hoc ipso pugnare cum ratione humanâ. 3° Sequitur relativâ demonstratione ostendi quidem adversarium, qui propositionem demonstrandam recipere recusat, pugnare cum semet ipso; ac propterea 4° hujusmodi demonstrationem maximam vim habere in *confutando* adversario, quatenus hâc, propria sua contra ipsum arma retor-

quendo, debellatur; at 5° illam non valere ad probandam nostram sententiam, nisi principium ab adversario ut verum positum, quo ipsa nititur, etiam aliunde certum sive in se verum sit.

Absolutæ demonstrationis stricte sumptæ nomine etiam vocatur demonstratio *apodictica*, de quâ nunc disserendum est.

273. 5° Demonstratio *apodictica* est, cujus partes omnes internâ idearum evidentiâ nituntur; *non apodictica*, cujus vel una propositio non eâ evidentiâ constat.

Exempla prioris sunt quæ supra (271) pro exemplis demonstrationis stricte a priori dedimus. Non apodictica duplex est : altera, cujus præmissæ omnes aliter quam internâ idearum evidentiâ constant, v. g. quâ probares, *aurum esse grave*, *quia corpus solidum est*, *et quum omne corpus solidum grave sit*; altera, cujus præmissæ partim ex hâc evidentiâ partim aliunde certæ sunt, e. g. quâ probares, *hunc mundum existere finitum*, quum eum existere evidentiâ externâ constet, at finitum esse ex internâ idearum mundi et finiti evidentiâ.

Propositiones materiæ necessariæ solæ demonstratione vere apodicticâ demonstrari possunt, propositiones materiæ contingentis non apodicticâ; priores etiam sæpe non apodicticâ.

A multis diligentioribus logicis tum veteribus tum recentioribus *apodictica* demonstratio etiam *absoluta*, *stricta*, *rigida*, *rigorosa*, (stricte) *a priori*, (interne) *evidens*, (absolute) *necessaria*, item *demonstratio* simpliciter seu *κατ' ἐξοχὴν*, *et proprie dicta* vocatur; quia demonstratio, ut vere apodictica sit, simul et stricte a priori et absoluta et directa et internæ evidentiæ et materiæ necessariæ esse debet; quæ quum in solis mathematicis et logicis puris fieri possit, etiam *mathematica*, *geometrica* et *logica* appellatur. Contra *non apodictica* ob rationem oppositam *non absoluta*, *minus stricta*, *minus rigorosa*, *a posteriori*, *non* (interne) *evidens*, *non* (absolute) *necessaria*, item *moralis*, evidentiæ externæ, et distinctionis causâ uno verbo *probatio* nominatur. Cff. Albertus Magnus, *Summa theol.* p. 1, tr. 3, q. 17, et J. Duns Scotus, *Theoremata subtilissima*, etc. theor. 14, tom. 3, 284, et Lib. III, dist. 24, schol. 3, tom. 11, part. 1, p. 519 et 520.

Sunt qui putant solam apodicticam demonstrationem certam, philosophicam et scientificam esse. At in hâc opinione duplex est error. Nam 1° demonstratio quævis legitima et certa est, sive apodictica sive non apodictica sit, sive a priori sive a posteriori, dum-

modo clare ostendat quæstionem demonstrandam vere sequi ex propositione certo verâ. 2° Multæ veritates contingentes in philosophiâ tractantur quæ apodictice demonstrari nequeunt, attamen ex omnium vere philosophorum sententiâ non minus certo et legitime demonstratæ sunt quam quæ omnino apodictice. Philosophiam confundunt cum mathesi et logicâ formali, qui solam apodicticam demonstrationem philosophicam esse volunt, aut scientificam.

Denique hoc loco monendum est, ubi præmissarum, quibus quæstio probatur, vel una tantum probabilis, at non penitus certa est, propositionem ita demonstratam non certam, sed solum probabilem esse; nam *pejorem semper sequitur conclusio partem* (184). Utrum ejusmodi probatio dici possit demonstratio, quæstio de voce est.

274. 6° Ut liquet ex iis quæ de ratiocinatione exposuimus, demonstratio fieri potest *deductione*, *inductione* vel *substitutione*. Nempe, si quæstio concluditur ex principio latiori, sicut idea inferior ex ideâ superiori quâ continetur, *deductio* est. Sin contra quæstio generalis solvitur ex iis quæ singulatim de ejus partibus cognita sunt, sicut ideæ superioris proprietates ex inferiorum proprietatibus sæpe agnoscuntur, *inductio* est. Si vero quæstio demonstratur ex eo quod alia propositio quædam, cujus veritas melius agnoscitur, idem esse ostenditur cum quæstione propositâ, *substitutio* est.

Ita *logicam utilem esse* demonstraret deductione, qui illud evinceret ex eo quod *omnis scientia utilis sit;* inductione, qui *omnes logicæ partes utiles esse* ostenderet; substitutione, qui probaret *utile esse ut sciantur leges cogitandi.*

Harum demonstrationum principia peculiaria eadem sunt quæ supra ratiocinationis a subordinatione (157), inductionis (165) et ab identitate (151) principia esse diximus.

Etsi triplex hoc demonstrationum genus promiscue adhibeatur, deductio tamen maxime usu venit in demonstrationibus ordinis moralis, logici et metaphysici, inductio in quæstionibus physicis et naturalibus, substitutio in mathematicis; quare hæc interdum *demonstrationis* vel *methodi mathematicæ* et *algebraicæ* et *æquationis* nomen accepit. Breviter, quum demonstratio adhibeatur, ut ex certo inferatur quod minus certo constabat, quodnam demonstrationis genus in quâvis quæstione sit præferendum, ex naturâ principii pendet, quod ad eam solvendam adsciscitur, nempe prout hoc illo latius vel angustius vel æquale ipsi est.

275. II) A *formâ* seu potius a *methodo*, quâ forma exprimi debet, demonstratio est *progrediens* vel *regrediens*, prout per summi principii analysim seu resolutionem procedit ad quæstionem, vel per quæstionis analysim remeat ad illud principium. Nimirum in omni demonstratione ostendendum est, quî quæstio se habeat ad principium omnino certum; porro hæc ostensio plerumque fit per argumentationem longiorem, quâ plura principia inter illud et quæstionem media ponuntur. Hæc argumentatio progrediens (προχώρησις) vocatur, si primo loco profert principium summum quo cætera omnia nituntur, tum ab hoc descendit ad aliud quod in eo proxime continetur, ab hoc iterum ad inferius seu in ipso inclusum, donec perveniatur ad illud quod proxime cohæret cum quæstione, quæ ex hoc denique solvitur; at *regrediens* (ἀναστροφή) est, si quæstio primum ostenditur contineri in principio proximo quod nondum certum esse constat, tum hoc similiter in alio, illud in superiori nondum penitus certo, et ita deinceps, ultimum tandem in supremo quod omnino certum est, et ideo omnia quæ continet æque certa facit.

Utraque hæc demonstratio fieri potest ostendendo quæstionem esse contentam vel in *extensione subjecti* vel in *comprehensione prædicati* propositionis quâ summum demonstrationis principium enuntiatur.

Jam aliquot exempla tum progredientis tum regredientis demonstrationis attulimus (222 et 224), quâ propositio demonstranda ex principii *subjecto* deducitur. Hic subjicimus utriusque formæ specimen aliquanto longius, quâ propositio demonstranda : *Deus punit tyrannidem*, probatur per analysim *prædicati* principii : *Deus est infinite perfectus;* ubi in methodo progrediente conclusio syllogismi præcedentis continuo fit una præmissarum syllogismi proxime sequentis; at in regrediente, ea præmissa præcedentis syllogismi, quæ quæstionem continet sed nondum certo constare censetur, fit conclusio syllogismi subsequentis :

Propositio demonstranda : Deus punit tyrannidem.

Probatur : *Qui infinite perfectus est, justus est; Deus autem infinite perfectus est; justus igitur. — Qui justus est, vult servari ordinem moralem; Deus autem justus est; vult igitur servari ordinem moralem. — Qui vult servari ordinem, vindicat ordinis perturbationem* (iniquitatem); *Deus autem vult servari ordinem; vindicat igitur*

ordinis perturbationem. — Qui vindicat ordinis perturbationem, ulciscitur injustam oppressionem; Deus autem vindicat ordinis perturbationem; ulciscitur igitur injustam oppressionem. — Qui ulciscitur injustam oppressionem, punit tyrannidem (quæ injustæ oppressionis species est); *Deus autem ulciscitur injustam oppressionem; ergo Deus punit tyrannidem. Q. E. D.*

En demonstrationem progredientem!

Eadem propositio viâ regrediente ita demonstratur :

Propositio demonstranda : *Deus punit tyrannidem.*

Probatur : *Tyrannis est injusta oppressio; atqui Deus punit injustam oppressionem; ergo Deus punit tyrannidem.* — Prob. min. *Injusta oppressio est moralis ordinis perturbatio; atqui Deus punit moralis ordinis perturbationem; ergo Deus punit injustam oppressionem.* — Prob. min. *Qui vult servari ordinem moralem, punit ejusdem ordinis perturbationem; atqui Deus vult servari ordinem moralem; ergo Deus punit moralis ordinis perturbationem.* — Prop. min. — *Qui justus est vult servari ordinem; atqui Deus est justus; ergo Deus vult servari ordinem.* — Prob. min. *Qui infinite perfectus est, justus est; atqui Deus est infinite perfectus; ergo Deus est justus.*

Ex his exemplis omnino patet : 1° divisionem demonstrationis in progredientem et regredientem a methodo, non a materiâ, repetendam esse, quum utriusque eadem sit materia, at alio ordine seu diversâ methodo disposita; ac propterea 2° eos errare qui demonstrationem progredientem cum deductione confundunt et regredientem cum inductione. Etsi enim inductio vix aliter fiat quam viâ regrediente, deductio tamen et substitutio viâ tum progrediente tum regrediente construuntur. Hinc etiam 3° ab aliquot recentioribus inutiliter ut tertia species additur *methodus æquationis*, quæ in substitutione locum habeat; nam omnis substitutio vel progrediendo vel regrediendo conficitur, prout a quæstionis subjecto ad prædicatum vel vice versâ ab hoc ad illud proceditur.

Demonstratio seu methodus progrediens *synthetica*, et regrediens *analytica* nunc passim appellantur. Quibus nominibus ideo usi non sumus, quod eadem methodus quæ ab aliis synthetica dicitur, ab aliis analytica vocatur, et vicissim. Sic v. g. Wyttenbachius, *Præcept. phil. log.* p. 3, c. 1, § 3, hæc aliter proponit quam nunc plerique alii auctores. Quæ confusio inde orta videtur, quod utrâque methodo aliquid dissolvitur et aliquid componitur. Nempe in demonstratione progrediente primo dissolvitur principium, quod deinde cum quæstione componitur, seu per analysim principii os-

tenditur in ipso contineri quæstionem; in regrediente contra instituitur analysis quæstionis, ut reperiatur cum quo certo principio connexa sit.

Plerumque demonstratio progrediens seu synthetica a regrediente sive analyticâ in hoc differre dicitur, quod in priori præcedentia jam ante omnino firma stant quam descendatur ad consequentia, ut ita mens nunquam suspensa teneatur; in regrediente autem priorum demonstrationis partium confirmatio pendet a posterioribus, ideoque hic tota argumentorum series simul præ oculis habenda est, ut rite perspici queat utrum demonstratio recta sit necne. Verum hæc utriusque naturæ differentia magis accurate enuntiatur hoc modo : In methodo syntheticâ præcedentia quæque certa sunt, antequam ulterius procedatur; sed non item constat in iis quæstionem contineri, priusquam demonstratio tota confecta est. In analyticâ autem ad singulos regressionis gradus liquet, quæstionem esse contentam in principiis jam declaratis; at hæc principia ipsa certa esse tum tantum patet, quum ultimum eorum expositum est.

Eam ob causam synthetica *methodus docendi* veritatem non raro nuncupatur; quum facilior, lucidior et aptior habeatur explicatio et rerum naturæ magis consentanea, si docens primo certa proponit principia, tumque illa, quæ in iis principiis proxime continentur, continuo prius evolvit quam ad ulteriora procedat. Analytica contra *methodus inventionis* sæpius appellatur; quia, si in privato veritatis studio explorare velimus, utrum quæstio quædam posita certo vera sit habenda necne, naturalis ordo postulare videtur, ut quæstionis illius analysim faciamus ad videndum in quo principio contineatur, ut gradatim ac sine saltu ab hâc propositione continuò ascendatur ad eam quâ hæc proxime continetur, ab hac iterum ad principium propinquius, et ita deinceps, donec perveniatur ad primum aliquod, quod minime dubium aut controversum esse possit.

Verumtamen nos existimamus, pro rerum præsertim de quibus agitur naturâ, in aliis aptius *doceri* methodo syntheticâ, in aliis analyticâ; et quemadmodum demonstrationem modo deductione, modo inductione, modo substitutione magis apposite fieri diximus (274), ita quoque veritatem facilius investigari et certius reperiri arbitramur aliquando syntheticâ, aliquando analyticâ, aliquando utrâque, aliquando nullâ adhibitâ methodo (59).

276. Ab exteriori formâ suâ demonstratio dividitur in stricte *logicam*, quæ logicæ præcepta aperte, nude et ordine

sequitur, atque in *oratoriam*, quæ uberiori stylo et ordine solutiori logicæ præcepta minus aperte servat.

Hoc igitur potissimum inter utramque interest, quod prior simplici, strictâ, planâ et concisâ forma seu viâ logicâ exprimitur; posterior magis ornato et abundantiori, sæpius amplo, effuso et sublimiori stylo leges pulchri prosequens, logicæ præcepta, non ordinem, servat.

Cæterum ambæ, ut vere demonstrationes sint, iisdem legibus et principiis nituntur; neque aptus orator esse potest qui non est idoneus logicus. Itaque qui in oratione quâvis doctrinam et demonstrationem quærit, is quæstionem et argumenta, neglictis oratoriis ambagibus et ornamentis, ad nudam logicæ normam exigit, ea etiam non oblitus quæ supra monuimus (76).

§ VII.

DE DEMONSTRATIONIS LEGIBUS.

277. In quâvis demonstratione I) aliæ leges servandæ sunt ante argumentationem, II) aliæ in ipsâ argumentatione.

278. I) Ante argumentationem seu probationum explanationem : 1° *Rite declarandus est status quæstionis*, hoc est, aperte et distincte enuntianda est propositio, quæ demonstranda suscipitur. 2° Ea quæ, sive in ipsâ quæstione, sive in iis quæ proxime ad quæstionem pertinent, obscura vel ambigua sunt, *aptâ definitione sunt dilucidanda*, vel saltem nominum distinctione statuendo quo sensu ea intelligi debeant, et removendo quæ ad propositam quæstionem non pertinent. 3° Si quæstio multiplex est, hæc *rectâ divisione in suas partes distribuenda est*, ut aliæ post alias dein seorsim probentur (1).

(1) Cicero eas fere leges his verbis expressit : « In omnibus, quæ ratione docentur et viâ, primùm constituendum est quid quidque sit. Nisi enim inter eos qui disceptant convenit, quid sit illud de quo ambigitur, nec recte disseri, nec unquam ad exitum perveniri potest. Explicanda est sæpe verbis mens nostra de quâque re, atque involutæ rei notitia definitione aperienda est; siquidem definitio est oratio, quæ, quid sit id de quo agitur, ostendit quam brevissime. Tum, explicato genere cujusque rei, videndum est, quæ sint ejus generis sive formæ

Ita v. g. si quis velit demonstrare *hominem esse liberum*, expedit ut primo declaret se tractare de *libertate morali*, hanc consistere in eo quod *homo*, *omnibus quæ ad agendum requiruntur instructus*, *possit vel agere vel non agere*, *prout mavult;* atque adeo non agi, utrum homo solum liber sit *a coactione*, sed an vere sit liber *a necessitate;* neque probare se velle hominem *semper et in singulis suis actibus* aut *absolute ita liberum esse*, *ut ejus libertas a nullâ conditione pendeat.* Quibus distincte expositis, quæstionem ita dividere juvat, ut demonstrandum proponatur : 1° *Hominem generatim esse liberum;* 2° *Eum esse liberum in iis*, *quæ moraliter bona vel mala sunt ;* 3° *Pendere ejus libertatem a nonnullis conditionibus*, quæ designantur; 4° *Ejus libertatem aliis minui*, *et* 5° *impediri posse aliis obstaculis*, quæ exprimuntur. Quo fit ut jam quinque sint propositiones singulatim demonstrandæ.

279. II) Ipsa argumentatio, ut veram seu *methodicam demonstrationem* exhibeat, quæstionem et principio certe vero niti et clare cum eo principio esse connexam debet ostendere (260). Inde hæ ejus leges :

1ª *Nitatur certis principiis;* seu nulla propositio pro demonstrationis principio ponatur, nisi quæ prorsus certa est. Ex demonstratione enim id quod demonstratur nunquam certius fieri potest principio quod adsciscitur (261), quin imo conclusio semper particeps fit omnium defectuum cunctorum suorum principiorum (184).

2ª *Sit accurata*, seu nihil in eâ inseratur quod ad rem propositam non pertinet.

3ª *Sit perspicua*, hoc est, omnes demonstrationis, quantumvis longæ, partes tam aperte et tam arcte inter se nexæ sint, et ordine continuò progrediente vel regrediente tam propinque sequantur, ut facile perspiciatur quæstionem ex principiis positis evidenter fluere veluti conclusionem legitimam ex præmissis certis.

Duarum demonstrationis conditionum (260) priori satisfit observatione hujus primæ legis, posteriori observatione legum secundæ et tertiæ.

sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. » *Orat.* XXXIII, 116. Cf. idem *De Fin.* II, 2, et Plato, *Phædr.* p. 340, II.

Contra 1am legem peccatur, si *petitione principii*, aut *circulo vitioso* (284), aut propositione quomodocumque precariâ, dubiâ vel controversâ pro demonstrationis principio adscitâ, argumentatio emendicata et obreptitia fit.

Itaque ut demonstrationis principia adhiberi nequeunt nisi propositiones quæ vel axiomatibus vel theorematibus æquivalent (254).

In 2m legem offendit : 1° qui per ignorantiam vel mutationem elenchi, ut vocant (284), aliud quidpiam probat quam quod reipsâ probandum erat; 2° qui vel nimis vel non satis probat. Non satis probat is cujus argumenta non omne illud evincunt quod quærebatur seu demonstrandum erat. Nimis probari duobus modis potest : 1° Si quis ea affert argumenta, ex quibus non solum quæstionis propositæ veritas colligitur, sed et aliarum quæ non sunt in medium prolatæ; 2° si ex argumentis allatis præter quæstionem propositam insulsa quædam aut falsa sequerentur. De priori modo dicere solent : *Quod abundat, non vitiat;* de posteriori : *Qui nimis probat, nihil probat;* siquidem principium, ex quo insulsi aut falsi quidquam sequitur, profecto falsum est (259). Ita, ut in exemplo supra (278) allato subsistamus, non satis probaret qui eas rationes proferret, ex quibus solum colligitur hominem a coactione liberum esse ; nimis probaret is ex cujus ratiocinatione sequeretur hominem in omnibus suis actionibus esse liberum.

Lex 3a violatur, si quis hiatus in demonstratione reperitur sive *saltus in probando*, ut aiunt, vel debiti ordinis inversio. Hinc *a*) si non satis liquet duarum propositionum nexus, nisi interpositâ tertiâ quâdam, hæc minime omittatur. Quin etiam *b*) ea inter singulas demonstrationis partes sit gradatio, ut illa ordine continuo nunquam inverso quasi per gradus vel a summo principio ad quæstionem peculiarem descendat, vel ab hâc ad illud interjectis mediis principiis ascendat.

§ VIII.

DE ARGUMENTATIONE VITIOSA.

280. Præcipua argumentationis vitia leviter saltem perstringenda censemus, secundum prudens Quintiliani monitum, *non quia ceratinæ aut crocodilinæ* (1) *possint facere sapien-*

(1) *Ceratinas* et *crocodilinas* vocarunt quasdam captiones dialecticas

tem, sed quia illum ne in minimis quidem oportet falli (1).

281. Vitiosa est argumentatio vel materiâ vel formâ. Si materia peccat, *paralogismus* dici solet, si formâ, *sophisma*. Hodie autem a plerisque paralogismus vocatur argumentatio mendosa, dum argumentans bonâ fide errare censetur, et sophisma, ubi malâ est fide.

282. Hinc, quotiescumque lex argumentationis quævis violatur, sophisma vel paralogismus habetur. Scholastici autem cum Aristotele potissimum distinguunt sex genera fallaciarum *dictionis*, sive in verbis, παρὰ τὴν λέξιν, et septem *extra dictionem*, ἔξω τῆς λέξεως, sive in rebus.

283. Fallaciæ dictionis ab Aristotele vocantur : 1° homonymiæ, 2° amphiboliæ, 3° compositionis, 4° divisionis, 5° accentûs, 6° figuræ dictionis.

1° *Homonymiâ* abutitur qui duas res diversas quibus idem nomen est inde easdem esse arguit. 2° *Amphiboliâ* decipit qui ab uno verbi cujusdam ambigui sensu ad alterum ejusdem sensum concludit. 3° *Compositionis* fallacia fit concludendo a sensu verborum diviso ad sensum compositum, seu quæ disjunctim vera sunt ut conjunctim vera asserendo, v. g. *sedens potest ambulare, ergo sessio et ambulatio simul fieri possunt*. 4° *Divisionis* sophisma contra est assertio quâ quæ conjunctim esse nequeunt hinc nec disjunctim esse posse arguitur, v. g. *sessio et ambulatio simul stare nequeunt, ergo sedens non potest ambulare*. 5° *Accentûs* seu *prosodiæ* fallacia est, si quis male proferendo vocabula præsertim scripta v. g. mutando *lepŏres* in *lepōres*, res ipsas confundit. 6° *Figurâ dictionis* deceptio fit, ait Aristoteles, si quis eodem modo interpretatur quod non idem est, v. g. quantum ut quale, aut quale ut quantum, etc. ut si quis virum magnum (meritis) magnum corpore interpretatur, aut vicissim.

Facile cernitur, si locutiones ubi ejusmodi vocabulorum lusus vel abusus admittitur ad syllogismum reducantur, unum ex ejus terminis bis diverso sensu accipi, atque adeo plus quam tres reperiri terminos. Et hæc via omnino certa est ad ejusmodi tricas extricandas.

ab his similibusve argutiis : *Habes quod non perdidisti; atqui cornua* (κέρατα) *non perdidisti; ergo habes cornua*. Cf. AULI GELLII *Noct. Attic.* XVI, 2. De crocodilinis vide supra (240).

(1) *Instit. orat.* I, 10.

284. Fallaciæ extra dictionem secundum Aristotelem repetuntur : 1° ab accidente, 2° a dicto simpliciter vel non simpliciter, 3° ab ignorantiâ elenchi, 4° a petitione principii, 5° a consequente, 6° a non causâ, 7° a duabus interrogationibus pro unâ sumptis.

1° *Fallaciâ accidentis* utitur qui sic ratiocinatur, inquit Aristoteles : *Coriscus non est Socrates*, *Socrates homo est*, *ergo Coriscus non est homo;* ubi, quia Coriscus et Socrates differunt in eo quod homini *accidens* est, eos differre dicitur quatenus homines sunt, seu in eo quod homini essentiale est.

2° *Dicto simpliciter* abutitur qui quod simpliciter contigisse constat, illud proinde hoc modo, hoc loco, hoc tempore contigisse decernit. Contra a *dicto non simpliciter* fallendo transit qui, quum nescias quâ horâ, quo loco vel quo modo res acciderit, te rem ipsam prorsus ignorare contendit. Aristoteles etiam hoc adfert exemplum : si dicis Indum, quem corpore nigrum esse agnoscis, dentibus album esse, sophista te Indum album et nigrum dixisse arguet (1).

3° *Ignorantiâ elenchi* peccat, e mente Aristotelis, qui, dum dicis v. g. duo unius duplum est, duo trium non est duplum, inde arguit te duo duplum et non duplum esse, atque adeo contradictoria dixisse. Ignorat ille elenchum seu redargutionem, quia sumendo verborum tuorum partem putat se recte confutasse.

A recentioribus ignorantia elenchi dicitur quævis disceptatio de iis quæ extra thesim discutiendam posita sunt.

4° *A consequente* fallitur qui, ubi ab antecedente ad consequens recte concluditur, vicissim a consequente ad antecedens concludi posse contendit, v. g. qui, quoniam fit ut, quando pluit, terra madefiat, etiam pluisse contendit si madida sit terra (189).

5° *Petitionem principii* seu quæsiti initio positi vocat Aristoteles fallaciam quâ tamquam demonstrationis principium adfertur illud ipsum quod quæritur, seu in controversiâ positum est. Illud quidem variis modis evenire potest, præsertim quæstionem solvendam ver-

(1) Vix credibile est quantopere et quam insulse veteres sophistæ, ut de omnibus dubitandum esse probarent, hoc sophismate atque eo quod divisionis et compositionis dicitur, digladiari solerent. Quò in primis spectant septem nota argumenta, quæ passim Eubulidi auctori tribuuntur, scilicet *Mentiens*, *Occultus*, *Electra*, *Velatus*, *Acervalis*, *Cornutus*, *Calvus*, quæ sophismata ab argumento nomen suum acceperunt. Huc etiam pertinet *Achilles*, quo Zeno motum esse non posse contendebat.

bis aliis quam quibus proposita est ut ejusdem demonstrandi principium adducendo.

Recentiores etiam petitionem principii vocant quidquid precario vel arbitrario tamquam demonstrationis principium allegatur, et cui nec axiomatis nec theorematis vis tribui possit.

Hoc loco tractari etiam solet *circulus vitiosus* seu *orbis in probando*, ut dicitur, qui fit dum ad duas propositiones probandas una adhibetur ut demonstrationis principium alterius et hæc vicissim ut principium prioris (1). Si v. g. sic et non aliter hominem liberum esse et meriti capacem probares : *Homo liber est, ergo meriti capax; etenim meriti capax est, ergo liber*, in circulum incideres; qui etiam ubi duæ propositiones utrimque altera ab alterâ pendent, ut in exemplo proposito, vitiosus est. Ex illo se expedit qui alterutram propositionem alio principio recte probat, tumque hâc ut alterius demonstrandi principio utitur (2).

6° *Non causa ut causa* ponitur *a*) ubi tamquam causa alicujus veri eventûs assignatur aliquid quod vere accidit, sed a quo ipse non pendet, quodque ei tempore aut loco vicinum vel etiam nullatenus cum eo connexum est; vel *b*) ubi ut causa datur res fictitia aut vox sensu vacua; vel *c*) ubi serio explicatur eventus fictus seu commentitius. Hoc vitium in priori casu vocari solet *post hoc ergo propter hoc*, vel *cum hoc ergo propter hoc* (3).

(1) Huic affinis est *progressio in infinitum*, quæ fit, si quis rationem vel causam alicujus rei assignaturus, ne ad primam et veram causam perveniat, in serie quâdam mediorum seu secundarum causarum vicissim volvitur, similis ei, qui originem plantarum rogatus, responderet : planta venit a semine, semen a plantâ priori, hæc a semine præcedente, et ita deinceps, nunquam primi seminis vel primæ plantæ auctorem nominans; quemadmodum Arabes illi, qui expositurі, cur terra non decidat : Terram, inquiebant, sustinet elephas, elephantem autem sustentat testudo, dein minime solliciti de testudinis sustentaculo.

(2) Cum circulo vitioso non est confundenda *regressio demonstrativa;* quæ locum obtinet, dum primò una propositio invicte probatur ex alterâ, tumque probata illa assignatur non ut probatio, sed ut causa efficiens, et inde in confirmationem alterius : v. g. Si quis Deum existere primo probaret ex consensu gentium, vel ex ordine mundi physico, et dein Deum hujus consensûs et ordinis auctorem affirmaret. Tunc enim non idem per idem probatur, sed unum ut *signum* et *probatio*, alterum autem ut *causa efficiens* et *confirmatio* prioris adducitur; eâdem ratione ac si fumum ut signum ignis et ignem ut causam fumi allegas.

(3) *Sophismatis non causæ ut causæ* primi generis *a*) exempla repe-

7° ***Plurium interrogationum ut unius*** abusus fit ubi ad interrogationem compositam ex pluribus quæsitis oppositis, quæ partim affirmando et partim negando solvenda esset, sophista exigit vel incautus dat unam responsionem simplicem.

Aristoteles, ***De sophisticis elenchis***, omnes fallacias ad ignorantiam elenchi reduci posse contendit. Nos eas facile detegi posse censemus, ubi oratio quæ ipsas continet ad planum syllogismum reducitur, qui certo vel materiâ vel formâ peccare cernetur.

Iis dolis a recentioribus logicis accensentur : *a*) ***transitus a genere ad genus***, seu quæcumque perversa analogiæ allegatio inter res quæ non sunt analogæ (170). *b*) ***Argumentum ad verecundiam***, ut aiunt, seu ***provocatio ad auctoritatem indebitam***, quo adversarius non convincitur rationum momentis, sed confunditur allatâ auctoritate virorum, non tam rei peritiâ, quam probitate, nobilitate vel potestate conspicuorum, quibus ipse contradicere non amat. *c*) ***Argumentum ad ignorantiam***, quo disputans, quum asserta sua probare nequit, adversarium provocat, ut ipse oppositum probet, perinde ac si hujus inscitia vel imperitia alterius asserti probatio haberi possit. *d*) ***Argumentum ad hominem***, quo ex errore adversarii aliud quidpiam contra ipsum concluditur. Hoc argumentum affine est demonstrationi relativæ (275), quæ tamen quandoque legitima est.

Sed, ut omnes istos aculeos et totum tortuosum genus disputandi relinquamus, huic priori logicæ parti finem facimus, de errorum nostrorum causis et remediis, quantum ad veritatem materialem præsertim attinet, in alterâ parte disceptaturi.

CONCLUSIO.

285. Priusquam logica formalis finiatur, expedit ut omnia quæ complectitur uno obtutu simul conspiciamus. Huc autem recidunt. Caput primum ostendit, quæ, omissâ quæstione an

riuntur in his similibusque indoctorum ratiociniis, quibus apparentem cometam, vel ignem volaticum, defectionem solis aut lunæ, vel etiam leviora, ut eversionem salini, somnia, etc. ut certa infaustorum eventuum prognostica habent, et a quibus illi, qui *fortia ingenia* dicuntur, non semper temperare solent. Ad secundum genus *b*) pertinet opinio, quâ olim ascensus aquarum per antlias *horrori vacui*, et a Bacone earum *erga embolum amori* tribuebatur. Tertii generis *c*) varia exempla e Bacone excerpsit comes J. De Maistre, *Examen de la phil. de Bacon*, ch. 10.

res existant, concipi vel debeant, vel nequeant, vel possint. Secundum caput itidem exponit, quæ, subjecto quodam posito, de eo affirmari quomodocumque possint, debeant, et nequeant. Tertium similiter docet, quid, judicio quodam posito, ex eo concludi possit ac debeat vel non possit. Igitur in his tribus capitibus hoc unum vidimus, quid aliquo posito cogitandum sit tamquam cum eo idem, pugnans aut conveniens; sed, utrum illud vere ponatur, ac proinde utrum id quod sequitur etiam in se, objective et re ipsâ verum sit necne, qui probari queat, non conspeximus. Denique in quarto capite ostensum est, illud verum esse quod recte demonstratur, seu quod sequitur ex principio aliquo certe vero; at quomodo certo constet veritas principiorum, a quibus eorum quæ sequuntur veritas omnino pendet, minime declaratum fuit. Itaque sola logica formalis nullam probare potest veritatem objectivam seu realem; quam utique non in dubium vocat aut negat, quin contra naturaliter *supponit;* sed tantum abest ut probet se hanc merito supponere, ut ejus leges omnes veræ essent, etiamsi extra mentem nostram nihil extaret ad quod referrentur.

286. Quapropter concludendum est, formalis logicæ vim omnem in his consistere : ut, 1° quidquid ipsius legibus adversatur, nullo pacto verum esse possit; 2° quod iis omnino consentaneum est, subjective seu formaliter verum esse liqueat, sed non ideo objective sive in se verum esse constet; 3° ubi ea quæ ponit, speciatim principia quibus ad demonstrandum utitur, sive subjective sive objective vera esse aliunde constat, horum consequentiis eamdem veritatem sive subjectivam sive objectivam inesse probet. Etenim non minus valet ad veritatem objectivam ex objectivâ concludendum, quam ad subjectivam ex subjectivâ, etsi neque veritatem principiorum probare possit, neque ex principiis mere subjectivis concludere veritatem objectivam.

LOGICÆ PARS ALTERA.

LOGICA REALIS.

Logicæ realis materia, divisio, momentum.

287. Sicut logica formalis de legibus cogitandi, ita logica realis agit de legibus cognoscendi, seu de viis quas mens naturaliter sequitur et sequi debet in cognoscendâ veritate, maxime principiorum.

288. Legibus illis statuitur, tum quî ad veritatum præsertim veritatum principum cognitionem pervenitur, tum quî constat veritates illas esse certas.

289. Itaque illa quæ hic tractanda sunt ad duas reduci possunt quæstiones gravissimas minime inter se confundendas, 1° de veritatis cognitione, potissimum de cognitionum nostrarum origine, 2° de cognitionis certitudine, seu de iis quibus cognitiones nostras certo veras esse cernitur. Priorem quæstionem tractabimus in 1° capite; posteriorem in tribus ultimis capitibus ita partiemur, ut in 2° confutando scepticismum statuamus quî in universum constet multa certo vera esse, in 3° exponamus quibus criteriis peculiaribus singulos veritatis ordines certos esse probetur, in 4° denique disseramus de universali humanæ certitudinis fundamento et ei oppositis erroribus.

290. Ex his patet logicam realem esse veram introductionem in metaphysicam ac philosophiam universam. Ex his et ex iis quæ in conclusione logicæ formalis diximus, etiam patet quanti legum cognoscendi scientia sit momenti.

CAPUT I.

DE VERITATIS COGNITIONE.

§ I.

VERITATIS COGNITIONISQUE NOTIO ET DIVISIO.

291. I. *Veritatis* nomine duo prorsus diversa significantur, nempe relatio quæ inter mentem et id quod quomodocumque esse dicitur intercedit, et hoc ipsum quod verum est.

292. Logica realis solum agit de veritate hoc posteriori sensu intellecta (1). Veritatem igitur hic vocamus id ipsum quod verum est, seu quod vere sive reapse est.

293. Veritates ita sumptæ, 1° vel mere *subjectivæ* sunt, si non existant nisi vi cogitationis nostræ, ut cogitata et opiniones cuique propria, vel *objectivæ* sunt, si aliquid rei sint, sive substantia sive proprietas sive relatio, etiamsi de eis nullus homo cogitat.

2° Aliæ veritates *necessariæ* sunt, quæ non possunt non esse; aliæ *contingentes* vocantur, quæ quamquam sunt potuissent tamen non esse.

3° Adhæc aliæ veritates *primæ*, *primariæ*, *primigeniæ*, *principes*, seu *principia* sunt, quæ ex aliis prioribus non deducuntur; aliæ veritates *secundariæ*, *consectariæ*, *derivatæ*, *consequentes*, seu *consequentia* sunt, quæ deducuntur ex aliis quæ ipsorum demonstrationis principia habentur.

294. At hoc loco præsertim 4° notanda est divisio quâ omnia quæ reapse sunt distingui possunt in *interna*, quæ aliquid idem sunt cum mente nostrâ, ut ejus modi et affectus, et in *externa*, quæ, sive menti præsentia sint necne, aliquid diversi a mente nostrâ sunt.

295. Illa porro quæ menti interna sunt, *a*) vel intra nos

(1) De veritate in universum spectatâ paulo latius disseruimus in *Ontologiæ elementis*, ed. 1854, pag. 75.

sentiuntur, ut affectus, potentiæ et actus mentis ipsius, *b*) vel intra nos *videntur*, ut cogitata nostra horumque inter se nexus.

Ea autem quæ menti externa sunt dividi possunt : *c*) in res corporeas, quas ope sensuum percipimus, *d*) in res absentes et eventus, qui hominum testimonio nobis innotescunt, *e*) in veritates absolutas ordinis moralis ac metaphysici, quæ sensûs naturæ dictamine aut rationis intuitione discernuntur.

Itaque veritates principes, in quibus logica realis versatur, universæ in quinque ordines tribui possunt.

296. II. *Cognitio* definiri potest conscientia veritatis, præsertim objectivæ.

297. Cognitio dividitur 1° in *a*) *claram* et *obscuram*, *b*) *distinctam* et *confusam*, *c*) *completam* et *incompletam*, eodem modo ac de ideâ logice spectatâ supra diximus (58).

2° Dividitur præcipue in *directam* et *reflexam*, prout ea quorum quomodocumque conscii sumus nobiscum non reputamus vel meditate reputamus.

Cognitio directa potest esse obscura vel clara, sed est plerumque confusa, raro aliquantum distincta. Reflexa cognitio semper est aliquatenus distincta et, ubi satis perfecta est, etiam completa.

3° Pro firmitate rationis ac assensûs, quo propter eam rationem veritati adhæremus, cognitio *certa* est vel *incerta*.

4° Cognitio certa sæpe dividitur in *scientiam*, *experientiam* et *fidem*. Quibus nominibus singulis varia significantur.

a) *Scientia* passim intelligitur quævis complexio veritatum ab uno principio quomodocumque certo pendentium; attamen scholastici et plures recentiores scientiæ nomen restringunt ad hujusmodi complexionem veritatum necessariarum seu materiæ necessariæ (113), præsertim ubi scientiam opponunt experientiæ et fidei.

b) *Experientia* plerumque vocatur certa cognitio quam ope sensuum externorum acquisivimus ; at philosophi etiam merito experientiam nuncupant cognitionem certam eorum quæ intra nos sentimus sive experimur.

c) *Fides* inprimis vocatur mentis assensus præstitus rei vel eventui propter testimonium alienum, et hæc quidem fides *historica* est, quæ et fides *positiva* sæpe nuncupatur, et dividitur in divinam et humanam, prout Dei vel hominis testimonio nititur. Adhæc fidem *naturalem* vel *philosophicam* appellant actum mentis quo veritatem externam quamcumque, sive corpoream propter sensuum testimonium, sive etiam metaphysicam propter testificationem rationis, aliquid vere rei, a cogitatione nostrâ reapse distinctum, esse agnoscimus. Qui fides interdum incerta sit, postea ostendetur.

5° Incerta cognitio dividitur in *dubium* et *opinionem*. Animi suspensio seu dubium in scholis duplex distinguitur : *positivum*, ubi affirmandi et negandi rationes æquales videntur; *negativum*, seu potius inscitia, ubi nullæ. *Opinio* est infirma mentis assensio, quod rationes non prorsus certæ apparent. Hæc pro majori vel minori verisimilitudinis gradu magis aut minus *probabilis* est aut *improbabilis*.

6° Sensu fortasse minus proprio cognitio subinde dividitur in *veram*, quâ res non aliter, et in *falsam*, seu potius *errorem*, quâ res aliter percipitur quam est. Error enim est cogitatio de re quâdam hujus naturæ, proprietatibus aut statui adversa, et definiri potest veritatis per intellectum inversio, seu intellectûs a re intelligendâ discrepantia.

Hæc discrepantia seu dissensio locum habet : *a*) si intellectus existere affirmat mere possibilia; *b*) si vicissim solum posse existere judicat quæ reapse existunt; *c*) si nunc existere censet, quæ exstiterunt aut existent, vel vicissim; *d*) si cogitatione separat seu negat consociationem proprietatum reipsâ non separabilium, aut non separatarum; vel contra *e*) si cogitando componit et eidem rei attribuit proprietates, quæ vere quidem sunt, sed quæ huic rei nequeunt inesse, vel saltem non insunt; *f*) si res diversas aut rerum diversarum partes, quæ seorsim existunt, cogitatione conjungit, et illud quod inde conflatur compositum alibi quam in mente esse putat.

Itaque mens generatim duobus modis errat : 1° si conjungit quæ in re conjuncta non sunt; 2° si disjungit quæ in re sunt conjuncta.

Ex quibus sequitur : *a*) falsum proprie non esse aliquid rei : *le faux, c'est ce qui n'est pas*, inquit Bossuet, seu potius falsitatem nullam in rebus ipsis inesse; *b*) falsitatem seu verius errorem ali-

quid subjectivi esse, quod ad intellectum solum spectat, atque ad sermonem, mentis interpretem; *c*) proinde intellectum humanum, etiam dum errat, non nisi de vero cogitare posse, (impossibile, falsum, non-ens ut aliquid rei esse cogitarive nequeunt); *d*) errores nostros non nisi in judiciis atque in ideis compositis esse posse; *e*) proinde maximum errorum nostrorum artificem esse imaginationem quam non moderatur sana ratio.

§ II.

DE RATIONE UT COGNITIONIS SUBJECTO ET OBJECTO.

298. I. *Subjectum*, quod in nobis cognoscit, sive facultas quâ mens nostra apprehendit veritatem, est *ratio* sive *intellectus*. Hæc duo nomina proprie eamdem in homine facultatem significant (1); verum distinctionis causâ cognoscendi facultatem nomine *rationis*, at cogitandi ac præsertim ratiocinandi facultatem *intellectûs* nomine designare juvat.

299. Utraque considerari potest in statu *potentiæ* et in statu *actûs* sive *exercitii* (2).

300. *Facultas cognoscendi*, in statu potentiæ spectata, est mens, veritate quidem quomodocumque imbuta, at veritatis nunc minime conscia; in statu exercitii, est mens ita veritatis conscia ut eam nunc vere cognoscat.

301. *Facultas cogitandi* et *ratiocinandi* (3) in statu potentiæ est mens apta ad cogitandum et ratiocinandum, sed hâc facultate nondum utens; in statu exercitii est intellectus nunc cogitans et ratiocinans.

(1) « Ratio et intellectus in homine non possunt dici diversæ potentiæ. Quod manifeste cognoscitur, si utriusque actus consideretur; intelligere enim est simpliciter veritatem intelligibilem apprehendere; ratiocinari autem est procedere de uno intellecto ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam » S. Thom. *Summa theol.* 1, q. 79, a. 8. Cf. p. 1, q. 83, a. 4; item 2. 2, q. 49, a. 5, et p. 3, q. 18, a. 3.

(2) « Considerari potest utrum intellectus sit in actu vel potentiâ. » Idem, *ibid.* p. 1, q. 79, a. 2.

(3) De hac S. Augustinus, loqui videtur, *De ordine*, lib. II, c. XI, ubi ait : « Ratio est mentis motio, ea quæ discuntur distinguendi et connectendi potens. »

Aliis verbis : Ratio sive facultas *cognoscendi* est congenita animi potentia acquirendi viis naturæ suæ accommodatis cognitiones omnigenas. Hujus facultatis exercitatio sive actus est veritatem cognoscere. Quatenus re verâ cognoscit, *ratio actualis* appellatur. Facultas *cogitandi* et ratiocinandi est naturaliter insita animo potestas notiones quasvis introspiciendi, inter se comparandi, earum connexionem perspiciendi, ex universali particulare et ex particulari universale inferendi, etc. Hujus facultatis exercitium sive actus recte *actualis intellectus* vocatur, vel *actualis ratiocinatio.*

Paucis, nomine rationis *subjective* et latius sumptæ, quemadmodum eam hactenus consideravimus, quatuor intelliguntur, quæ omnia comprehendi possunt hâc unâ definitione : *Vis* seu *potentia et actus cognoscendi et cogitandi*, præsertim *ratiocinandi.*

Vel minima ad ea quæ præcedunt attentio sufficit ad perspiciendum, facultatem ratiocinandi non nisi post cognoscendi facultatem transire posse a potentiâ ad actum.

302. Logica realis agit solum de ratione quatenus est facultas cognoscendi, præsertim veritatem objectivam primariam. Porro sicut illa veritas quintuplex distinguitur (295), ita facultas eam cognoscendi quintuplex est, seu in quinque facultates tribuitur, quarum singulis non minus quam omnibus simul sumptis rationis nomen merito donatur. Hæ facultates sunt sensus intimus, visus intellectûs, fides tum sensuum externorum testimonio, tum hominum testificationi, tum sensûs naturæ dictamini aut rationis intuitioni adhibita.

Itaque, etsi rationis nomen potissimum tribuatur facultati cognoscendi veritates intelligibiles quæ rationem objectivam constituunt (303), illud etiam cæteras cognoscendi facultates amplectitur, quatenus simul recta ratio, sana ratio, humana ratio nuncupantur.

303. II. Rationis nomine, si objective sumitur, seu potius quatenus cognitionis objectum est, intelliguntur veritates quæ per se evidentes, necessariæ et universim receptæ sunt.

Hæ veritates, quæ hodie passim *veritates rationales, suprasensibiles* et *intelligibiles* appellantur, etiam recte vocantur *rationis lumen* vel *lumina,* scilicet quibus ratio subjectum cognitionis seu mens illuminatur, *rationis principia*, e quibus mens alia vera colligit, et *rationis* seu *rationum momenta*

quibus ratio alia vera esse commonstrat. Age vero, rationis nomen et toti illarum veritatum evidentium complexioni et cuique ipsarum seorsim spectatæ tribui solet.

Inde colligi potest quid velint auctores dum aliquid *juxta*, *contra* vel *supra rationem* esse affirmant. *Juxta* seu potius *intra* rationem est quod evidenter in veritatibus hic definitis includitur; *contra rationem* est quod his veritatibus evidenter excluditur; *supra rationem* est quod his veritatibus neque evidenter inclusum neque evidenter exclusum est, seu potius illud cujus notio non tam completa nobis est ut his veritatibus solis probari aut improbari possit.

Quæcumque porro rationi inclusa esse deprehenduntur, hoc ipso certe vera esse demonstrantur. Quæ rationi adversantur, eo ipso manifesto falsa esse probantur. Quæ rationem excedunt, ea veritatum rationalium ope solâ nec demonstrari nec impugnari possunt; at certo vera esse demonstrantur, ubi rite probatur ea divinitus esse revelata (1).

304. Ex modo dictis colligitur : 1° ad *plenum* seu *perfectum rationis usum*, ut vocatur, requiri expressam veritatis cognitionem et expeditam facultatem ratiocinandi, seu clarius eum usum constitui potissimum his duobus : *a*) clarâ et distinctâ notitiâ veritatum quarumdam rationalium, præsertim ordinis moralis; *b*) facilitate harum veritatum consequentias saltem maxime obvias conspiciendi, seu ex illis principiis de actionibus et eventis peculiaribus apte judicandi.

Colligitur 2° eo *majorem* esse cujuspiam rationem, quo plures easque digniores veritates cognoscat, et quo facilius, promptius, altius et distinctius easdem introspiciat, illarumque nexum percipiat et consequentias. Fieri enim potest ut alicujus ratio vel omnibus vel unâ tantum alterâve ex his dotibus præstet.

Colligitur 3° quid intelligenda sint nomina *rationis individualis*, *particularis*, *privatæ*, *generalis*, *communis* et *universalis*, si per illa aliquid fixi nec minime vagi significare velimus, quippe quibus notiones penitus diversæ affigi possint.

(1) Vid. S. Thomas, *Summa theol.* 2-2, q. 2, a. 1; *Contra gent.* lib. 1, c. 2, 3 et 9.

§ III.

DE MODO QUO RATIO FORMATUR ET PERFICITUR.

305. Experientiâ constat nullius rei notitiam seu cognitionem actualem nobis congenitam esse. Namque mens seu ratio nostra, etsi nunquam vitâ rationali destituta sit, primum tamen velut iners, consopita et omnium veritatum ignara jacet; at sensim, intus et forinsecus excitata, eorum quæ sibi præsentia sunt vel redduntur conscia fit, primo directe, deinde reflexe, atque ita gradatim a statu potentiæ cognoscendi ad statum cognitionis actualis, et a minori ad majorem cognitionem ascendit. In eâ ascensione mens velut passive simul et active se habet: passive quidem excitatur experientiâ internâ et externâ et alienâ institutione; quæ incitamenta tamen ipsi non prosunt, nisi quatenus ipsa alacritatem suam active exercendo indicata percipit, perceptorum conscia evadit et ita vere agnoscit. Quæ primum directe cognita dein attentius considerat, comparat, colligat, evolvit et applicat. Breviter, *cognitiones* nostras, quæ rationem actualem constituunt, omnes alias post alias, progrediente ætate, acquirimus per *vias* seu *media*, ab optimo naturæ nostræ Auctore eum in finem instituta.

306. Viæ illæ sunt vel *extraordinariæ* vel *ordinariæ*, prout vel præter vel secundum consuetum naturæ seu potius divinæ providentiæ ordinem nos ad veri agnitionem conducunt. De posterioribus solum hic loquimur. Multiplices sunt pro diversis cognitionum nostrarum generibus; generatim tamen distingui possunt in I) *primigenias* sive *primarias*, quibus primæ rerum cognitiones acquiruntur (1), et II) in *derivatas* seu *secundarias*, quibus cognitiones jam acquisitæ augentur et perficiuntur.

(1) Primarum cognitionum nomine hic non intelligimus prima sive primaria demonstrationis seu certitudinis ratiocinatæ principia, sed eas, quæ alias in mente nostrâ *tempore* antecedunt, et quæ in hominibus diversis omnino diversæ esse queunt.

307. I. Viæ primigeniæ variæ sunt pro varietate eorum quorum notitiam adipiscimur.

Etenim 1° *interna* alia, ut mentis actus et affectus, *sensu intimo*, alia, ut cogitata nostra, ipso *intellectûs visu* percipiuntur. At hæc perceptio initio veluti prorsus animalis, omnino vaga et confusa est, et nihil aliud quam directa quædam et inconsiderata mentis agitatio, donec ope meditationis per alienam institutionem excitatæ sensus ille et visus ad conscientiam seu cognitionem proprie dictam, claram, distinctam et vere rationalem, ad notionem denique evehatur.

2° *Externa*, *a*) quæ sensibilia sunt, ut corpora et facta præsentia, per sensuum externorum nuntios, quas *sensationes* vocant, innotescunt. *b*) Externa, quæ sensibilia quidem at non præsentia sunt, ut eventus historici, aliorum hominum *testimonio* addiscimus. *c*) Externa quæ sub sensus non cadunt, quales sunt veritates rationales, nempe metaphysicæ, morales et intellectuales, etsi eorum principia nobis insita sint, seu ipsorum anticipatio quædam a naturâ menti indita sit, illa tamen distincte cognoscere non possumus, nisi per alienam institutionem, hoc est, per sermonem, aut ore, aut scripto, aut signis expressum, præformatio illa anticipata adjuvetur, seu principia insita excitentur, atque hâc viâ ad apertam notitiam attollantur.

308. Itaque sine alienâ institutione cognoscere possumus facta individua quæ sub sensus sive intimum sive externos cadunt, quatenus ea cognitio vulgaris et mere practica est, atque utilis et sufficiens ad vitam physicam conservandam. Sed aliena institutio nobis prorsus necessaria est ad acquirendam primam, apertam et proprie dictam cognitionem veritatum metaphysicarum et moralium, quarum notitia tum ad sciendum tum ad moralem vitam ducendam requiritur.

309. II. Mens autem, quum primam rerum cognitionem hunc in modum consecuta est, nequaquam iners otiosave cessat, neque in sterili acquisitarum cognitionum conservatione solum occupatur; sed virtute et vi actuosâ naturaliter sibi insitâ eas statim penetrare, internoscere, evolvere et augere conatur hoc fere modo : primum *reflexionis* ope se ipsa in eas

convertit, quo illarum naturam, proprietates, relationes accuratius perpendat et dignoscat; tum vero facultate *comparandi*, *abstrahendi* et *componendi* illas varie separat, conjungit et disponit, aut *imaginandi* facultate novas exinde conformat, vel vi *ratiocinandi* alias ex iis deducit et infert; atque ita cognitiones sibi jam comparatas continuo perficit, extendit, auget et multiplicat.

310. Viæ secundariæ igitur, quibus ratio nostra perficitur, generatim sunt *meditatio* sive *reflexio*, speciatim vero præ reliquis *a*) *præcisio*, quâ ideæ abstractæ formantur (34), *b*) *synthesis* et *generalisatio*, quibus notiones efficiuntur (37), et *c*) *ratiocinatio*, quâ ex universali particulare et ex particulari universale colligitur, tum quæ ex quocumque cognito sequantur.

Quæ hoc § asseruimus tam manifesta et experientiâ confirmata sunt ut ulteriori probatione non indigeant, exceptis forsitan iis quæ diximus de modo quo ad veritatum rationalium cognitionem pervenitur. Quæ quum maximi momenti quæstio sit, præsertim quantum ad eas veritates spectat quæ religionem naturalem seu legem naturæ constituunt, hinc ea longius nunc tractanda videtur.

§ IV.

VARIÆ OPINIONES DE ORIGINE COGNITIONIS VERITATUM RATIONALIUM.

311. Ut ea quæ hic exponenda sunt recte intelligantur, primo dicendum videtur quid sit *idea innata*.

Age vero, innata idea non est vera alicujus rei cognitio, sed, *subjective* spectata, est aptitudo menti congenita ad veritates suprasensibiles aliter quam rerum sensibilium analysi cognoscendas, ubi conditiones necessariæ aderunt. *Objective* sumpta idea innata est aliquid intelligibile (seu res intelligibilis) menti ab ipso ortu suo præsens quo apta est ad veritates modo dictas cognoscendas, ubi cæteræ conditiones ad apertam cognitionem naturaliter requisitæ implentur. Hoc loco de ideâ innatâ objective spectatâ fere solâ agitur.

Illud intelligibile porro aliis veritas intelligibilis ipsa esse videtur, aliis autem aliquid creati ceu imago, species vel forma quædam

creata inter veritatem et mentem interposita. At hujus distinctionis notitia ad præsentem quæstionem vix necessaria est.

312. His positis, præcipuæ philosophorum opiniones de origine cognitionis veritatum rationalium, seu metaphysicarum et moralium, huc reduci possunt.

313. I. *Lockiani* nullas agnoscunt ideas innatas, sed omnes nostras cognitiones veritatum non sensibilium oriri contendunt solis intellectûs operationibus in sensibilia, seu in ea quæ extra et intra nos ope sensuum externorum et sensûs interni experimur.

314. At hi 1° quidem errant circa ea quæ rationem humanam constituunt. 2° Nemo solis intellectûs operationibus in sensibilia ad cognitionem veritatum suprasensibilium pervenit. 3° Fieri nequit ut quis illis operationibus solis ad hanc cognitionem perveniat. Nam illis in sensibilia operationibus solis, etiam ubi jam recte effici possunt, erui et exponi seu explicite cognosci ea tantum queunt quæ in sensibilibus continentur; at sensibilia, mutabilia, contingentia nullam in se continent veritatem intelligibilem, immutabilem, æternam, necessariam, absolutam.

315. II. *Cartesiani* qui vocantur, sive Cartesii mentem penitus assequantur necne, eam ideis innatis vim tribuunt ut mens nostra earum conscia fiat, seu veritatum rationalium apertam notitiam acquirat merâ sponte suâ, dummodo nullo vel sibi inhærente vel organorum vitio præpediatur facultatum suarum exercitium, atque in eo reperiatur medio naturali quod ad hoc exercitium necessarium est. Hoc porro medium plerique esse censent mundi corporei spectaculum; pauci nuperrimi addunt aliorum hominum præsentiam, non ut mens nostra ab aliis instruatur, sed ut alios videndo ipsa suas facultates exerceat.

316. Dici quidem 1° nequit, ut de priori opinione diximus, fieri non potuisse, seu *intrinsecus impossibile* esse ut homo hac viâ cognitionem veritatum suprasensibilium acquireret, si Deus hanc viam statuere voluisset. At hic non quæritur quam legem Deus menti nostræ ut ad cognitionem perveniret statuere potuisset, sed quam legem statuerit. 2° Certum porro

est, ut paulo postea ostendemus, neminem unquam eo modo qui hic proponitur ad veritatum de quibus loquimur cognitionem pervenisse, atque adeo modum illum nec a Deo esse statutum nec sufficere. 3° Nonnulli ex hujus sententiæ patronis ideas innatas cum cognitionibus inepte confundunt.

317. III. Illi qui se ipsos hodie in Galliâ *traditionalistas* vocant originem hujus cognitionis ita explicant. Omnes ideas innatas respuunt, et rationem origine tenus meram potentiam omni veritate et veritatis formâ orbam esse censent, at veritates rationales quæ legem naturæ constituunt solâ institutione seu traditione nobis innotescere contendunt. Scilicet traditionem idem efficere putant circa illas veritates, quod philosophi universi tribuunt hominum testimonio in cognitione eventuum historicorum. Itaque ipsis traditio non tantum conditio sive instrumentum est cognoscendi veritates modo dictas, sed unicus fons et principium earumdem cognitionis. Pauci ex ipsis eo usque procedunt ut traditionem sive testificationem ipsum fundamentum certitudinis illarum veritatum, præsertim divinæ existentiæ, esse doceant (1).

318. Sed hi traditionalistæ æque ac Lockiani errant 1° circa rationis humanæ constitutionem. 2° Rationem fere ad memoriam reducunt; unde ipsa jam non amplius vi idearum sibi inditarum cognitionis principium est, sed merum instrumentum. 3° Sicut nonnulli Cartesiani, ideas et cognitiones confundunt, unde male inferunt nullas menti ab ortu suo insitas esse ideas. 4° Quod inde consequens est, etsi illud non semper aperte fateantur, nempe veritates ope sermonis a mente ad mentem transferri, et ridiculum et experientiæ prorsus contrarium est. 5° Illud tandem quo nonnulli ipsorum deveniunt, ut traditionem fundamentum certitudinis veritatum in quibus versamur ponant, id ego quidem quomodo differat a falso et a Sede Apostolicâ proscripto Lamennaisii systemate non video. 6° Modo quo Revelationem supernaturalem neces-

(1) Vid. *Lettre de Mgr Doney, évêque de Montauban, sur le* traditionalisme, *adressée le* 30 *juillet* 1855, *à M. Bonnetty, directeur des Annales de philosophie chrétienne.*

sariam esse perhibent, bajanismum vitare haud posse videntur (1).

319. IV. Nos contra censemus ideas veritatum rationalium seu metaphysicarum, præsertim quæ legem naturæ constituunt, humanæ menti innatas esse; at simul hanc mentis nostræ legem naturalem seu psychologicam esse dicimus, ut ipsa ope institutionis notitiam claram et distinctam, seu apertam conscientiam harum idearum veritatumque acquirat; atque hoc sensu institutionem, non unicum fontem aut principium, sed conditionem necessariam sive instrumentum hujusmodi cognitionis esse contendimus.

Insigne Bonaldi meritum hoc fuisse putamus ut hanc legem psychologicam ipse primus aperte agnoverit, etsi alii ante ipsum, ut Leland et Bergier, satis ostendissent religionem naturalem divinitus revelatam atque adeo etiam traditam esse. Attamen Bonaldus 1° illam legem psychologicam non semper verbis maxime propriis proposuit,

(1) In hanc doctrinam S. Congregatio Indicis, die 5 julii 1855, D. Bonnetty subscribendas misit has quatuor propositiones:

1° *Etsi fides sit supra rationem, nulla tamen vera dissensio, nullum dissidium inter ipsas inveniri unquam potest, cum ambæ ab uno eodemque immutabili veritatis fonte, Deo optimo maximo, oriantur; atque ita sibi mutuam opem ferant* (Encyc. PP. Pii IX. 9 nov. 1846).

2° *Ratiocinatio Dei existentiam, animæ spiritualitatem, hominis libertatem cum certitudine probare potest. Fides posterior est revelatione, proindeque ad probandum Dei existentiam contra atheum, ad probandum animæ rationalis spiritualitatem ac libertatem contra naturalismi ac fatalismi sectatorem allegari convenienter nequit* (Prop. subscript. a Botænio, 8 septemb. 1840).

3° *Rationis usus fidem præcedit, et ad eam hominem ope revelationis et gratiæ conducit* (Prop. subscrip. a D. Bautain, 8 septemb. 1840).

4° *Methodus, quâ usi sunt D. Thomas, Divus Bonaventura et alii post ipsos scholastici, non ad rationalismum ducit, neque causa fuit cur apud scholas hodiernas philosophia in naturalismum et pantheismum impingeret. Proinde non licet in crimen doctoribus et magistris illis vertere, quod methodum hanc, præsertim approbante vel saltem tacente Ecclesiâ, usurpaverint.*

Vid. de his quatuor propositionibus ephemeridem *Revue catholique*, octobre et décembre 1855, et janvier 1856. Fides porro de quâ hic agitur manifesto est fides divina sensu theologico sumpta.

eam quæstionem magis ad originem sermonis quam ad cognitionis originem reducendo. 2° Inter argumenta ad legem illam demonstrandam idonea nonnullis usus est quæ ad rem minus pertinent et inefficacia sunt. 3° Ut mentem suam declaret, sæpe utitur propositionibus quæ, si ad litteram accipiuntur, falsæ sunt, et ejus alibi declaratæ menti contrariæ. Ita v. g. modo ideas innatas tam aperte agnoscit quam qui maxime, modo autem dicit : *L'idée n'est rien, l'expression est tout.* Quæ ego quidem sic intelligo : auctor modo loquitur de ideis ut vere sunt, modo impugnat ideas cartesianas quæ solâ sponte suâ evolverentur. Cæteroqui nec officium nec propositum meum est omnia defendere quæ ab illustri illo philosopho scripta sunt. Ideo plura quæ in quartâ hujus libri editione in ejus defensionem scripseram hic omitto, eo vel magis quod illa egregie tractavit Dr. Lonay, in seminario Trudonensi philosophiæ professor, in *Revue catholique*, præsertim annis 1846—1848. Hoc unum mihi propono, institutionis necessitatem propugnare eo sensu quo nunc dicturus sum.

§ V.

INSTITUTIO AD PRIMAM VERITATUM METAPHYSICARUM COGNITIONEM HOMINI NECESSARIA EST.

I. *Quæstionis declaratio.*

320. Thesim probandam hoc sensu accipimus : 1° *Veritatum metaphysicarum* nomine significamus principia tum stricte metaphysica tum moralia, præsertim quæ legis naturalis fundamentum sunt. 2° *Cognitionem* intelligimus veram, apertam, claram et distinctam notitiam, non confusum sensum seu vagam apprehensionem, quæ an sine alienâ institutione haberi possint non inquirimus. 3° *Primam* cognitionem vocamus, quam alia aperta cognitio hujusmodi veritatum non præcessit unde ratiocinando ultro inferatur (306 *not.*). 4° *Institutionem* sensu latissimo intelligimus omne alienum auxilium sive de industriâ sive operâ non datâ præstitum, seu voce seu scripto seu gestu seu alio modo quovis, quem sociale commercium suppeditat, etsi præter sermonem ore, scripto vel gestu prolatum alia adminicula sine aptâ methodo parum proficere

censeamus. 5° *Necessitatem* intelligimus non absolutam cujus oppositum secum necessario pugnet, sed absolutam sive communem quæ homines omnino omnes respicit (272).

321. Etenim, ut homo sine ullo Dei interventu ad veritatis cognitionem perveniat, omnino fieri nequit. At, quamvis Deus hanc legem naturalem statuere potuisset ut homo ideas suæ menti divinitus inditas sponte suâ evolveret, hæc tamen in præsenti naturæ nostræ statu divinæ Providentiæ lex ordinaria (1) seu vere naturalis est, ut homo alienâ institutione ad plenum rationis usum pertingat; sicut plurimorum seminum physicorum, etiam latente vitâ non carentium, lex naturalis est, ut sine sufficiente calore, aere et humore non evolvantur, quamvis Deus hæc aliter statuere potuisset.

322. Itaque non contendimus hominem ante alienam institutionem nullo pacto cogitare, judicare, ratiocinari. Mens humana procul dubio per se et continuo actuosa est; cogitat igitur, judicat et ratiocinatur; sed ante acquisitam notitiam veritatum principum hi actus et valde instabiles, vagi mancique sunt, et non versantur nisi circa facta individua per sensus externos vel intimum percepta, e quibus nullam veritatem metaphysicam mens potest eruere.

323. Neque hoc volumus, veritates metaphysicas, ubi jam saltem primæ aliquot notæ sunt, non posse ratione naturali probari; minime enim confundimus originem cognitionis cujusdam cum hujus cognitionis probatione. Omnibus fatentibus, unicuique hominum multa nota esse possunt, quæ nisi ab alio quoquam didicisset nunquam scivisset, sed quæ ubi jam didicit facile potest demonstrare (328). Omnino tenemus, rationem nostram sine alieno auxilio sibi non sufficere ad primam veritatis notitiam acquirendam, sed eam plane suffi-

(1) Hanc legem *ordinariam* vocamus, non hoc sensu quod pauci aliquot homines, præ cæteris mirâ intelligendi facultate præditi, aliter per se solos ad plenum rationis usum pervenire possent, sed quod homo in præsenti naturæ statu aliter eo pertingere nequeat, nisi divinitus viâ extraordinariâ et supernaturali edoceatur. Non enim affirmamus Deum nunquam extraordinario auxilio supplere defectum viæ ordinariæ; novimus eum esse optimum Patrem, cui omnium cura est.

cere ut veritatem jam satis cognitam certam esse legitime demonstret.

II. *Thesis propositio et probatio.*

324. Jam vero, quum nobis propositum sit probare, non quid a Deo statui potuisset vel non potuisset, sed quæ nunc hominis potentia vel impotentia sit, seu quæ lex naturalis in præsenti statu sit rationis nostræ formationi præscripta, hanc quæstionem subtiliori disputatione dirimere, abstrusiora argumenta vel a priori vel ab analogiâ congerendo, nec volumus nec possumus. Sed illam *factis* certis et perspicuis, ut decet, probabimus, quandoquidem nullius naturalis legis, sive physicæ sive psychologicæ, existentia aliâ ratione vere probari potest. Thesis igitur nostra hæc est :

Aliena institutio via naturalis et necessaria est, quâ homo ad primam veritatum metaphysicarum cognitionem pervenit.

325. Sane hæc propositio invicte probata est, si hinc constat neminem ad eam cognitionem sine alienâ institutione pervenisse, illinc vero omnes, qui hoc auxilio usi sunt, illam obtinuisse cognitionem, nisi inhærenti constitutionis suæ vitio præpediti idiotæ essent. Hæc vero ita se habere omnino probant facta quæ sequuntur :

1° Miserrima conditio eorum, qui vel per infortunium a teneris annis derelicti, vel per iniquum facinus, aliamve ob causam, a primâ infantiâ seclusi, extra societatem et commercium cum aliis hominibus adoleverunt; quorum nullus comperitur per semet ipsum ad earum rerum cognitionem pervenisse, priusquam societati restitutus ab aliis illarum primas didicisset. Quum autem in illis *robustis infantibus*, ut merito vocantur, haud alium ipsis omnibus communem defectum, peculiaremve illius ignorantiæ rationem reperiamus, quam disjunctionem a cæteris hominibus, hæc jure istius inscitiæ causa habetur, vel eo magis quod plures ex miseris illis, vix societati redditi, sermones cum aliis mis-

cere et veritates istas facillime addiscere comperti sunt (1).

2° Fere æque miserandus surdorum mutorum status, qui, etsi inter medios homines degunt, proindeque non penitus omni cum suî similibus commercio destituti sunt, signis et gestibus aliorum sermonis vices ex parte supplentibus, eas tamen veritates ignorare reperiuntur, donec vel vitio auditûs cessante, vel aliâ peculiari operâ adhibitâ, saltem primas ipsarum ab aliis hominibus edoceantur. Jam vero quid causæ est cur illas passim ignorent, nisi quia nemo docuit? Nam eorum cognoscendi facultas in se spectata non minus expedita est quam reliquorum hominum; at, quamvis ipsorum vocis organum plerumque nullo vitio affectum est, quod auditu tamen carent, inter ipsos homines hominum societate nonnisi difficillime utuntur (2).

(1) Huc pertinent ea quæ narrat HERODOTUS (*Hist.* lib. II, c. 2) de infante, quem Ægyptiorum rex Psammeticus opilioni ita nutriendum tradiderat ut nunquam ullius hominis vocem audiret; item quæ refert P. JUVENCIUS, testem adhibens *P. Hier. Xavier*, nepotem S. Indorum Apostoli (*Hist. Soc. Jesu*, part. V, lib. 18), de triginta infantulis, quos Mogolum imperator Ackebar, explorare cupiens quænam religio naturæ voto accommodatior esset, similiter procul ab omni hominum commercio ita educari curavit, ut neminem loquentem audirent; quique plures post annos, quum ad imperatorem adducti ab eoque interrogati fuissent, muti visi sunt ut pisces, omnique humanitatis sensu destituti. Huc etiam spectant ea quæ scribit J. RADVITZ (apud *Moreri, Dict.* art. *Ursin*) de duobus adolescentibus repertis in Lithuaniæ sylvis, et LUD. RACINE cum F. X. DE FELLER (*Dict. hist.* art. *Blanc*) aliique de puellâ, quæ anno 1731 Soniaci in Campaniâ gallicâ reperta nomen accepit Leblanc. Vide quæ leguntur apud eumdem DE FELLER (*Catéch. philos.* n. 155) de quinque aliis id genus misellis, nempe de tribus Anglis et Sabaudo, anno 1774 repertis, alioque anno 1800 in Averniæ sylvis, de quo sæpe loquitur Cl. DE BONALD. Iis omnino consonat historia nuperrima infortunati *Gasparis Hauser*, quem infantem Nuremburgensem appellarunt. PUFFENDORF, *De jure naturæ et gent.* lib. II, c. 2, § 2; RUDOLPHI, *Grundriss der Physiologie;* VIREY, *Hist. nat. du genre humain*, etc. alia atque alia ejusmodi miserorum exempla omnino similia commemorant.

(2) Hæc plurimis exemplis ac testimoniis confirmant *L'Histoire de l'Académie des Sciences*, de l'an 1703, memorando eventu hominis Carnutensis qui anno vigesimo quarto ætatis a surditate sanatus, etsi intelligentiâ

3° Nos ipsi, qui sermonis et rationis usu fruimur, omnes alienâ seu sociali institutione primam veritatum metaphysicarum notitiam acquisivimus; omnes alienâ institutione adjuti rationis et orationis usum simul adepti sumus; et, prout constat experientiâ prorsus universali, nemo unus illa bona reipsâ possedit ante commercium, aut aliter quam ex commercio, quod cum aliis hominibus jam instructis habuisset (1). Quum hoc factum omnino universale sit, maxime idoneum est ad ostendendam legem mentis nostræ naturalem (2).

non mediocri præditus, hactenus in summâ ignorantiâ vixerat; De l'Épée, *Véritable manière d'instruire les sourds-muets;* Sicard, *Cours d'instruction d'un sourd-muet;* De Bonald, *Législ. primit.* tom. 1 et 2, *Recherch. phil.* tom. 1; Laurentie, *Introd. à la philos.* chap. 2; Vrindts, *Nouvel Essai sur la certitude*, chap. 7; Blaud, *Traité élémentaire de Physiologie*, tom. 2; insignis surdo-mutorum institutoris et historici belgæ, C. Carton, de hac re scripta varia.— Anno 1847, Lovanii apud C. Fonteyn, edidi collectionem quamdam documentorum de conditione surdorum, mutorum, cæcorum et hominum qui extra aliorum societatem adoleverunt. Eorum documentorum partem fere quartam efficit opusculum D^ni Montaigne: *Recherches sur les connaissances des sourds-muets*, Parisiis 1829 et Gandavi 1830 editum. Quæ in illâ collectione continentur et quæ inde in ejus præfatione concludo, ea deinceps nullo facto certo infirmata, sed pluribus factis similibus confirmata reperi. Ex his unum præcipue hoc loco memoratum velim, nempe historiam philosophi *Sintenis*, cujus summa habetur in *Revue Catholique*, 1848, p. 179 et 239.

(1) Cff. De Stolberg, *Betrachtungen und Beherzigungen der Heiligen Schrift*, tom. 1, § 6, qui etiam adfert locum insignem ex Fichte infra (340) laudandum, et Bergier, cujus hæc sunt verba: « Toutes nos connais- » sances spéculatives viennent des leçons que nous avons reçues de nos » semblables; c'est par la société que nous devenons tout ce que nous » pouvons être. » *Dict. de Théol.* art. *Raison.*

(2) Hoc factum confirmant tria hæc, quæ per illud explicantur:

1° Eo potius vel secius veritates metaphysicæ singulis hominibus passim notæ sunt, quo ii quibuscum vivunt ipsas magis vel minus apte verbis et exemplis doceant, imo plerique, saltem in juniore ætate, vel ipsos errores profitentur eorum a quibus educati sunt. Quod cur et quomodo fiat, apprime exponit Cicero, *Quæst. Tusc.* III, 1 et 2.

2° Quotiescumque aliis hominibus cogitata nostra de rebus, quæ nullo corporis sensu percipi possunt, communicare volumus, continuo ad sermonem vel ad signa sermonis ope constituta confugere consuevimus,

326. Et hæc quidem facta, imo ea singula si sola nota essent, abunde sufficiunt ad propositam thesim invicte demonstrandam. Duo alia adjicimus omnino firma, at non amplius necessaria, quæ propterea negligi possent.

4° Verba seu sermo internus solitum, naturale, commune, necessarium omnibus adminiculum est, quo mens nostra in veritatibus metaphysicis occupatur, illarum memor et conscia fit, de iis cogitat, judicat, ratiocinatur, seu cum semet ipsa loquitur, ut ait Plato (1). De hoc puncto nunc omnes scholæ philosophicæ consentiunt (2). Jam vero nullus homo sermonem

tamquam ad instrumentum a naturâ ipsâ indicatum. Nunquam illos soli conscientiæ aut mundi spectaculo committimus.

3° Ubique cognitionis veritatum metaphysicarum et moralium, et, quæ per illas potissimum stat, societatis ipsius perfectionem, incrementum, imperfectionem, corruptionem pari gressu incedere videmus cum institutionis et educationis tum privatæ tum publicæ curâ, perfectione, neglectu vel depravatione. Quod in primis probat status hominis sylvestris.

(1) *Theæt.* p. 189, E; *Sophist.* p. 263, E.

(2) Ut antiquos prætermittamus, De Bonald, *Rech. phil.* t. I, c. 8, suam de hâc re doctrinam in his contrahit verbis : « L'homme ne peut parler » sa pensée, sans penser sa parole. » — De Stolberg, loco supra laudato, n. 17 : « Sermone, inquit, non solum cum aliis, sed etiam secum homo » colloquitur. » — C. Haller, *Élém. physiol.* « Ita consuevit anima signis uti, ut mera per signa cogitet, ac sonorum vestigia sola omnium rerum repræsentationes animæ offerant; rarioribus exemplis exceptis, quando affectus aliquis imaginem ipsam revocat. » — Consonat ipse J. J. Rousseau, dicens : « Ce sont là des idées qui ne peuvent s'introduire dans l'esprit qu'à l'aide des *mots*, et *l'entendement ne les saisit que par des propositions...* sitôt que l'imagination s'arrête, l'esprit ne marche plus qu'à l'aide du discours. » — Dug. Stewart in suâ *Philosophiâ de mente humanâ* idem affirmat : « Ad cogitandum, inquit, genera et universalia (veritates generales et morales intelligit), vocabula necessaria sunt... Fieri nequit, ut sine sermone animus occupetur in rebus aut eventis, quæ non affecerunt sensus. » — Quin et ipse Condillac ait : « Nous ne pensons qu'avec des mots. » — Ancillon, *Essais de Philos.* etc. t. I, c. 4 : « Il faut penser pour inventer les langues, et sans les langues il n'est pas possible de penser; car on ne pense pas sans notions, et les notions ne peuvent être fixées que par les mots. » — Item Damiron, *Hist. de la Phil.* etc. art. *De Bonald* : « Que l'homme ne peut avoir des idées, de véritables idées sans mots,

a se ipso habet; experientia enim docet *a*) neminem loqui qui loquentem non audierit, *b*) omnes eâ linguâ loqui quam didicerunt, *c*) vocabulorum seu veri sermonis usum homini non necessarium esse, nec ab eo suspicari quidem, antequam veritates metaphysicas doceatur.

5° Illi qui hanc quæstionem non truncant, illam non solum in abstracto sed etiam in concreto considerando, et hominem ex se solo ad rationis usum et veritatum metaphysicarum cognitionem pervenisse contendunt, hujus opinionis fundamentum ponunt hypothesim omnino falsam, nempe *statum naturæ* (*naturæ contrarium* deberent dicere), in quo homo primitus animalium more vixisset, donec longis et sæpe reiteratis conatibus ad rationis, sermonis et vitæ civilis institutionem se erexerit. Age vero, ejusmodi statum esse merum imaginationis commentum hinc patet : 1° quod historia nationum antiquissimarum primos homines vixisse commemorat in statu perfectionis et cum divinitate commercii, a quo deinde suâ culpâ dilapsi sunt (1); 2° quod, si ille naturæ nostræ status esset, homines sordidam suam conditionem relinquere nec voluissent, nec potuissent, nec animo quidem proposuissent, quum rationis, sermonis et societatis civilis, utpote nondum existen-

rien de plus constant. » DEGERANDO : « Le langage n'est pas moins nécessaire à l'individu isolé pour le développement de ses facultés et l'acquisition de ses connaissances, que pour ses communications avec les autres hommes.» Nostra autem hâc de re opinio hæc est : Etsi fieri forsan possit ut homines, altioribus meditationibus jam assueti, etiam sine vocabulorum usu per breve tempus cogitent de rebus incorporeis, attamen ad hunc meditationis gradum nemo pervenire potest qui non diu per vocabulorum et phantasiæ adminiculum se exercuerit. Legatur de hâc re BOSSUET, *Connaissance de Dieu et de soi-même*, chap. 3, n. 14. Cf. etiam ROSMINI, *Nuovo saggio sull'origine delle idee*, tom. 3.

(1) Hæc in primis aperte docet historia sacra. Hæc Sinensium, Ægyptiorum, Græcorum et Persarum traditionibus affirmari optime probat PH. GERBET, *Introduction à la phil. de l'hist.* VI° Conférence. Hæc ipse confitetur VOLTAIRE, *Philos. de l'histoire*, ubi ait : « La chute de l'homme *dégénéré* est le fondement de la théologie de presque toutes les anciennes nations. » Cf. JOAN. MULLER, *Hist. univ.* cap. 1, quem laudat et explicat J. PERRONE, S. J. *Prælect. theol.* t. 3, p. 165, edit. Lovan.

tium, commoda, utilitates, usum ne suspicati quidem fuissent homines illi quadrupedibus miserabiliores (1); 3° quod status ille manifeste pugnat cum Dei sapientiâ et bonitate, qui hominem, quem creando nobilissimis facultatibus donaverat, non potuit a se projicere vilis animantis instar, ut ex brutorum animalium vitâ ad humanam conditionem suis ipse lentis conatibus assurgeret (2). Qui Deum summe bonum agnoscit

(1) Hæc magnopere confirmantur ex sequenti hominis, nondum qualis ab adversariis nostris fingitur, sed utcumque sylvestris, descriptione, quam viatorum omnium narrationes veram esse probant : « Le bonheur du sauvage est de ne pas penser, de rester dans une inaction parfaite, de dormir beaucoup, de ne se soucier de rien quand sa faim est appaisée, et de ne se soucier que des moyens de trouver sa nourriture quand l'appétit le tourmente. Il ne construirait pas de cabane si le froid et l'inclémence de l'air ne l'y forçaient; il ne sortirait pas de sa cabane s'il n'en était chassé par le besoin ; sa raison ne vieillit pas; il reste enfant jusqu'à la mort, ne perfectionne rien, et laisse la nature dégénérer à ses yeux, sous ses mains, sans l'encourager et sans la tirer de son assoupissement. » *Recherch. philos. sur les Américains*, tom. I, p. 103. Eodem fere modo Pufendorfius naturalem hominis imbecillitatem depingit (*De Jure nat. et gent.* lib. II. c. 1, § 8) : « Finge mihi hominem, inquit, ab aliquo nullâ interveniente sermocinatione nutritum, ut quò velit ambulare queat, de cætero ab omni informatione et disciplinâ destitutum, cuique adeo nihil sit scientiæ, nisi quod ex proprio velut ingenio pullulavit. Finge eumdem ab omnium aliorum hominum ope ac societate in solitudine relictum. Quam miserandum videbis animal ? Mutum ac turpe pecus, cui nihil aliud relictum quam herbas radicesque vellere, aut sponte natos fructus legere, sitim fonte, flumine aut lacu obvio levare, repellendis aëris injuriis antra subire, aut musco gramineve corpus tegere, tempus tædiosissimum per otium exigere, ad quemvis strepitum aut animantis alterius occursum exhorrescere, denique fame, frigore aut lacerante ferâ bestiâ perire. Igitur quod homo non miserrimam vitam inter omnia animantia degit, a conjunctione et societate sui similium habet. » Hæc Pufendorfii descriptio fere tota quadrat in hodiernos Australasianos, quales eos describit episcopus Rudesindus Salvado in suis *Mémoires sur l'Australie*, Paris 1854, de quibus vid. *Revue catholique*, 1855, p. 232. Cf. Arnobius, *Contra Gent.* lib. 2, § 12 et 13 paulo post laudandus (330), item J. J. Rousseau, *Emile*.

(2) Jul. Simon, *Revue des deux mondes*, août 1841, satis levem se præbet ut istud argumentum refelli putet hoc ratiocinio : « On peut

hominis creatorem, simul agnoscat necesse est Deum opus suum perfecisse, atque adeo homini jam inde ab initio dedisse et notitiam veritatis et usum sermonis (1); quemadmodum ejus bonitas expostulat, ut nunc hominibus via proposita sit quâ omnes facile, cito et certo ad veritatis cognitionem pervenire possint, quæ via alia non est quam aliena institutio (2).

Per se patet tertiæ hujus argumenti parti vim esse tantum apud eos, qui vel jam agnoscunt, vel quibus ante probatur, Deum bonum esse hominis creatorem.

III. *Difficultatum expositio et solutio.*

327. Priusquam ea, quæ ex iis quæ modo probavimus sequuntur, corollaria exponamus, breviter solvendas esse duximus præcipuas, quæ hic moveri solent, difficultates.

1° Lockiani asserunt mentem nostram *a)* ope reflexionis in sensibilia per se solam ad suprasensibilium veritatum cognitionem pervenire, sicut *b)* ex mundi corporei contemplatione Dei invisibilis existentiam demonstrat.

2° Sunt alii (Cartesiani) qui dicunt, ideas, saltem prima morum principia, innatas atque in humano corde insculptas esse, proindeque eas solâ ratione seu solo lumine naturali intellectûs et intimo conscientiæ sensu omnibus innotescere.

» croire que l'homme est fait pour la société, et reconnaître malgré cela » que les premiers hommes étaient sauvages. Dieu qui permet les pestes » et la guerre et les siècles de barbarie, Dieu qui laisse subsister dans » trois parties du monde des millions de sauvages, n'a-t-il pas pu per- » mettre au commencement ce qu'il permet encore aujourd'hui? » Cujus ratiocinii hæc vis est: cur Deus, qui sontem potest plectere, non magis sævire possit in innocentem! Minime enim comparari potest sors populorum nunc barbarorum cum sorte hominis sylvatici ac ferini, qualis fuisset si ab initio sibi relictus fuisset.

(1) Hominis hodie barbari, agrestis aut sylvatici status non est hominis conditio primigenia, sed miseria hominis a primævâ suâ dignitate dilapsi.

(2) Cf. Stolberg, *Hist. Relig. Christ.* epoch. I, n. 3; at præsertim S. Thomas, *Summa cont. gent.* lib. I, cap. 3 et 4, item *Summa theol.* 2. 2, q. 2, a. 4, ubi ostendit hominem docendum etiam ea esse, quæ ratione naturali probari possunt, ut esset omnibus aperta, vera et certa cognitio de Deo.

3° Sunt qui addunt, mentem philosophorum christianorum et doctorum Ecclesiæ esse, saltem prima legis naturæ præcepta *a*) naturaliter cognosci, *b*) ea per se nota esse, proinde *c*) ipsa ne ab homine sylvatico quidem sine suâ culpâ ignorari posse; *d*) S. Augustinum nominatim sententiæ nostræ adversari in libro *de Magistro*.

4° Rursus alii opponunt : Si ratio institutione formanda dicitur, *a*) rationem negari, vel æquiparari machinæ, cujus actio omnis consisteret in discendo et retinendo, saltem nihil hominem differre *b*) a simiâ ac psittaco, et *c*) ideas innatas ad nihil redigi.

5° Alii objiciunt, exempla a nobis primo et secundo loco allata (325) singularia esse hominum quos natura hebetes fecerat et ad cogitandum tardos, ex quibus ideo nihil inferri possit.

6° Affirmant alii, *a*) reperiri surdos et mutos qui haud exigua ingenii indicia produnt, antequam erudiantur, vel etiamsi non erudiantur secundum methodos recenter invectas. Hujusmodi exempla allegantur a *b*) Degerando et *c*) Receveur.

7° Sunt qui putant societatem quidem, non autem aliorum institutionem, homini necessariam esse ut ad religionis naturalis cognitionem perveniat. Ut adeo, si homines quos nemo doceret ab infantiâ simul viverent, ex se solis religionis naturalis notitiam acquirerent.

8° Præterea *a*) Ancillon, *b*) Degerando, *c*) Damiron scite explicare, quomodo ratio et loquela, nemine docente, sponte in homine simul oriantur.

9° Omnes populos, ut ipsorum testantur annales et traditiones, a barbarie ad instituta civilia transiisse, atque adeo primigenium hominis statum reipsâ sylvaticum fuisse.

10° Denique sunt qui nostram doctrinam eamdem esse contendunt cum damnato systemate auctoris libri *Essai sur l'indifférence en matière de religion*.

Ad difficultates illas singulas singulatim hæc respondemus.

328. Ad 1^m. Ex iis quæ probavimus constat, *a*) neminem solâ reflexione in sensibilia ad apertam veritatum suprasensibilum notitiam pervenisse. Adhæc solâ reflexione in sensibilia sola (etiam si sine alienâ institutione reflexionis exercitium scite perfici posset, quod minime concedimus) non inveniri posse veritates suprasensibiles ex eo liquet quod reflexione educere non possumus ex iis in quæ reflectimus nisi quod in ipsis continetur; at sensibilia et contingentia veritates metaphysicas et necessarias minime continent (314).

b) Profecto is cui Deus jam notus est Deum existere certo probare potest ex contemplatione mundi corporei (vid. *Theodicea* de argu-

mento cosmologico); sed longe aliud est veritatem ignotam detegere et ad ejus cognitionem pervenire, aliud autem veritatem jam cognitam intelligere ac demonstrare. Prius illud, si de veritatibus metaphysicis universim agitur, sine alienâ institutione non possumus; posterius vero possumus. Hanc differentiam omnes vere philosophi sciunt, eamque Lockius ipse agnovit (*Christianisme raisonné*, t. I, c. 14, p. 294) ubi ait : « Dès qu'une chose nous est connue, elle ne nous paraît plus difficile à comprendre, et nous croyons que nous l'aurions découverte par nous-mêmes sans le secours de personne; nous nous en mettons en possession comme d'un bien qui nous est propre, quoique nous ne l'ayons pas acquis par notre propre industrie... Il y a quantité de choses dont la croyance nous a été inculquée dès le berceau, de sorte que, les idées nous en étant devenues familières et pour ainsi dire naturelles sous l'Évangile, nous les regardons comme des vérités qu'il est aisé de voir et de prouver jusqu'à la dernière évidence, sans considérer que nous aurions pu en douter ou les ignorer pendant longtemps, si la révélation n'en eut rien dit. Ainsi plusieurs sont redevables à la révélation sans s'en apercevoir. » His omnino similia habet Cicero sub finem loci quem infra (348) dabimus. Cf. n. 329 seq.

329. Ad 2^{m}. Non inficiamur ideas, et præsertim legis naturalis principia, dummodo hâc voce non intelligas formatam et explicitam cognitionem, innata et in mente humanâ scripta esse; quo autem modo, aliis locis diximus (1). At de eo quod inde concludunt, nempe veritatem rationis lumine et monitu conscientiæ solo innotescere, recte monet *Bergier*, illud minime verum esse, nisi dicatur de ratione jam formatâ et excultâ, deque conscientiâ rectâ (2). Hic vero

(1) *Anthropologiæ philosophicæ elementa*, ed. 1848, n. 136 — 148; *Précis de psychologie*, ed. 1857, n. 136 — 143; *De la nature de nos idées et de l'ontologisme en général*, ed. 1854.

(2) « Il faudrait dire, du moins, par les lumières d'une raison éclairée » et cultivée, et par la voix d'une conscience droite. » *Dict. de Théol.* art. *Loi naturelle.* — Similiter in suo celebri *Decreto de philosophiâ* Concilium Ambianense anni 1853, a Sede Apostolicâ approbatum, apprime dixit: « Hominem, *rationis exercitio fruentem*, hujus facultatis applicatione posse percipere aut etiam demonstrare plures veritates metaphysicas et morales, inter quas existentia Dei, animæ spiritualitas, libertas et immortalitas, atque boni et mali essentialis distinctio, etc. etc. annumerantur, constanti scholarum catholicarum doctrinâ compertum est. » Legitur hoc decretum

id ipsum quæritur, quo modo ratio nostra formetur et excolatur, seu quâ viâ nobis prima veritatum moralium cognitio adveniat. Quâ de re idem philosophus christianus hæc habet : « Autre chose est » de découvrir une vérité par la seule réflexion, autre chose de se » la démontrer lorsqu'elle est connue. Les déistes affectent de con- » fondre ces deux manières, c'est un paralogisme; les philosophes » anciens et modernes ont su en faire la distinction (1). » Et paulo post (2) : « Vainement les déistes disent que les devoirs de la religion » naturelle sont... gravés dans le cœur de tous les hommes. Si l'é- » ducation, les leçons de nos maîtres, l'exemple de nos concitoyens » ne nous accoutument point à en lire les caractères, c'est un livre » fermé pour nous. Une expérience générale, et qui date de six » mille ans, doit nous convaincre que la raison humaine, privée du » secours de la révélation, n'est qu'un aveugle qui marche à tâtons » dans le plus grand jour (3). »

in ephemeride *Revue catholique*, an 1853, pag. 231. — Itidem R. P. Perrone egregie hæc scripsit (*De loc. theol.* p. 3, s. 1, c. I) : « Cum loquimur de facultate quâ pollet humana ratio Deum cognoscendi ejusque existentiam demonstrandi, eam significamus satis exercitam atque evolutam, quod fit ope societatis atque adminiculorum quæ in societate reperiuntur, quæque certe sibi comparare haud potest qui extra cæterorum consortium nutritur et adolescit. »

(1) *Traité de la vraie Religion*, tom I, p. 71. Vid. etiam not. 4. pag. seq.

(2) Ibid. pag. 73. — Alio loco (*Dict. de Théol.* art. *Religion natur.*) hæc addit : « Par *la raison laissée à elle-même*, ou l'on entend la raison d'un sauvage élevé dans les forêts parmi les animaux, qui n'a reçu ni leçons ni éducation de personne; dans ce sens nous demandons quelle espèce de religion peut forger cette brute à figure humaine : ou l'on veut parler de la raison d'un ignorant né dans le sein du paganisme; alors nous soutenons qu'il jugera que la religion païenne est la plus naturelle et la plus raisonnable. Ainsi en ont jugé les philosophes mêmes dont la raison était d'ailleurs la plus cultivée et la plus éclairée. Lorsqu'on leur a prêché le culte d'un seul Dieu esprit et créateur, ils ont décidé que cette religion était fausse et contraire à la raison. Si l'on entend la raison d'un philosophe élevé et instruit dans le christianisme, c'est une absurdité de dire que sa raison a été *laissée à elle-même* et à ses propres lumières, puisque dès l'enfance elle a été éclairée par les leçons de la révélation. Il n'est pas moins ridicule de nommer *religion naturelle* les dogmes et le culte qu'un philosophe ainsi instruit trouvera bon d'adopter. » Omnino similia habet in eodem opere, art. *Loi naturelle.*

(3) Legis naturæ principia nobis innotescere per usum rationis, et

330. Ad 3m. Ultro concedimus et astruimus: *a*) prima legis naturæ præcepta *naturaliter* cognosci, hoc est, α) viis ordinariis, naturalibus, naturæ nostræ accommodatis (1); β) ab iis hominibus qui existunt in statu suo naturali, qui est status socialis (2); γ) facillime, ita ut longe difficilius sit illa alios quibuscum vivimus celare quam utcumque docere; δ) universe, sive ab omnibus qui non extra statum suum naturalem constituti et plenum rationis usum jam adepti sunt. At non omne, quod homini naturale est, in ipso suâ sponte solum nascitur vel evolvitur; quid enim e. g. magis naturale homini quam loqui; attamen, nisi sermonem ex commercio cum sui similibus didicerit, quantum ad rationalia perpetuo mutus erit et hebes (3).

b) Quod vero spectat ad ea quæ *per se nota* seu evidentia vocantur, S. Thomas recte observat, « distinguendum esse inter illud quod est » notum per se *simpliciter* et quod *quoad nos* notum est (4) », sive

hunc usum a nobis non acquiri nisi institutione alienâ, ante Cl. De Bonald egregie ostendit Cleviensis canonicus *Heiming*, qui Bonaldi theoriam jam sæculo præterito velut primoribus lineis at clare descripsit. Vid. *Revue Catholique*, Liége 1844, pag. 449 et 511.

(1) Vix ullo vocabulo ad tam varia tamque contraria significanda magis abusi sunt quam vocabulo *naturalis*, de quo cf. *Ontologia*, n. 94.

(2) Cff. De Bonald, *Recherches philos.* De Maistre, *Soirées de S.-P.*

(3) « L'homme, destiné par la nature à vivre en société, a besoin d'être formé, pour le physique et pour le moral, par les soins de ses semblables; de ce que plusieurs de ses facultés peuvent être augmentées ou affaiblies, perfectionnées ou dégradées par l'éducation, il ne s'ensuit pas qu'elles ne soient point naturelles. L'éducation elle-même est dans l'ordre de la nature; plus elle est raisonnable et parfaite, plus elle est *naturelle.* » Bergier, *Traité*, etc. tom. III, p. 232.

(4) Confutaturus opinionem eorum qui dicunt Deum esse demonstrari non posse, quum illud sit per se notum, S. Doctor ait (*Contra Gent.*, lib. I, c. II): « Prædicta opinio provenit partim quidem ex consuetudine, quâ a principio homines assueti sunt nomen Dei audire et invocare. Consuetudo autem, et præcipue quæ est a principio, vim naturæ obtinet; ex quo contingit, ut ea, quibus a pueritiâ animus imbuitur, ita firmiter teneantur, ac si essent naturaliter et per se nota. Partim vero contingit ex eo quod non distinguitur quod est notum per se *simpliciter* et quod *quoad nos*. Nam simpliciter quidem Deum esse per se notum est, cum hoc ipsum quod Deus est sit suum esse; sed, quia hoc ipsum quod Deus est mente concipere non possumus, remanet ignotum quoad nos. Sicut *Omne totum suâ parte majus esse* per se notum est simpliciter; ei autem, qui

inter objective et subjective evidens. Ea de quibus hic agimus dicuntur nota per se vel ex se evidentia, non quod nemine adjuvante cognoscuntur, sed quod ex aliis tamquam prioribus vel hæc continentibus nec inferri nec demonstrari possunt (271). Multa per se nota seu in se evidentia sunt, quæ nobis ignota manent, donec apte doceantur. Et argumenta, quibus thesim nostram probavimus, ostendunt, ut prima quædam *quoad nos* nota fiant, nobis opus esse alienâ institutione.

c) Hic nonnihil distinctionis opus est. Nempe 1° homo sylvaticus ea principia sine suâ culpâ ignorare non potest vel potest, prout rationis usum possideat vel non possideat. 2° Communi hominis sylvatici sive sylvestris nomine sæpe valde diversa significantur. Sylvestris homo sylvaticæ nationis incola sane non idem est ac sylvestris jam inde ab infantiâ ab hominum consertio segregatus (1). Prior, quum non omni sociali institutione careat, ad rationis usum pervenire potest; alter vero, quia institutione caret, verum rationis usum nancisci naturaliter non posse videtur, quum extra naturæ suæ statum sit constitutus, et nisi a Deo viâ doceatur extraordinariâ, præter vires physicas nunquam fere differet ab infante usum rationis nondum adepto, ut abunde patet ex 325 et 326 (2).

rationem totius mente non conciperet, oporteret esse ignotum. Et sic fit, *ut ad ea, quæ sunt notissima rerum, noster intellectus se habeat ut oculus noctuæ ad solem.* »

(1) Hanc differentiam hominum sylvestrium, et posteriorum ignorantiam, non obstante eâ quâ præstant intelligendi facultate, probe agnovit F. X. De Feller, *Cat. phil.* n. 155, ubi de his ait : « Leur raison est devenue semblable à une semence jetée dans une terre inculte. Ils ont montré de l'intelligence dès que leur âme a pu se développer. « Cf. Bergier laudandus circa medium notæ sequentis.

(2) *Arnobius* ejusmodi hominum stupiditatem sic describit, *Contra Gent.* lib. II, § 12 et 13 : « Procedat nobis solitudine in opertâ nutritus, quot vultis annos agens? vultis vicenarius? vultis tricenarius? imo cum annos fuerit quadraginta permensus, mortalium conciliis inferatur... Antequam notitiam rei sumat alicujus, aut sermone imbuatur humano, det responsum rogatus, quisnam sit ipse, aut quo patre, quibus sit in regionibus editus, quo pacto aut quânam ratione enutritus, quid operis aut negotii celebrans anteacti temporis decurrerit ævitatem? Ita ille non omni pecore, ligno, saxo obtusior atque hebetior stabit? Non missus in res novas et nunquam sibi ante cognitas, ipsum sese est ante omnia nesciturus?... Istum ad te voca, et ex eo percontare, non abstrusum

d) Quod attinet ad Ecclesiæ doctores plura notanda sunt: 1° Quæstio quæ hic agitur philosophica est, proinde Ecclesiæ doctores de illâ non tam ut fidei divinæ testes quam ut philosophiæ periti consulendi sunt. 2° Ipsi voluerunt hominem *naturaliter*, sive hominem in naturali suo statu constitutum, ad veritatis cognitionem venire, atque

aliquid, non volutum, non de triangulis, non de quadratis, quid sit cubus aut dynamis, sesquioctavus aut sesquitertius ultimo, sed quod in medio situm est, bis bina, bis terna quam efficiant summulam quærito. Volumus videre, volumus scire, quid rogatus respondeat, an inquisitam expediat quæstionem. Ita ille sensurus est, quamvis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quæras, an tibi ab sese responderi aliquid postules; et non stipes ut aliquis aut marpesia, ut dictum est, rupes stabit elinguis et mutus, hoc ipsum ignorans et nesciens, secum potius an cum altero colloquaris, cum altero sermocineris an secum, oratio sit ista, quam promis, an sonitus vocis nihil significans, sed inani continuatione pertractus. » Huc accedunt hæc verba Cl. *Bergier*, dicentis (*Traité*, tom. III, p. 160) « Il en est de la religion comme des mœurs et des institutions civiles, les unes et les autres sont indispensables; si l'homme n'en reçoit des leçons dès l'enfance, il sera sauvage et abruti toute sa vie. » Atque alio loco (*Dict. de Théol.* art. *Relig. natur.*): « Par la raison laissée à elle-même ou l'on entend la raison d'un sauvage élevé dans les forêts parmi les animaux, qui n'a reçu ni leçons ni éducation de personne; dans ce sens nous demandons quelle espèce de religion peut forger cette brute à figure humaine? ou etc. »

Quod spectat ad opinionem *D. Thomæ*, qui verbis sequentibus, quæ varie accipi possunt, cum nonnullis theologis pro certo ponere videtur hominem sylvaticum ad rationis usum pervenire posse (*De veritate*, q. 14, a. 11): « Si aliquis in sylvis, inquiens, vel inter bruta animantia enutritus, ductum naturalis rationis sequeretur in appetitu boni et fugâ mali, certissime est tenendum, quod ei Deus vel per internam inspirationem revelaret ea quæ sunt ad credendum necessaria, vel aliquem fidei prædicatorem dirigeret, etc.,» philosophus italus, Sarti, *Psychol.* vol. 2, pag. 151, edit. Romæ, 1828, qui eamdem ac nos de hominis sylvestris impotentiâ defendit sententiam, hæc bene respondisse videtur: « Si sylvestris homo ratione utatur suâ, id ex D. Thomæ aliorumque theologorum consensione evenire, quod superius diximus, libenter damus atque concedimus. At vero, ubi nullâ ratione utatur, ubi vel cum pueris cognitione languescat, vel cum stupidis maximâ ægrotet infirmitate virium, quod de pueris ante rationis usum, quod de stupidis atque dementibus solet affirmari, idem de sylvestri enuntiandum esse statuo atque confirmo. »

adeo legem naturæ hominibus qui pleno rationis usu fruuntur reapse notam esse; sed minime affirmant eum hominem in suo naturali statu esse, cui nullum cum aliis hominibus commercium esse possit. 3° Quæstionem de necessitate institutionis non *ex professo* tractarunt, nec tam certo quam hodie solvere potuissent, quod facta primi generis (325) eorum ætate vix ulla nota essent, et secundi generis, seu surdo-mutorum cognitiones explorare nequirent, quippe quibuscum communicandi methodus nondum inventa esset (1). 4° S. Augustinus neque in libro *de Magistro* neque alibi aliquid thesi nostræ contrarium habet; in illo libro se strenuum *idearum* insitarum propugnatorem præbet, et recte docet sermonem non ita esse cognitionis instrumentum ut sufficiat verba proferre ad cognitionem ingerendam, vel ut verba veritatis vehiculum aut involucrum sint, quibus obvoluta veritas ex mente unius hominis in alterius mentem transmittatur et transfundatur, sed vult hominem veritatem intus doceri ab ipsâ essentiali veritate Deo; in quâ re sequacem habet scholarum decus S. Thomam cum omnibus vere philosophis. At in hâc ipsâ theoriâ nedum adversentur, potius favent nostræ sententiæ; nam alienæ institutionis sive admonitionis necessitatem non rejiciunt, sed, quoad istud illo tempore sciri poterat, eam *fortasse* necessariam esse agnoscunt, ut liquet ex locis subjectâ in notâ proferendis (2).

(1) Antiqui tam parum surdos mutos cognoscebant, ut Estius, *Comment. in Rom. X*, 14 dicat: « Recte ab Augustino, cum de iis loquitur qui surdi nascuntur, dictum est (*Cont. Julian.* lib. 3, c. 4): *Quod vitium etiam ipsam impedit fidem;* nam surdus natus litteras, quibus lectis fidem concipiat, discere non potest. »

(2) In ipso cap. XI, quod inscribitur : *Discimus non verbis foris sonantibus, sed docente intus veritate*, qui titulus velut totius libri synopsis est, S. Augustinus, n. 38, hæc docet: « De universis autem, quæ » intelligimus, non loquentem qui personat foris, sed intus ipsi menti » præsidentem consulimus veritatem, *verbis fortasse ut consulamus ad-* » *moniti.* » Alibi (*Confess.* lib. X, c. 10), modo prorsus eodem loquitur his verbis: « Unde et quà hæc intraverunt in memoriam meam? Nescio » quomodo; nam quum ea didici, non credidi alieno cordi, sed in meo » recognovi, et vera esse approbavi... Quare, quum dicerentur, agnovi » et dixi: *verum est*, nisi quia jam erant in memoriâ? sed tam remota » et retrusa, quasi in caveis abditioribus, ut, nisi *admonente aliquo* » eruerentur, ea fortasse cogitare non possem.» S. Augustino consonat S. Thomas: « Rationis lumen, inquit, quo principia..... sunt nobis nota » est nobis a Deo inditum quasi quædam similitudo increatæ veritatis

331. Ad 4m. *a*) Insulse asseritur rationem aut rationis vim negari ab eo qui duce experientiâ explorare et exponere studet viam naturalem quâ ratio ad plenam sui conscientiam, ad facultatum suarum exercitium et ad apertam veritatis cognitionem perveniat. Nec minus inepte ageret qui hanc quæstionem dirimere vellet aut *a priori* aut ex præconcepto quodam judicio, nullâ ratione habitâ universalis experientiæ, sine quâ nulla lex naturalis cognosci aut probari possit. Cæterum minime contendimus omnes et singulas nostras cognitiones ex institutione venire. Mens nostra primo, quasi passiva esset, instruitur; verum eo ipso momento agit suamque exerit alacritatem et vim cognoscendi et cogitandi sibi congenitam, ideas suas scrutando, distinguendo, novis modis consociando, evolvendo, amplificando, applicando eventis occurrentibus, etc. Paucis, plura novimus sine institutione, sed nec omnia, nec prima quæ a quoque proprie cognoscuntur (1).

b) Quantumvis necessaria sit institutio, eam tamen non unicam cognitionum nostrarum conditionem esse putamus, institutio nihil evolveret, nisi jam aliquid in animo *præexisteret* (2), et nisi hic vi actuosâ sibi propriâ institutioni succurreret. Sed *semen est verbum, et qui super terram bonam seminati sunt, audiunt verbum et suscipiunt et fructificant, unum triginta, unum sexaginta et unum centum* (3). Differt itaque homo a simiâ et psittaco, quod veritatis

» in nobis resultantis; unde, cum omnis doctrina humana efficaciam » habere non possit nisi ex virtute illius luminis, constat quod Deus » est qui interius et principaliter docet, sicut natura interius etiam principaliter sanat... Certitudinem scientiæ, ut dictum est, habet aliquis » a solo Deo, qui nobis lumen rationis indidit, per quod principia cognoscimus, ex quibus oritur scientiæ certitudo; et tamen scientia ab » homine quodammodo causatur, ut dictum est (nempe sicut causatur » sanitas a medico).» Vid. *De veritate*, quæst. XI, *de Magistro*, art. 1, ubi hæc latius et acute tractantur. Cf. etiam n. 323.

(1) Cf. nota pag. 124. — Intellectualem vitam ut et physicam, imo si altius hic nos attollere liceat, æque ac spiritualem gratiæ ordinario proxime debemus auxilio sociali; nempe alienâ ope et homines fimus et christiani et docti; a nobis solis neque nascimur, neque Deo renascimur, neque erudimur. Ipsa Dei gratia extraordinaria hunc ordinem non semper mutat; Saulus, etsi luce cœlesti perculsus, mittitur in civitatem, ut ibi ab Ananiâ dicatur sibi, quid se oporteat facere (*Act.* IX). Cf. nota 3a pag. 142 ex Bergier transcripta.

(2) « Rien ne se montre où il n'y a rien,» *De Feller*, loco modo laud.

(3) *Marc.* IV. — Ita in naturalibus æque ac in ordine supernaturali.

germina innata habeat; quod veritatem, quum ejus quasi consopitum ingenium excitatur, intelligere possit; quod ex unâ aliam inferre tum plane per se queat; uno verbo, distat toto illo intervallo, quo ratio superat instinctum.

c) Vix serio responso digna est objurgatio, quâ ideæ et facultates innatæ, quæ se solis ad plenam veritatis metaphysicæ cognitionem non pervenirent, nihil esse perhibentur. Ejusmodi assertio proferri nequit nisi ab iis qui non possunt concipere aliquam vim vitalem inesse in germine aut ovo fecundato, antequam hæc vita motu sensibili patefiat, aut in arbore per hiemem floribus, foliis et organicis motibus orbatâ; vel qui non possint concipere hominis rationem utcumque actuosam esse posse, etiamsi nullam veritatem metaphysicam distincte cognoscat. Nonne quomodocumque occupata esse possit in iis quæ per sensus apprehendit? Nonne etiam agere potest et sæpe agit eodem modo quo aspicere possumus in tenebris et in vacuum, ubi nihil videtur, et auscultare nullo sono edito, quando nihil auditur?

332. Ad 5^{m}. Id non solum gratis, sed omnino falso asseritur; nam, etsi nonnulli in sylvis inventi nunquam penitus ad humanos et civiles mores deduci potuerint, quod insani idiotæ essent, plerique tamen eorum quos memoravimus, statim ac sociali cum aliis hominibus commercio restituti doceri cœperunt, ingenii non ingrati specimen dedere; inter alios juvenis Carnutensis, de quo (pag. 133) locuti sumus; puella Leblanc, quam ferunt incredibili facilitate christianæ fidei rudimentis fuisse imbutam; Gaspar Hauser, cujus fata notissima sunt; surdi muti innumeri, quos inter viri apprime docti. Sola igitur, quam reperire possimus illorum præcedentis ignorantiæ et stupiditatis causam, defectus institutionis est (1).

333. Ad 6^{m}. a) Non negamus, surdos et mutos iisdem naturæ dotibus innatis præstare, quibus et reliqui homines; ipsi sane cogitant,

E. g., *Deum*, cujus idea nobis sane utcumque congenita est, nullus hominum expresse novit, nisi docente quoquam adjuvetur; sed, ubi homo *ejus quod hoc nomine significatur* distinctam habet notitiam, ipsius ratio adeo concipiendi et inferendi capax est, ut jam continuo plura ac plura cognoscere queat, etsi non omnia æque certo.

(1) Hæc aperte confitetur De Feller verbis supra allatis, dicens : « Leur raison est devenue semblable à une semence jetée dans une terre inculte. Ils ont montré de l'intelligence, dès que leur âme a pu se développer; or rien ne se montre où il n'y a rien. »

judicant, ratiocinantur (idque non leve est contra materialistas argumentum), at de iis solum quæ per sensus sive internum sive externos percipiunt, vel quæ ope signorum ab aliis hominibus didicerunt, aut in iis quæ didicerunt continentur. Hinc non est mirum elingues illos sæpe non levia ingenii indicia prodere, etiamsi scholas non frequentarint; siquidem eorum ratio, quæ naturâ suâ actuosa est, in omnibus versatur quæ cognoscunt; neque omni aliorum ipsis doctiorum commercio et institutione caruerunt (1). Hactenus tamen ne unus quidem surdus et mutus notus est qui, priusquam ope sermonis, scripto vel gestu expressi, institueretur, ullius veritatis metaphysicæ explicitam cognitionem certo habuerit.

b) Degerando profert (2) sex exempla, non ut probet homini ante alienam institutionem apertam notitiam esse ullius veritatis metaphysicæ, hoc enim aperte negat (3), sed ut evincat surdis et mutis ante acceptam educationem sensum aliquem vagum et confusam apprehensionem hujusmodi veritatis esse posse. Quid autem valeant illa exempla, apprime ostendit Montaigne (4), quem consulendum suademus, etsi nimius sit in inutiliter impugnando vago illo sensu et apprehensione confusâ.

c) Receveur (5) hæc duo nostræ sententiæ opponit : 1° Historiam *Jacobi Mitchel*, nati in Schotiâ anno 1795, qui, etsi surdus mutus et cæcus esset, ingenuum se exhibuit juvenem. Sed hujus miseri historiam, quæ in multis libris (6) reperitur, sæpius attente legimus; at

(1) « Toutes ces observations confirment cette vérité essentielle, que le développement de nos facultés et l'acquisition de nos idées ne dépendent point de la perfection ou de l'imperfection des organes des sens, mais que leur première condition, leur premier moyen, sont *dans les communications sociales.* » DEGERANDO, *Histoire comparée des systèmes de philosophie*, tom. I, p. 283, 2e édit. Cf. etiam PUFENDORF, *De Jure Naturæ et Gentium*, lib. II, c. 1, § 8.—

(2) *De l'éducation des sourds-muets*, 2 vol. in-8. Paris, 1827.

(3) Aperte fatetur : *Les secrets du monde intellectuel sont ignorés du sourd-muet, en vain on lui en demanderait compte* (ib. t. 2, p. 453)... *L'instruction* PEUT SEULE *introduire les sourds-muets à la vie sociale, morale et religieuse* (ib. p. 661).

(4) *Recherches sur les connaissances des sourds-muets*, q. 2, sub fin. p. 52, ed. Paris. et p. 32, ed. Lovan.

(5) *Essai de psychologie*, pag. 253.

(6) Vid. C. CARTON, *Notice sur l'aveugle sourde-muette Anna Temmermans*, Gand, 1843, item ejusdem auctoris collectanea : *Le sourd-muet et l'aveugle*, vel collectionem documentorum quam supra (p. 133) memoravi.

nec ab omni sociali commercio destitutus fuit, nec minime constat ipsi distinctam cognitionem ullius veritatis metaphysicæ unquam fuisse. 2° Profert non testimonium (quod bene notandum est) sed affirmationem cujusdam surdorum institutoris, quem non nominat, asserentis fore ut Socrates, etiamsi surdus fuisset et mutus, non minus grandi animo et ingenio eminuisset. Unum oblitus est, gratuitam assertionem probare aliquo exemplo vel surdi vel alterius hominis, qui se solo ad apertam veritatis notitiam pervenerit.

334. Ad 7m. Ego quidem doleo quod viri de religione bene mereri cupientes hanc portam etsi imperviam rationalistis aperuerint. At quam falso asserant sufficere ut homines cum aliis societatem habeant, etsi nemo eorum alios doceat, vel inde patet, quod ex millenis surdis ac mutis, qui in conditione longe meliore versantur quam homines qui in objectione describuntur, ne unus quidem ad apertam legis naturalis ac præsertim veri Dei notitiam pervenit, nisi ab aliis hominibus deditâ operâ quomodocumque vere institueretur.

335. Ad 8m. *a*) F. Ancillon reverâ putat rationem et orationem simul in homine sponte oriri (1); sed hæc mera hujus viri opinio est, quam minime probat. Asserit quidem cogitationem et orationem ita affines esse, ut se invicem attrahant, quo factum est ut altera alteram advocaverit, atque ambæ simul apparuerint (2). At nullo exemplo aut argumento probat hæc ullibi evenisse; nec minime concipitur, qui cogitatio et oratio, quarum neutra hactenus existit, affinitate suâ se mutuo attrahere et ad vitam evocare queant; quod nondum existit, neque sibi nec alii rei cuicumque originem dare potest. Profecto ratio et oratio primum simul in mente nostrâ oriuntur, sed eo modo quo probavimus. Addit Ancillon, non probat tamen, ut hoc eveniat tres conditiones esse necessarias : auditum, vocis organum et facultatem cogitandi. Verum experientia docet, illud gratis et falso asseri, quum nemini hæ tres conditiones suffecerint, nisi ubi aliena accessit institutio.

(1) *Essais de philosophie, de politique et de littérature*, t. I, c. 4.

(2) « On ne pense pas sans notions, inquit, et les notions ne peuvent être fixées que par les mots. Le seul moyen de se tirer de cette difficulté est de dire, comme nous l'avons fait, que l'attraction naturelle entre la pensée et la parole (nondum existentium !) et leurs affinités secrètes sont telles qu'elles se sont réciproquement appelées et qu'elles ont paru en même temps. Trois conditions sont absolument nécessaires pour amener ce fait merveilleux : l'ouïe, l'organe de la parole et la faculté de penser. » Dicere me piget, nugæ illæ tantum virum dedecent.

b) Idem omnino dicendum est de Degerando, qui tria sufficere dicit ut duo homines sermonem qualemcumque constituant, quibus ideas suas secum invicem communicare possint, scilicet ut uterque *a*) intelligat quâ mente alter usus sit signo quoquam, *b*) percipiat se intelligi ab altero, *c*) agat eo consilio ut intelligatur. Quæ tria, inquit, non solum fieri possunt, sed et quotidie coram et palam locum habent apud mutos et surdos, atque apud infantulos in gremio materno loqui discentes (1). Allucinatur autem 1° confundendo sermonem proprie dictum cum signorum linguâ; 2° obliviscendo veritates metaphysicas jam cognitas esse debere (quæ tamen sine sermonis immediatâ vel mediatâ interventione Degerando ipso fatente non cognoscuntur), ut homines sermone indigeant ad eas manifestandas, aut de eo adhibendo sint solliciti; 3° non animadvertendo hominem non edere sonos articulatos quibus ideæ exprimuntur, seu vere loqui, priusquam vocem articulatam audierit; 4° committendo hominibus rudibus et illiteratis officium sermonis constituendi, quod ne Leibnitius quidem potuit exequi, etsi per totam fere vitam in eo desudaverit. Longe igitur abest, ut tria a Degerando citata sufficiant ad orationem proprie dictam constituendam. Nam si stricte et proprie intelliguntur, insulsa sunt et ad incautum lectorem fallendum idonea, quæ scriptor ille, ubi de oratione proprie dictâ quæritur, effutit de linguâ *qualicumque*, e. g. quali utuntur *surdo-muti*, quæque addit de modo, quo infans a matre suâ loqui addiscit; perinde ac si prorsus idem esset a loquente quopiam linguam addiscere et linguam proprio marte excudere (2).

c) Damiron spontaneam rationis et sermonis formationem sic describit : Anima est vis activa et intelligens; ejus primi actus sunt cogitationes et perceptiones puræ et mere spirituales; deinde anima in eas reflectit et hâc reflexione eis tantam vim et efficaciam tribuit, ut ex conscientiâ purâ in organa penetrent, et ibi motus quosdam internos excitent, quos illico sequuntur gestus, motus corporis et vultûs, vox et loquela; tum cogitationes vocabulis ita fixæ perficiuntur, definiuntur et mutantur in ideas claras et distinctas; et en quî ope vocabulorum cogitamus (3)! Sane poetica hæc descrip-

(1) *Histoire comparée des systèmes de philosophie*, t. 1, p. 286.

(2) « Cela montre bien comment on enseigne des langues déjà formées ; mais cela n'apprend pas comment elles se forment. » Rousseau, *Discours sur l'inégalité*, etc.

(3) *Essai sur l'hist. de la phil. en France au XIXe siècle*, art. *De Bonald*. Et hæc serio scripta videntur !

tio (1) ostendit *concipi posse* quî natura mentis humanæ ab auctore suo constitui potuisset, sed non probat eam ita esse constitutam; nec Damiron nec alius quispiam illud probat, at universalis experientia aperte probat contrarium.

336. Ad 9m. Quod spectat ad annales et traditiones populorum, in illis duo vera, at probe distinguenda occurrunt : α) singularum fere gentium notam historiam ascendere usque ad statum magis vel minus barbarum; β) generis humani initia fuisse in statu sociali, felicissimo ac perfectissimo (2). Unde non parum confirmantur ea quæ ex Libris Sacris de hominis conditione primigeniâ et de ejus ex hoc statu dejectione novimus. Ipse Voltaire invitus illa duo probat, dum ait (*Philosophie de l'hist.*) : « La chute de l'homme *dégénéré* est le fondement de la théologie *de presque toutes les anciennes nations.* » Quare S. Thomas respondens ad asserta Ciceronis, qui etiam adhærere videtur insulsæ opinioni homines in principio sylvestres fuisse (*De Invent. I*, 2), recte dicit : « Verbum Tullii potest esse verum » quantum ad aliquam gentem, si tamen accipiatur principium » *proximum* illius gentis, per quod ab aliis gentibus est distincta; » quia non in omnibus perducitur ad effectum id, ad quod natu» ralis ratio inclinat. Non autem est verum universaliter. » *Suppl.* q. 41, a. 1.

337. Ad 10m. Ut clare pateat quantopere et quam funditus nostra doctrina a falso Lamennaisii systemate differat, hæc notasse satis erit : 1° Quod ad originem cognitionis nostræ veritatum metaphysicarum et moralium spectat, scriptor gallus ideas innatas respuit et traditione solâ eas veritates eodem modo propagari docet quo eventus historici propagantur testimonio hominum; nos contrà agnoscimus innatas ideas, et veritatum modo dictarum cognitionem venire docemus ab ideis istis tamquam a cognitionis principio et a traditione tamquam a cognitionis conditione, medio sive instrumento. 2° Quantum ad fundamentum certitudinis earumdem veritatum, scriptor gallus illud consensionem hominum communem esse vult, nos illud rationem naturalem esse declaramus. Cæterum cupio ut legantur quæ scripsi in *Revue catholique*, 1846 : *De l'origine de nos connaissances au point de vue de l'orthodoxie.*

(1) Ejusmodi descriptiones relinquendæ sunt scriptis fabularibus, e quibus depromptæ sunt, ut fictæ historiæ philosophi arabis Joaphar-Ben-Tophaïl, quæ inscribitur *Haï-Ben-Jockdhan* seu *Philosophus autodidactus.*

(2) Cff. J. Muller, *Hist. univ.* c. 1, et Ph. Gerbet, *Introduction à la phil. de l'hist.* VIe conférence.

338. Denique, ut ad alia quæ objici possent facile respondeatur, sufficit animadvertere, mentem, etsi non omnino sponte suâ, *a*) maximâ tamen cognoscere cum facilitate, et *b*) summâ cum fecunditate, ut citissime percipiat, et percepta uberrime amplificet, et ex uno rite cognito jam plurima proprio marte colligat. Quare recte monet Tullius, *De Orat.* III, 31 : « Neque omnem teramus in » his discendis rebus ætatem, sed quum *fontes* viderimus, quos » nisi quis celeriter cognoverit, nunquam cognoscet omnino, tum » quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hau» riamus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et » ingeniis ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre; » neque tanta tamen in rebus obscuritas ut eas non penitus acri vir » ingenio cernat, si mode aspexerit. » Hinc Plato dicit ea facilia esse si docentur (1).

Hactenus omnes difficultates quas novimus alicujus momenti sincere exposuimus, et ita resolvimus, ni fallor, ut sententia nostra inde non infirmata sit, sed confirmata. Quare nunc ad præcipua ejus consectaria quædam exponenda accedimus.

IV. *Gravissima quædam thesis demonstratæ consectaria.*

339. 1° Ex probatâ institutionis alienæ necessitate facile perspicitur, quid expectandum esset a juvene qui secundum præcepta libri qui vocatur *Emile* sine morali educatione adolesceret, quippe qui contra naturæ ordinem adultus procul dubio moralis naturæ monstrum foret.

Etiam colligitur, quam improbanda sit nonnullorum in instituendis mutis et surdis methodus quâ, sine vocabulis ore aut scripto aut gestu prolatis, adhibent tantum imagines, symbola et emblemata, quæ effectum saltem certum nullum unquam produxerunt.

340. 2° Ex demonstratâ thesi omnino probatur necessitas et existentia divinæ revelationis (2), atque adeo ipsius Dei hominum primi institutoris. Etenim quemadmodum nunc unus-

(1) Εἰ διδάσκοι τίς. Addit ibidem (in *Epin.*) ea a nemine doceri, nisi Deus præierit : Ἀλλ' οὐδ' ἂν διδάξειν εἰ μὴ Θεὸς ὑφηγοῖτο.

(2) Revelationem intelligimus quamcumque divinam institutionem, quomodocumque Deus cum homine communicare dignetur (349, 350).

quisque ab aliis jam scientibus erudiendus est ut ad præsentem rationis usum perveniat, ita primitus genus humanum sive primos homines ab ipso Deo edoceri oportuit.

Illud antiqui sapientes professi sunt; Socrates quidem (*Memorab.* I) ait : Ratio humana rationis divinæ particeps est = μετέχει τοῦ θεοῦ. « Celebre est, inquit Clemens Alexandrinus, *Platonis* illud in *Timæo :* Veritatem omnem uno duntaxat addisci modo posse, si eam vel ab ipso Deo, vel ab iis qui a Deo sunt orti doceamur (1). » *Aristoteles :* « Vetus igitur sermo est, ait, a majoribusque proditus inter omnes homines, universa tum ex Deo tum per Deum constituta fuisse atque coagmentata; nullamque naturam satis instructam ad salutem esse posse, quæ citra Dei præsidium suæ ipsa demum tutelæ permissa sit (2). » *Cicero Leg.* I, 7 : « Prima hominis cum Deo rationis societas. » Inde *Lucanus* cecinit :

« Dixitque semel nascentibus Auctor
Quidquid scire licet (3). »

Hanc consecutionem, ut christianos omittam, nemo apertius agnovit quam celeber Fichte, qui ita de hâc re loquitur : « Quis igitur » primum par hominum instituit? nam eos institutos fuisse necesse » est... Nullus homo eos instituere potuit, siquidem de primis agitur. » Necesse est ut aliud ens intelligens, qui homo non erat, eos instituerit, saltem donec ipsi se invicem instituere possent. Spiritus » aliquis eorum curam suscepit, eo prorsus modo quo illud refertur » in antiquo et venerabili documento, quod generatim profundissimam et maxime sublimem continet sapientiam, et eas adfert » quæstionum solutiones, ad quas omnis philosophia tandem redire » cogitur (4). » Cum Fichte consonat etiam Schellingius, at expressius Herder (5).

(1) Apud Petav. *Théol. Dogm.* Prol. c. 1, n. 6.

(2) *De Mundo,* cap. 4, *Gul. Budeo* interprete.

(3) *Phars.* lib. V. — Quo sensu ea intelligi oporteat, apprime docet S. Thomas, *Summa theol.* p. 1, q. 94, a. 3, ubi etiam hæc habet : « Non potest autem aliquis instruere, nisi habeat scientiam; et ideo primus homo sic institutus est a Deo, ut haberet omnium scientiam, in quibus homo natus est instrui. »

(4) *Grundlage des Naturrechts*, ch. 1, § 3, p. 39, Berlin, 1845.

(5) Schelling confitetur (teste Cl. Gerbet, *Dictionnaire de Lecture et de Conversations*, art. *Catholicisme*) : « En général la première origine » de la religion, ainsi que de toute culture intellectuelle, ne peut être

341. 3° Thesis probata funditus convellit et evertit palmare rationalismi dogma de originariâ rationis humanæ *independentia et sufficientiâ*. Etenim, si verum est, quod certum esse probavimus, rationem nostram, ut veritates ordinis moralis et metaphysici expresse cognoscat, traditione adjuvandam esse, atque adeo ejus exercitium circa veritates, quæ vitæ nostræ moralis et societatis humanæ fundamentum sunt, a divinâ institutione pendere, quomodo ratio a se solâ pendere et sibi sufficere ad verum cognoscendum et hominem in moralibus dirigendum dici possit?

Hæc consequentia procul dubio causa est cur rationalistæ huic doctrinæ tam infensi sunt, et cur declamare non desinunt, ea si accipiatur, *actum esse de philosophiâ*, perinde ac si rationalismus et philosophia unum idemque essent, et præter rationalismum non esset philosophia vere rationalis, cujus officium est, non omnem veritatem e solo sinu suo sicut araneæ telum producere, sed profundo naturæ nostræ studio quæ vera sunt probare, quæ falsa refellere; quandoquidem rationis nostræ actio per se longe minus ad detegendam quam ad probandam veritatem valet.

» conçue que comme dérivant de l'enseignement d'êtres supérieurs. » Legantur etiam *Schellingii Testamentum philosophicum*, et colloquium cum Lamennais in ephemeride *Revue catholique*, 1853, pag. 117. Herder, *Idées sur la Philosophie de l'histoire de l'humanité*, tom. II, liv. X, in hanc rem hæc memoranda protulit verba : « Si, comme nous l'avons vu, les qualités les plus distinguées de l'homme, heureuses capacités qu'il apporte en naissant, ne s'acquièrent et ne se transmettent, à proprement parler, que par la puissance de l'éducation, du langage, de la tradition et de l'art, non-seulement les premiers germes de cette humanité devaient sortir d'une même origine, mais il fallait encore qu'elles fussent artificiellement combinées dès le principe, pour que le genre humain fût ce qu'il est. Un enfant, abandonné ou laissé à lui-même pendant des années, ne peut manquer de périr ou de dégénérer ; comment donc l'espèce humaine aurait-elle pu se suffire à elle-même dans ses premiers débuts? Une fois accoutumé à vivre de la même manière que l'orang-outang, jamais l'homme n'aurait travaillé à se vaincre, ni appris à s'élever de la condition muette et dégradée de l'animal aux prodiges de la raison et de la parole humaine. Si la Divinité voulait que l'homme exerçât son intelligence, l'éducation, l'art, la culture lui étaient indispensables. Ainsi le caractère intime de l'humanité porte témoignage de la vérité de l'ancienne philosophie contenue dans la Genèse. »

342. 4° Quum institutio, quod medium externum est, prodesse nequeat, nisi interne recipiatur (recipitur autem discendo et credendo), hinc fides medium internum est, sine quo primam aliquam veritatum supra dictarum distinctam notitiam habere non possumus.

Hoc loco non de fide theologicâ aut supernaturali agitur, sed de fide humanâ ac naturali, præsertim de fiduciâ illâ quâ ignarus quisque primum naturaliter auscultat docenti, atque ab hoc, cui se submittere debet, ne semper ignarus maneat, necesse habet discere, sive intelligat, sive nondum plane intelligat, quæ docentur (297, 4°).

343. 5° Itaque in moralibus et metaphysicis, spectato *ordine acquisitionis*, id est, quo cognitiones nostræ acquiruntur et perficiuntur, fides naturaliter prior est scientiâ, ut nemo ad hanc perveniat, nisi illa *quomodocumque* præcesserit; etsi in *ordine demonstrationis*, et quo certitudo ratiocinata gignitur, scientia fidem antecedere soleat (1).

(1) Omnino differt hæc assertio a doctrinâ contentâ in hâc propositione 24ª : « Ce n'est pas la foi qui naît de la raison, c'est la raison qui naît de la foi, » quam *Censura plurium Galliæ episcoporum in 56 propositiones excerptas ex variis scriptis D. De la Mennais et ejus discipulorum, Tolosæ* 1832, merito percussit hâc sententiâ : « Hæc propositio... videlicet *nullo in casu* rationem fidei præire, absurda est; insuper veræ religioni, quam ad merum fanatismum redigeret, est admodum injuriosa. » Ibi enim asseritur fidem quoque scientiâ priorem esse in ordine demonstrationis et certitudinis ratiocinatæ, atque adeo fidem, et positivam quidem, esse certitudinis cujusvis principium, fundamentum supremumque criterium; quod utrumque ut falsum rejicimus. Differt etiam thesis nostra ab eâ doctrinâ, quam Episcopus Argentoracensis anno 1834 jure proscripsit (*Avertissement sur l'enseignement de M. Bautain, par M. l'évêque de Strasbourg*), quippe quâ affirmabatur etiam eas veritates quæ demonstrandæ religionis christianæ principia sunt, quæque a theologis *motiva credibilitatis* appellantur, v. g. Dei existentia, Providentia, Vaticinia, Miracula, etc. nemini certas esse posse, priusquam illas fide divinâ crediderit, proindeque fidem divinam omnis demonstratæ certitudinis principium esse. Quod quam falsum sit, vel ex eo liquet, quod logice demonstrari possit catholicam fidem esse veram; proinde aliquid certi hanc fidem logice præcedat in ordine demonstrationis necesse est. Differentia autem in eo est, quod in illo systemate agitur: *a*) de veritatis certitudine, et ratiocinatâ quidem, *b*) de antecessione in ordine demonstrationis, et *c*) de fide divinâ ca-

Re enim verâ, licet, experientiâ, ut jam vidimus, teste, in ordine acquisitionis, hoc est, considerando progressionem quâ alia post alia a nobis cognoscuntur, nihil vere scire possimus, nisi prius aliquid didicimus; aliam tamen viam sequimur in ordine demonstrationis, hoc est, quum volumus vel ipsi scire aut certitudine ratiocinatâ possidere ea quæ quomodocumque novimus vel alii cuiquam demonstrare, propositionem quamdam, nisi cum ratione pugnare velit, credendam aut certam habendam esse; tum enim a scitis ad minus perspicue cognita procedimus, sive eo modo propositionum seriem ordinamus, ut ab evidentissimis proficiscendo perveniatur ad illa quæ ex his consequuntur (1).

tholicâ; nos contra loquimur *a*) de cognitione veritatis, *b*) de antecessione in ordine acquisitionis, *c*) de fide generatim sumptâ, præsertim de fide naturali (297). Itaque minime dicimus fidem divinam ratione priorem esse. De doctrinâ D. Bautin vide infra dicenda cap. IV, § VII.

(1) Ut ea quæ ad fidei rationisve præcessionem in ordine acquisitionis pertinent paucis verbis clarissime resumamus, hæc notanda censemus: 1° Si fides sensu theologico pro fide divinâ accipitur et rationis nomine quævis naturalis cognitio intelligitur, procul dubio ratio fidem antecedit. Hanc rationis antecessionem stabilitam voluerunt Censura plurium Galliæ episcoporum de scriptis D. De la Mennais, Episcopus Argentoracensis in Monito de doctrinâ D. Bautain, S. Congregatio Indicis (318) in propositionibus ad D. Bonnetty missis. De eâ antecessione etiam intelligenda sunt hæc et similia SS. Patrum dicta (494): « Nisi aliquid intelligat, nemo potest » credere in Deum (*S. Aug.*). Utique vides aliquid, ut credas aliquid, et ex » eo quod vides credas quod non vides (*Idem*). Non crederet (homo) nisi » videret ea esse credenda (*S. Thom.*). » Hujus antecessionis agnoscendæ ratio est quod fides est actus rationabilis. 2° Deinde quæri potest, utrum in iis quæ fide divinâ credenda sunt fides theologica theologicam scientiam, an hæc scientia illam fidem præcedere debeat. 3° Similiter quæri potest, utrum in naturaliter cognoscendis naturalis fides scientiam naturalem antecedat, an contrà hæc scientia istam fidem. De hoc utroque quæsito dicimus, naturalem ordinem esse ut fides præcolat scientiam, atque hoc sensu viam catholicam cum viâ naturæ consentire contendimus (344). Præterea hæc notamus: *a*) quum fidem scientiæ naturaliter præire dicimus, non putamus quamlibet veritatem peculiarem prius esse credendam quam sciri ipsa possit; at censemus, nisi primo credatur quidpiam, quæ vera sunt intelligi et ex his ulteriora deduci a nobis haud posse. *b*) Nunquam vera fides et vera quædam rationis intuitio, seu scientia *late sumpta*, penitus separantur, sive de naturalium sive de supernaturalium fide et scientiâ

344. 6° Via catholica igitur, ubi in ordine acquisitionis et cognitionis etiam fides scientiam antecedit, apud eos qui ab infantiâ catholice educati sunt, omnino consentanea est viæ naturæ nostræ, secundum quam sine fide præviâ nemo ad scientiam eniti valeat (1).

Hæc viarum naturæ et fidei catholicæ consensio reperitur in utroque ordine; nempe in verâ religione æque ac in naturalibus, spectato ordine acquisitionis, prius creditur, quod quisque postea, si bene se gesserit dignusque fuerit, assequetur atque percipiet (2); et *b*) servato ordine demonstrationis, ex scitis evidentibusque principiis probatur divinitus revelata summo jure esse credenda (3). Itaque, licet fides divina non præcedat omnem cognitionem naturalem, et licet ipsa scientia demonstrativa aliquando fidem divinam antecedat, homo tamen, cujus ingenium recto et continuo progressu evolvitur, veritates naturales prius utcumque naturaliter credit quam proprie dictâ scientiâ sciat, et veritates supernaturales item prius fidelis credit quam scientiâ theologis propriâ sciat (4).

agatur, etiam in primo utriusque actu; sed omni fidei aliquid scientiæ et vicissim omni scientiæ aliquid fidei conjungitur, quisquis enim credendo vere discit jam rationis actum quemdam exerit; siquidem, ut recte monet Theodoretus loco mox laudando (344): « neque enim esse potest fides sine » cognitione, nec cognitio sine fide; cognitionem quidem fides præcedit, » sequitur autem fidem cognitio. »

(1) Catholici doctores multi sunt in hac probandâ et exponendâ consensione, ut *Theophilus Antioch.* (Ad Autolyc. lib. I), *Clemens Alex.* (Strom. lib. II, VI et VIII), *Origines* (Contra Celsum, lib. I, et in Matth. XVI, n. 9), *S. Augustinus* (De utilitate credendi, passim, at præcipue n. 21 coll. n. 26 et n. 33; De morib. Eccl. cath. lib. I, cap. 2, coll. cap. 25), *S. Prosper* (De vitâ contempl. I, 19), *Eusebius* (Præp. Evang. I, 5), *Ruffinus Aquil.* (Explic. Symbol.), *Theodoretus* (Serm. de Fide), *R^mi Fratres de Walenburch* (Oper. omn. tom. I, pag. 637, edit. 1670), *Melchior Canus* (De locis theol. lib. XI, Cap. 4), etc.

(2) S. Augustinus, *De utilitate credendi*, cap. 9.

(3) Cf. S. Anselmus, *Proslog.* cap. I-IV.

(4) Qui hæc recte notaverit, innumera SS. Patrum dicta, quæ sibi invicem opposita videntur, facile conciliabit et apte consentire comperiet, e. g. illa et similia illis quæ hic in notis n. 343-344 protulimus.

V. *Solutio difficultatum contra illa consectaria.*

345. Rationalistæ contra modo deducta corollaria aiunt : Qui primigenium rationis et sermonis humani exercitium superno interventui tribuit : 1° rationis præstantiam, jura et vim nativam negat; 2° philosophiam et rationis independentiam tollit; 3° ad auxilium extraordinarium et supernaturale recurrit, quod philosopho non licet; 4° in philosophiam mysteria introducit, puta incomprehensibilem revelationem, quod philosophiæ indoli repugnat. 5° Denique sunt qui theologiæ nomine ita ratiocinantur : Revelatio est donum Dei supernaturale et gratia; igitur qui revelationem primitus homini necessariam fuisse ponit, confundit rationem et revelationem, naturam et gratiam; quum revelationem perhibeat ut naturæ nostræ exigentiam seu necessitatem, non ut donum Dei gratuitum ex merâ dantis liberalitate naturæ superadditum. 6° Dei legem naturalem cum lege Dei supernaturali confundi, nisi prior non revelata et posterior revelata dicatur. Ad quæ breviter respondemus :

346. 1° *a*) Omnis intellectus procul dubio naturâ seu sponte suâ ita agit ut essentialiter differat a materiâ; at nullus intellectus præter divinum actu *independente* et absoluto gaudet. Quivis intellectus creatus, eo ipso quod finitus est, nec existit, nec agit, nisi quibusdam positis conditionibus, a quibus ejusdem actus sive exercitium pendet; quas conditiones qui agnoscit, rationis creatæ vim non negat, sed ipsius vim infinitam seu absolutam esse solum inficiatur. Jam vero, quum divinæ revelationis necessitatem astruimus, eam ut unam ex illis conditionibus primariis habemus; quâ assertione profecto nullum rationi humanæ convicium facimus. *b*) Cæterum objectio, cui respondemus, haud majoris momenti est, quam si rationalistis, quos hic confutamus, materialista quidam hæc exprobaret : Vim ingenii humani negatis, quia intelligere non potestis quî materia cogitet; vel si atheus eisdem objiceret : Vim naturæ negatis, siquidem creationem agnoscitis (1).

347. 2° Ultro concedimus hâc doctrinâ funditus everti rationalismum et rationis independentiam sive autonomiam, qualis hæc a rationalistis intelligitur; namque eversio illa manifestum doctrinæ probatæ corollarium est. At nullo jure philosophia idem esse dicitur cum rationalismo, qui peculiare systema est, quod ex se non est evi-

(1) Hoc et tertium argumentum apte tractat Cl. Gerbet, *Introd. à la philosophie de l'histoire*, Ve Conférence.

dens, sed cujus veritas probari deberet ut verum haberi posset; probaretur autem, si vere rationis humanæ consectarium foret, hoc est, si ex veritatibus cujusvis generis principibus, quæ rationem humanam objective acceptam constituunt (303), necessario sequeretur, nulli vero contrarium esset. Nunc autem falsum esse convincitur, quod rationi complete sumptæ omnino repugnat.

348. 3° Quemadmodum non philosophatur is qui, neglectis causis secundis, omnes nodos solvisse se existimat, ubi primam causam assignavit; ita longe minus philosophus reputandus est qui, quum secundarum causarum exploratione eo adducitur ut causam primam persentiscat, tum ab illâ investigatione cessat, oculos claudens, ne Deum latentem videat; ejusque præsentiam negat, hoc futili nixus prætextu, secus aliquid supernaturale et insoliti agnoscendum esse; quum contra veris philosophis constet nullum actum humanum sine divino concursu naturali vel supernaturali produci. Quod vero præcipue hujus loci est, nulla de originibus quæstio solvi potest, quin supra *ordinarium* et naturalem ordinem ascendamus. Nonne creatio, quâ solâ mundi initium explicari potest, actus supernaturalis est? Num primus homo eodem ac cæteri modo est ortus? An non ratio et oratio ejus formatæ sunt inusitato nunc more, quomodocumque tandem formatæ dicantur? Porro, si primos homines divinitus instructos fuisse dicimus viâ institutionis, jam initium comperimus universalis ordinis naturæ nostræ, quo omnes institutione indigemus; sin autem viâ illustrationis mere internæ sive in ipsâ creatione sive paulo post creationem, non tantum operationem supernaturalem ponimus, sed et digressionem ab hoc ordine universali; namque nulla noscitur factorum series seu catena, cujus annulum primum ipsa constituat (1). Itaque primi hominis institutio sive interna sive externa fuerit, eam tamen extraordinariam fuisse et divinam cum Fichte supra laudato omnis vir philosophus agnoscat necesse est (2).

(1) De modo quo primæva revelatio facta fuerit, optime scripsit G. Lonay, *Revue catholique*, 1852, p. 268—270.

(2) Fortasse quæres, quid sententia nostra differat, si, quod nec abnuimus nec annuimus (349), primam hominis institutionem internam fuisse dicatur, ab eorum sententiâ qui contendunt a Deo homini tantum naturalem datam esse facultatem sibi rationem et linguam conficiendi. Respondemus differre, 1° quod institutio ista vere divina, extraordinaria, naturæ sibi ex se non sufficienti addita, et ita hoc sensu supernaturalis fuerit; sin vero ponatur solam facultatem conformandæ rationis et orationis conces-

349. 4° Divina revelatio, etiam naturalis et necessaria, sane mysterium seu Dei arcanum est, non quod ejus necessitas et existentia philosophice non possit concipi et demonstrari, sed quod modus quo facta est Dei secretum sit. Modus ille a nobis multifariam concipi potest; at philosophice non possumus demonstrare eam potius sermone externo quam illustratione internâ, aut cum ideis et cognitionis infusione, sive in ipsâ creatione sive statim post creationem divinitus evenisse. Porro mysterium, quod ad modum facti pertinet, ubique in scientiis occurrit, præsertim ubi de originibus agitur, ut n° præc. videbamus. Et omnino philosophicum est agnoscere facta quæ aptâ ratiocinatione principio vere certo nixa probantur, sive sciatur sive ignoretur modus quo illa evenerint.

350. 5° Ut perspicuum fiat, nos non incidere in errorem qui objicitur, sed revelationem primigeniam re verâ sensu theologico naturalem simul et supernaturalem fuisse, hæc notamus :

A theologis primo quidem *supernaturale* vocatur, quod supra rationem est seu quod a nobis comprehendi nequit, et *naturale*, quod concipere possumus (303). At præcipue *supernaturale* dicitur, quidquid nobis non est necessarium ut natura nostra in genere suo, seu quatenus humana natura, perficiatur et absolvatur, sed ex merâ Dei liberalitate ultra hanc naturæ exigentiam sive necessitatem additur, ut homo elevetur ad finem naturæ suæ necessitate superiorem; *naturale* autem nuncupatur quidquid natura nostra exigit ut in genere suo absolvatur et perficiatur, ne opus Dei mancum et incompletum maneat, v. g. ne facultates nostræ omnino steriles potentiæ sint et maneant, quæ in actum transire non possint, instrumenta sine usu, media sine fine quem attingere queant. Hoc omne, inquam, a theologis naturale dicitur, etiamsi illud per vires nostras solas habere non possimus, et non nisi a Deo obtinere, quo sensu vere supernaturale donum est. Jam vero, si priori modo consideratur, revelatio primæva ab omnibus theologis naturalis simul et supernaturalis habetur; siquidem omnes agnoscunt Deum revelasse et veritates naturales, quæ non sunt supra rationem, ut pleraque præcepta decalogi, et

sam esse, totum negotium uni naturæ ipsius vi et efficaciæ committitur, quæ, prout eam novimus, huic muneri impar est. 2° Secundum nostram sententiam initio homo nunquam vixit hebes et omnium ignarus; secundum posteriorem non nisi pedetentim et post longos conatus ab animali ad rationabilem vitam suis solis viribus se erexit; quod quantopere historiæ sacræ atque ipsi Dei bonitati repugnet, supra probavimus (328).

veritates supernaturales, quæ supra rationem sunt, ut mysteria. Sin autem posteriori modo consideratur, actus revelationis primigeniæ dicendus est sensu theologico *naturalis*, quatenus naturæ nostræ, ut in suo genere perficeretur, initio necessaria fuit divina institutio veritatum ordinis moralis naturalium, quomodocumque fieret illa institutio (349); et simul dicendus est *supernaturalis*, quatenus divina bonitas præter illud, quod ut natura nostra in genere suo absolveretur omnino necessarium fuit, plura gratis adjecit, quæ natura nostra non stricte exigit ut sit humana natura completa. Paucis verbis : revelatio primigenia, quæ reapse fuit, *a*) est naturalis, quatenus patefecit veritates naturales, et supernaturalis, quatenus simul patefecit veritates supernaturales; etiam *b*) est naturalis, quatenus satisfecit exigentiæ naturæ humanæ, et supernaturalis, quatenus ultra hanc exigentiam hominem pluribus veritatibus ditavit.

351. 6° Vehementer errat qui putet legem Dei naturalem non esse revelatam. Quî autem distinguatur lex divina naturalis a lege divinâ positivâ, etsi utraque vere revelata sit, apprime docet Concilium Ambianense supra laudatum (p. 140) in suo Decreto de philosophiâ, ubi hæc habet : « Cum insuper in controversiâ de rationis humanæ conditione multa de lege naturali disputata fuerint, nec semper accurate prolata, monitum aliud professoribus nostris damus circa realem et legis divinæ naturalis et legis divinæ positivæ distinctionem, quæ ab omni fuco et ambagine præservanda est. Sciendum est ergo distinctionem illam, juxta communem Patrum et Theologorum doctrinam, duplici ex parte resumendam esse. Primo quidem ex parte objecti, præcepta legis divinæ naturalis, eo ipso quod essentiales Deum inter et hominem hominumque inter se relationes exprimant, necessariâ Dei voluntate continentur, dum præcepta legis divinæ positivæ a liberâ Dei voluntate pendent. Secundo, ex parte subjecti; etenim homo, rationis exercitio pollens, potest percipere veritatem primariorum saltem legis divinæ naturalis præceptorum, etiamsi monumenta revelationis ignoret, et etiam nesciat utrum facta fuerit revelatio; præcepta autem propria legis divinæ positivæ cognoscere nequit quin cognoscat prius, in aliquo gradu, revelationis documenta, quorum Ecclesia depositum custodit. Ad tuendam distinctionem de quâ loquimur, hæc duo præfata requiruntur et sufficiunt. »

CAPUT II.

DE CERTITUDINIS EXISTENTIA.

§ I.

CERTITUDINIS NOTIO ET DIVISIO.

352. Inter certitudinem et cognitionem maxima est affinitas. Quid enim proprie certitudo, nisi cognitio certa? Est ergo certitudo cognitionis quædam affectio, quâ cognitio tum frui tum carere potest, at sine quâ vere perfecta esse nequit. Hinc etiam certitudinis eædem quæ cognitionis obtinendæ viæ sunt, etsi pro certitudine pluribus stipatæ conditionibus (307—310). Universe quidem certitudinis nomine semper aliquid firmi, fixi et stabile intelligitur; sed ut omnino accurata et distincta illius notio habeatur, eam in se et in nobis oportet considerare.

In se, sive *abstracte* spectata, certitudo nihil aliud est quam *veritas ipsa, iis insignita characteribus quibus tute distingui a falsitate possit.* Sin vero *in nobis* consideratur, seu prout in mente nostrâ existit, certitudo est *firma mentis adhæsio veritati satis cognitæ*, seu *immotus animi assensus veritati præstitus propter firmam rationem.*

Secundum has definitiones, ut aliquid in se certum sit, duo sunt necessaria : *a*) veritas objecti, *b*) hujusmodi veritatis characteres sive insignia quibus a falsitate plane discerni possit. Ut autem nobis aliquid certum sit, tria expostulantur : *a*) veritas, *b*) assensio firma, *c*) aptum veritatis indicium satis cognitum. Harum trium conditionum si deest 1ª, jam non certitudo, sed error locum habet; si 2ª, dubium vel opinatio; si 3ª, pervicacia, præjudicium, vel summùm persuasio, quâ quis utcumque convictus, minime vero certus esse possit.

Ultro liquet multa in se certa esse posse, quorum veritatis indicia hominibus paucioribus vel pluribus incognita sint. In hoc tractatu solum agitur de certitudine prout in nobis esse possit.

Non desunt auctores a quibus certum dicitur id cui necessario assentimur, seu cui non assentiri non possumus. Ego autem sic existimo, necessitatem vel *inexpugnabilem* vel *moralem* esse condi-

tionem sine quâ nihil certum nobis esse possit; at multa nobis vere certa esse, de quibus etiam dubitare utcumque possemus, si voluntate minus rectâ in veritatis inquisitione versaremur. Hinc pro necessitate exigimus aptum veritatis indicium, scilicet quod omnino idoneum et sufficiens sit ad omne prudens tollendum dubium, sive ad eliciendum firmum assensum omnium qui ratione bene utuntur.

353. *Subjectum* omnis certitudinis est ratio (298) seu mens conscia veritatis sibi præsentis vel apte repræsentatæ.

354. Nihil certum esse seu *certitudinis objectum* vocari potest nisi id quod menti nunc ipsum præsens est, vel quod aliâ re quâdam mediâ menti ut præsens objicitur.

355. Opes illæ, quibus mediis certi efficimur, *certitudinis criteria*, *motiva*, *media*, *viæ*, *rationes*, *principia*, *indicia*, *momenta*, *argumenta*, *insignia*, etc. nuncupantur; quibus nominibus, si late sumuntur, intelligitur quævis ratio, causa sive incitamentum vere idoneum ad inducendum hominem prudentem ut veritati immote adhæreat.

356. 1° Incitamenta illa naturalia sunt vel supernaturalia; unde certitudo ipsa *naturalis* est vel *supernaturalis*. Hic de solâ naturali agimus.

357. 2° Necessarium esse sufficiens veritatis indicium ut vere certi simus, vel ex n. 352 liquet. At bifariam hoc indicium menti præsens esse potest, nempe ad illud animum non meditate attendimus, vel ita attendimus ut omnino explicare possimus quam ob rationem assentiamur. Hinc certitudo dividitur in *directam* et *reflexam*. Directa etiam *vulgaris*, *simplex*, *facti*, *historica*, vel stricte *naturalis* vocatur (363); reflexa *philosophica*, *scientifica*, *logica*, *demonstrativa*, *juris*, etc. Attamen hæc nomina non omnia res iis designandas apte significant.

Directa certitudo igitur nihil est aliud quam status mentis immote adhærentis veritati de quâ ipsi satis constat, sed secum non reputantis quo rationis momento inducta ei assentiatur; certitudo *reflexa* definiri potest status mentis non solum firme assentientis veritati sibi notæ, sed etiam sibimet ipsi suæ certitudinis rationem reddentis, sive secum meditantis ob quæ nominatim momenta veritati fixe et merito adhæreat.

Itaque 1° certitudo directa non minus rationabilis rationive consentanea est quam reflexa ; neutra sinê firmo veritatis criterio est; utraque eodem nititur principio; altera non differt ab alterâ nisi mentis quâdam perfectione logicâ; nimirum, ubi prior adest, mens non considerat, ubi posterior, considerat ac dispicit, conscientiâ scienter in se ipsam agente, criteria illa quæ utrobique vere adsunt (1). 2° Ut jam antea notavimus (352), certitudo quævis etiam directa, utpote prudente semper nixa momento, prorsus differt a merâ persuasione quamtumvis vehementi, quippe quæ sine sufficiente ratione esse possit. 3° Duplex illa certitudo, etsi in se considerata parum differat, ea tamen præcipuum discrimen efficit quod intercedit inter hominem doctum et indoctum ; nam sine certitudine reflexâ cognitio quidem vulgaris, sed nulla scientia vere esse potest. 4° Hinc nobis præsertim de reflexâ certitudine agendum est, quum hæc sola proprie pertineat ad scientiam.

358. 3° *Certitudinis absolutæ* nomine duo valde diversa significantur, prout ea opponitur certitudini *relativæ* vel *morali*. Priori sensu *absoluta* vocatur certitudo, quæ communis est omnibus hominibus qui pleno rationis usu fruuntur, at *relativa*, quæ nonnullis tantum peculiaris est (272).

(1) Egregium hunc in eam rem locum ex theologo protestante *Boulier* adfert *Bergier* (*Traité de la vraie Religion*, part. III, c. 8, art. 5, § 1) : « Toute certitude est fondée sur des motifs réels qui convainquent notre esprit sans lui laisser aucun sujet raisonnable de doute. Mais ces motifs peuvent agir sur l'âme et n'en être pourtant pas distinctement aperçus. Alors nous sommes bien entraînés par leur poids, nous sentons bien que nous ne pouvons raisonnablement douter; mais nous n'en sommes pas plus en état de développer ces motifs, de les arranger en forme de démonstration pour convaincre les contredisans, en leur montrant le sophisme des argumens qu'ils nous opposent. Il faut de nécessité, ou bien refuser aux simples toute assurance raisonnable des vérités qu'ils croient, tout discernement de ce qui est certain d'avec ce qui ne l'est pas, ou reconnaître avec moi que souvent l'esprit est solidement convaincu par un amas de raisons qu'il lui est impossible de démêler ni d'arranger d'une manière distincte pour faire entendre aux autres sa propre persuasion. Ces principes, qui frappent à la fois vivement quoique confusément l'esprit, établissent une croyance solide dans ceux-là même qui, faute d'en pouvoir faire l'analyse, quand on leur dira : *Prouvez-nous ce dont vous êtes si bien persuadés*, sont réduits au silence. »

Quamvis enim certitudo in se spectata semper eadem et sibi ipsi æqualis sit, fieri tamen potest et sæpe fit : 1° ut id, quod aliis hominibus certum est, aliis vel æque certum, vel magis certum, vel minus certum, vel etiam incertum sit; 2° ut aliquid eidem homini vicissim nunc certum, nunc magis ac magis certum, deinde incertum, postea iterum certum evadat, prout veritatis indicia menti adsunt, desunt, iterum apparent, etc.; 3° ut certitudo, prout in nobis est, varios admittat gradus, secundum quos crescere vel decrescere potest. Etenim aliquid certum esse potest, ubi noscitur vel unum veritatis indicium sufficiens ad excludendam omnem prudentem erroris formidinem; quod si plura hujusmodi indicia postea innotescunt, mens sane magis magisque in veritatis possessione confirmatur, atque hoc sensu certitudo augetur, crescit, extenditur.

359. 4° Sensu posteriori *absoluta* sive *apodictica* vocatur certitudo, quâ prorsus necessario assentimur veritati cognitæ, sed *moralis,* quâ prudenter quidem, at non ineluctabili necessitate veritati adhæremus.

Sic *absolute* sive *apodictice* certa sunt quæ, quidquid ponatur, nec aliter esse nec aliter cogitari possunt quam esse cognoscuntur; at *moraliter* ea quæ, quantumvis certa nunc sint, non esse aut aliter esse possent, si quid poneretur quod nunc locum non obtinet, atque adeo quæ saltem aliter cogitari possunt. Ita v. g. absolute sive apodictice certum est, *idem non posse verum esse et falsum;* moraliter, *existere nunc solem, quondam exstitisse urbem Carthaginem*, etc. (1).

360. 5° Nunc plerique scriptores certitudinem dividunt in

(1) Hanc differentiam et veritates inter quas ea reperitur recte describit P. Buffier, *Traité des premières vérités*, p. 1, ch. 5, ubi hæc habet : « Il faut avouer qu'entre le genre de premières vérités tiré du sentiment intime, et tout autre genre de premières vérités, il se trouve une différence : c'est qu'à l'égard du premier on ne peut imaginer qu'il soit susceptible d'aucune ombre de doute, et qu'à l'égard des autres on peut alléguer qu'ils n'ont pas une évidence du genre suprême d'évidence. Mais il faut se souvenir que ces autres premières vérités qui ne sont pas du premier genre, ne tombant que sur des objets hors de nous, elles ne peuvent faire une impression aussi vive sur nous que celles dont l'objet est en nous-mêmes : de sorte que, pour nier les premières, il faudrait être *hors de soi*, et pour nier les autres, il ne faut qu'être *hors de la raison.* »

metaphysicam, *physicam*, et *moralem*. Sed hanc divisionem non omnes eidem superstruunt fundamento.

Ita v. g. metaphysice certum esse dicunt *me existere*, *vivere*, *cogitare*, *velle*, dum hæc intime experior. Eodem modo certa sunt hæc effata : *Totum suâ parte majus est; fieri non potest ut idem sit simul et non sit; nequit existere effectus sine causâ*, *etc.* Physice certum est, *existere alios mecum homines; alimenta necessaria esse ad vitam animalium conservandam; solem quotidie oriri et occidere; lapidem non sustentatum in terram prolabi*, etc. Moraliter certum est, *exstitisse rempublicam romanam; Julium Cæsarem in Galliam venisse; nunc extare imperium sinense*, *etc.*

Alii hujus divisionis fundamentum ponunt criteria seu motiva, quibus certitudo nostra proxime nititur; hique passim *metaphysicam* appellant certitudinem quæ proxime nititur sensu intimo vel intrinsecâ idearum evidentiâ, *physicam* quæ experientiâ sensuum externorum, *moralem* quæ testimonio hominum sufficienti. Alii hanc divisionem derivant a rebus ipsis quæ certæ sunt, seu harum rerum differentiam; scilicet *certitudinis metaphysicæ* objectum dicunt esse rerum essentias, *physicæ* res sensibiles, *moralis* facta historica et veritates morales. Alii denique pro hujus divisionis fundamento habent diversam certitudinis firmitatem, itaque *metaphysice certa* esse aiunt, quæ nullo pacto, ne per miraculum quidem, falsa esse possunt, *physice* quæ legibus naturæ physicæ salvis, *moraliter* quæ salvis naturæ nostræ moralis legibus falsa esse nequeunt.

At quantumvis recepta hæc divisio nunc videatur, eam non omnino accuratam esse censemus, quod vel non omnia veritatis genera satis distincte continet vel non omnia sub eo membro ad quod pertineant, item quod ea quæ moraliter certa sunt minus firma habere videtur quam quæ physice. Nos autem, 1° si diversam certitudinis non firmitatem sed indolem spectas, omnino completam existimamus bipartitam divisionem n[i] 359; 2° sin vero veritates consideras quæ certæ sunt, hæ universim etiam duplicis generis sunt, scilicet necessariæ et contingentes. 3° Si peculiaria certitudinis criteria consideras, certitudo quinquepartita erit, quia illa criteria quinque sunt pro quinque veritatis ordinibus, nempe *sensus intimus*, *visus intellectûs*, *relatio sensuum externorum*, *testimonium hominum*, *dictamen sensûs naturæ* vel *intuitio rationis*, de quibus cap. III disseremus.

361. 6° Certitudo dividi potest in *evidentem* et non *evidentem*, si evidentia stricte accipitur pro intrinsecâ evidentiâ

idearum; sin vero evidentia latius seu generatim accipitur, ejusmodi divisio prorsus insulsa foret, quum omnis certitudo evidens sit, nec sine evidentiâ certitudo esse possit; veritas enim, cujus indicium non est evidens, nobis non est certa. Hinc fit ut *evidentia*, seu veritatis perspicuitas, generatim sumpta omnes prorsus divisiones et sub iisdem nominibus patitur quas certitudo ipsa. Poterit igitur distingui v. g. certitudo evidentiæ apodicticæ et evidentiæ moralis, sed hæc divisio reapse eadem est quam n° 359 exposuimus.

362. 7° Denique certitudo dividitur in *primigeniam* et *derivatam*, prout veritas, quæ certa est, non ratiocinatione ullâ, sed immediato quodam mentis actu prehenditur, vel ope ratiocinationis sive demonstrationis ex aliâ veritate jam certâ probatur.

In logicâ reali potissimum agitur de certitudine primigeniâ, siquidem logica formalis rationem docet ex veritate jam certâ alias demonstrandi (286).

§ II.

DE VI NATURALIS CERTITUDINIS.

363. Homini qui pleno rationis usu fruitur, hoc ipso quod illo fruitur, plures veritates plane certæ sunt, seu ipse certitudinem, non reflexam quidem, sed directam et naturalem possidet plurium veritatum ad quoslibet veritatum sive internarum sive externarum ordines pertinentium. Et hæc directa certitudo vera et proprie dicta certitudo est, omnesque veræ certitudinis conditiones continet. Imo, quod præcipue notandum est, philosophia illam 1° nec dare, nec 2° auferre potest, sed 3° ipsâ niti et vivere debet.

364. 1° Philosophia hanc certitudinem dare non potest, quia ipsa philosophiam antecedit. Illa certitudo ex ipso rationalis naturæ sensu oritur, statim ac res sensibiles maxime obviæ et veritates rationales maxime perspicuæ ac simplices homini mente sano apte proponuntur. Namque, ubi ratio harum rerum vere conscia fit, ipsis propter suam

ipsarum evidentiam naturaliter et rationabiliter firmo assensu adhæret, etiam antequam reflexe cogitet quâ viâ ad illarum notitiam pervenerit et quo peculiari rationis momento seu criterio inducta ipsis assentiatur. Quin imo philosophia ne ipsum quidem momentum illud suppeditat quo ratio naturaliter inducitur ad veritati immote adhærendum; philosophia enim, cujus est reflexionem apte regere, reflexionis ope momentum illud recognoscere, discernere et dilucidare potest ac debet, sed illud, utpote jam prævium, efficere, producere, dare non potest.

365. 2° Certitudinem illam vere naturalem philosophia etiam auferre aut destruere nequit. Non solùm quodvis philosophi quantumvis versuti artificium e mente hominis pleno rationis usu fruentis certitudinem naturalem veritatum principum satis agnitarum eruere nequit, ut experientiâ constat, etsi illud hominem timidum et dolo inexpertum quodammodo confundere et perplexum efficere potest; sed etiam philosophia, quæ rationis cultrix non impugnatrix est, certitudinem hanc rationi naturalem impugnare non potest, quin hoc ipso rationabilem hominis naturam, rationem ac se ipsam impugnet. Quid enim? ratio rationi aut rationali naturæ, nec rationi cultura hujus naturæ seu rationis, vera scilicet philosophia, opposita esse nequit.

366. 3° Quodnam igitur in hac parte philosophiæ officium, jus, finis et efficacia est? Hoc unum valde præstans opus, scilicet ut ipsa reflexionis exercitium excitet, acuat, dirigat, quo mens, attente secum reputans quæ jam naturaliter cognoscit, illuc pertingat ut etiam perspiciat quî vera quæ novit indissolubili nexu cohærent, alia alia continent, alia alia antecedunt, alia ex aliis sequuntur, ac præsertim ut conspiciat quam rationabiliter hactenus egit, alia quæ proponebantur naturaliter ut vera agnoscendo, alia autem quæ immerito obtrudebantur recto naturæ sensu ut falsa respuendo. Hoc nimirum pacto mens, veritatem jam certo cognitam secum sedulo reputans, rite distinguit quâ viâ ad hanc notitiam pervenit, ac magis etiam quo rationis momento inducta ipsa veritati adhæret, et quodnam legitimæ assensio-

nis fundamentum est, quo jam nixa deinceps verum a falso in peculiari casu quodam apte discernere et ex iis quæ sibi nota sunt alia deducere queat, vel etiam, siqua obreptitia falsa cum veris forsan recepit, ea dignoscere et expellere possit ac debeat.

367. Itaque philosophica certitudo nihil aliud quam naturalis certitudinis perfectio est aut esse potest. At rei cujusdam perfectio nunquam ejus immutatio est aut eversio, sed eorum quæ in ipsâ bona sunt agnitio, repurgatio, evolutio, amplificatio et extensio ejusdem rei naturæ consentanea. Unde plane sequitur philosophiæ ab hac naturali certitudine proficiscendum esse, seu aliis verbis, philosophiæ esse illa rationum momenta quæ in hac certitudine naturali continentur non rejicere aut negligere, sed pro suo ipsius fundamento sibi adscire, sive plane ostendere quî omnia quæ philosophice certa sunt funditus nitantur his ipsis primo naturaliter cognitis rationum momentis (1). Sed age, videamus quî philosophi hoc philosophiæ officio functi sunt.

§ III.

PHILOSOPHORUM OPINIONES DE CERTITUDINE.

368. I. Hic primo quidem incidimus in scepticos.

Scepticismus, seu opinio quâ de omnibus dubitandum esset, duplex est, nempe scepticismus *absolutus* seu *completus*, quo omnino nihil certum esse asseritur sive menti interni sive externi, et scepticismus qui dicitur *objectivus* sive *idealisticus*, quo ea quidem subjectiva quæ internâ idearum evidentiâ patent certa esse dicuntur, at omnia quæ aliud quam meræ cogitandi formæ sunt in dubiis habentur.

Scepticismus absolutus hoc loco exponi uberius posset quatenus ex objectivo derivari queat; sed quia neminem

(1) Hunc naturalis certitudinis maximum in philosophiâ valorem nemo apertius, efficacius et amplius, et ante eum nemo tam distincte indicavit quam cl. Dr. Tits, ut videri licet in *Vie et travaux d'Arnold Tits, par N. J. Laforet,* Bruxelles, 1852.

novimus qui hanc mentis insaniam hodie propugnet, de solo objectivo scepticismo hic agemus.

369. Illi porro qui hunc errorem propugnant 1° quidem certitudinis naturalis, quam directam vocamus, nullam habendam esse rationem volunt, imo illam ut ignaræ plebis præjudicatam opinionem et scientiæ indignam a philosophiâ procul amandant. Tum 2° veritatem et veritatis certitudinem cuique philosopho in suis ipsius solis ideis quærendam et solâ idearum illarum ope cernendam vel demonstrandam esse decernunt; atque adeo, donec hoc pacto veritatem cernat vel demonstret, de omnibus dubitandum esse, et illa quæ ita cerni aut demonstrari nequeunt semper in dubiis esse habenda. 3° Ideas autem habent ut meras intellectûs nostri formas, ut cum Kantio loquuntur; scilicet ideas aliquid inter res, sive corporeas sive metaphysicas, et mentem medium esse contendunt, a rebus prorsus diversum, mentis vero meram affectionem quamdam, velut mere subjectivam imaginem, phantasma, speciem, formam. 4° Unde tandem sic ratiocinantur : neque in his intellectûs formis videri, neque ex illis stricte demonstrari possunt veritates ullæ externæ; ergo veritates objectivæ nullæ certæ sunt, seu a philosopho, qui nihil agnoscere debet nisi quod intellectu videt aut stricte demonstrat, omnia præter subjectivas intellectûs nostri formas inter incerta et dubia reponenda sunt.

370. II. Age porro, jam primo dicamus qui contra eam, quæ sola hodie vigentium scepticorum theoria est, dogmatismus rationalisticus procedat.

Dogmatismus vocatur doctrina quævis quæ aliquid certum esse statuit; *rationalismus* autem est quivis rationis abusus, præsertim quo rationi vires tribuuntur majores quam quas reipsâ possidet.

371. Age vero, rationalistæ dogmatici, Cartesii exemplum secuti, tria priora modo expositorum doctrinæ capita scepticismo concedunt, eaque plerumque non minus aperte quam idealistæ sceptici docent; sed quartum plane falsum esse declarant, atque omnes nervos intendunt ut illud falsum esse demonstrent. Asserunt igitur nihil certo verum esse nisi quod

vel immediate ab intellectu cernitur vel quod ex his quæ ita cernuntur stricte demonstrantur, putantque ideas veritatis immediate ab intellectu cerni et veritatem objectivam ex his ideis stricte demonstrari.

372. III. Longe aliter contra scepticismum procedunt dogmatici qui fidem naturalem in ideas intermedias propugnant. Hi 1° quidem certitudinem naturalem minime respuunt; etsi non omnes ei illum locum expresse indicant quo in philosophiâ haberi debet, ipsam tamen nequaquam impugnant, at contra agnoscunt. 2° Visum intellectûs et strictam ex visis demonstrationem minime recipiunt ut solas philosophice certo cognoscendi vias; at vere certa esse volunt non solum ea quæ intellectu cernuntur et quæ stricte demonstrantur, sed etiam quæ ideis rerum sive sensibilium sive suprasensibilium testibus naturaliter creduntur. 3° Ideas, non aliter quam sceptici et rationalistæ quos diximus, tamquam aliquid rei inter mentem et res cognoscendas medium interpositum habent, quo fit ut res ipsas menti externas cernere quidem seu immediate videre non possimus; sed eas certo esse naturaliter credimus propter testimonium idearum, quæ velut rerum sensibilium imagines et veritatum suprasensibilium intellectuales formæ sunt. 4° Itaque, quamquam veritates externas neque immediate cernere neque stricte demonstrare, ut sceptici vellent, possumus, eas tamen propter rationem vere sufficientem certas esse credimus.

373. IV. Aliâ iterum viâ contra scepticismum et rationalismum progrediuntur *ontologistæ dogmatici.*

Hi 1° præ omnibus quaslibet ideas intermedias seu rerum vicarias rejiciunt ut vana figmenta et certitudinis vere scientificæ obices; sed asserunt res ipsas seu ipsa entia (unde *ontologistæ* vocantur) sine speciebus peripateticis aut formis Kantianis interpositis a mente percipi primum directe, dein etiam reflexe. 2° Certitudinem directam minime contemnunt, sed eam rite discernunt a scientificâ, quam tunc acquiri dicunt ubi, postquam veritates rationales directâ rationis intuitione et res corporeas directâ sensuum perceptione novimus, eas reflexe reputando evidenter perspicimus, atque ex his

alia aptâ ratiocinatione demonstramus. 3° Ideas veritatum suprasensibilium veritates illas ipsas esse contendunt (311), res item corporeas ipsas per sensationes seu sensuum perceptiones percipi, sine peripateticorum speciebus impressis et expressis. 4° Alia externa philosophice certa esse volunt ex rationis intuitione, alia ex demonstratione.

374. V. Age porro, de quatuor theoriis quas breviter descripsimus hæc censenda sunt : 1° Scepticismus directe confutari potest et indirecte, scilicet expositione falsorum quæ continet et probatione dogmatismi qui ipsi oppositus est. 2° Rationalismus dogmaticus falsus est, scepticismum confutandi impotens, et logice minus quam scepticismus sibi constans. 3° Qui fidem naturalem in ideas intermedias propugnant, sibi constant, scepticos plane refellunt; attamen de sensu quo eorum reflexa certitudo vere scientifica sit quæstio agitari saltem de voce potest, et ab aliis quam a scepticis et a rationalistis, qui cum ipsis in hoc puncto consentiunt, impugnari potest ipsorum de ideis vicariis opinio. 4° Ontologistæ scepticismum et dogmatismum rationalisticum efficacissime confutant, omnes conditiones quæ ad certitudinem vere scientificam expostulari possunt rite implent, certitudinem directam minime lædunt, vicariarum idearum patronis præstant. Ut hæc plana fiant, in quatuor §§ paulo latius disseremus 1° de impotentiâ rationalismi, 2° de futilitate scepticismi, 3° de dogmatismo fide naturali nixo, 4° de dogmatismo ontologico.

§ IV.

DE RATIONALISMI DOGMATICI IMPOTENTIA.

375. Hoc ipso quod rationalistæ tria priora scepticorum asserta recipiunt, trifariam impotentes sunt ut se e scepticismo objectivo extricent.

376. Etenim 1° hoc ipso quod inter veritates et mentem ideas intermedias seu rerum vicarias agnoscunt, se res ipsas nec videre nec posse immediate videre fatentur. Nam ideæ illæ ita rerum cognoscendarum locum et vices implent, ex

earumdem patronorum sententiâ, ut res cognoscendæ videri seu cerni ipsæ non possint et ideæ illæ subjectivæ solæ videantur. Itaque non res objectivæ immediate cernuntur, sed ideæ istæ subjectivæ tantum.

377. 2° Propter illarum idearum indolem etiam fieri nequit ut veritas ulla objectiva sive externa stricte demonstretur. Quid enim? stricte demonstrandum esset res corporeas et metaphysicas existere quales hujusmodi ideis repræsentantur, seu aliis verbis, has ideas esse fideles rerum repræsentationes. Atqui istud, in hypothesi quam discutimus, fieri omnino nequit. Ac primo quidem hoc fieri nequit ponendo ideas illas ut demonstrationis principium seu præmissam majorem; siquidem hæc mera principii petitio foret, quâ veritas illarum idearum ex veritate earumdem idearum præsuppositâ, nec visâ nec probatâ, probaretur. Idque etiam evidentius patet ex eo quod ideæ illæ solum habentur ut imagines, quæ solæ videri possunt, rerum quæ videri non possunt; age vero, quis unquam sibi in mentem induxerit se posse ex conspectâ imagine quam solam cernere potest, nec aliunde fidelem esse novit, demonstrare hanc imaginem esse fidelem testem ejus quem hac imagine significatum esse contendit? Illa demonstratio in subjectâ hypothesi etiam alio fieri modo, aut alii superstrui fundamento nequit. Nihil enim illic veritatem externam antecedit præter ideas modo dictas, nihil aliud igitur tamquam illius demonstrationis antecedens poni aut allegari poterit.

378. 3° At ideo maxime impotentes sunt rationalistæ de quibus hic agimus, quod proficiscuntur ab universali dubio, seu quod de omnibus dubitandum esse concedunt, donec aliquid certum esse demonstretur. Qui dubio universali (1) certitudinem superstruere nititur, non nisi frustra laborare potest, sive hoc dubium serium aut fictum sit, vel ut alii loquuntur, positivum aut methodicum; hic enim quæritur quæ veritas certa astrui logice, philosophice, scientifice seu

(1) Dico dubium universale. Per se enim patet eum qui de aliis dubitat et de aliis certus est, ex certis dubia sæpe demonstrare optime posse.

demonstrative possit ab eo qui pro demonstrationis principio universale dubium ponit, sive hoc serio sive ficte ponat, ideoque non quæritur utrum ponens dubitet aut se dubitare tantum fingat, sed quæritur quid ex dubio sequatur.

Age porro, an is qui certitudinem dubio superstruere conatur, seu philosophiæ a dubio proficiscendum esse decernit, aliter agit, quantum ad certitudinem et philosophiam universam, ac ille qui, ut simplici syllogismo propositionem peculiarem quamdam certam esse probet, pro illius syllogismi majore propositionem dubiam insulse ponit?

Itaque qui cum dubio universali sive serio sive ficto incipit, nunquam viâ logicâ sive demonstrativâ ad certitudinem pertingere poterit.

Hæc ut insigni quodam exemplo magis aperta fiant, operæ pretium est ostendere quî Cartesius, rationalismi dogmatici antesignanus, dubium methodicum ut philosophiæ initium ponendo illudque scitissime exponendo, se in dubii laqueis tantopere intricavit, ut nec ipse nec alius quisquam viâ seu methodo ab ipso propositâ ad ullam veritatem certam pertingere possit.

Cartesius ita quidem procedit (1) : 1° Antequam veritas certo demonstrata sit, omnia incerta esse ponit, *a*) quod anteà multa falsa pro veris accepit, *b*) quod sæpe deceptus fuit, *c*) quod nullis indiciis certis vigiliam a somno, delirium a mentis sanitate distinguere potest, *d*) quod nescit an forsan a genio quodam maligno et præpotente semper decipiatur. 2° Dein, jam de omnibus (saltem ficte) dubitans, notat se dubitare, cogitare et existere, seu fieri non posse quin ipse qui dubitat cogitet et existat. 3° Tum causam seu rationem quærens cur illud fieri non possit, hanc reperit : quia istud evidens est. 4° Denique hanc rationem ad principii primi dignitatem elevans, hoc summum et universale certæ veritatis principium ponit : ea certo vera esse quæ clare et distincte percipimus, seu quæ stricte evidentia sunt. Quo principio ita invento deinceps ad quævis demonstranda utitur.

Sed age, videamus quot petitiones principii, quot gratis et inepte asserta in hac celebri methodo reperiantur.

Cartesius itaque primo omnia incerta habet donec aliquid certum esse probetur, atque adeo omnis veritas interna et externa, ratio subjective et ratio objective spectata, ideæ et res quævis per ideas

(1) *De Methodo*, part. 4; *Medit.* I et II; *Princ. phil.* p. I, n. 7.

exhibitæ, omnia ipsi dubia hactenus sunt. Jam vero hæc ratio subjectiva de omnibus dubitans videt se dubitare, cogitare et existere, ideoque ipsi certum est se dubitare, cogitare, existere (1). Ego quidem sic existimo, eum qui plura certa habet, dum de nonnullis se dubitare notat, certum esse se dubitare, se cogitare, se existere; sed eum qui primo ponit de omnibus esse dubitandum, ubi dein se dubitare vel cogitare advertit, hoc unum sibi dicere posse : dubito an dubitem, an cogitem, an sim, nihil autem præterea.

Cartesius deinde rationem cur hæc certa sint evidentiam idearum assignat. At hic iterum dicendum est, eum qui de multis jam certus est evidentiam ut certum veritatis indicium jure agnoscere; sed is qui de omnibus dubitandum esse statuit dicere non potest aliquid esse evidens, nec evidentiam esse criterium ullius certitudinis, saltem donec hoc demonstraverit, quod ipse demonstrare nequit.

Cartesius tandem quod in casu quodam peculiari ut certitudinis signum agnovit, in universale omnis certitudinis criterium erigit. Verumtamen 1° is qui hoc ponit principium ille idem est qui cum dubio incipiens nondum demonstravit aliquid esse certum. 2° Ille idem dubitator id quod in casu particulari certitudinis signum agnovit, eo ipso universale certitudinis signum esse concludit. 3° Universale illud criterium præterea nihil aliud sunt quam ideæ subjectivæ, intermediæ, rerum vicariæ, quarum fidelitatem seu consensionem cum veritatibus externis neque Cartesius neque ullus alius unquam stricte demonstravit (2) aut stricte demonstrare poterit (3).

(1) Non opponimus Cartesio sæpe repetitam exprobrationem, quod in circulum incidere hoc loco videatur concludendo : *cogito; ergo sum*, perinde ac si dixisset : *sum cogitans, ergo sum;* nam sensus hujus ratiocinationis hic est : *sum cogitans, ergo sum existens.* Sed ipsum in petitionem principii prolabi contendimus, quod ratiocinia certa conficere vult ope rationis quam primo dubiam declarat, perinde ac certo verum esset quod rationi incertæ evidens est. Etenim hoc consequens : *ergo sum*, non tam ex illo antecedente : *cogito*, vult probare, quam ex eo quod hoc evidens sit et quod de eo dubitare nequeat. Hinc etiam, *Medit.* II, illo antecedente omisso, rectà concludit : *ego sum, ego existo.*

(2) Nisi forsan pro demonstratione accipias ineptum paralogismum seu circulum vitiosum, in quem Cartesius incidit (*De methodo*, § 4), ubi suo modo probat existere Deum fallere nescium, *quia hoc est evidens*, et illud quod evidens est certum esse, *quia Deus existit et fallere nequit.*

(3) Supervacaneum esse ducimus ostendere, Cartesii universali principio, etiam si illud non tam inepte assertum esset, nullam ex rationibus dubitandi quas præmiserat refelli posse.

En miram illam toties ac tantopere dilaudatam methodum! Age vero, et hoc præcipue notandum est, Cartesium in labyrinthum illum inextricabilem ideo incidisse quod nullam rationem habere voluit certitudinis directæ seu naturalis quæ philosophiam antecedit, atque omnes qui hanc certitudinem negligunt non aliter quam Cartesium ratiocinari logice posse; nam hoc ipso a dubio universali expresso vel tacito, velint nolint, philosophari incipiunt.

§ V.

DE SCEPTICISMI FUTILITATE.

379. Scepticismus his tribus potissimum refellitur: I) scepticorum theoria non nisi vanis nititur assertis, II) se ipsam rescindit, III) intimis humanæ naturæ sensis repugnat.

380. I. Scepticorum theoria non nisi vanis nititur assertis. Nam 1° tria illa quibus tamquam tripode nititur, nempe *a*) certitudinem directam non veram esse certitudinem, *b*) veritatem ut certa esse possit immediate videri vel ex immediate visis stricte demonstrari debere, atque adeo necessitate absolutâ agnosci, *c*) ea quæ de veritatibus externis opinamur non nisi ideis intermediis seu meris intellectûs formis apprehendi; illa tria, inquam, asserta gratuita sunt, nullo nixa fundamento, atque adeo precaria et immerito petita principia, quibus proinde omnino nihil recte demonstrari potest. Et hæc observatio quidem sola sufficit ut scepticorum theoriam prorsus vanam, nullove attentione digno fundamento stabilitam esse pateat.

Sed præterea 2° asserta illa omnino falsa sunt. Nam, *a*) si aliquot philosophos qui sua asserta tamen non probant excipias, cæteri homines pleno rationis usu fruentes omnes, sive indocti sive docti, inter quos spectatissimi philosophi, plura ut certe vera habenda esse censent, quæ nec immediato intellectûs visu cernuntur, nec ex ita visis stricte demonstrantur, sive ipsi putent prima rationis principia et quæ in his proxime continentur illo modo alia cerni et alia demonstrari posse, sive hoc fieri non posse putent. *b*) Ex iis quæ de certitudine directâ jam diximus et quæ deinceps dicemus evidenter patet,

homini jam plura vere certa esse, antequam ea quæ naturaliter novit logicâ idearum suarum analysi aut scientificâ demonstratione recognoverit. Ex iis etiam patet alia certa necessitate absolutâ quâdam, alia necessitate morali ab homine mente sano ut vera agnosci (1). Falsa igitur sunt quæ a scepticis tamquam certitudinis conditiones necessariæ asseruntur.

3° Addi potest asserta illa, quatenus a scepticis proferuntur, cum se ipsis pugnare. Sceptici enim illa ut in se, objective et universaliter vera affirmant; ergo saltem hæc ab ipsis objective certa habentur : jam vero, qui hæc simul stare possunt cum assertione nihil objective certum esse?

381. II. Scepticorum theoria seipsam rescindit. Etenim, ut scepticismus, et objectivus quidem ille de quo loquimur, sibi constaret, nihil ut objective sive ut in se certum affirmare deberet, sed de omnibus veritatibus objectivis mentem semper et ubique suspendere. Attamen nemo inter specticos reperitur qui non multa affirmet. Nam

1° Scepticismus rationem impugnare nisi ratiocinando nequit. Qui autem ratiocinando quidquam vult demonstrare, ut volunt sceptici omnes, quædam ratiocinationis leges et demonstrationis principia ponere, eaque in se certa seu objective vera agnoscere debet; secus enim nullo pacto constare potest utrum ratiocinatione suâ demonstret necne. Hinc notum illud, quo scepticismus prorsus confutatur, dilemma : Vel certo vera vel incerta sunt argumenta quibus utuntur et principia quibus nituntur sceptici : si prius, sane non omnia dici incerta queunt; sin posterius, ex illis argumentis et principiis nec omnia quæ ab hominibus certa habentur convelli possunt, nec evinci nihil esse certum. Itaque scepticus qui nihil objective certum esse demonstrare nititur cum se ipso pugnat.

(1) Non immorabimur in confutandis illis qui hominem de nullâ re certum esse volunt quia ipsi non scientia omnino comprehensiva est. Homini enim scientia non divina, sed humana est, non infinita sed finita, non nulla sed vera. Unde Lactantius apprime dixit (*Div. inst.* III, 6) : « Neque te omnia scire putes, quod est Dei, neque omnia nescire, quod est pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione conjuncta et temperata. »

2° Illa scepticismi secum pugna apertius patet ex scepticorum assertis theoreticis. Exemplo sint Sextus et Humius scepticorum acutissimi et audacissimi. Quæ prior ex suis τρόποις colligit affirmatque, huc redeunt : *a*) Ubique exstant rerum species seu *apparentiæ*, nihilque præterea. *b*) Circa omnia affirmandi et negandi rationes æquales sunt; hinc semper retinenda assensio. Alter vero primum affirmat (1) omnes ideas oriri e sensibus, easque propterea fluxas, mutabiles, neque necessario inter se nexas esse; tum omnia nostra ordinis physici judicia ideâ causæ, ordinis moralis ideâ virtutis ac libertatis, ordinis metaphysici ideâ Dei niti asserit. Non hujus loci est de horum placitorum veritate aut falsitate judicare; at quis non videt, quam plane ea pro objective certis et indubiis a scepticis affirmentur (2)?

3° Non minus affirmate practica sua placita ponunt sceptici. Sextus quidem scepticum naturæ impulsu duci asserit, quâ nunc grate nunc ingrate afficitur, eumque legibus et consuetudinibus obsequi, artes discere ac docere, non secus ac si aliquid certi affirmare posset. At si scepticus ita se gerit, nonne eo ipso affirmat se naturæ impulsum percipere, eâ se grate vel contra affici, leges et consuetudines existere et agnosci, etc.? Humius magis affirmate loquitur; rejectis enim metaphysicis dogmatibus omnibus, tenendas ait quantitates discretas et concretas, atque ea facta quæ bene visa et rite observata sunt (3).

Ex his plane conspicitur scepticismum se ipsum tollere et evertere, quippe qui reapse systema dogmaticum sit alienâ specie tectum. Quod etiam magis patebit ex iis quæ infra (411) dicemus de continuâ pugnâ inter scepticorum verba et actiones.

382. III. Scepticismus continet consequentias maxime insulsas et intimis naturæ humanæ sensis omnino contrarias, quippe qui scientiam, officia et religionem penitus evertit.

(1) Hume, *Essais sur l'entendement humain.*
(2) Ancillon, *Essais de philosophie*, etc. tom. 1, pag. 264.
(3) Cf. Ancillon, ibid.

1° Nedum scientiæ aut philosophiæ nomen mereatur scepticismus, scientiæ inimicissimus et prorsus indoctus dici debet. Etenim *a*) scientiam, scientiæve aliquam vere rem propositam esse, aut rem ullam a nobis cognosci posse, vel negat, vel vanam hypothesim esse contendit. *b*) Tantum abest, ut rerum hominisve causam et finem explicet, aut quæstionem de rerum verâ vel apparente existentiâ scienter solvat, ut potius ea omnia ignave ac stupide quasi penitus a captu nostro remota negligat. *c*) Idiotæ instar affirmat aut negat, nec affert nec afferre potest rationem cur affirmet aut neget, v. g. cur, quod recentiores sceptici passim ponunt, τὸ EGO solum existat, et cur illud cognoscendi, volendi agendive facultatibus suis nulla ad alia quævis entia referatur. Itaque non tantum nullum suppeditat lumen intellectui, sed ipsam spem omnem inveniendæ veritatis adimit, studendi amorem extinguit, stolidissimam fovet ignaviam, homini ferinam ἀταραξίαν ut unum finem suum commendans (1).

2° Scepticismus bonos mores evertit, quippe quum *a*) neget vel ut incertum teneat reipsâ existere entia, quibus aliquod officium debeamus; et quum *b*) ipsa morum præcepta, quæ nisi objective vera sint prorsus vana sunt, vel inficietur, vel incerta habeat, vel ea a nobis cognosci haud posse declaret.

3° Religionem tollit scepticismus, quia *a*) Deum omnis religionis objectum et principium negat, vel saltem gratis credi affirmat; *b*) quia nec constare nec certo a nobis posse agnosci asseverat hominis ad Deum relationes objectivas, seu quomodo homo ad Deum se habeat aut habere debeat, an et qui ab eo pendeat, aut ad ipsum referatur.

(1) Quam sponte hinc sequatur, scepticismum rationi humanæ prorsus adversari, nemo non videt. Quî enim ratio magis deprimi, oppugnari ac pessumdari possit, quam quum prorsus impotens et impar dicitur ut ad certam veri cognitionem pertingat? Quo asserto vel ipsa spes et studium omne veritatis, quæ rationis vita est, præcluditur; dum ipsa tamen insatiabili veri cognoscendi tenetur ardore, seque in plurimis certam veri cognitionem possidere firmissime sibi persuasum habet. Scepticismus itaque nihil aliud est quam stolida rationis suî ipsius impugnatio nefandumve rationis suicidium.

4° Jam vero, quum humana societas stare nequeat sine constanti virtutis exercitio, præsertim charitatis et justitiæ officiis, atque religione in Deum, quod omnium officiorum fundamentum est, scepticismus, convellendo morum et religionis principia, societatem ipsam convellit; quæ utique non dissolvi non posset, si scepticorum dogmata prævalerent (1).

Pessimæ illæ consequentiæ scepticismi falsitatem eo maxime ostendunt quod omnino adversantur intimis humanæ rationis et naturæ sensis quibus homo differt ab animantibus.

383. Jure igitur petimus quo loco habenda sit scepticorum theoria, quæ *a*) non nisi vanis et falsis nititur assertis, quæ *b*) secum aperte pugnat, quæque *c*) intimis rationis et naturæ humanæ sensis, præscriptis, judiciis, principiis omnino contraria est?

§ VI.

DE DOGMATISMO FIDE NATURALI NIXO.

384. Dogmatici qui naturali fide nituntur ostendunt multa I) universaliter sive ab omnibus, II) naturaliter seu ex naturæ humanæ impulsu, III) necessario, saltem necessitate moraliter inexpugnabili, IV) rationabiliter, seu propter sufficientia rationum momenta, ut objective et certo vera haberi; atque adeo, V) etiamsi veritates objectivæ nec immediate videri nec stricte demonstrari a priori queant, hominem tamen ex rationis ipsius præscripto indeclinabili multa objective et certo vera esse credere. Illud porro hoc fere pacto ostendunt.

(1) Scepticorum, commentum, convellendo eas veritates quibus omnis in societate ordo nititur, non tantum eo tendit ut hominum societatem evertat, sed etiam ut genus ipsum humanum destruat, quippe quod sine societate esse nequeat. — Si ad ea, quæ modo exposuimus, animum attendimus, de scepticis dicere debemus hæc Machiavellii verba : « Sunt igitur infames ac detestabiles homines illi, qui, religionem convellentes, imperia et respublicas evertunt, hostes virtutis, litterarum artiumque omnium quæ hominum generi utilitati et honori esse possunt. » *De Disc.* lib. 1.

385. I. Omnes generatim homines, docti æque ac indocti, dummodo præsenti rationis usu fruerentur, rationabilis naturæ suæ impulsui obsecuti, jam inde ab humani generis initio, semper et ubique, in rebus maximi momenti, serioque agentes, plurima et interna et externa, cum physici ac metaphysici tum moralis ordinis, certa tenuerunt, adeo quidem ut scepticos, quando orti sunt, tamquam rationis humanæ adversarios, sensu naturæ communi destitutos, proinde moralia generis nostri monstra habuerint.

Id 1° constat ex effatis theoreticis apud omnes receptis.

Re enim verâ genus humanum nunquam dubitavit de his similibusque veritatibus, quas semper certissimas habuit : *Fieri non potest ut idem sit simul et non sit; Totum est majus suâ parte; Circulus nequit esse quadratus; Vita physica nostra conservatur alimentis; Cogitata nostra aliis communicare possumus sermone; Non idem est bonum ac malum sive physicum sive morale.* Quis homo rationis usum possidens unquam serio dubitavit : *utrum existeret? an sibi esset corpus? an varie afficeretur diversis tum sensûs interni tum sensuum externorum impressionibus? an meridie luceret?*

2° Idem comprobatur ex iis, quæ apud omnes et *singulos* existere, ac semper exstitisse comperiuntur, et quæ, nisi plura certa habita fuisse ponatur, concipi nequeunt. Hujusmodi autem inter alia sunt, homines omnes *loqui* et multa humane *agere*, nisi amentiâ vel alio impedimento non libero prohibeantur. Scepticus plane sibi constans, si quis foret, muti automatis instar nunquam verbulum proferret, aut actionem humanam produceret ullam; vel saltem stultorum et insipientium more quæcumque faceret diceretve, inconsulto et promiscue ageret.

Etenim qui non semel tantum loquitur, sed per totam vitam considerate loqui pergit, se saltem tria certa habere arguit : *a*) sibi esse ideas, quæ aliis communicari possunt; *b*) existere aliquem, cui eas communicare possit; *c*) orationem esse aptum communicandi modum.

Similiter qui integrâ vitâ agit, etiam post habitam seriam deliberationem, prodit se certum habere : *a*) se existere; *b*) existere rem circa quam actio sua versari possit; *c*) existere finem quem agendo obtinere conetur. An aliquis v. g. per omnem vitam quotidie et constanter cibum potumque sumeret, ne triduo quidem intermisso, nisi

quæ modo diximus certa teneret? Et quot pyrrhonii dubium suum eo persequi voluerunt, ut inediæ periculum diu tentarent?

3° Illud idem probatur ex iis, quæ apud *totum genus humanum* obtinuisse compertum est, et quæ sine plurium rerum certitudine haud servasset, nisi prorsus insipiens, hebes stupidumque dicatur integrum doctorum et indoctorum hominum genus, præter unum alterumve indesinenter cum semet ipso pugnantem pyrrhonium. Talis est saltem *religionis* et *societatis* conservatio, quæ semper exstiterunt, ubicumque fuerunt homines, naturali suâ conditione non privati, et quarum neutra sine fide certâ diu continuari potest.

Namque ut stent, neque statim evertantur religio et societas, necesse est, 1° ut homines saltem plerique veritates plures theoreticas et practicas omnino certas habeant; 2° ut secundum ea quæ certa tenent agant; nulla enim societas religiove sine exercitio *auctoritatis*, *justitiæ*, *amoris*, *obedientiæ*, etc.; at hæc non diu exercentur, nisi certum sit ea esse colenda; culta autem ea ubique sunt; ergo ubique plura certa habita sunt. Quinimo illis, qui religionis doctrinam et officia in dubium revocant, plerisque saltem certum est ea utilia esse societati.

4° Quid plura? Si forte unum Pyrrhonem excipias, vix alterum adeo delirantem reperies, ut factis suis non magis vel minus expresse testatum faciat se plura certa habere.

Forte ne unum quidem inveneris, qui quantumcumque scepticismum theoretice venditet, si tamen negotiator est, mercium valorem et lucrum cognoscere, si agricola, semen terræ mandare, si homo pecuniosus, positos in fœnore nummos computare, si belli dux, pugnæ opportunitatem arripere, si judex, causas expendere, si pater familias, rem domesticam curare, si viator, navem solidam conscendere, si in periculo positus, evadendi remedia adhibere negligat, hoc insulse prætexens se ignorare utrum fortasse non vanâ quâdam veri specie decipiatur. Actibus suis igitur sceptici ipsi saltem implicite confitentur se plura ut certa habere.

386. II. Homines universi veritatem certam habuerunt ipsâ suadente, impellente et præcipiente naturâ humanâ. Nam 1° omnes homines continuo veritatis certo cognoscendæ tenentur desiderio, quod non aliunde quam ab ipsâ naturâ

nobis inditum esse potest (1). 2° Quamdiu desiderium illud non possumus explere, naturâ patimur; ubi illud satiare possumus, naturali quodam ac suavi perfundimur lætitiæ sensu, quem ratio approbat. 3° Veritatis cognitio velut naturale mentis nutrimentum est (2); cujus certâ possessione animus non magis carere potest et bene se habere, quam avis sine aere vel piscis sine aquâ vivere et recte valere possit. 4° Contra vero nullus magis violentus aut magis humanæ naturæ mentisque quieti adversus cogitari potest status quam dubitatio de re a quâ felicitas nostra pendeat (3), quales res cuique viro gravi profecto in primis sunt veritates morales. 5° Tam naturaliter tamque spontanee impellimur ad veritatibus maxime obviis, ubi apte proponuntur, assentiendum, earumque assensio cum mentis humanæ indole tam consentanea est, ut primum quidem homines universi eas certas esse credant, nemoque eas in dubium vocet nisi vitium quoddam educationis aut morum præcesserit. Huc accedit

387. III. Naturalis veritatem ut certam agnoscendi necessitas. Nam 1° in quolibet ordine veritates plures sunt, quæ tantâ vi et efficaciâ naturam nostram rationemque impellunt, ut earum alias in dubium revocare, aut eis assensum negare nemo sanus queat, quantamcumque vim sibi inferre conetur, alias non nisi resistendo sensui naturæ communi, alias non nisi propriæ conscientiæ testimonio, atque ipsius rationis

(1) *Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει* = « Omnes homines naturâ scire cupiunt. » Arist. *Metaph.* lib. I, c. 1. — « Inest mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi. » Cic. *Tusc.* I, 13. « Omnes trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem; in quâ excellere pulchrum putamus, labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe ducimus. » Idem, *Off.* I, 6. « Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor et scientiæ, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. » Idem, *De fin.* V, 18, ubi hoc argumentum belle prosequitur.

(2) « Nullus enim suavior animo cibus est quam cognitio veritatis. » Lactantius, *Div. Instit.* lib. I, c. 1.

(3) Nil igitur scepticorum fini, qui erat *ἀταραξία* seu tranquillitas animi, magis oppositum quam via quâ eo tendebant.

fundamento convellendo. Aliis verbis, plura sunt quæ nemo negare sine aperto mendacio, aut in dubium revocare potest, quin eo ipso se naturam suam, rationem, sensum communem humanitatemque ipsam exuisse prodat.

2° Tantâ vi ac necessitate rationabilis natura indubiam veritatis fidem nobis ingerit, ut qui de omnibus velit dubitare systemate suo uti sive illud in agendo sequi non possit. Fieri enim nequit ut homo, nisi mente captus sit, eo more vivat quasi de omnibus dubitet; atque adeo affirmare licet, hominem vere scepticum nunquam exstitisse : *Verum perfectumque pyrrhonium nunquam exstitisse assevero*, inquit Pascal; NATURA *imbecillem rationem sustinet, nec eo usque delirare sinit ut de omnibus dubitet* (1). Sceptici sibi constantis, sicubi foret, facta cum dictis continuo pugnarent : *Si satis stultus*, ait M. Montaigne, *non satis fortis est; atque primo, quod profert, verbo mendacii se arguit.* Quin etiam ipse Pyrrho, quum aliquando canem invadentem declinasset, et propterea ludibrio haberetur, de omnibus dubitantis insaniam ingenue notavit his verbis : *Difficile est* PENITUS EXUERE HOMINEM (2). Age igitur, ponatur scepticus qui secundum principia sua vivere conetur : quid ipse consulto agere, quid deliberato animo loqui possit? Nonne modo velut hebes et truncus silebit et quiescet, modo temere aget et loquetur, sive aliquis sive nullus adsit auditor? Si enim, ut cæteri homines, agit aut loquitur, sibi non constat (395). Ergo scepticus vel insanum vel inconsequentem se præbeat necesse est; ergo necessitas humane agendi, quæ nobis naturaliter incumbit, cogit ut scepticismum inter vana somnia habeamus.

388. IV. Iis quæ præcedunt et his quæ hoc n° addentur simul rite perpensis, non levia esse rationum momenta patet quibus inducti multa vere certa esse judicamus. Nam 1° jam sufficiens credendi ratio reperiri potest in ipsâ assensionis

(1) « Je mets en fait qu'il n'y a jamais eu de pyrrhonien effectif et parfait. La nature soutient la raison impuissante et l'empêche d'extravaguer jusqu'à ce point. » *Pensées*, ch. 4.

(2) Vid. ROLLIN, *Histoire ancienne*, liv. XXVI, p. I, c. 3, § 3.

universalitate seu omnium hominum ratione utentium assentiendi concordiâ. Omni enim in re, ut recte monet Cicero, *consensus omnium gentium lex naturæ putanda est* (*Tusc.* I, 13), et *de quo omnium natura consentit id verum esse necesse est* (*Nat. Deor.* 1, 17). 2° Aliud rationis momentum suppeditat ejusdem legis naturalis actio continua, suaviter inducens, universe efficax et victrix. 3° Non levioris ponderis est momentum quod ex modo definitâ assentiendi necessitate et ex scepticorum theoriæ exequendæ impossibilitate eruitur. 4° Eo contra accedit quod is qui dogmatismum sequitur, non tantum se et secum et cum omnium mente sanorum agendi ratione constare ostendit, sed etiam sua circa veritatis certitudinem principia in quovis fere peculiari casu confirmata reperiet, continuo experiens quam prudenter egit ea firme credendo et sequendo; quippe quum ea saltem confirmata reperit quantum principia universalia eventis peculiaribus confirmari possunt. 5° Præterea, dum scepticus nullius rei, nec suî ipsius, nec intimæ suæ constitutionis, nec idearum aut sensationum suarum (quæ ipsi nisi vana mentis supellex esse possunt) rationem reddere et proinde non nisi temere ac fortuito agere potest, dogmaticus horum omnium prudentem sibi rationem reddit, quippe qui plane intelligit rationem seu mentem nostram, sicut constituta est, ita constitutam esse ut eorum quæ vere sunt conscii fieri possîmus, atque eum in finem ideas et sensationes nobis esse concessas, non ut vana mentis ludibria, sed ut eorum quæ sunt testes utiles et necessarios.

389. V. Unde tandem concludunt : etsi concedatur veritates principes ipsas non immediato intellectûs visu cerni aut stricte a priori demonstrari posse, tantum abest ut temere, cæce, imprudenter aut immerito aliqua certo vera esse credantur, ut contra ratio nostra rationibus omnino gravibus, firmis, homine dignis et omnino sufficientibus inducatur ad omne prudens dubium deponendum et veritati invicte adhærendum, seu quibus veritas ipsi vere certa est. Paucis verbis, ut ex modo dictis patet, dogmatismus universalis, naturalis, necessarius, rationalis seu optimis rationum

momentis nixus est; ergo dogmatismus solus homine rationabiliter agere volente dignus, atque adeo non solum directe, ut jam apud hominem quemque ingenuum receptus est, sed etiam reflexe a philosopho recipi, servari et coli debet.

§ VII.

DE DOGMATISMO ONTOLOGICO.

390. Ontologistæ dogmatici I) omnes ideas intermedias seu rerum vicarias ut vana imaginationis figmenta rejiciunt. II) Res ipsas tum corporeas tum præsertim veritates intelligibiles mente percipi primum directe, dein reflexe, ostendunt. III) Denique facile commonstrant, nobis non tantum certitudinem naturalem, veram et proprie dictam esse multorum quæ objective vera sunt, sed etiam certitudinem vere scientificam earumdem veritatum a nobis haberi posse. Hæc autem ita efficiunt :

391. I. Ideæ intermediæ seu rerum vicariæ receptæ quidem sunt apud peripateticos, Cartesianos, Lockianos, Kantianos et eclecticos Galliæ. Sed multa sunt quæ eas non recipiendas esse suadent.

1° Eas non recipiunt Platonici, sive philosophi sive doctores ecclesiastici. Eas nominatim respuunt, seu potius theoriæ ipsis contrariæ adhærent S. Augustinus, S. Anselmus, S. Bonaventura, Marsilius Ficinus, Valerianus Magnus, O. Capuc., Thomassinus, Malebranche, Bossuet, Fenelon, Fr. Lami, O. S. B., cardinalis Gerdil, P. André, S. J., Thomas Reid, alii nomine et ingenio præclari (1).

(1) Scripta pleraque ubi hæc theoria exponitur indicavi in dissertatione peculiari *de la nature de nos idées et de l'ontologisme en général;* ubi de illâ quæstione deditâ operâ seorsim egi. Notandum tamen hoc est : inter hujus sententiæ patronos nonnulli, ut S. Bonaventura, veritates absolutas immediate quidem videri censent, res autem corporeas ope idearum intermediarum. Hujus porro doctrina ontologica aperte exponitur et probatur in opusculo quod, ab amico scriptum et a me nuper editum, inscribitur : *De mente S. Bonaventuræ circa modum quo Deus ab homine cognoscitur.* Lovanii ex typographiâ C. J. Fonteyn, 1859.

2° Nonnulli cum Th. Reid ostendere conantur quam periculosa sit idearum intermediarum theoria, adducendo exempla Berkelei et Davidis Hume, quorum insulsa systemata illis nituntur ideis, quique secundum scientiæ rigorem refelli non possint ab his qui illas ideas recipiunt (1).

3° Argumentis apertis illarum idearum theoriam impugnant. Th. Reid hæc late exponit : *a*) Illa opinio prorsus adversatur communi hominum sensui quibus philosophica systemata ignota sunt. *b*) Auctores qui de illis ideis egerunt illas existere ponunt ut rem indubiam ; si qua argumenta pro eis afferunt, hæc minime eas conclusiones continent quas ipsi inde deducere velint. *c*) Præter illarum idearum existentiam a plerisque philosophis receptam, omnia quæ ad ipsas pertinent apud philosophos in controversiâ posita sunt. *d*) Mentis operationes his ideis interpositis haud melius intelliguntur, etsi verisimiliter ad eas explicandas solum inventæ fuerint. *e*) Fieri non potest ut homo qui sensum naturæ communem non respuit recipiat consequentias naturales et inevitabiles quæ ex idearum theoriâ manant (2).

4°. Reidii argumenta plane sufficiunt ad peripateticorum species impressas et expressas et Kantii formas subjectivas generatim tollendas, etsi præsertim contra species et formas rerum corporearum vicarias ab ipso prolata sint. At ideæ

(1) Th. Reid de hac re sic loquitur (*Essai* II, ch. 10) : « Si j'ose parler de mes propres sentiments, il fut un temps où je croyais si bien à la théorie des idées, que j'embrassais pour être conséquent tout le système de Berkeley. Mais de nouvelles conséquences, toutes aussi rigoureuses, mais pour moi plus pénibles à adopter que la non existence de la matière, s'étant révélées à mon esprit (les conséquences tirées par D. Hume), je m'avisai de me demander sur quelle évidence reposait donc ce principe célèbre, que les idées sont les seuls objets de la connaissance. Depuis quarante ans j'ai cherché cette évidence avec impartialité et bonne foi, mais je n'ai rien trouvé que l'autorité des philosophes. »

(2) *Essai* II, ch. 14. — Vult dicere, ni fallor, ex illarum theoriâ sequi Berkelei idealismum et Humii scepticismum. Ego quidem hæc duo systemata inde necessario sequi prorsus nego ; sed illa harum idearum ope *scientifice*, seu strictâ demonstratione logicâ his ideis nixâ, refelli non posse concedo.

veritatum absolutarum vicariæ præterea argumentis ex ipsâ rei de quâ agitur naturâ petitis etiam efficacius redarguuntur hoc pacto : *a*) Ideæ vicariæ, sive cum Kantio formæ intellectûs subjectivæ dicantur, sive cum peripateticis ut res inter veritatem et intellectum mediæ positæ habeantur, profecto aliquid contingens, variabile, temporarium sunt; veritates autem de quibus agitur necessariæ, immutabiles, æternæ sunt et ut tales concipiuntur; ergo hæ ipsæ, non autem earum vicariæ formæ contingentes mente percipiuntur. Illud idem etiam clarius *b*) hac ratione ostenditur : Certo certius mente concipimus ens infinitum omnibus perfectionibus absolutis præstans; age vero, si hoc ens ideâ hujus entis vicariâ solum perciperetur, seu potius si non hoc ens ipsum sed ejus idea vicaria solum mente conspiceretur, idea hæc vel nihil vel aliquid finiti vel aliquid infiniti foret : at, si nihil est, nihil ejus ope percipi potest; si aliquid finiti est, nihil nisi finiti quidquam perciperemus; sin vero ea aliquid infiniti dicitur, ipsa ens infinitum ipsum sit necesse est, siquidem fieri nequit ut plura sint infinita, aut ut præter ens infinitum aliud aliquid infiniti esse aut cogitari possit.

392. II. Age modo, 1° iisdem rationum momentis quibus ideæ intermediæ tolluntur, si illa rite considerantur, res ipsas tum corporeas tum præsertim veritates absolutas mente conspici demonstratur. Quid enim? dum v. g. solem videmus, procul dubio aliquid videmus, nemo enim se tum prorsus nihil videre aut sentire dicit aut dicere potest; videmus igitur vel solem ipsum vel ejus imaginem seu ideam vicariam; atqui demonstratum est non ejus ideam vicariam videri, ergo sol ipse tum a nobis cernitur. Rursus ac potius, ubi veritatem quamdam absolutam sive ens infinitum mente percipimus, nemo unus dicet aut dicere poterit nos nihil percipere; percipimus ergo vel veritatem illam ipsam vel ejus vicariam ideam; atqui demonstratum est non vicariam ejus ideam percipi; ergo omnino necessario fatendum est veritatem eam ipsam a nobis tunc mente cerni seu percipi.

2° Hæc perceptio porro fieri potest directe, ac primo quidem directe tantum fit, ita scilicet ut, sive de rebus corporeis

sive de veritatibus absolutis agitur, nondum nobiscum reputemus quo modo illa perceptio fiat et quâ ratione rei perceptæ assentiamur, utrum propter aliquid a re illâ diversum, velut ejus ideam vicariam, an propter ipsam ejusdem rei evidentem præsentiam. Quin imo initio et antequam philosophorum placita novimus, ita propter ipsam illam evidentem præsentiam assentimur ut nec evidentiam illam ab ipsâ re evidente distinguamus, nec philosophorum de ideâ vicariâ figmenta suspicemur quidem. Unde etiam fit ut toto illo tempore nemo de veritate objectivâ magis quam de subjectivâ veritate dubitet, ac scepticismus objectivus tunc tantum incipere possit ubi, mentis abstractione quâdam veritatem a veritatis ideâ vicariâ distinguentes, quærere possumus an hæc idea cum re cujus idea putatur reapse consentiat, et an forsan ejusmodi ideam solam sine re ipsi consentiente pro veritate incauti habeamus. Paucis : quamdiu hæc perceptio directa tantum est, scepticismus objectivus neque existit neque potest existere.

3º Verumtamen perceptio hæc etiam reflexa et vere philosophica fieri potest, adeo ut meditate nobiscum reputemus qualis et unde illa sit. Atque hac reflexâ perceptione, seu potius reflexione in perceptionem directam, primo quidem cognovimus quid hæc perceptio jam continebat, quæ et quales sunt res per eam perceptæ, qui ad has percipiendas pervenimus, et quare propter eam perceptionem his rebus tam firme adhæsimus. Tum denique reflexe quoque agnoscimus, non solum universaliter, naturaliter et necessario nos veritati perceptæ hactenus assensos esse, adeoque jure et merito etiam nunc assentiri et assentiri debere; sed etiam videmus, quum reapse percipiamus, at non per ideam vicariam sed immediate percipiamus, illud quod percipimus non esse fictam, vanam aut falsam rei seu veritatis ideam, sed fieri non posse quin illud res seu veritas objectiva ipsa sit.

Et hac quidem ratione veritates principes certas esse reflexe cernimus; tumque inter eas veritates speciatim hanc videmus : verum non potest continere nisi verum; unde illico simul hoc videmus et statuimus : quidquid aptâ analysi

aut ratiocinatione ex vero quocumque deducitur, verum quoque sit necesse est.

393. III. His ita stabilitis, facile ostenditur 1° eam directam certitudinem jam veram esse certitudinem, et 2° hanc reflexam certitudinem vere scientificam dici debere.

Etenim 1° directa illa certitudo omnes conditiones veræ certitudinis jam continet; et quamquam is qui nondum reflexe cogitat, eas conditiones ibi non distinctim agnoscat, ac ideo non agnoscat quia non satis animo attendit, ipsæ tamen vere adsunt et vere percipiuntur. Quid enim? *a*) adest veritas, et eadem quidem veritas quæ postea reflexe reputabitur; *b*) adest assensionis firmitas, et plerumque major etiam quam apud plerosque philosophos; *c*) adest rationis momentum sufficiens et plane perceptum, atque idem quidem illud quod reflexio postea apertius distinguet, nempe evidens rei seu veritatis præsentia.

2° Reflexa hæc certitudo vere scientifica dici debet, præsertim quod ad veritates rationales attinet. Ad hoc enim requiritur et sufficit ut prima principia immediatâ evidentiâ percipiantur et percipi sciantur, utque alia vera ex iis principiis evidenter sequi conspiciantur; atqui omnes illæ conditiones hoc de quo agimus reflexionis exercitio seu hac reflexâ certitudine omnino implentur, prout illi qui animo attendere voluerit illico patebit; ergo....

394. Qui attente considerat quæ toto hoc capite continentur, plane perspiciet dogmatismum fide naturali nixum omnino sufficere ad rationalismum tam scepticum quam dogmaticum confutandum; at simul videbit dogmatismum ontologicum ideo præstare, quod non solum omnibus nititur rationum momentis quibus prior ille nititur et certitudine directâ saltem æque efficaciter ac ille utitur, sed *a*) quod etiam rationum momentis omnino directis et idoneis veritatem objectivam ipsam mente percipi ostendit, *b*) rationalismo sceptico et dogmatico suam ipsorum basim subruit, *c*) et certitudini vere scientifice fundamentum vere firmum præstituit, seu potius restituit.

Quæ in hac et præcedente hujus libri editione de certitudine directâ

et dogmatismo ontologico addidi responsionem suppeditant ad plura quæ a scepticis objici solent; ideo in his objectionibus afferendis parcior quam prius ero.

§ VIII.

SOLUTIO DIFFICULTATUM, SCEPTICISMI CAUSÆ, CONCLUSIO GENERALIS.

395. I. Difficultates hic in tironum gratiam solvendæ hæ sunt. 1° Nullo pacto constat aut demonstrari potest an ea quæ rationi seu menti nostræ vera esse videntur reapse in se vera sint. 2° Plane ignoramus utrum, si ratio nostra aliter constituta esset ac nunc est, res ipsæ non aliter nobis viderentur quam nunc nobis esse videntur. 3° Argumenta nostra contra scepticos omnino nihil evincere possunt, quandoquidem ipsi nullum principium agnoscunt, nec probari aliquid valide potest nisi ex principio de quo utrimque conveniat. 4° Quum, nobis ipsis fatentibus, nulla sit res cujus proprietates omnes novimus, fieri forte poterit ut detegantur aliquando rerum proprietates ac rationes adhuc ignotæ, quibus omnis certitudo tollatur. 5° Fortasse genius quidam præpotens et homini inimicus, mentem nostram obcæcando, nos perpetuo in errorem inducit. 6° Non constat, utrum tota vita nostra non sit somnium quoddam. 7° Ratio nihil aliud quam phænomena seu apparentias subjectivas et objectivas agnoscit. 8° De iis in quibus aliquis errare potest, certus esse nequit; mens autem humana in omnibus errare potest, siquidem in omnibus finita est, ergo de nullà re vere certa est. 9° Si scepticorum hæsitationes tam insulsæ sunt quam nos illas esse perhibemus, quare igitur eas ratiocinando convellimus, quum nemo sanæ mentis cum desipiente disputet?

Breviter hæc respondere satis erit.

396. Ad 1m. Ea quæ rationi seu menti nostræ vera esse videntur reapse vera esse, *a*) id nunquam legitime ostendi poterit ab eo qui ab universali dubio sive positivo sive fictitio proficiscitur; *b*) neque a priori demonstrari a quoquam illud potest, quum nulla veritas logice prius nobis certa sit, quæ pro istius demonstrationis majore poni queat; *c*) neque probari posset illud directe aut immediate videri si, sicut animantes, sensu tantum, non autem conscientià præditi essemus. Nunc autem, quia præter conscientiam directam etiam reflexà conscientià uti possumus, satis facile probamus hæc tria : nos aliquid mente cernere, illud quod cernimus esse non posse vanam veritatis imaginem, atque adeo veritatem ipsam. Objectio igitur illa, æque ac aliæ multæ, præcipuam vim suam mutuatur ex hypothesi

idearum intermediarum; quæ hypothesis ubi tollitur, responsio facilis est; sed ubi manet, aliter responderi nequit quam id quod in objectione negatur, communiter, naturaliter et necessario credi.

397. Ad 2m. *a*) Nunc non ope alterius aut aliter constitutæ rationis, sed vi nostræ ipsorum humanæ rationis videmus ea quæ videmus, et hæc satis clare videmus ut, ubi conscientiâ reflexâ uti volumus, hæc omnino certa esse agnoscamus. *b*) Sin autem ratio nostra ita constituta esset ut actionis nostræ longe minus conscii essemus, si v. g. pro ratione instinctu tantum frueremur, tum profecto vera certitudo nobis esse non posset. *c*) At si pro præsenti ratione major seu præstantior, velut angelica, daretur, tum procul dubio res quæ nunc veræ et certæ sunt, non minus sed magis certo veræ viderentur, quia melius eâ ratione perspectæ forent.

398. Ad 3m. Quidquid cavillentur sceptici, *a*) a veritate alienum est ab ipsis nullum agnosci principium; proficiscuntur enim ab investigatione rationis et naturæ nostræ, quas igitur se agnoscere negare nequeunt. Adhæc vix alios reperies qui magis intrepide et indefesse ratiocinantur quam sceptici; aperte igitur se ratiocinii leges ac principia agnoscere confitentur. *b*) Etsi nemo logice convinci queat, nisi ex principiis utrimque concessis seu agnitis, vel quæ quis ratiocinando agnoscere debet nisi ratiocinio et rationi valedicere malit, attamen, ut veritas quædam invicte probetur, non omnino necesse est ut quivis adversarius illius demonstrationem aut demonstrationis principia agnoscat; recta et absoluta est demonstratio quæ proficiscitur ex principio quod sapientes passim certum existimant (272). Quapropter, *c*) si probationes nostræ non efficiunt ut pyrrhonius se manus victas dare fateatur, non minus tamen commonstrant scepticismi insulsitatem, ostendendo ejus pugnam cum ratione et naturâ humanâ.

399. Ad 4m. Quæ rerum proprietates et rationes, nunc ignotæ, postea possunt detegi, modo cognitis inclusæ, similes, vel etiam diversæ, nequaquam vero eis oppositæ esse aut eas tollere possunt; nam 1° natura nostra id quod assumitur concedere nullo modo potest. 2° Proprietates rationesque illæ deberent esse veræ, quemadmodum veræ sunt proprietates et rationes notæ, verum autem vero oppositum esse nequit. 3° Quotiescumque aliquid sufficienter demonstratum est, id neutiquam exinde potest infirmari, si qua occurrant quæ cum eo conciliare nesciamus (262).

400. Ad 5m. Hæc et sequens objectiones cartesianæ sunt, sed a Cartesio non apte solutæ; neque is qui ab universali dubio proficisci-

tur unquam logice se ex ejusmodi tricis expedire poterit; quin etiam nemo unus analysi Cartesii idearum intermediarum logicâ responsionem ad eas futilitates aptam deteget. Sed quisquis pleno rationis usu fruens conscientiâ suî bene utitur, clare videt se, quamdiu conscius est eorum quæ clare videt, in his nec decipi posse a genio quantumvis versuto ac potente, quippe fieri nequit ut non sit quod videt quamdiu illud plane suî conscius videt.

401. Ad 6m. Istud sane nisi a delirante, insaniente aut somniante serio affirmari nequit. Vir prudens vigiliæ et somnii differentiam probe discernit ubi vigilat. Novit enim se, dum somniat, ideo res veras ab apparentibus non satis distinguere, quia tunc impotens est conscientiâ reflexâ apte utendi, et propter hanc virium suarum infirmitatem tunc non plane discernere potest unde illa quæ cogitat in mentem suam venerint, atque adeo utrum imaginatione, sensatione aut rationis intuitione nitantur. Ac simul novit se, dum vigilat, conscientiâ in se reflexâ uti adeo posse ut omnino discernere possit inter ea quæ imaginatio, sensatio et rationis intuitio testantur, utque plane videat se videre, ac unà videat fieri non posse ut non sint quæ se hoc modo videre videt, proinde etiam fieri non posse ut non vigilet quando conscientiâ in se meditate reflexâ videt se vigilare.

402. Ad 7m. Ea quidem *a*) ignavi et desperantis ingenii gratuita assertio est, ex idearum vicariarum hypothesi nata, quæque sine hac hypothesi nunquam seria habita fuisset. *b*) Ubi phænomena et apparentiæ esse dicuntur, implicite nuncupantur res quæ apparent seu quarum apparentiæ sunt. *c*) Metus ille sensui et persuasioni hominum communi prorsus repugnat. *d*) Adeo a naturâ humanâ alienum est assertum istud, ut vel ipsi sceptici illud continuo dictis et factis suis se falsum habere commonstrent (1).

(1) Ridiculum illud et insulsum de meris phænomenis commentum, quo sceptici et idealistæ maxime delectantur, lepide at strenue explodit auctor ingeniosus (*Philos. de M. Maugras*) his verbis : « On doit réputer frivole toute hypothèse qui, sans pouvoir opérer le moindre changement dans notre conduite, n'a d'autre effet que de tourmenter et d'humilier l'esprit humain, en le montrant à lui-même comme le triste jouet d'un génie perfide. On doit réputer extravagante toute hypothèse qui ferait passer pour insensé quiconque voudrait la prendre pour règle dans ses discours. En effet, un monde de simulacres constants exige les mêmes procédés, les mêmes précautions qu'un monde de réalités; et n'aurions-nous qu'une apparence d'estomac, une apparence de faim, il n'en faudrait pas moins nous donner une apparence de mou-

403. Ad 8m. *Dist. maj.* Ubi indicium sufficiens habere nequit, se nunc ipsum non errare, *conc.* secus, *neg.* Etiam *neg. min.* In aliquibus enim, non in omnibus errare potest. Ratio autem minoris propositum non probat; mens finita non omnes quidem, sed aliquas tamen perfectiones possidet; et hinc in pluribus errorem evitare, et de veritate certa esse potest.

404. Ad 9m. Quæ hic longius disputavimus quam nugæ illæ quidem propter se mereantur, in discentium gratiam a nobis allata sunt : *a*) ut hi qualia et quanta sint scepticorum deliramenta cognoscant, neve seduci se sinant, ubi minime sanorum illorum sophistarum fallaciæ a versipellibus scriptoribus styli fuco illitæ obtruduntur; *b*) ut pateat quam abundantes, funestæ et insulsæ sint falsæ hypotheseos, præsertim quæ loco principii ponitur, consequentiæ; *c*) ut juvenes discant in quantam errorum abyssum præcipites ruant aliosque protrudant qui, regiam sensûs hominum naturæ communis viam respuentes, inani scientiæ non humanæ spe decepti, vanis hypothesibus opinionibusque privatis philosophiam superstruere conantur. *d*) Denique scepticismi completi propugnatores vix ullos reperies, at incompleti et impliciti sectatores scaturiunt; atqui ii omnes iisdem passim nituntur principiis, adeoque logice ad easdem vergunt consequentias; necesse igitur fuit exponere eorum principiorum infirmitatem et consequentiarum insulsitatem.

405. II. Si modo quæras, quid causæ esse possit cur homines quidam eo insulsitatis procedant, ut sibi quasi honori ducant prædicare dubium universale, quod naturæ nostræ et vivendi necessitati æque ac sanæ rationi repugnat? Hujus vesaniæ præcipuam causam haud aliam esse existimamus quam *primigeniæ naturæ nostræ depravationem*, cujus fides non solum Judæis et Christianis certa et divina fuit, sed et ad omnes antiquitatis populos, Græcos, Ægyptios, Persas, Indos, Sinenses, etc. manavit (1), et de quâ Plato præter

vement pour manger une apparence de pain. Si une apparence de brigand a paru tuer une apparence de voyageur pour lui enlever une apparence de bourse, il n'en faut pas moins qu'une apparence de gendarmerie paraisse se mettre à la poursuite de l'apparence assassine, pour paraître l'amener devant des apparences de juges qui, après avoir paru entendre des apparences de témoins, paraîtront livrer l'apparence criminelle aux mains d'une apparence de bourreau. »

(1) De Feller, *Catéchisme philosophique*, n. 458; Ramsay, *Discours sur la Mythologie*, part. II.

plura alia hæc habet : *Jam inde ab ortu suo hominis natura facultatesque immutatæ et vitiatæ sunt in Capite suo* (in *Timæo*, item in *Critiâ*). Et vero quî aliter tanta animi abjectio cum tantâ majestate et veritatis amore in homine conjuncta intelligi pôssit?

406. Peculiares autem hujus rei causæ esse nobis videntur : 1° *Imbecillitas quædam intellectûs*, vel ut in quibusdam hominibus est, nimis infirmi, vel sicut in aliis, nondum satis edocti. Nam quod Baco edixit de incredulitate, nempe *leves gustus in philosophiâ movere fortasse ad atheismum*, *sed pleniores haustus ad religionem reducere*, etiam recte quadrat in scepticismum. 2° *Hominibus a vitiatâ naturâ insita superbia*, quâ majorum doctrinas contemnere, aliis contradicere, et aliter sentire quam cæteri homines gloriosum sibi fore sæpe arbitrantur. 3° *Depravati ac malevoli animi affectus*, in dubio inane quoddam remordentis conscientiæ solatium quærentes. 4° Apud paganos divinæ *revelationis*, cujus radii non omnes ipsis præclusi erant, *neglectus*, rei politicæ inconstantia, philosophiæ sibi relictæ infirmitas, inconstantia et contradictiones; apud recentiores *religionis et fidei contemptio*. 5° Apud plerosque *intemperantis dogmatismi* seu *rationalismi*, rerum intimam naturam se plane intelligere et veritatem scire ac demonstrare, omni prorsus fide et certitudine naturali sepositâ, contendentis falsa et non ferenda *arrogantia*. Consequens enim est ut, si quis putet veritatem non esse certam, nisi intuitive videatur vel stricte demonstretur, et deinde eam hoc modo quo putaverat videri et demonstrari non posse deprehendat, desperabundus ad scepticismum inclinet.

407. III. Ex hactenus stabilitis hæc notasse satis erit :

1° Multa vera nobis plane certa sunt, quorum alia directâ certitudine, alia etiam reflexâ certitudine percipiuntur.

2° Ex iis quæ tum directâ tum reflexâ certitudine cognita sunt alia primaria seu *principia* sunt, quæ sine interpositâ ratiocinatione evidentiâ immediatâ vera esse cernuntur, alia autem secundaria, quæ ex iis principiis quibus continentur aptâ ratiocinatione certo deduci possunt.

3° Inter principia certo vera habenda sunt quæcumque communiter, naturaliter, necessario ab hominibus pleno rationis usu fruentibus vera habentur, ac præsertim, si dogmatismi ontologici rationem quoad decet habemus, quæ immediatâ mentis intuitione vera esse cernuntur.

CAPUT III.

DE CERTITUDINIS CRITERIIS.

§ I.

DE CRITERIIS GENERATIM.

408. Jam vidimus quæ *generatim* ut veritatis principia habenda sunt, quare nunc explanandum est quæ *speciatim* in quibusvis verorum ordinibus prima dici debent, et quibus facultatibus velut instrumentis ratio a naturæ nostræ auctore instructa est ad veritates cujusvis ordinis principes capescendas et certo discernendas.

409. Hæc instrumenta, a quorum usu bono vel malo omnis scientia et error omnis præcipue pendet, multis nominibus sed præsertim *veritatis* sive *certitudinis criteria* vocantur (355), ac tot sunt quot verorum genera distinguuntur, videlicet : *sensus intimus*, *visus intellectûs*, *relatio sensuum*, *fides positiva*, *sensus naturæ* vel *intuitio rationis* (360).

410. De singulis illis singulatim disseremus; deinde adjiciemus appendicem de *memoriâ* et *analogiâ;* tum breviter dicemus quî certitudo naturalis se habeat ad *certitudinem supernaturalem*, seu potius quî et quæ certitudo naturalis nobis esse possit veritatum supernaturalium ; posthæc exponemus, quî *probabilitas* et *hypothesis* ad certitudinem se habeant; denique pauca quædam disputabimus de criteriorum pugnâ, concursu, et nonnullis aliis huc spectantibus.

411. De quolibet criterio dicere debemus, quid sit, circa quæ versetur, unde ejus constet firmitas, quæ ejus conditiones seu characteres esse debeant, qui satisfiat iis quæ ipsi opponuntur, et ad quæ in ejus usu attendendum sit.

§ II.

DE SENSU INTIMO.

412. *Sensus intimus* est interna experientia, conscientia sive perceptio eorum quæ mens nunc in se ipsa experitur.

413. Si generatim sumitur, duo diversa hoc nomine designantur, prout latius vel strictius accipitur : 1° conscientia sive perceptio omnium eorum quæ nunc ipsum menti præsentia sunt, quocumque etiam modo aut viâ ad ejus notitiam pervenerint ; 2° conscientia illorum tantum quæ jam nunc in mente sunt et quorum notitia hac perceptione solâ nititur. Si latius sumitur, sensus intimus proprie certitudinis cujusvis *subjectum* est (354) ; strictius acceptus criterium est de quo hic loquimur.

414. Sensûs intimi, quatenus certitudinis criterium est, *objectum* constituunt omnia et sola illa quæ nunc ipsum menti præsentia sunt, seu potius quæ anima immediate in se ipsâ sentit et quæ ab eâ reapse distincta non sunt (416), ut animæ existentia, vita, facultates, operationes, affectiones intellectuales ac morales, sensationes, imagines, cogitationes, volitiones, tristitia, gaudium, etc. quatenus hæc mere interna sunt et nunc in mente existere sentiuntur ; uno verbo, status animæ præsens, sive anima ipsa quomodocumque affecta.

Nihil itaque sensus intimus testatur de iis quæ nunc extra mentem sunt. Unde interna præterita et futura, existentia corporum sive nostri sive aliorum, causa, origo et occasiones externæ eorum quæ in mente fiunt, item cogitationes, affectiones et sensus intimus aliorum hominum ad nostri sensûs intimi objectum proprie non pertinent, quum hæc omnia non in ipsâ animâ nostrâ existant. Attamen quatenus ea viis congruis menti præsentia sisti possunt, imo debent ut cognosci queant, ipsa quoque objectum sensûs nostri intimi latius accepti (413) fieri possunt.

415. Duplici autem modo sensus intimus circa pleraque objecta sua versari potest, nempe sine et cum explicitâ recognitione. Unde duplex sensus intimi perceptio distinguitur : *directa*, quâ quis sentit ea quæ sibi intime præsentia sunt, sed ea quæ sentit secum non meditate reputat, et *reflexa*, quâ quis datâ operâ animo attendit ad ea quæ sentit et hæc se nunc plane sentire cogitat.

Utraque hæc perceptio certa est, at ope posterioris tantum rationem certitudinis nobis reddere possumus. Prior velut animalis est, hominum rudium propria et nostro cum aliis hominibus commercio

anterior; altera vere rationalis est, hominum cultioris ingenii propria, nec efficaciter exercetur sine opibus supra indicatis (307-310).

416. Duæ igitur conditiones necessariæ sunt ut res quædam objectum dici possit sensûs intimi quatenus veritatis criterii : *a*) ut mere interna sit, *b*) ut attente et distincte percipiatur.

417. Age porro, quantum ad omnia quæ hujusmodi sunt, *sensus intimus veritatis criterium est omnino certum.*

Hæc propositio hoc ipso extra omne dubium est posita quod sensus intimus germana, prima et clara ipsius rationabilis naturæ vox est. Dilucidationis tamen et confirmationis causâ addimus quæ sequuntur :

1° Tam sponte, tam suapte naturâ quisque nostrûm sui sensûs intimi voce persuadetur, ut nihil magis naturale sit quam hunc sensum, ubi nitidus est, ducem sequi ; quum natura nostra nihil altius aut apertius proclamet, quam ea reverâ esse quæ unusquisque in se ipso experitur, sentit et distincte percipit.

2° Tam necessario sensûs intimi dictamini obtemperamus ut, etiamsi vim maximam nobis inferre velimus ad assensionem retinendam, quamprimum tamen natura victrix vel invitos nos ad assentiendum inducat. Quis enim eo usque se cohiberé possit ut aliquamdiu serio dubitet utrum existat, vivat, doleat, gaudeat, necne, dum hæc intime sentit ?

3° Omnes homines rationis usu fruentes non solum sensûs intimi dictamen in omnibus sine hæsitatione sequuntur, sed etiam aperte confitentur ea quæ sensu intimo percipiuntur extra omne dubium et controversiam esse. Quin imo sensûs intimi testimonium fallere non posse, tam perspicua omnibus veritas est, ut nemo unquam de sui sensûs intimi perceptione reapse dubitaverit, eamve hæsitanter seu dubitanter exprimere soleat. Insulsus haberetur, qui hoc v. g. similive modo loqueretur : MIHI VIDEOR *cogitare, velle, dolere, gaudere, etc.*

4° Quin etiam ea quæ sensu intimo percipit mens tam immediate in se ipsâ sentit, ut de iis, si attente cogitat, se dubitare serio non posse sentiat.

Ergo omnia quæ requiruntur ut ratio assensum prudentem

ac firmum præbeat, ea in sensûs intimi testimonio reperiuntur, et summo quidem gradu ; ergo sensus intimus verum certitudinis criterium est.

418. Addere in hujus argumenti confirmationem et hæc licet : Si de sensûs intimi veriloquio dubitari prudenter posset, de omni certitudine actum foret. Nam 1° nemini res ulla magis certa esse potest quam ea quæ sensu intimo cognoscit; hic enim veritas immediate a mente percipitur nullâ re alia interpositâ, ut adeo res quæ sentitur et quæ sentit reipsâ eadem sit. Nec 2° ullo pacto intelligitur fieri posse ut non sit quod ita sentitur; illud enim esset simul et non esset : non esset, ut ponitur, et simul esset, siquidem sentiret et sentiretur. Denique 3° sensus intimus omnibus intervenit quæ nobis certa esse possunt; quum ea quæ per alia certitudinis criteria constant etiam ad sensum intimum referantur, quatenus hic omnis certitudinis *subjectum* est et principium internum (413) atque adeo una ex cujusvis certitudinis conditionibus ; hinc, nisi sensus intimus errore immunis sit, de omnibus dubitandum est.

419. Difficultates, quæ huic criterio opponuntur, facile solvuntur, si ad ejus conditiones attenditur.

F. J. V. Broussais (*De l'irritation et de la folie*) e. g. sensum intimum nos fallere dicit, ubi nos liberos esse dictat, quum similiter fallat amentes, qui etiam se liberos esse proclamant ex sensûs sui intimi dictamine. Alii provocant ad somniantes et delirantes, qui sensu intimo in multis decipiantur. Alii opponunt homines non raro per sensum intimum decipi circa naturam dolorum vel morborum quos patiuntur. At hæc argumenta nulla sunt, 1° quod, ubi sermo est de veritatis criteriis, agatur de hominibus mente sanis, sui compotibus et consciis; nemo videndi potentiam negat quod cæci, lippi et dormientes videre nequeunt ; 2° quod sensus intimus testetur quidem nos dolere, pati, etc. sed quo nomine dolor ille vocari soleat, quæ sit doloris causa externa vel præterita, qui effectus futurus, et utrum prudenter conversemur in illo dolore meditando, etc. sensus intimus non dictat.

420. Corollaria præcipua quæ ex modo dictis sequuntur, et ad hujus criterii usum pertinent, hæc sunt :

1° Unicuique sui ipsius sensûs intimi testificatio inexpugnabile et certissimum veritatis criterium est.

2° In controversiâ semper potentissimum et invincibile ve-

ritatis argumentum ex sensu intimo depromitur apud homines bonæ fidei, qui quæ sentiunt ingenue confitentur.

3° Argumentum ex unius hominis sensu intimo petitum vix ullius roboris est, dum controversia habetur cum pervicaci et impudente veritatis obtrectatore.

4° Efficacissima probatio eruitur ex sensûs intimi testificatione omnium aut fere omnium hominum, vel horum partis majoris et potioris, etiamsi nonnulli veritatis osores aliter sentire se oggauniant.

5° In quâque quæstione probe distinguenda sunt, quæ re verâ sensu intimo, et quæ aliunde cognita sunt.

Ita v. g. 1° ex mei unius sensu intimo omnino certum mihi est me esse liberum, me non esse scepticum; 2° hoc criterio nixus facile fidem facio homini sincero, qui eadem quæ ego in se ipso experitur; 3° eo solo refutare non possum pertinacem veritatis impugnatorem; 4° non nisi generali sensûs intimi testificatione probari potest homines *universe* esse liberos, eos non esse scepticos, scepticismum naturæ humanæ adversari, aut alia quævis esse *generaliter* vera; 5° et horum quidem præcipua causa est, quod mei unius sensûs intimi declaratio apud alios solum testimonii alieni vim habeat, ut manifestum fit si quis se dolere, se pœnitere, se gaudere, aliave se sentire dicit, quæ non item sentiuntur ab aliis.

§ III.

DE VISU INTELLECTUS.

421. Hoc loco auctores plerique duo prorsus diversa simul tractare et quodammodo confundere solent, nempe veritates absolutas objectivas et nostras earumdem veritatum ideas subjectivas seu cogitationes. Id quidem ideo fit quod eas utrasque mente cernimus, etsi idearum vicariarum patroni has posteriores tantum mente cerni dicere possint. Horum plures etiam in vitium longe gravius labuntur, quum ea quæ de ideis illis dicunt de rebus ipsis intelligunt, nec minime ostendunt ideas illas cum rebus consentire, seu quæ de ideis vere dicuntur etiam de rebus vera esse.

422. Ut hæc confusio plane vitetur, hoc loco de solis cogi-

tatis nostris, quæ cum mente nostrâ idem aliquid sunt, agemus, de veritatibus absolutis, quæ a mente nostrâ aliquid reapse diversi et hoc sensu externi sunt, postea disserturi. Utque rerum diversarum criteria etiam diversis nominibus distinguantur, unum visum intellectûs, alterum rationis intuitionem appellabimus.

423. *Visum intellectûs* vocamus actum mentis quo hæc, sua ipsius cogitata clare cernens, simul conspicit quid illa contineant et quî illa se habeant inter se. Plerumque definitur clara et distincta perceptio idearum seu potius cogitationum nostrarum. Quæ perceptio passim, nec male, evidentia, scilicet subjectiva, intrinseca, interna, stricta, sive logica appellatur (361).

424. Itaque *objectum* hujus evidentiæ seu visionis sunt cogitata nostra, nempe ideæ, judicia et ratiocinia, ac speciatim quidem 1° quid cogitata quæque nostra contineant, seu quibus constituantur elementis, et 2° quî illa se habeant alia ad alia, scilicet quî alia includant, alia excludant, vel cum aliis conjungi quidem possint non tamen debeant; seu aliis verbis, quæ ut possibilia, quæ ut impossibilia et quæ ut absolute necessaria cogitanda sint, ita tamen ut nondum quæratur quæ reapse existant vel non existant.

425. Ut aliquod cogitatum pro objecto hujus visionis tamquam veritatis criterii haberi possit, requiritur ut illud sit intrinsece evidens. Ad hanc porro evidentiam hæ conditiones necessariæ sunt : 1° *perspicuitas*, seu ut cogitatum istud sit clarum et distinctum, adeo ut inclusio, exclusio vel convenientia eorum quæ continet perspicue conspiciatur; 2° *constantia*, quâ illud, quod evidens habetur, menti pacatæ ab affectibus liberæ, attente ac identidem perpendenti, semper manet evidens; 3° *concordia cum ratione* objective sumptâ, (303), seu ut neque pugnet cum ullâ veritate rationali, neque falsi quidpiam inde logice inferri possit; 4° *consensio vel cognita vel legitime præsumpta sapientium*, sive eorum qui, scientiæ ad quam res de quâ agitur pertinet periti, rem eamdem attento animo considerare velint. Etsi enim ad veram evidentiam non semper necesse sit ut alios consulamus ho-

mines, nemo tamen illud vere evidens habere poterit quod viri sapientes et ingenui evidens esse negant; nam, quum omnium hominum natura eadem sit, vera evidentia omnes homines in iisdem adjunctis eodem afficiat modo necesse est.

426. Quantum ad ea quæ ita evidentia sunt, *visus intellectûs veritatis criterium omnino certum est.*

Illud quidem jam inde plane constat quod visus intellectûs, quantum ad evidentia cogitata nostra, aliquid prorsus idem est cum aperto sensu intimo eorum quæ cogitamus. Unde quæ supra (417) de sensu intimo diximus, ea etiam hic valent et rem plane conficiunt. Age enim, homo mente sanus *a*) semper et ubique, *b*) suapte naturâ, *c*) necessitate indeclinabili pro certe vero habet quidquid in cogitatis suis evidenter contineri videt. Quin imo fieri nequit ut quod evidenter percipitur non sit; esset enim simul et non esset.

427. Quæ hujus criterii veritati opponuntur, facillime solvuntur, si animo attenditur in illis vel pro evidentibus poni quæ evidentia non sunt, quum germanæ evidentiæ objectum aut characteres desint, vel non satis adverti evidentiam, sicut lumen ipsum, non alienâ, sed suâ luce clarere. Præcipua enim quæ objiciuntur hæc sunt, evidentiam non esse certum veritatis criterium : 1° quum omnes philosophi systemata sua vel maxime opposita pro evidentibus habeant; 2° quum nulla necessaria sit connexio inter cogitata nostra et res ipsas a mente diversas de quibus cogitamus. Prior harum difficultatum solvitur ex n. 425, posterior pertinet ad §§ sequentes, præsertim ad VI, ubi de veritatibus absolutis agitur.

428. Præcipua hic notanda corollaria hæc sunt :

1° Intrinseca evidentia, etiam privata, hominis cujus ratio formata jam satisque exculta est, ipsi sufficiens et invictum certitudinis indicium sive criterium est.

2° Evidentia privata inexpugnabile præbet argumentum ad convincendum virum ingenuum, qui non renuit fateri quæ percipit; sed pertinax adversarius efficaciter refutari aut evinci nequit argumento ex evidentiâ petito, nisi commonstretur hanc evidentiam aliis quoque rei, de quâ agitur, peritis communem esse.

3° Illud quod omnibus est evidens tam certo verum est ut nihil magis certum nobis esse possit.

Ratio omnium horum hæc est : quum omnium hominum natura eadem sit, *a*) non semper alios consulere necesse est ut eorum consensio legitime præsumatur, *b*) quod sapientissimis quibusque non est evidens, evidens dici nequit, *c*) cujusque privata evidentia seorsim spectata apud alios homines non nisi testimonii vim habere potest.

§ IV.

DE RELATIONE SENSUUM EXTERNORUM.

429. *Natura*, inquit Cicero, ***hominem non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus tamquam satellites attribuit ac nuntios*** (*De leg. I*, 9), quibus moneamur de rebus corporeis quæ extra nos sunt, videlicet visum, auditum, tactum, gustum et odoratum. Namque, ut idem philosophus alibi scribit (*Tusc. I*, 20), ***eâdem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum; quæ nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, ut idem omnium judex solus esset.*** Nimirum, quod proxime ante hæc verba notavit, ***nos enim ne nunc quidem oculis cernimus quæ videmus, neque enim est ullus sensus in corpore; sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viæ quædam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatæ; itaque sæpe aut cogitatione aut aliquâ vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus; ut facile intelligi possit animum et videre et audire, non eas partes quæ quasi fenestræ sunt animi, quibus tamen nihil sentire queat mens, nisi id agat et adsit.***

Quæ non minus vere quam eleganter dicta huc recidunt : ut res quædam corporea a nobis percipiatur, necesse est : 1° ut ea impellat seu moveat organum externum, oculum, aurem, etc., utque hæc impressio propagetur per nervos usque ad encephalum velut *sedem animi*, ibique commotionem congruam excitet; 2° ut animus, non ***cogitatione aut aliquâ vi morbi impeditus***, hâc impulsione afficiatur et ejus conscius fiat;

3° ut animus hac suâ affectione agnoscat rem externam tamquam hujus affectionis causam vel originem.

430. Tria igitur in quâlibet per sensus perceptione distingui possunt : 1° *sensatio*, quæ *externa* vocatur, sive illa sensuum nostrorum et corporis commotio quæ oritur ex rei corporeæ impulsione in organa nostra ; 2° illa mentis nostræ affectio quæ hanc corporis nostri commotionem consequitur, et quæ ideo voce simili *sensatio interna* dicitur ; 3° actio mentis illa spontanea quâ corpora seu res corporeas ipsas cognoscimus, sensationes istas ad corpora tamquam ad earum causas referendo, quæque propterea *sensuum relatio* vocatur.

431. Hic autem duæ quæstiones valde agitantur : 1° qualis illa actio sit, et 2° quod ejus objectum proprium sit habendum.

Nempe quæritur primo utrum mens nostra, illis externâ et internâ sensationibus excitata et adjuta, res corporeas ipsas per sensus *quasi per fenestras apertas* videat, an contra solum suas ipsius sensationes et affectiones sentiat ac per eas quasi *per imagines* rerum vicarias res ipsas cognoscat. De eâ quæstione aliter sentiunt idearum vicariarum patroni, aliter ontologistæ. Nos quidem, etsi ontologistis primas demus, ea quæ hic tractanda sunt ex utrâque sententiâ solvere conabimur.

432. Altera quæstio huc recidit : quum mens nostra circa res corporeas plura distinguat, nempe earum 1° existentiam realem ut rerum a cogitatione nostrâ non pendentium, 2° proprietates externas sive sensibiles, 3° proprietates internas seu intelligibiles, 4° veram et proprie dictam essentiam, hinc quæritur quæ ex istis quatuor cognoscamus ope sensuum ideoque objectum relationis sensuum dicenda sint.

Ad hæc quæsita respondemus : tertium et quartum non nisi ratione suis ipsius principiis insitis nixâ, non sine sensuum testimonio sed præter hoc testimonium, investigari et solvi possunt; sed primum et secundum sensuum relatione jam constant (1). Unde sensuum relationis *objectum* generatim

(1) In hanc rem recte dixit S. Thomas : « Est autem differentia inter intellectum et sensum. Nam sensus comprehendit rem quantum ad exteriora ejus accidentia, quæ sunt color, sapor, quantitas et alia hujus-

sumptum hac propositione enuntiari posse videtur : vera rerum corporearum existentia prout variis præstant proprietatibus externis sub sensus cadentibus. Speciatim vero objectum visûs sunt colores, auditûs soni, gustûs sapores, olfactûs odores, tactûs calor, durities, dimensio, etc.

433. Ut autem res quædam haberi possit pro objecto relationis sensuum quatenus veritatis criterii, nonnullæ *conditiones* necessariæ sunt tum sensibus tum sensuum relationi.

434. Quod ad sensus attinet, necesse est : 1° ut sensus sint sani, hoc est sensuum organa nullo vitio, morbo, aliove obstaculo impediantur quominus menti apte serviant ; 2° ut res sensibus objectæ non nimium a sensibus distent (1) ; 3° ut ratio habeatur naturæ densitatis, coloris, etc. medii physici (2) quod inter res sensibus objectas et organa nostra existit ; 4° ut sensus generatim omnes et singuli speciatim testentur de objecto sibi proprio (432).

435. Quantum ad ipsam sensuum *relationem* hæ præterea conditiones necessariæ sunt :

1° Testimonium sensuum sit *unanime,* hoc est, testimonium unius sensûs non sit oppositum testimonio sensûs alterius, vel saltem ratio litem dirimere possit.

2° Testimonium sensuum sit *constans*, id est, *a*) res per sensus percepta satis diu præsens sit, ut rite adverti queat ; *b*) quamdiu præsens est, vel si iterum ejus recognitio fiat, sensuum testimonium in iisdem adjunctis idem sit.

3° Sensuum testimonium *non sit oppositum rationi* (303), hoc est, nec pugnet cum ullâ veritate undecumque certâ, nec conducat ad falsam aut insulsam consequentiam.

4° Sensuum nostrorum testimonium *non adversetur testimo-*

modi : sed intellectus ingreditur ad interiora rei... ad ejus essentiam. » *Cont. Gen.* IV, Cf. *Summa theol.* p. 3, q. 75, a. 5, ad 2.

(1) Res eminus aspectæ v. g. sæpe aliâ formâ aliisque coloribus distinctæ videntur, quam si eædem cominus conspiciantur.

(2) *Le milieu physique* v. g. *aer*, quo medio sonos, *lumen*, quo aspectabilia percipimus. Corpus enim trans vitra vel trans aquam et aerem simul perceptum sæpe longe aliter apparet quam reapse est; e. g. virga recta, ex parte aquæ immersa et oblique aspecta, confracta apparet.

nio aliorum hominum mente et corpore sanorum, qui rem eamdem æque ac nos observant.

5° *Ipsâ impellente naturâ ad sensuum testimonio fidendum inducamur.*

Hinc sequitur hominem etiam sensuum educatione quâdam indigere, nec tute ex suorum sensuum testimonio de pluribus rebus judicare posse, priusquam suâ ipsius experientiâ et in multis sua ex sensibus judicia cum aliis hominibus conferendo (etsi non necesse sit de industriâ conferre) suarum sensationum vim et fidelitatem didicerit.

436. Sensuum externorum relatio his conditionibus stipata veritatis criterium plane certum est.

Id quidem vel ex hoc solo constat quod homines qui pleno rationis usu fruuntur *a*) omnes, *b*) suapte naturâ, *c*) necessitate moraliter insuperabili inducantur ut sensuum relationi debitis conditionibus præditæ plenam et indubiam fidem adhibeant. Quare, nisi rationem et sensum naturæ communem abjicere velimus, illi criterio etiam rationabiliter confidi dicamus necesse est.

Adhæc, si quod ontologistæ volunt et satis clare demonstrare videntur (391), circa res corporeas æque verum est ac illud circa veritates absolutas inconcussum est, nempe non tantum rerum vicarias imagines, sed res ipsas ope sensuum mente percipi, jam non sine contradictione dici potest non existere res corporeas quæ sensibus externis percipiuntur. Fieri tamen poterit ut sensus male adhibeantur, ut eorum testimonium non satis attendatur vel inepte explicetur, ut ratiocinio vitioso ex eorum testimonio inferatur quod ipsi non testantur; sed quod sensibus vere percipitur, ut vanum imaginationis vel cogitationis figmentum jam non amplius haberi poterit.

437. Atque hæc pauca de re istâ prorsus sufficiunt; ut autem scholarum more ea paulo amplius enucleentur, subjicimus quæ sequuntur.

1° Quum sensus, quos natura nobis tamquam satellites attribuit et nuntios ad societatem ineundam vitamque conservandam, instrumenta corporea sint, proindeque causæ non liberæ seu mere passivæ,

quæ ex arbitrio agere non possunt, hinc ipsi res sibi propositas aliter referre nequeunt quam eo quo ipsis exhibitæ sunt modo (1); ipsi igitur mentem in errorem inducere nequeunt, quæ vix erraret, nisi eorum occasione inconsulto et temerarie judicaret.

2° Cujusque experientiâ teste, nota compertaque sunt hæc tria : *a*) Nemo corporis cujusvis existentiam, colorem, odorem, sonum, etc., percipit, priusquam sensus huic perceptioni conveniens fuerit commotus. *b*) Post congruam impulsionem illa percipiuntur, nisi vel viæ ad animum interceptæ sint, vel animus aut cogitatione aut aliquâ vi morbi impeditus sit. *c*) Quisquis uno alterove e quinque nuntiis destitutus est, sensatione, tum externâ tum internâ, ei uni respondente caret perpetuo. Unde sequitur, etsi non ita pateat intima inter sensus nostros et res istas relationis natura, eam relationem tamen vere existere.

3° Hinc etiam evenit ut, paucissimis idealistis exceptis, homines docti et indocti omnes concordissimo semper consensu existimarint, ubi necessariæ conditiones adsunt, testimonium sensuum indubitatum certitudinis criterium esse.

4° Quinimo, si sensuum relationi nunquam fidere liceret, vita hominis physica conservari non posset; eorum enim testimonio solo distinguimus ea quæ utilia et quæ noxia nobis sunt.

5° Rursus, nisi sensuum testimonio, dum conditiones requisitæ adsunt, tute confidere possemus, humana societas stare nequiret. Quo enim modo pater filios, liberi parentes, gubernatores gubernandos, hi illos, judex sontem ab insonte, amicus amicum ab inimico, a latrone, a sicario, etc., discernere certo posset?

438. Ubi ea quæ de sensuum relationis objecto, conditionibus et vi propriâ diximus rite considerantur, facile redarguuntur quæ contra hujus criterii valorem ab idealistis vel aliis male sanis hominibus afferri solent.

Gravissimæ quidem contra sensuum testimonium difficultates hæ sunt : 1° Nemo est qui non subinde sensuum testimonio deceptus

(1) Quod Cicero exprimit his verbis, *De leg.* I, 17 : « Perturbat nos opinionum varietas, hominumque dissensio; et quia non idem contingit in sensibus, hos naturâ certos putamus. Illa, quæ aliis sic, aliis secus, nec iisdem semper uno modo videntur, ficta esse ducimus. Quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero. »

fuerit. 2° Sensus præcipue nos fallunt, quum corpora quædam calida, frigida, sapida, sana, etc. esse docent, dum hæ non corporum qualitates, sed mentis nostræ affectiones tantum sunt. 3° Imo, ut Berkeley et Fichte probarunt, sensationes nihil aliud sunt quam affectiones internæ, veri mentis nostræ fetus, sicut repræsentationes imaginariæ. 4° Incertum est, utrum extra mentem aliquid sensationibus nostris respondeat, siquidem sensationes animi affectiones sunt, quas experiri possumus, etiamsi res nullæ extra animum existant.

Resp. ad 1m. Difficultatem primam facile solvet qui animo attendit ad ea quæ supra (434-435) dicta sunt.

Ad 2m. E sensuum testimonio solum concludimus corpora apta esse ad sensum caloris, frigoris, etc. in nobis excitandum, minime vero corpora etiam similes affectiones sentire.

Ad 3m. Dogmatici qui fide naturali tantum nituntur jure dicunt sensationes effectus esse quos non experiremur nisi extra mentem nostram corpora horum effectuum causæ existerent. Quî autem sensationes ab imaginationis fetibus distinguantur ex supra dictis (401) colligi potest. Ontologistæ addunt corporum præsentiâ non produci affectiones mere internas tantum, quibus mens nil nisi imagines corporum vicarias videat, sed mentem sensationibus excitatam et adjutam corpora ipsa percipere.

Ad 4m. Rationalistæ dogmatici respondere non possunt. Dogmatici fide naturali nixi apte respondent hominem naturaliter et necessario adeoque merito credere res existere quales sensationibus referuntur. Ontologistæ addunt ope sensationum res ipsas percipi, atque adeo fieri non posse ut sensationes sint sine rebus quæ sentiuntur.

439. Ex hoc § inter alia colligi hæc possunt :

1° Sensuum testimonium, dum necessariæ adsunt conditiones, veram parit certitudinem.

2° Homo rationis compos per sensuum testimonium de multis vere certus esse potest, etsi illa solus perceperit.

3° Ex unius hominis sensuum testimonio solo efficax argumentum erui nequit ad dirimendam controversiam, vel ad convincendum morosum adversarium.

4° Idealistæ, qui in dubiis ponunt utrum existant corpora, si logice sibi constant, in universalem scepticismum non incidere non possunt.

5° Miracula, quum eventus sint qui sub sensus externos

cadunt, non minus quam eventus naturales sensuum testimonio nobis certa fieri possunt (1).

§ V.

DE TESTIMONIO HUMANO.

440. *Testimonium* seu *testificatio humana* est unius aut plurium hominum ore aliove signo expressa declaratio de re sibi notâ, vel quam sibi notam esse perhibent. Hæc sæpe *auctoritas humana* vocatur, quod nomen non est idoneum, nisi quum homines quidam testimonium dicunt de rebus quarum ipsi *auctores* seu veræ causæ sunt.

441. Homines illi, qui testimonium proferunt, *testes* appellari solent. Et ii quidem 1° qui testimonium perhibent *de jure*, v. g. qui in metaphysicis dicunt utrum res vera sit, vel in moralibus utrum actio licita sit necne, testes *dogmatici* nuncupantur; illi vero qui testificantur *de facto*, id est, an res vel actio evenerit necne, testes *historici*.

2° Hi rursus, si eventui quem referunt præsentes adfuerint, testes *oculati* dicuntur, sive oculis, sive auribus, sive alio sensu illum perceperint; sin vero illud quod asseverant a testibus oculatis tantum vel mediis etiam aliis didicerint, testes *auriti* nominantur.

3° Testes, sive oculati sive auriti, qui eo tempore vixerunt quo res narrata evenit, *æquales*, *coævi*, *coætanei* seu *synchroni* audiunt; posteri autem, *non æquales* seu *non coævi*.

(1) Etenim miraculum generatim acceptum est eventus sive effectus qui corporis sensibus percipi potest, sed viribus naturalibus produci nequit. Igitur, quod ad præsentem quæstionem attinet, miraculum ab eventu naturali solum differt eo quòd hic vi naturali effici potest, illud vero non nisi vi naturam physicam superante; uno verbo, differt causâ, non effectu. Hinc, ut certo constet miraculum esse patratum, sufficit ut cognoscatur : 1° effectum existere, v. g. eum qui mortuus fuit ad vitam rediisse, et 2° hunc effectum nullâ naturali causâ fuisse productum. Quod utrumque cognosci a nobis posse profecto nemo prudens negaverit. Cæterum in Theodiceâ tantum philosophi ex professo agunt de miraculis.

4° Denique *domestici* vel *familiares* vocantur testes, quibus scriptor vel homo cujus historia refertur familiariter usus est.

442. Testimonii *objectum* generatim sumptum semper est factum quoddam; siquidem et testes dogmatici non tam rem esse veram vel justam declarant, quam hoc factum sibi internum, scilicet se ita de re judicare et persuasum habere.

Hoc autem § potissimum agitur de factis externis seu eventis, quæ ad testimonium historicum pertinent.

443. Qui rei traditæ assentitur propter testimonium, eam *credere* dicitur; et actio illa mentis quâ assensum præbet, *fides*, positiva scilicet (329), appellatur; et *humana* quidem, si unice propter hominum testimonium credit; si vero *per* hominum testimonium aliquis ad credendum quidem inducitur, ultimo tamen veritati adhæret *propter* auctoritatem Dei revelantis, sive quod idem est, propter testimonium divinum, ejus fides *divina* est; fides enim proprie divina vel humana vocatur a principio seu motivo cui præcipue innititur.

444. Fides humana *a*) aliquando cum veritate est conjuncta, aliquando non est; *b*) quandoque firma est, quandoque autem infirma; *c*) nunc certa est, nunc vero incerta. Quod potissimum inde pendet, an *testimonium*, quo illa nititur, authenticum esse cognoscatur.

445. *Authenticum* autem dicitur testimonium quod sufficit ad eliciendam fidem quâ omnis prudens formido erroris excluditur.

446. Ut hujusmodi sit hominum testimonium, ei esse debent *characteres* seu conditiones sequentes :

1° Res narrata fieri potuerit.

2° Testes illius notitiam habere potuerint.

3° Testes legitimâ mendacii fraudisve suspicione careant.

4° Testes tot sint ut in his adjunctis major numerus haud prudenter expostulari queat.

5° Testimonium sit clarum et sibi constans.

Quæ conditiones si rite perpenduntur, facile colligitur testimonium passim authenticum haberi merito posse, dummodo satis constet de testium *notitiâ* et *veracitate*.

447. Sed quia hic agitur de iis quorum maximus usus et

utilitas est in historiâ sacrâ æque ac profanâ, atque in jure tam civili quam canonico, forsitan non inutile erit hoc loco paucis verbis subjicere præcipuas quæ in testimonii humani recognitione servandæ sunt

REGULÆ CRITICÆ :

448. A) *De re narratâ.*

1. Si evidens est rem narratam fieri non potuisse, quantuscumque eam referat testium numerus, falsa est.

2. Si adjuncta rei quæ referuntur sibi repugnant, suspicio etiam de ipsius rei veritate merito suboritur.

3. Res valde mirabiles, insolitæ, paradoxæ, præsertim illæ in quibus phantasia et sensuum illusio facile locum habent, non facile credendæ sunt, referente uno vel etiam pluribus testibus, nisi tamen prudentes et integerrimi sint.

4. Exinde solum quod factum aliquod antiquum non esset moribus et opinionibus nostris consentaneum, vel quod factum quodcumque insolitum sit, immerito in dubium revocaretur.

5. Communis traditio eventûs cujuspiam antiqui, sed insignis ac publici, licet ab æqualibus non memorati, magnam huic fidem conciliat. Cf. infra 453, 7.

449. B) *De testium notitiâ.*

1. Debita rei notitia in teste non præsumitur, sed probatur.

2. Quare hic disquirendum est : *a*) an testi sufficiens sit scientia rerum de quibus scribit vel loquitur; *b*) utrum organa sua rite adhibuerit, an vero sensuum illusioni forte locus fuerit; *c*) adjuncta loci ac temporis observationi faciendæ profuerintne an obfuerint.

3. Ubi testimonium perhibetur de rebus ad scientias pertinentibus, sæpe non mediocris in teste eruditio et perspicacitas ingenii postulatur.

4. In factis obviis et patentibus homo rudis, cujus organa sana et mens a pravis animi propensionibus libera sunt, sæpe æque idoneus, imo quandoque magis idoneus testis est, quam doctissimus philosophus.

5. Si testificationes non concordes sint, testis immediatus sive oculatus mediato seu aurito, domesticus extraneo, æqualis non æquali, *cæteris paribus*, rem facilius cognoscere censetur.

450. C) *De testium veracitate.*

1. Quisque habendus est verax, donec probetur mendax vel mendacii suspectus.

2. Qui aliquoties falsum referre deprehensus est, ei etiam in aliis rebus non amplius credendum, nisi quum id quod refert verum esse aliunde constet. Nam, si ex ignorantiâ fefellit, merito in incuriæ et credulitatis suspicionem venit; si vero sciens et volens decepit, sæpe ne tum quidem meretur fidem quum jurejurando asserta sua confirmat. Qui mentiri solet, pejerare consuevit (1).

3. Qui propriæ utilitatis, commodi aut partium studio, vel præjudicatis opinionibus aut pravis affectibus quibusvis laborare noscitur, facile de mendacio suspectus habetur.

4. Qui rerum adjuncta refert quæ vel inter se vel cum aliorum prudentium virorum testimonio pugnant, mendacii vel saltem ignorantiæ suspicionem effugere nequit.

5. Contra, maximo veracitatis et notitiæ argumento est:

a) Si testis se ubique gravem, candidum, probum, veri ac justi amantem, atque a malis affectibus liberum exhibeat.

b) Si nullum ex suâ testificatione commodum sperare prudenter possit.

c) Si contra prævideat gravia mala quæ sibi propter testimonium suum imminent (2).

d) Si impune fallere nequeat, sed facillime mendacii convinci possit, ubi veritatem celare et falsa obtrudere velit.

e) Si homines illi, qui ab eventu prope aberant, et qui per semet ipsos relationis veritatem æstimare potuerunt, fidem testi adhibuerint (3).

451. D) *De testimonio scripto in universum.*

1. Ut libri historici, qui proprie sunt testimonia scripto conservata, fidem mereantur sive *authentici* sint, requiritur : 1° ut sint

(1) « Si quis semel pejeraverit, ei credi postea, etiamsi per plures » deos juret, non oportet. » *Cic.* pro Rabir.

(2) « Je crois volontiers les histoires dont les témoins se font égorger. » Pascal, *Pensées*, XXVIII, 72.

(3) Quis hic non sponte cogitat Apostolos? quorum testimonia vel humanitus considerata eos veracitatis et notitiæ characteres tum intrinsecos tum extrinsecos præ se ferunt, quibus majores sapienter postulari nequeant.

germani; 2° ut sint *integri*, hoc est, non corrupti saltem *quantum ad substantiam facti* de quo agitur; 3° ut sint *veridici.*

2. Liber aliquis dicitur *germanus* seu *genuinus*, qui conscriptus est ab eo auctore cui tribuitur, vel saltem eâ ætate quâ scriptus esse perhibetur; qui autem auctori cuidam falso attribuitur, *spurius* vel *supposititius* sive *subdititius* audit.

3. Liber *integer* est, qui nec *mutilatus* est, seu cui nihil detractum est, nec *interpolatus*, hoc est, cui nihil adjectum. Attamen non semper necesse est ut totus liber sit integer, dummodo ea pars quæ rem gestam continet, sit incorrupta, non quoad singula vocabula quidem, sed quoad rei substantiam.

4. *Veridicus* seu *verax* censendus est liber qui, præter duos characteres recensitos, sufficientia auctoris sui notitiæ et veracitatis indicia præ se fert.

452. E) *De modo discernendi libros germanos et integros a spuriis et corruptis.*

1. Liber antiquus, qui inde a remotissimâ antiquitate ad hæc usque tempora semper et ab omnibus ei auctori cujus nomen præfert adjudicatus est, certissime est genuinus habendus.

2. Opus antiquo auctori adscriptum, si toti antiquitati incognitum sit, vel supposititium vel certe valde dubium est, nisi idonea hujus ignorationis ratio assignari queat. Cf. 453, 7.

3. Liber inscitiâ refertus, aut ineptis et ridiculis fabellis scatens, tribui nequit viro qui cæteroqui gravis, eruditus, castigatique judicii fuisse cognoscitur.

4. Si stylus totiusque orationis contextus in opere quod alicui auctori tribuitur sit ab eo plane diversus quo idem scriptor in operibus certo genuinis utitur, opus illud merito suspectum est, nisi gravis ratio sit hujus immutationis diversitatisve.

5. Liber qui sententias continet in re magni momenti iis manifesto oppositas, quæ in germanis ejusdem auctoris operibus ex professo traduntur, magnopere suspectus est, nisi aliunde constet auctorem a priori suâ sententiâ recessisse.

6. Opus in quo res aut personæ memorantur ævo scriptoris, cui liber ille adscribitur, certo posteriores, aut supposititium aut certe corruptum vel interpolatum est. Idem censendum est de opere in quo reperiuntur vocabula aut locutiones, quæ longo demum post aucto-

ris ætatem tempore in usu esse cœperunt. Verum et in his omnibus servandus est modus.

7. Opus quoad substantiam integrum censetur, si facta substantiâ tenus eadem reperiantur in cunctis exemplaribus sive manuscriptis sive typis impressis, licet nonnullæ occurrant variæ lectiones in rebus non gravibus.

8. Præterea, si liber jam inde ab origine suâ valde notus fuerit, si ejusdem exemplaria multum repetita fuerint et ubicumque sparsa, præsertim inter homines varie erga illum affectos, adulteratio locum habere non potuit.

453. F) *De ratione judicandi de veritate librorum.*

Præter ea quæ supra (448 et 449 ac potissimum 450) tradita sunt, hæc notari merentur :

1. Liber cujus auctor nomen suum publice profitetur potiorem plerumque fidem meretur quam anonymus vel pseudonymus sive personatus; nisi forte auctori, invidiæ et offensionis vitandæ causâ, vel aliam ob rationem sapientem, nomen suum celare visum fuerit.

2. Historia cujus scriptor fontes adfert, atque in delectu fontium acre judicium exhibet, eo ipso jam non negligenda, etsi hoc solo non penitus certa, veritatis signa præ se fert.

3. Styli acerbitas ac vehementia plerumque indicat animum odio aliove pravo affectu occupatum, nisi aliunde noscatur scriptorem ipsâ rei indignitate permotum loqui vehementius.

4. Similiter nimia ornatûs et elegantiæ cura suspicionem quandoque movet auctorem hyperbolice loqui, vel rerum veritatem minus quæsiisse, quam narrata de suo ingenio confinxisse.

5. Qui textus auctorum truncatos, intercisos, corruptos, aut in alium quam in contextu habent sensum detortos exhibet, nullam fidem meretur.

6. Qui documenta sibi contraria et ea quæ opinioni suæ opponi possent, vel penitus, vel maximâ ex parte reticet, aut de malâ fide aut de ignorantiâ, vel certe de negligentiâ suspectus est.

7. Si nullus ex æqualibus scriptoribus de facto aliquo insigni ac valde memorabili ad eorumdem ætatem pertinente mentionem faciat, etiam sat magnus posterorum id referentium numerus suspectus esse potest, nisi gravis silentii istius ratio adferri queat.

Verumtamen, quia hoc *argumento*, quod *negativum* vocari solet et definiri potest recentioris vel præsentis de facto pristino testimonii

impugnatio propter silentium æqualium, intemperantes critici non raro abutuntur, apprime notandum est : illud frustra et immerito allegari 1° in factis quæ nituntur traditione universali et immemoriali, etsi hujus origo non penitus indicari queat; 2° illud invalidum quoque esse, si vel unum ex sequentibus obtinet : *a*) si coævis facta notitia defuisse ostenditur, *b*) si in scriptis coævis quæ exstant occasio non fuit illud factum memorandi, *c*) si gravis quædam silentii coævorum ratio assignari potest, *d*) si scripta coæva pleraque perierunt, *e*) si saltem unus alterve coævus scriptor eventum illum memoriæ prodidit.

454. G) *De interpretatione librorum.*

a) Parum prodest cognoscere librum aliquem esse authenticum, nisi præterea auctoris sensus rite dignosci possit. Quare non abs re erit hic pauca addere de vario verborum sensu, atque de præcipuis quibusdam regulis *hermeneuticis* sive interpretandi, secundum quas verus librorum sensus investigandus est.

b) *Sensus verborum proprius* est quem usus loquentium immediate et plerumque verbis affixit, ut in hâc locutione : *equi bibunt.* Sensus autem *improprius* seu *metaphoricus* est qui vocabulis illis aut raro aut mediate tantum subest, v. g. *sat prata biberunt.*

Rursum, sensus verborum *primarius* est, quem illa ex se præferunt; *secundarius*, quem adjuncta vel modus exprimendi eis attribuunt. Unde fit ut quædam vocabula, manente eorum sensu primario, sint eadem modo honesta, modo turpia, nunc laudi, nunc vituperio.

Denique sensus *obvius* est, quem usus communis vel circumstantiæ indicant; sed sensus *ab auctore intentus*, qui ex contextu conspicitur inesse verbis quibus multiplex significatio esse possit.

c) Duplex autem rectæ interpretationis *fundamentum* hoc est : I) *Auctoris verbis nullus tribuendus est sensus, nisi qui plane probatur.* II) *Auctoris honori ac famæ, quantum fieri potest, per interpretationem consulatur.*

455. I. *Quinam sensus verbis sit attribuendus*, probatur ex his tribus potissimum :

1. Ex *usu loquendi*, habitâ ratione ætatis ac regionis in quâ auctor scripsit. Ad hoc plurimum conducit diligens morum, gentium et antiquitatum studium, quo inprimis spectat ingenium linguæ quâ usus est auctor. Adhæc usus merito vult ut verba auctoris intelligantur sensu usitato, proprio et obvio, nisi aperta ratio contrarium suadeat.

2. Ex *mente loquentis.* Quam produnt *a*) auctoris definitiones, *b*) exempla quæ affert, *c*) occasio proxima quæ ipsum ad scribendum induxit, *d*) finis quem in præsenti quæstione sibi proponit, *e*) secta philosophica vel religiosa cui addictus est.

3. Ex *subjectâ materiâ totiusque orationis contextu.* Hunc in finem *a*) textus cum contextu, seu cum antecedentibus et consequentibus conferendus est; *b*) consulenda sunt loca parallela, ubi auctor eamdem materiam ex professo tractat.

Ubi vero quæ modo diximus non sufficiunt ad certo statuendum sensum auctoris, adhibendum est optimorum et probatorum interpretum judicium; quod cæteroqui negligere nunquam licet in rebus majoris momenti. Hic vero, cæteris paribus, ea interpretatio aliis merito præfertur quæ a coævo, familiari, aut discipulo auctoris proficiscitur, vel saltem ab eo qui linguæ et argumenti quod tractatur majori præ reliquis scientiâ præstat.

456. II. Ut servetur æquitatis regula quæ *auctoris famæ*, quoad ejus fieri potest, *parcendum* præcipit, hæc requiruntur :

1. Ne sensum *viro prudente indignum* ex auctoris verbis extorqueamus, qualis foret *a*) ad quem auctor devolveretur nullâ prius datâ occasione, *b*) in quo nullum prudentem finem sibi proponere posset, aut *c*) inepte et non congruenter fini proposito loqueretur, aut *d*) magno verborum apparatu in re exigui momenti occuparetur.

2. Ut auctoris verba semper in *mitiorem partem* interpretemur, eisque, nisi oppositum manifestum sit, illum tribuamus sensum qui magis congruit veritati, etiamsi propterea quandoque nonnihil a communi loquendi usu recedendum foret. Quod præcipue observari oportet, ubi aliqua occurrunt quæ inter se pugnare videntur.

3. Si *consectaria quædam absurda* ex auctoris verbis fluant, cave ne ea ipsi idcirco statim attribuas, ipsumque propterea hæreticum, impium, seditiosum proclames, nisi tam manifestæ sint ejusmodi consecutiones ut ab ipso ignorari nullo pacto potuerint.

4. Vir bonus, cui veritas et christiana charitas cordi est, dum aliorum sententias expendit, sollicite cavet : *a*) ne doctrinam adversarii male explicet; *b*) ne eam invidiosis nominibus infamet; *c*) ne eam cum invisorum et improborum dogmatibus comparet; *d*) ne studiose occultet aut non nisi dimidiatas proponat rationes quibus opposita sententia nititur; *e*) ne suæ sententiæ difficultates dissimulet; *f*) ne invidiosa consectaria ex adversarii sententiâ deducat; *g*) ne malignis illum suspicionibus premat; *h*) ne alia ipsi affingat quam quæ is reapse docet; *i*) ne, quæ ambigua vel minus clara sunt,

in deteriorem accipiat partem; *k*) ne admisceat ea quæ ad rem non faciunt nec nisi invidiæ creandæ apta sunt (1).

457. *Authenticum hominum testimonium est sufficiens criterium certitudinis, et in quibusdam adjunctis non minus firmum quam quod maxime.*

Hominum testimonium in multis falli posse et fallere nemo prudens negaverit; sed, ubi omnes illæ conditiones quæ ad authenticum testimonium exegimus adesse conspiciuntur (446), ipsa naturæ nostræ indoles nos vel invitos ad assentiendum impellit. Quid enim? 1° Ubi hujusmodi testimonium adest, homines qui ratione vere utuntur, etiam antequam reflexe cogitant, fidem adhibent et adhibendam esse censent *a*) omnes, *b*) naturaliter, *c*) necessario, atque adeo *d*) rationabiliter. 2° Qui autem reflexe cogitando omnium agendorum rationem sufficientem habendam esse volunt, in hujusmodi testimonio rationem credendi sufficientem reperiri confitentur, nec fieri posse vident ut testimonium humanum semper fallat magis quam sensus externi.

At hæc scholarum more paulo amplius explanemus :

1° Nullam hominum testimonio fidem adhibere indoli ac naturæ nostræ plane repugnat. Namque credere adeo naturale nobis est ut *a*) in infantiâ quidem *solâ naturâ duce*, et sine ullâ recognitione aut suspicione prævià, plurima credamus; *b*) ut, nisi hominibus crederemus, ratio nostra excoli non posset; ut *c*) nunc in multis sentiamus nos manifestam vim naturæ nostræ inferre, si fidem non haberemus ubi conditiones testimonii quam maxime authentici tam clare adesse conspiciuntur. Quinimo *d*) rationabilis natura nostra non sinit nos eo usque decipere ut nihil certum habeamus quod non ipsi simus experti, aut ut nobis in animum inducamus testimonium humanum semper nos decipere posse.

2° Homines, docti æque ac indocti, qui pleno rationis usu fruuntur, fortasse ad unum omnes, testimonium hominum in multis indubitabile certitudinis criterium esse existimant, idque jure ac

(1) In regulas *criticas* et *hermeneuticas* præ cæteris legi merentur : MABILLON, *Tract. de Studiis Mon.* part. II; HONORATUS A S. MARIA (B. Vauxelle), *Animadv. in regulas et usum critices;* EUS. AMORT, *Principia artis criticæ;* STORCHENAU, *Inst. log.* et CONTZEN, *Prælect. logic.*

meritissimo se existimare censent; et, si qui theoretice hâc de re disputant, factis tamen verba sua negant (1).

3° Communiter judicant testimonium idoneum esse ad veram certitudinem pariendam, ubi constat de testium notitiâ et veracitate; atqui multa sunt ubi de his duobus prorsus constare potest, si scilicet conditiones supra (446) recensitæ adsint; ergo, etc.

4° Imo aliquando talia sunt facta, taliaque exhibent adjuncta, ut hominum testimonium de iis nec decipi nec decipere ullo pacto possit. Ubi agitur v. g. de re quæ publica est, observatu facilis, nullius commodo favens aut pravis cupiditatibus, et cujus testes sunt numerosi, graves, candidi, cæteroquin affectibus, moribus, educatione, animi propensione, etc., diversi, etc., etc.

5° Ex iis quæ jam memorata sunt rationis momenta facile probatur, nisi hominum testimonium, ubi necessarias conditiones omnino adesse cognoscitur, pro inconcusso certitudinis indicio habeatur, de quâcumque certitudine actum fore; uno verbo, pyrrhonismum historicum rectâ conducere ad pyrrhonismum universalem. Etenim *a*) certitudo historica sæpe non minorem assensûs firmitatem parit quam demonstrationes quæcumque; *b*) aliquando nec de testium notitiâ, nec de eorum sinceritate vel minimum quidem dubitare possumus; *c*) quod summum est, eâdem naturæ ac rationis voce quâ alia certa agnoscimus, hominum quoque testificationi fidem adhibemus; hæcque non unius alteriusve solum indoles est, sed hæc naturæ omnibus communis vox est.

6° Nisi hominibus credatur, nullus esse potest litterarum, artium, scientiarumve profectus. Nam *a*) nullâ in re tirocinium poni potest, nisi discipulus credat magistro. *b*) Sine fide cognitiones uniuscujusque suâ unius experientiâ circumscriberentur.

7° Si authentico hominum testimonio fides adhibenda certa non sit, nulla sive privatorum sive aliorum quorumcumque jura salva esse possunt. Proprietatis, dignitatum, honorum, officiorum jura possidentes solo testimonio cognoscuntur.

8° Quin etiam, si nulla fides hominum testimonio habeatur, tota quoque tollitur religio, quæ omnis nititur factis tum naturalibus tum

(1) « Au sortir de son cabinet où il (le philosophe) vient d'écrire une dissertation contre la certitude morale, rendu à la société, il rougirait de suivre ses principes et de ne pas agir comme le reste des hommes. » Hume, 12ᵉ *Essai*, cité par Bergier, *Traité de la vraie Religion*, *Dissert. sur la certitude*, tom. IV, p. 265.

supernaturalibus, quæ ab hominum universitate non sine testimonio cognoscuntur. Huc accedit quod nulla unquam gens, etiamsi ignoraret qualem habere religionem deceret, aliam habendam esse existimaverit quam eam quæ testimonio et fide tradita ac recepta esset.

9° Tandem, nisi certa sit fides humana, omnis quoque hominum societas tum privata tum publica dissolvatur et intereat necesse est; idque non tantum ideo necesse est quod nulla societas potest esse sine religione, sed etiam quod sine fide nec parentes, nec magistratus, nec principes dignosci queunt, nec leges, nec fœdera, nec cætera quæ necessaria sunt ut societas esse possit (1).

458. Ubi singula illa quæ præcedunt recte percepta fuerint, facilis erit responsio ad ea quæ objici solent; quorum hæc præcipua tantum memorabimus : 1° Ex hominum testimonio solum probabile argumentum confici potest, quia unius hominis assertio non nisi probabile veritatis indicium est, ergo nec plurium; siquidem probabilitates quantumvis multæ nunquam constituere possunt unam certitudinem. 2° Cujusvis testimonii probabilitas eâ proportione minuitur quâ a primo fonte recedit; quocirca antiqua saltem facta non amplius certo cognosci possunt. 3° Nunquam penitus constare potest utrum testes, præsertim antiqui, sinceri fuerint. 4° Multæ fabulæ tum in naturalibus tum in supernaturalibus memoriæ proditæ fuerunt; ergo....

459. Verum enim vero ejusmodi argutiis fidem historicam elevari non posse ultro patet. Etenim,

1° Ut recte observat Plinius Major : *In numero ipso quoddam magnum collatumque consilium* est (*Hist. Nat.* VII, 17). Quod autem unius hominis testificatio plerumque probabile tantum veritatis argumentum est, non inde venit quod unus veritatem certo cognoscere et candide fateri non posset, sed quod nobis passim non sufficientia sinceritatis indicia videntur in unius hominis assertione; namque, ubi hæc adesse conspiciuntur, etiam unus certam fidem facit. Quare

(1) Tous les liens de la société humaine, nos devoirs les plus sacrés, nos intérêts les plus chers portent sur des faits. Le gouvernement des états, la force des lois, les engagements mutuels ne sont appuyés que sur la certitude morale (S. Aug., *De fide rerum quæ non videntur*, n. 2 et 4, et *De utilitate credendi*, n. 24 et 26). Si ce guide n'était pas infaillible, plus de confiance, plus d'intérêt commun, plus de liaisons réciproques, la société ne tarderait pas de se dissoudre et le genre humain de périr. » Bergier, *loco modo laudato*.

Plinius Junior apprime dixit : *Melius omnibus quam singulis creditur ; singuli enim decipere aut decipi possunt ; nemo omnes, neminem omnes fefellerunt* (*Pan. Traj.* cap. 62).

2° Etsi quæ objecta sunt vera sint, ubi agitur de factis quibusdam privatis vel obscuris, et quæ solâ nituntur traditione, ut solet, vagâ et incerti auctoris; illa tamen omnino falsa sunt de eventis insignibus, valde memorabilibus, quibus aderat frequens hominum multitudo, et quæ tum traditione publicâ non interruptâ, tum libris authenticis et monumentis historicis celebrata sunt. Hæc enim nisi vera essent, *non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unâ sæculis ætatibusque hominum inveterari potuisset* (Cic. *Nat. Deor.* II, 2). Nimirum longâ hâc annorum serie confirmantur, potius quam elevantur, accessione tot virorum qui illa non credidissent, nisi ea fide digna judicassent.

3° Ea hominum indoles est, *a*) ut nolint decipere, nisi id fieri posse sciant, et *b*) ut alios fallere non nitantur, nisi pravâ quâdam cupiditate inducti; itaque, ubi nulla fraudationis causa, sed contra manifesta ingenuitatis et candoris indicia præsto sunt, præsertim si deceptio non potuisset impune fieri, quisquis, veritatem non altercationem adamans, testes sinceros esse judicabit, v. g. si minutissima rerum gestarum adjuncta narrant, varias epochas assignant, nomina locorum exprimunt, ad monumenta suo ævo existentia referunt, cum aliis scriptoribus, a quibus cæteroqui discrepant, consentiunt, taliaque narrant quæ plurimis nota sunt, a quibus erroris mendaciive argui possent, si qua proderent a veritate aliena.

4° Istud solummodo probat, non omne testimonium certam fidem facere, atque adeo sæpius maximâ cautione utendum esse, et a nimiâ credulitate æque ac ab incredulitate temperandum esse, secundum illud tritum : *Fide, at cui vide.*

460. Ex iis quæ hactenus ostensa sunt plura et gravissima manant corollaria, e quibus hæc notare juvat :

1° Hominum testimonium aliquando incertum, aliquando penitus certum veritatis indicium est.

2° Eventus, qui hominum testimonio nititur, sæpe certus est quoad substantiam, et quoad plura ejusdem adjuncta prorsus incertus.

3° Consensus omnium hominum, doctorum et indoctorum, non unius, sed omnium temporum jam inde a remotissimâ antiquitate, criterium certitudinis firmissimum est.

4° Ubi de factis agitur, sæpe exiguus testium numerus certam facit fidem, imo quandoque testis unus alterve, dummodo satis firmas notitiæ et sinceritatis suæ probationes adferat.

5° Moralis certitudo quam parit hominum testimonium in quibusdam casibus non minus firma est quam apodictica, quippe quæ summum firmitatis gradum interdum attingat.

6° Non solum facta coæva, sed etiam præterita aliquando vere certo cognoscuntur ex hominum testimonio; quin imo ex eo quandoque certitudo vel maxima haberi potest de factis etiam diutissime præteritis, v. g. ubi illa stabiliuntur *a*) traditione clarâ et publicâ non interrupte per ora transmissâ (1), *b*) historiâ libris authenticis consignatâ, et *c*) monumentis sive institutorum festorum, consuetudinum etc. Quæ, ubi simul reperiuntur, fidem historicam astruunt maximam.

7° Per hominum testimonium veritas factorum supernaturalium certo cognosci potest. Factum enim supernaturale, sive miraculum, est effectus qui quidem adversatur consuetis naturæ legibus, ut integra morbi inveterati sanatio solo vocis imperio, mortui ad vitam revocatio, extraordinaria solis defectio, sed ab effectis naturalibus non differt nisi causâ, quæ supernaturalis est; proinde illud æque certo ab hominibus cognosci et per testimonium transmitti potest quam facta naturalia, siquidem non minus quam hæc sensibus obvium et observatu facile est (2).

461. Ubi agitur de quæstionibus quæ ad jura vel ad scientias pertinent, testes qui dogmatici vocantur (441) 1° generatim non negligendi, sed minus numerandi quam ponderandi sunt; 2° ibi enim etiam multorum eruditorum consensus per se non facit fidem om-

(1) Traditio sola sæpe infirmissimum veritatis argumentum est, præsertim in factis remotis, scilicet si vaga, obscura, interrupta, vel non consentanea est.

(2) Exemplo sit eclipsis quæ eo tempore contigit quo Christus e cruce pependit, et quæ secundum omnes astronomiæ leges supernaturalis seu verum miraculum fuit; attamen non minus sensibus percipi potuit quam eclipses naturales, a quibus non differt, nisi quod hæ tempore neomenii accidunt, illa vero tempore plenilunii obtigit, proinde non consuetæ aut naturali causæ tribui potest. Cf. 439.

nino indubitatam iis qui apti sunt ad rem per se ipsos expendendam; 3° qui autem non est aptus ut rem de qua agitur ipse ad trutinam revocet et expendat, testibus dogmaticis non aliter refragari potest quam si cum testibus historicis de re gestâ quâdam ageretur.

§ VI.

DE SENSU NATURÆ ET RATIONIS INTUITIONE.

462. Hoc loco agendum de criterio veritatum maximi momenti, nempe veritatum rationalium quæ ipsum rationis nostræ lumen objectivum constituunt (303). Quæritur quo criterio certum est aliquid v. g. esse in se verum, bonum, justum, seu existere objectivam et absolutam veritatem, bonitatem, justitiam, atque alia quæ prima rationis, præsertim in ordine metaphysico et morali, principia appellari solent, quatenus scilicet illa non subjectiva mentis nostræ cogitata sunt, sed etiam, nobis non cogitantibus, aliquid in se objective veri et reapse existentis.

463. Horum criterium aliis philosophis evidentia subjectiva esse videtur quam visum intellectûs vocavimus (421), aliis sensus communis, aliis intuitio rationis.

464. Qui *visum intellectûs* pro illorum criterio ponunt, ii vel veritates illas cum nostris cogitatis de illis veritatibus inepte confundunt, vel cum Cartesio non minus inepte ponunt eas ope idearum vicariarum ab intellectu cerni, dum ope ejusmodi idearum non viderentur sed separentur ab intellectu. Itaque visus intellectûs illarum veritatum criterium esse nequit; nisi forte visum intellectûs intelligeres idem quod rationis intuitionem appellamus, quæ inanis quæstio de voce esset.

Restat igitur ut earum criterium sit sensus communis vel intuitio rationis; quæ quid sint jam primo dicendum est.

465. *Sensûs communis* nomine duo prorsus diversa significantur : consensus communis et sensus naturæ communis.

1° *Consensus communis* nihil aliud est quam testimonium hominum vel omnino vel moraliter omnium de re quâcumque,

ideo etiam *traditio communis*, *testificatio communis*, etc. vocatur, ac pertinet ad criterium de quo § præc. egimus.

2° *Sensus naturæ communis*, vel brevius *sensus naturæ*, de quo hic agitur, est naturaliter hominibus insita vis quâ ipsi, dum rationis usum adepti sunt, ex ipsius naturæ suæ impulsu se inclinare sentiunt ad concorditer et constanter adhærendum nonnullis veritatibus quæ nullo ex quatuor prioribus criteriis proprie nituntur.

466. *Rationis intuitio* definiri potest visio seu perceptio mentis veritatum rationalium quæ aliquid reapse diversi sunt a mente, sed menti immediate præsentes sive inhærentes sunt.

467. Hæc intuitio in se quidem vix differt a sensu naturæ. Pro sententiâ eorum qui unum illorum potius quam alterum veritatum de quibus hic agitur criterium esse volunt, hoc potissimum differunt : 1° intuitio rationis ideas vicarias rejicit, sensus naturæ ab eis abstrahit vel etiam eas recipit; 2° rationis intuitione mens magis attente ad veritatem, naturæ sensu magis ad se ipsam conversa est, licet utroque utraque percipiatur; 3° rationis intuitio veritatem sibi propositam magis distincte percipit, et ideo eam *videre* dicitur; sensus naturæ eamdem veritatem minus distincte percipere censetur, et ideo ipsam *sentire* vel *fide naturali credere* passim dicitur (538).

Hoc pacto non inepte diceretur veritates absolutas de quibus hic agimus, quamdiu earum cognitio directa tantum habetur, sensu naturæ percipi, at ubi reflexa est, rationis intuitu. Et hæc quidem mea opinio est, nempe eas veritates ab indoctis sensu naturæ, sine ideis vicariis tamen, percipi, et a doctis intuitione rationis.

468. Ut porro veritas quædam hoc criterio certa esse possit, hæ requiruntur *conditiones* : 1° ut veritas illa sit *ex se evidens*, hoc est, ut non ex aliâ quâdam ratiocinando debeat deduci, sed suâ ipsius luce menti nostræ clara sit; 2° ut *necessitate* quâdam naturali per se ipsam assensum nostrum, ubi attendimus, sponte suâ provocet et rapiat; 3° ut sit *universaliter* recepta, nempe *a*) semper, *b*) ubique, *c*) apud homines moraliter omnes qui, quum ingenio et virtute excel-

lentes naturâ optimâ sint, naturæ ac rationis vim sentiunt maxime.

469. *Veritatum quæ iis characteribus insigniuntur criterium certitudinis omnino firmum est tum sensus naturæ tum rationis intuitio.*

Quod ad sensum naturæ communem attinet, plane constat ea quæ universaliter, naturaliter et necessario ab hominibus mente sanis verà habentur, rationabiliter quoque seu ex rationis præscripto certa dicenda esse.

Quod vero ad rationis intuitionem spectat, certo vera non esse non possunt quæ mens vere esse immediate cernit; fieri enim nequit ut non sit quod esse cernitur. Eas autem veritates de quibus hic agitur a mente nostrâ immediate percipi seu cerni, primo quidem directe, deinde reflexe, jam supra (391-392) plane demonstratum est.

470. Supervacaneum fere est in his quæ tam clara et aperta sunt diutius immorari. Quid enim ? non minus, sed magis insulsum est ut de rationis lumine dubitet qui ratione utitur, seu qui illo lumine solo videt quæcumque vera esse videt, quam ut de lumine physico dubitet qui corporea quæ videt sine hoc lumine videre non potest. Nam prioris illius luminis mens nostra immediate per se solam conscia est, posterioris hujus mediate tantum, non quidem mediis speciebus peripateticis, sed mediis organis sensuum.

Ut scholarum mori obsequamur, hæc tamen addere juvat :

1° Rationabilis dici natura non posset, si nos posset fallere, et eo quidem modo ut necessario deciperemur.

2° Si error esse posset in his quæ omnium natura et ratio unanimi voce proclamat, nihil hominibus vere certum esse posset; siquidem humanitus de nullius rei veritate satius potest constare.

3° Si prudenter dubitari posset de his quibus omnes hoc modo adhærent, longe minus certa esse possent quæ nostrâ solâ sive internâ evidentiâ sive externâ experientiâ nituntur.

4° Hæc naturalis hominum propensio venire nequit nisi ab ipso naturæ nostræ auctore Deo; atqui cum ipsius bonitate ac paternâ providentiâ pugnat eas nobis facultates naturales inditas esse quæ, etiam dum bene illis utimur, nos necessario in errorem protruderent, nam hæc deceptio in Deum ipsum redundaret; ergo saltem is qui Deum esse credit sensûs naturæ humanæ testimonium indubium habere debet.

5° Omnes etiam homines passim non tantum assentiuntur eis quæ sensus naturæ testatur ; sed etiam se ea merito et maximo cum jure certa habere existimant ; adeo quidem ut apud omnes explicite vel implicite hæc duo recepta sint axiomata : a) *Quidquid sensui communi probatur, verum est*; b) *Quidquid communi sensui repugnat, falsum est.*

6° Sensum naturæ communem certissimum veritatis indicium esse speciatim aperte docuerunt præstantissimi philosophi pagani non minus quam christiani (1).

471. Contra vim hujus duplicis criterii, sensûs naturæ communis præsertim, hæc maxime oggerunt : 1° Sensus naturæ humanæ corrumpi et ratio perverti potest, ergo et errare. 2° Constare nequit utrum eæ veritates, quæ rationis principia præsertim in ordine morali dicuntur, ratione ac naturâ duce, an contra hominum fallacium institutione introductæ sint. 3° Multæ opiniones insolidæ olim ab

(1) PLATONI (*De leg.* X, 10) maximo argumento est « Græcos barbarosque Deos esse fatentes. » ARISTOTELES ait (apud Grotium, *De Jure belli*, lib. I, n. 12) : « Potentissima probatio est, si in id, quod dicimus, omnes consentiant. » Et alibi (*Rhet.* lib. I, c. 13) : « Quod naturale, » illud commune est. Quidquid enim omnes homines quasi instinctu ju» dicant, id naturaliter justum vel injustum est, etiamsi nullum inter » ipsos commercium fuisset. » Referente Sexto Empirico (*Adv. Log.* lib. VII, § 131), HERACLITUS docuit : « Hanc rationem communem et divinam, quæ, » quoad illius participes sumus, rationabiles nos facit, esse veritatis cri» terium; id igitur, in quod omnes unanimiter consentiunt, certum esse, » quia ratione communi ac divinâ nitatur ; quod autem uni tantum pro» batur, non certum esse ob rationem contrariam. » Eodem modo loquitur GROTIUS (*loc. laud.*) : « Quæ communiter ita videntur, fida sunt, aiebat » Heraclitus, statuens rationem communem optimum esse veritatis cri» terium. » CICERO (*Quæst. Tusc.* I, 13) : « Omni autem in re, inquit, » consensus omnium gentium lex naturæ putanda est. » Et alibi : (*De Nat. Deor.* I, 17) « De quo autem omnium natura consentit, id verum » esse necesse est. » SENECA (*Epist.* 117) : « Apud nos veritatis argumentum » est, aliquid omnibus videri. » QUINTILIANUS (*Inst. Orat.*) : « Pro certis » habemus ea in quæ communi opinione consensum est. » Inter philosophos christianos præ cæteris in hanc rem legi merentur : BUFFIER, *Traité des premières vérités*, chap. 5; FÉNELON, *Démonstration de l'existence de Dieu*; BERGIER, *Traité de la religion* ; STORCHENAU, *Inst. logicæ* ; CONTZEN, *Prælect. logicæ.* — Lector animadverterit nonnulla ex his locis de utroque sensu communi (465) intelligenda esse.

hominibus universe receptæ fuerunt, quæ postea falsæ repertæ sunt; ita putarunt, *plures esse Deos, solem haud majorem esse disco, solem quotidie circum tellurem gyrare, non existere antipodes*, etc. 4° Pervulgatum axioma est, *veritatem non in multitudine quærendam esse.* 5° Errores humani non magis in Deum redundant, aut illius bonitati sapientiæve repugnant, quam *a*) mala physica quæ patimur, et *b*) ignorantia quâ in multis laboramus.

472. Resp. ad 1^m^. Non corruptus, sed sincerus naturæ sensus, nec perversa, sed germana et sana ratio pro veritatis criterio ponuntur. Homo porro qui rationis usu plane fruitur sensum naturæ sincerum a corrupto et rationem germanam ac sanam a perversâ distinguere æque bene potest ac oculum sanum ab ægroto et hominem sapientem a fatuo; illud autem potissime facit ope eorum quæ de errorum causis postea dicentur.

Ad 2^m^. Illud dijudicari potest ac debet ex conditionibus quæ supra (468) positæ sunt. Quarum prima quidem causa aliarum est, tertia autem maxime valet ad pervicacem impugnatorem debellandum (525). Quare Cicero (*Nat. Deor.* II, 2) recte hæc memorat : « Id » nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, » nec una sæculis ætatibusque hominum inveterari potuisset. Etenim » videmus cæteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse aut chimæram putat?... » Opinionum commenta delet dies, naturæ judicia confirmat. » De his plura in *Theodiceâ*, ubi ex professo probabimus fidem de Deo nullâ fraude aut causâ rationis indignâ oriri potuisse.

Ad 3^m^. Opiniones illæ, quæ hic omnibus hominibus communes perhibentur, *a*) non gaudent characteribus ad verum naturæ sensum requisitis; præterea *b*) in iis passim agitur non de sensu communi, sed de communi ignorantiâ; *c*) in plerisque agitur de rebus de quibus non est multitudinis judicare; *d*) in aliis confunditur sensus naturæ communis cum opinione per tempus quoddam communiter receptâ seu dominante; *e*) denique quæstio de polytheismo, quum proprie spectet ad Theodiceam, ibidem suo loco uberius tractabitur.

Ad 4^m^. « Illud de eâ tantum veritate est intelligendum (sunt verba *Tractatûs de Logicâ* ad finem sæculi præteriti in Scholis Philosophiæ Lovanii dictati), ad cujus investigationem singularis attentio, major ingenii vis, difficilius ratiocinium, aut exquisita experimenta requiruntur, quæ omnia frustra in multitudine desiderantur. Deinde, licet illud axioma verum foret, si agitur de multitudine indoctorum,

reclamantibus doctioribus, falsum tamen erit, si et hi consentiant; tunc enim valet illud : *Vox populi, vox Dei.* »

Ad 5m. *a*) Deo indignum non est hominibus mala physica inferre, quorum etiam alia ad præsentem nostri conservationem utilia sunt, alia piacularia, alia autem meritis comparandis inserviunt. De his plura ubi de origine mali agemus. *b*) Si Deus illa, quæ ad finem creationis nostræ consequendum nobis necessaria non sunt, nos ignorare vult vel sinit, nihil inde absurdi aut Deo indigni inferri potest; quinimo, eo ipso quod entia finita sumus, multa nos latere necesse est. Sed ignorantia et errores nostri in Deum redundarent, 1° si homo nullo modo cognoscere posset ea quorum cognitio sibi necessaria est; 2° si fieri posset ut homo, optime utens adminiculis sibi divinitus concessis, invitus in errorem sibi noxium prolaberetur. Quod autem agitur longe est aliter.

473. Inter hoc § stabilita hæc præsertim notanda sunt :

1° Argumentum ex sensu naturæ communi vel ex rationis intuitione deprompium efficacissimum est.

2° Sensus naturæ et rationis intuitio non tantum nos ipsos certos faciunt, sed etiam inexpugnabile telum nobis præbent contra quoscumque veritatis oppugnatores, quum demonstrationis absolutæ principia (272) suppeditent.

3° Præsens criterium cæteris ideo maxime præstat quod versatur circa veritates quæ philosophice spectatæ omnium primas tenent.

Dilucidationis causâ hæc duo addenda censemus :

1° Differt præsens criterium a tertio et quarto quod hæc circa res et eventus peculiares tantum versantur, et a primo et secundo quod illa etiam versantur circa facta peculiaria et subjectiva solum; huic autem propositæ sunt veritates proprie dictæ, nempe generales et objectivæ, quæ omnino aliud quidpiam sunt quam mentis nostræ affectus aut cogitata.

2° Ut veritates illæ absolutæ, quæ etiam ideæ absolutæ vocantur, apprime distinguantur et ab ideis vicariis, quas multi philosophi inter veritates illas et mentem nostram interponunt, et a notionibus quas nobis de illis veritatibus formare possumus, hæc notanda videntur. Veritates illæ velut ideæ archetypæ sunt, menti nostræ præsentes etiam antequam eas cognoscamus, et ubi cognoscuntur, ipsas mens nostra nullâ re aliâ interpositâ percipit. Sed ideæ vicariæ pro opinione patronorum suorum 1° conditiones præviæ sunt illas

ideas archetypas cognoscendi, et 2° illarum imagines sunt, inter ideas et mentem mediæ, quæ prohibent mentem ne ideas cernat, sed suadent ut eas esse credat. Notiones contra sunt fetus mentis nostræ quos veritatis seu ideas archetypas intuendo ipsi facimus, velut illarum delineationes, seu potius descriptiones vel definitiones; itaque 1° ideis archetypis posteriores sunt, et 2° non inter eas et mentem, sed juxta eas in mente a nobis positæ, quæ, earum aspectum non impediunt, sed potius ex eis visis fideles esse cognoscuntur, vel ubi non satis accurate formatæ sunt ex eis iterum conspectis perfici queunt. Cff. quæ de hac re scripsi *De la nature de nos idées et de l'ontologisme*, § VII.

APPENDIX I.

De memoria.

474. *Memoria* considerari potest, vel *a*) prout est mentis facultas seu facilitas perceptiones suas præteritas revocandi, vel *b*) prout est actus quo mens agnoscit perceptiones quas nunc habet easdem esse quas antea habuit. Ut veritatis criterium posteriori modo spectatur.

475. Ita considerata memoria duo prorsus distincta complectitur; videlicet, quatenus est agnitio eorum quæ nunc menti præsentia sunt, ad sensum intimum revocanda est; quatenus autem persuasio est, illa quæ nunc cogitamus eadem esse quæ antea cogitavimus, ad sensum naturæ communem pertinet; nam sensus intimus præterita non testatur (445). Hinc patet cur hoc loco de memoriâ agamus.

476. Paucissimis verbis hujus criterii objectum, conditiones et vis enuntiari possunt hac propositione :

Memoria clara, distincta, constans, æquabilis et invincibilis, indicium omnino certum est præsentiæ earumdem perceptionum quas olim habuimus.

Etenim *a*) natura ipsa omnibus hominibus indidit ut, positis necessariis conditionibus, memoriæ fidant.

Quin etiam, *b*) si rem attente perpendimus, memoria sæpe non magis quam sensus intimus et sensus naturæ communis (475) in suspicionem erroris venire potest.

c) Omnes quoque homines reipsâ in multis memoriæ confidunt, et prudentes omnes se merito memoriæ confidere existimant, ubi modo dictæ conditiones adsunt.

d) Testimonium historiæ verum certitudinis criterium est (§ V) ; at sine memoriæ interventu illud esse nequit.

e) Humana vita recte institui non potest, si nulla memoriæ fides habeatur ; sine illius ope neque alios homines neque res a nobis diversas recognoscere, neque certi esse possumus nos eosdem esse quos heri fuimus. Insanire oportet eum qui sibi constare velit, dum omnem memoriæ certitudinem denegat.

477. Difficultatibus occurritur hæc observando : 1° Dum homines queruntur de suâ memoriâ, quæstionem esse de memoriâ priori sensu acceptâ, sive de difficultate revocandi vel retinendi præterita; minime vero de interiori illo sensu, quo percipiunt se nunc eadem quæ olim cogitare. 2° Eam memoriam solam ut prorsus certam habendam, quæ præstat characteribus in propositione enuntiatis. Proinde 3°, si qui errant, dum ex recordatione vagâ, fugaci, instabili audacter pronuntiant, hunc errorem non memoriæ vitio verti posse, sed præcipiti, inconsiderato ac temerario modo judicandi. Quare, ut aliquis tute ex memoriâ judicet, sedulo ad has conditiones, ad suam experientiam atque ad vim quâ naturaliter ad assentiendum impellitur, attendat necesse est.

APPENDIX II.

De analogia.

478. ***Analogia***, ut vox indicat, est naturaliter menti nostræ insita propensio, quâ eas proprietates seu virtutes, quas in rebus singularibus quibusdam inesse novimus, una tribuimus rebus non integre exploratis, propter similitudines quas inter res illas deprehendimus.

479. Si proprietates in rebus singularibus agnitas toti rerum generi tribuimus, proprie *inductio* est; si eas aliis rebus singularibus tantum adjudicamus, stricta *analogia* est (163—170). Passim utraque analogia vocatur.

In iis quæ ad vitam hominum communemque consuetudinem, imo ad scientias naturales spectant, nullius criterii usus frequentior est analogiâ. Hac v. g. novimus frumentum terræ mandandum primo germinaturum, dein in herbam, postea in spicas, tandem in grana adulturum; novimus sitim potu, famem escâ sedandam esse; novimus virtutes herbarum, indoles animalium, proprietates metallorum, etc. imo quas naturæ leges vocant, eæ haud aliter nobis innotescunt.

480. Quid analogia valeat vi formæ tantum, alibi (201 et 206) diximus, nempe quatenus ex singulari vel particulari generale quidpiam concludit, ejus vis logica nulla est; at, si probe animum advertimus, dum ex analogiâ judicamus, hoc modo mentem humanam procedere reperiemus : *a*) Rerum universitas non fortuito vel prorsus inconstantibus legibus regitur, sed contra; *b*) ideoque quod in singulis rebus, quas exploravi, inesse novi, illud etiam in aliis quibusvis, quas ipsis quantum ad cætera similes deprehendo, inesse merito præsumo, dum id non inesse non comperio.

481. Ut adeo omnis vis analogiæ nitatur hoc naturaliter hominum menti insito rationis principio : *Rerum universitas legibus sapientibus regitur, generalibus et constantibus.* Cui proxime includitur vel cui æquale hoc est : *Similes causæ similes producunt effectus.*

482. Hoc principium tamen in omnibus ad quæ quadrat non æque planum, non æque necessarium, vel saltem non æque exploratum est. Namque aliæ ex his legibus omnino cognitæ sunt, aliæ autem nondum satis observatæ.

Ita v. g. plane cognitæ sunt regulares vicissitudines seu successiones dierum et noctium, anni tempestatum, imo plurimæ ex iis quas *leges naturæ*, puta physicas, vocare consuevimus. Non satis nota est singularum plantarum virtus quoslibet in quibusvis adjunctis morbos expellendi, augendi, minuendi, etc.

483. Hinc, ut facile perspicitur, pro principii sui firmitate et pro modo quo illud cum judicio ipsi innixo conjunctum esse constat, analogia in nonnullis parit veram certitudinem, in aliis summam probabilitatem; in pluribus denique parit probabilitatem magis vel minus firmam, quæ certitudinis nomine nullo pacto donari potest.

484. Omnis igitur certitudo, quæ oritur ex analogiâ, pendet a naturâ principii quo nititur et a vi quâ homines, omnibus adjunctis prudenter expensis, naturaliter impelluntur ad assentiendum. Atqui tum principium illud, tum vim quâ ad illud his illis casibus tuto applicandum naturaliter impellimur, non nisi ex sensûs naturæ dictamine cognoscimus; ergo omnis certitudo analogiæ proprie hoc nititur criterio.

485. Porro ut analogia certitudinem veram pariat; hæ simul adesse debent conditiones:

1° Res jam observatæ, ex quibus concluditur, satis numerosæ sint et omnino similes. 2° Res *non integre observatæ, ad quas concluditur*, rebus jam observatis et exploratis valde affines sint. 3° Conclusio nihil rationi contrarium contineat (303). 4° Ex *ipso naturæ impulsu inducamur* fortiter et constanter ad analogice concludendum. 5° Viri, saltem moraliter omnes, scientiæ, ad quam res de quibus agitur pertinent, periti similiter afficiantur, ubi animum convenienter advertunt.

486. Itaque ex observationibus et experimentis bene institutis viri prudentes per analogiam hoc pacto concludere solent : 1° generali ducti principio : *similes causæ similes producunt effectus*, 2° ubi in omnibus casibus exploratis iisque numero plurimis idem semper et constanter fieri observant, istud unam ex communibus naturæ legibus esse indubitanter affirmant, etiamsi uno alterove in casu experimentum institui non possit; 3° neque huic inductioni obesse putant, si quando contrarium fieri videatur, modo id ipsum, re accuratius perpensâ, conciliari cum lege communi possit.

Ut autem recte fiant observationes et experimenta quæ ad judicandum ex analogiâ serviant, hæc servanda sunt :

A) In eo qui experimentum instituit requiruntur : *a*) organa sana; *b*) aliqua rei quam experiri cupit notitia; *c*) mens a præjudiciis et a vanis imaginationibus libera; *d*) animus ad rem et rei adjuncta attentus, scilicet ut videat an objectum in eo situ eâque in distantiâ sit ut observari recte possit, an medium v. g. aer, rite dispositum sit, cæteraque adjuncta loci ac temporis observationi faveant necne. Præterea, *e*) si opus fuerit, adhibeantur instrumenta, et quam fieri potest accuratissima quidem. Denique, *f*) si fieri possit, experimentum diversis modis ac temporibus repetatur.

B) Ut effectus quidam huic potius quam alteri causæ tribui queat :

a) Res, et ante et dum effectus adest, solerter consideretur, ut cognoscatur quid vel nunc vel paulo ante, vel si plura, quænam ex his, an omnia simul ad effectum producendum aliquid contulerint. *b*) Aliquando expedit ut adjuncta mutentur, attendaturque ad effectum qui singulis in casibus obtinet. *c*) Ex eo quod circumstantia aliqua etiam semper cum effectu conjuncta sit, non continuo inferre licet eam esse propriam hujus causam; videndum insuper an ea sit huic effectui producendo accommodata, item an non alia adsint quibus effectus tribui possit ac debeat.

Hinc e. g. concludendum cum Cl. J. B. Bouvier (*Instit. phil.* t. 1, p. 262, ed. 1835) : « Quamvis planta medicinalis in uno aut in altero casu felicem obtinuerit effectum, non ideo certum est illam eumdem habituram effectum in alio casu; ad hoc enim requireretur ut esset ejusdem soli, ejusdem culturæ, ejusdem maturitatis, ejusdem siccitatis, eodem modo præparata et administrata; requiritur insuper ut ægrotus, ratione ætatis, humorum, complexionis, morbi, etc., in simili casu existeret... Idem dicendum de multis aliis judiciis analogiâ innixis... Sic errabat ille rex Indiæ qui, ex analogiâ judicans aquam *essentialiter* esse liquidam, mendacii accusabat legatum Angliæ testantem flumina in regione suâ ita aliquoties constringi, ut elephantes super ea siccis pedibus deambularent. »

§ VII.

DE CERTITUDINE REVELATORUM.

487. *Fides divina*, objective sensu latiori, vero tamen sumpta, est complexio omnium eorum quæ Deus nobis credenda revelavit, tum secundum rationem tum supra rationem posita (303 et 351); sensu strictiori, est complexio eorum solum quæ sunt supra rationem.

488. Subjective spectata fides divina est actus mentis quo homo iis quæ modo diximus assentitur propter auctoritatem seu infallibilitatem Dei revelantis.

489. Ut actus ille undequaque perfectus sit, simul supernaturalis et naturalis seu rationalis esse debet. Ut supernaturalis sit, ex divinæ gratiæ impulsu, ut rationalis, ex rationis naturalis suasione oriatur necesse est. Quatenus fides super-

naturalis est, etiam supernaturaliter certa vocatur (1); quatenus rationalis est, naturaliter certa dicitur. Philosophia solum de fidei naturali certitudine agit.

490. Porro hæc certitudo naturalis duplex est, prout duplex veritatum revelatarum genus (351) bifariam certum esse probatur. Nempe quæ supra rationem sunt, ratione directe probari non possunt; probantur autem indirecte, ostendendo ipsa revera esse a Deo revelata, atque adeo certa. Quæ secundum rationem sunt, præterea directe probari possunt eodem modo ac aliæ veritates rationales (2). Hujusmodi sunt v. g. Deum existere, justitiam esse colendam, hominem post hanc vitam pro meritis remunerandum esse vel puniendum, etc.

491. Minime hujus loci est probare ea quæ fidei catholicæ dogmata habentur esse revera divinitus revelata (3). Hoc loco tantum breviter ostendemus : 1° Quæ divinitus revelata sunt certo vera esse; 2° prudenter credi quæ non comprehenduntur, dummodo revelata esse constat; 3° ut fides undequaque perfecta sit, prout virum sapientem decet, ei conjunctam esse debere certitudinem naturalem; 4° fidem et rationem sibi

(1) Itaque principium seu fundamentum certitudinis supernaturalis credendorum, seu fidei divinæ quatenus supernaturalis est, est auctoritas Dei falli aut fallere nescia, cui adhæremus divinâ gratiâ impulsi. Quare etiam fit ut hæc fides, quemadmodum objective in se semper certissima est, ita et subjective in nobis sit firmissima, quamdiu gratiâ, quâ veluti coagulo cum fundamento suo connectitur, non abutimur; gratia enim non negatur nisi eam nolenti. Hæc ita se habere, catholici quidem*, demonstratâ revelationis existentiâ, ex ipsâ revelatione facillime probant; at ea non pertinent ad logicam, cujus est exponere fundamentum fidei divinæ quatenus rationalis est, quod fundamentum aliud esse nequit quam ratio naturalis.

(2) Ergo fidei dogmatum omnium, præter certitudinem supernaturalem, certitudo naturalis indirecta, plurium etiam directa haberi potest.

(3) Illa probatio pertinet ad *Philosophiam religionis et revelationis.* In hanc rem a juvenibus legi utiliter possunt : Bergier, *Traité historique et dogmatique de la vraie religion;* De Feller, *Catéchisme philosophique;* Leland, *Nouvelle démonstration évangélique;* Frayssinous, *Défense du christianisme;* A. Nicolas, *Études philosophiques sur le christianisme;* N. J. Laforet, *Les dogmes catholiques exposés, prouvés et vengés;* le R. P. Dechamps, *Le libre examen de la vérité de la foi,* Tournai, 1857, etc.

invicem non adversari; 5° vi rationis nunquam esse cohibendum fidei assensum; 6° quî sacra auctoritas se habeat ad scientias profanas.

492. 1° Quæ reipsa divinitus revelata sunt certissime vera esse, tam evidens est ut nemo illud unquam negasse sciatur. Quid enim? qui illud in dubium revocaret, hoc ipso Deum mentiri posse diceret, hoc est, insaniret, vel Deum esse negaret, at propositionem a nobis enuntiatam non convelleret.

493. 2° Omnia quæ a Deo revelata sunt, etiam, quæ a nobis non comprehenduntur, mysteria supra rationem posita, rationabiliter credi, dummodo ea vere revelata esse constet, ex his liquido probatur : 1° quum Deus falli et fallere nescius sit, quæcumque revelat certissime vera sunt, et infinitus ejus intellectus procul dubio multa concipit finito intellectui nostro superiora; 2° viri sapientes omnes etiam in rebus naturalibus ea certo existere credunt quæ sufficienti veritatis criterio existere probantur, etiam dum minime concipiunt *quomodo* vel *cur* illa existant.

494. 3° Fidei, ut omnino perfecta sit, qualis doctum virum decet, conjunctam esse debere certitudinem naturalem, scriptores catholici his probant argumentis: *a*) *Fides nostra rationabilis seu prudens esse debet*, hoc est, etsi non necesse sit ut credendorum intrinsecam evidentiam habeamus, quæ fidem quidem absorberet, attamen *credibilitatis motiva* saltem extrinsecus evidentia cognoscere debemus (1) quibus constet ea quæ ad credendum proponuntur vere esse revelata. Hinc S. Thomas de viro vere catholico apprime dixit : *Non enim crederet, nisi videret ea esse credenda vel propter evidentiam signorum, vel propter aliquid hujusmodi* (2). S. Augustinus autem : *Nisi aliquid intelligat, nemo potest credere in Deum* (3).

(1) Plerumque tamen de iis non expresse cogitamus. Qui firmissime suffultus tranquille sedet, raro ad fulcimentum respicit; ita is qui verâ certitudine fruitur, raro secum reputat quâ viâ certus factus sit.

(2) *Summa theol.* 2. 2, q. I, a. 4.

(3) *In Ps. CXVIII*, Serm. 18, n. 3. Idem S. Doctor alibi ait (*De verb. Evang.* Serm. 126, n. 3): «Utique vides aliquid ut credas aliquid et » ex eo quod vides credas quod non vides.» Huc etiam spectat illud

b) *Fides libera est*, quamobrem motiva sint necesse est voluntatem ratione inducentia ad assentiendum. c) *Fides probari potest*, et ei adversantium tela excuti possunt; at *morale est omnibus ut, qui fidem exigunt, fidem adstruant* (1). Jam vero fidei certitudo probatur iis quæ sæpe nominavimus *motiva credibilitatis* (2).

I Joan. IV, 1 : « Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si » ex Deo sint, quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum. » Hoc punctum egregie suo more exposuit Pascal his verbis : « Il faut savoir douter où il faut, assurer où il faut, se soumettre où il faut. Qui ne fait pas ainsi n'entend pas la force de la raison. — Si on soumet *tout* à la raison, notre religion n'aura rien de mystérieux et de surnaturel; si on choque les principes de la raison, notre religion sera absurde et ridicule. — Dieu n'entend pas que nous soumettions notre croyance à lui *sans raison*, et nous assujettir avec tyrannie. Mais *il ne prétend pas aussi nous rendre raison de toutes choses*. Il entend *nous faire voir clairement* des marques divines en lui qui nous *convainquent* de ce qu'il est, et qu'ensuite nous croyions sans hésiter les choses qu'il nous enseigne, quand nous ne trouverons d'autre raison de les refuser sinon que nous ne pouvons connaître *par nous-mêmes* si elles sont ou non. — Tout ce qui est incompréhensible ne laisse pas d'être. La dernière démarche de la raison, c'est de connaître qu'il y a une infinité de choses qui la surpassent. *Elle est bien faible si elle ne va jusque-là*. Ce sont deux excès également dangereux, d'exclure la raison, de n'admettre que la raison. » Voir *Pensées*, chap. *Soumission et usage de la raison*.

(1) S. Ambrosius, *Lib. II*, *in Luc. cap.* 1.

(2) Hujusmodi sunt v. g. miracula, vaticinia, modus admirabilis quo fides catholica per totam terram propagata est; sanctitas ejusdem auctoris; unitas, antiquitas, perpetuitas, universalitas, sanctitas, benefacta doctrinæ; constantia martyrum, testimonia inimicorum fidei, consensio philosophiæ cæterarumque scientiarum, præsertim studium naturæ nostræ moralis, et originis cognitionum nostrarum, etc., etc.

Motiva hæc non sunt necessario ejusdem ordinis, dignitatis et certitudinis ac proprium et immediatum fidei motivum, quod est necessario unicum, immutabile et infallibile; illa autem sunt plura, nec omnibus hominibus, nec omnibus temporibus eadem, nec necessario revelata, aut supernaturalia, aut infallibilia per se, dummodo apta sint ad probandum quæ sunt divinitus revelata. Distinguuntur enim in *absoluta*, quæ apta sunt ad omnibus certitudinem adferendum, ut miracula et vaticinia, et in *relativa*, quæ alios convincunt, aliis autem non suffi-

495. 4° Ut fides et ratio contrariæ essent, necesse foret : vel *a*) ut ratio prohiberet ne quid crederetur quod non immediate per se evidens est, quod falsum esse modo ostendimus ; vel *b*) ut fides ullam veram scientiam erroris argueret, quod nunquam factum est (1), nec fieri potest, quum verum vero adversari nequeat ; vec *c*) ut ulla vera scientia fidem erroris convinceret, quod etiam omnino aliter se habet. Nam etsi sæpe fiat ut, quum scientia quædam nondum satis exculta est, temerarii quidam homines nomine scientiæ religionem aggrediantur, attamen, quod gaudentes edicimus, quique scientiarum progressus, dum eæ ad insignem quemdam perfectionis gradum pervenerunt, ipsis earum cultoribus non raro invitis, novam aliquam, etsi nobis non necessariam revelationis confirmationem suppeditant. Quis enim, ut alia prætermittamus, ignorat, quantopere diligentior historiæ, archæologiæ, philologiæ seu *glossologiæ*, geologiæ, physiologiæ, etc. cultura modo *negative* (incredulorum contra revelationem commentum quoddam convellendo) modo *positive* (experimentis unum aliudve revelatum punctum confirmando) indies magis magisque revelationi inserviat (2).

496. Frustra igitur increduli nostram calumniantur fidem, prætexentes eam non esse rationabilem, 1° quod nobis non liceat eam

ciunt, vel quæ variari possunt, ut consensio philosophiæ aliarumque scientiarum, ubi hæ vel non satis vel non recte coluntur. Rursus alia sunt *externa*, ut pleraque supra recensita, alia vero *interna*, ut lumen intellectûs ac voluntatis motio tum naturalis tum supernaturalis. « Et quod plus est, interiori instinctu Dei invitantis. » *S. Thom.*

(1) Si hoc loco diceres, Galilæum auctoritate sacrâ erroris damnatum fuisse, responderem : 1° non satis constare quæ in Galilæo proscripta fuerunt, et 2° quæcumque illa sint, ea nec ab Ecclesiâ nec a Romano Pontifice *ex cathedrâ* docente, ut loquuntur theologi, fuisse proscripta, sed a tribunali quod catholici venerantur, cuique obediunt, sed quod non censent divinitus ab errore immune esse.

(2) Cff. *Annales de philosophie chrétienne ;* N. Wiseman, *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée.* — De scientiis universe valere conspicimus Baconis (*De Augm. scient.* lib. 1) de philosophiâ dictum, *leves gustus in philosophiâ movere fortasse posse ad atheismum, sed pleniores haustus ad Deum reducere.* Cf. n. 499 ad finem.

investigationi subjicere; 2° quod cæca sit; 3° quod non nitatur ratione,

R. Assertiones illæ, quæ ambiguitate quâ laborant incautos fallere possint, summam arguunt ignorantiam, vel certe malam eorum qui eas proferunt fidem. Etenim,

1° Etsi nobis non liceat nostram expendere fidem eâ mente, ut illa solum recipiamus quæ intrinsecus evidentia esse comperiemus (quo fidei libertas atque ipsa fidei notio destrueretur), nihil tamen obest quominus, ingenio et ratione jam maturi, expendamus, quænam sint motiva et principia quibus fides nostra nitatur, non sane dubitando de iis quæ revelata esse certo constat, sed eodem circiter modo quo ea quæ in physicis v. g. legitimo sensuum testimonio primum sine *reflexâ* certitudine, merito tamen recepimus, postea pleno rationis usu fruentes, examinare solemus, quo fundamento, quibus motivis mediisque ad ipsorum certam notitiam pervenerimus, et quo modo hæc inter se colligata et connexa sint. Is v. g. qui principia æquilibritatis investigat, sane interea non dubitat utrum recte et firme stare tuteve incedere possit. Ita non solum licet, sed et valde commendandum est, ut motiva quibus vera nitatur fides sedulo (1) et quâ par est reverentiâ investigemus, ut simus *parati semper ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de eâ quæ in nobis est spe* (2).

2° Vox *cæca* prorsus ambigua est. Fides nostra sane cæca est, quatenus præcipua ejus mysteria nobis intrinsecus evidentia esse nequeunt, et quatenus illa revelata quæ hoc modo evidentia nobis fieri possint, v. g. præcipua legis naturalis præcepta, credenda sunt nullâ etiam hujus evidentiæ ratione habitâ. Minime vero cæca est perinde ac si destituta foret rationibus viro sapientissimo dignis, ut patet ex iis quæ modo (493) diximus. Itaque fides nostra cæca est eodem fere modo quo cæca est omnium physicorum, medicorum, astronomorum, geologorum, denique cunctarum artium et scientiarum peritorum fides de præsenti rerum quibus student intimâ naturâ sive essentiâ.

3° Quod dicitur, fidem non niti ratione, alia rursus ambiguitas est. Profecto fides non nititur ratione, perinde ac si penderet ab

(1) « Negligentiæ mihi videtur, si, postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere. » S. ANSELMUS, *Cur Deus homo.*

(2) I *Petr.* III, 15. In hanc quæstionem cum primis legi meretur *Instructio Episcopi Lingonensis* (Card. de la Luzerne) *de Revelatione*, et R. P. Dechamps, *Le libre examen de la vérité de la foi.*

intrinsecâ evidentiâ eorum quæ credenda sunt. Sed omnino nititur rationibus et pluribus et dignissimis et inexpugnabilibus, quibus etiam *evidenter* demonstratur revelata esse credenda, etiamsi ea non evidenter intelligantur, ut rursus patet ex dictis (1).

497. 5° Nostrum non est theologice ostendere peccare eum qui de fide vel brevissimo tempore dubitare velit. Neque hoc loco memorare volumus (quod tamen verum est) fidem, quum principio altiori quam evidentiâ naturali nitatur (488), non convelli ex eo quod intellectus quandoque in difficultatem incidat quam statim solvere nequit. At, quum fides præterea tot tantisque rationis momentis nitatur (490-593), quumque ea, si intellectus recto ordine excolitur, ipsum non anteoccupare non possint (2), omne dubium quod contra fidem moveretur simul contra illa rationis momenta movetur.

(1) « On ne voit pas ce que l'on croit; mais, quand on est bien instruit des preuves de la religion, on voit clairement qu'il la faut croire. La droite raison conduit alors à la révélation, dont elle découvre la nécessité et la sûreté. C'est elle qui prend l'homme comme par la main, et qui l'introduit dans le sanctuaire, en s'arrêtant elle-même au vestibule. Elle lui parle jusque-là; mais, après l'avoir confié à la religion, elle se tient dans l'admiration et le silence. Écoutez, lui dit-elle, un Maître qui m'est supérieur; et mon dernier avis est que vous l'écoutiez seul et que vous ne me consultiez plus. Ainsi c'est par mon ordre même que vous me quittez, et c'est ma lumière qui vous conduit à une autre. Il est juste que je sache si c'est Dieu qui vous révèle ses volontés et ses mystères; mais il y aurait de la folie à vouloir approfondir et comprendre tout ce qu'il nous révèle. » Du Guet, *Principes de la foi chrétienne*, part. I, chap. 1, art. 3, n. 4. Cf. Pascal, *Pensées*, cap. quod inscribitur *Soumission et usage de la raison* (supra n. 493, nota 3).

(2) « C'est une erreur de s'imaginer qu'il faille toujours examiner avant de croire. Le bonheur de ceux qui naissent pour ainsi dire dans la vraie Église, c'est que Dieu lui ait donné une telle autorité qu'on croit d'abord ce qu'elle propose, et que la foi précède ou plutôt exclut l'examen... Parmi les vrais chrétiens on croit d'abord... De cette sorte on ne passe pas, comme parmi vos réformés, d'un état de doute à un état de certitude, ou... d'une foi humaine à une foi divine. La foi divine se déclare d'abord dès les premières instructions de l'Église; et cela ne serait jamais, n'était que son autorité infaillible prévient tous nos doutes et tout examen... Dieu a mis

Sane longe aliter se res habet cum eo qui educationis aut voluntatis suæ vitio fidem credendique rationes ignorat.

498. Quod ad 6^m spectat, animadvertendum est, *a*) *objectum* fidei divinæ generatim esse omnia et sola quæ Deus revelavit. Itaque quisquis certo cognoscit, undecumque etiam, aliquam veritatem divinitus revelatam esse, hanc propter Dei infallibilitatem firmo assensu credere debet. Sed, quum non cujusvis privati sit, sed solius Ecclesiæ, quæ a Deo constituta est *columna et firmamentum veritatis*, definire quæ divinitus revelata habenda sint necne; hinc *illud omne et solum est de fide catholicâ* (seu quod scienter negare nemo potest quin catholicus esse desinat), *quod est revelatum in verbo Dei, et propositum omnibus ab Ecclesiâ catholicâ fide divinâ credendum* (1).

b) Etsi Ecclesia circa profanas scientias in se spectatas nihil definiat (2), quum tamen revelata non vera esse non possint, et verum vero minime contradicat (3), hinc merito statuuntur hæ præclaræ ex *Muratorio* desumptæ.

499. *Regulæ de Auctoritate sacrâ in philosophicis :*

« In profanis artibus, scientiis atque historiis pertractandis, lex illa omnium prima : *licere ingeniis nostris hic sentire quod et magis lubeat et verum aut vero videatur similius* (4). »

sa marque dans le monde, qui est l'ouvrage de ses mains, par cette marque il imprime avant tous les doutes le sentiment de la Divinité dans nos âmes. » Bossuet, *Réflex. sur un écrit de M. Claude.* « Dès que la foi est volontaire et réfléchie, elle est nécessairement une obéissance raisonnable. Dans les premières années elle est fondée sur des motifs proportionnés au discernement des enfans qui croient avec une certitude suffisante, quoiqu'avec moins de lumières. A mesure que la raison se perfectionne et que ses connaissances s'étendent, la foi devient plus éclairée, les motifs qui l'inspirent plus convaincans, les liens qui attachent au christianisme plus forts. » De Pompignan. Cf. in hanc rem J. L. Rozaven, *Examen d'un ouvrage intitulé Des doctrines philos.* etc. 2e édit. cujus verba pag. 391-397 hoc loco inserta velimus.

(1) Cf. Fr. Veron, *De Regulâ Fidei Catholicæ*, cap. 1.

(2) Cf. S. Thomas mox laudandus, n. proxime seq. *not.*

(3) *Conc. Lateran. sub Leone PP. X*, Sess. 8.

(4) « Non legitur in Evangelio Dominum dixisse : mitto vobis Paraclitum qui vos doceat de cursu solis et lunæ; christianos enim facere volebat, non mathematicos. » S. Aug., *De actis cum Felice Manichæo*, I, 10.

« Ipsæ tamen profanæ artes et scientiæ quibusdam evidentibus christianæ doctrinæ sacrarumque Litterarum monumentis possunt interdum opponi ; igitur altera lex erit : *nefas ingeniis nostris esse in cunctis artibus sive disciplinis aliter sentire quam veritatis oracula clament, et Ecclesiæ Pastoribus jus esse a Deo datum hic quoque coercendi temerarias hominum mentes* (1). »

500. Quarum regularum generalium usum idem auctor constituit iis quæ sequuntur regulis peculiaribus :

1ª « Tum posse ac debere Ecclesiam sententiam ferre, certumque illius fore judicium de quæstionibus physicis, medicis, astronomicis, geographicis, historicis aliisque hujusmodi, quum constabit uno potius quam altero modo opinari contrarium esse evidenti Scripturarum sanctarum et dogmatum veritati.

2ª « Evidens erit et constabit sacrarum Litterarum christianæque doctrinæ sententia, quando Prophetarum, Apostolorum et Ecclesiæ verba ac documenta nullam aliam interpretationem commodam sustinent, quam quæ iis opinionibus omnino repugnat.

3ª « Si commode cum hisce hominum privatorum opinionibus conciliari poterunt divinæ Litteræ, neque vis in Scripturarum explicatione sacris verbis inferatur, tunc neque impia neque falsa appellare licebit hujusmodi, ut ita dicam, indifferentia scientiarum et artium placita (2).

(1) « Non pertinet ad eam (theologiam) probare principia aliarum scientiarum, sed solum judicare de iis. Quidquid enim in aliis scientiis invenitur veritati hujus scientiæ repugnans, totum condemnatur ut falsum. » S. Thomas apud *P. Ventura*, *De methodo philosophandi*, Dissert. prælim. § IX. Idem S. Doctor (*Cont. Gent.* lib. I, c. 7) ait : « Ea quæ naturaliter rationi insunt verissima esse constat, in tantum ut nec ea esse falsa sit possibile cogitare ; nec id quod fide tenetur, cum tam evidenter divinitus confirmatum sit, fas est credere esse falsum. Quia igitur solum falsum vero contrarium est, ut ex eorum definitionibus inspectis manifeste apparet, impossibile est illis principiis, quæ ratio naturaliter cognoscit, prædictam veritatem fidei contrariam esse. »

(2) « Si ratio contra divinarum Scripturarum auctoritatem nititur, quamlibet acuta sit, fallit verisimilitudine, nam vera esse non potest.

4ª. « Erit ea interdum in hujusmodi indifferentibus rationum et experimentorum gravitas atque evidentia, ut non laudabile solum, sed et necessarium futurum sit, cum istis conciliare sacrorum Librorum sententias ; quod commode sæpe fieri poterit, si rectæ critices usus adminiculum pie et sedule quærentibus ferat (1). »

Cæterum, quemadmodum scientiis nihil a fide timendum est, ita nihil a scientiis revelationi timendum esse, etiam velut a posteriori probatur non interruptâ experientiâ tot sæculorum a quibus philosophi fuerunt, quorum nullus unquam quidquam certi proferre potuit quod cum re aliquâ vere revelatâ pugnaret. Quin contra sincera scientiarum cultura et a partium studio aliena semper veritatem Scripturæ sacræ confirmavit; quare ipse Fichte eam vocat : *Eine alte, ehrwurdige Urkunde, welche ueberhaupt die tiefsinnigste, erhabenste Weisheit enthalt, und Resultate aufstellt, zu denen alle Philosophie am Ende doch wieder zuruck muss.*

Rursus, si manifestissimæ certæque rationi velut Scripturarum Sanctarum objicitur auctoritas, non intelligit qui hoc facit; et non Scripturarum illarum sensum, quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati ; nec quod in iis est, sed quod in se ipso velut pro eis invenit, opponit. » S. Augustinus, *Epist.* 143, alias 7. Idem S. Doctor, *De Gen. ad litt.* lib. I, c. 18, ait : « In rebus obscuris atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta, etiam divina, legerimus, quæ possint salvâ fide, quâ imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos præcipiti affirmatione ita projiciamus, ut, si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus, non pro sententiâ divinarum Scripturarum, sed pro nostrâ ita dimicantes, ut eam velimus Scripturarum esse, quæ nostra est, cum potius eam, quæ Scripturarum est, nostram esse velle debeamus. »

(1) Vid. Muratorii, *De ingeniorum moderatione*, lib. I, ubi auctor has regulas cap. 22-24 scite accommodat systemati Copernicano et aliis quæstionibus philosophicis. — Cff. item in hanc rem : M. Canus, *De loc. theol.* lib. III, c. 3; Fénelon, *Lettres sur divers sujets de métaphysique et de religion*, Lettre IV sur l'idée de l'infini ; Frayssinous, *Défense du christianisme*, Conférence sur Moïse considéré comme historien des temps primitifs; N. Wiseman, *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée* ; J. Perrone, *Tractatus de Deo creatore*, part. II, cap. 2 et 3.

§ VIII.

DE CRITERIORUM CONCURSU, DE PROBABILITATE ET DE HYPOTHESI.

I. *De criteriorum concursu.*

501. Plura criteria duobus modis in rem eamdem concurrere possunt, nempe I) ut sibi mutuo succurrere, vel II) ut sibi invicem adversari videantur. Breviter dicemus quid in utroque casu censendum sit.

502. I. Plura criteria sibi invicem succurrunt, dum rem eamdem testantur. Hic porro quæritur, 1° an plura criteria rem eamdem possint probare, et 2° quid hujusmodi criteriorum concursus efficiat.

503. De 1° quæsito evidens est, rem seu veritatem quamdam, si cum omnibus suis adjunctis sumitur, pluribus simul criteriis probari posse. Ita e. g. *trianguli tres angulos æquales esse duobus rectis*, et internâ evidentiâ et hominum testificatione et sensuum externorum testimonio, metiendo scilicet, certum fieri potest. At si rem accuratius consideramus, perspicuum fit singulis illis criteriis aliquid diversi probari de re illâ in quam concurrunt; namque in exemplo posito evidentia interna testatur ita se habere triangulum universe seu abstracte sumptum, triangulum ideale, ut vocant, sive existat sive nullum existat triangulum reale; testimonium hominum proprie declarat omnibus hominibus peritis persuasum esse rem ita se habere; experientia sensuum testatur de triangulo singulari et revera existente. Itaque plura criteria rem quidem eamdem probare possunt, sed ita ut singula velut singulas ejus partes sustineant, atque adeo objectum sibi peculiare habeant (1).

504. 2° Verum quomodocumque rem eamdem testantur, concursus ille duo confert bona. Nam *a*) quamdiu adsunt et cognoscuntur, alia alia confirmant; quum enim illud quod ex

(1) Hinc etiam colliges quid censendum sit de quæstione sæpe agitatâ et a variis auctoribus varie solutâ, an fides, scilicet positiva, et stricta scientia nobis esse possit de re eâdem.

evidentiâ universim verum esse cernitur, etiam experientiæ consentaneum reperitur, quantum ea consuli potest, vel expresse omnibus persuasum esse noscitur, tum sane nova, etsi non amplius necessaria, illius veritatis obtinetur confirmatio. *b*) Ubi unius criterii vis non satis percepta ab aliquo foret, sive ex oblivione, sive defectu instructionis, sive ex ingenii tarditate aut indole singulari, ibi alterius criterii præsentia etiam prioris vices quodammodo supplere potest et ejus notitiam denuo vel apertius menti suggerere.

Hæc etiam causa est cur sæpe per plura argumenta una eademque probetur veritas, etsi unum verum argumentum rem quamcumque omnino certam efficiat.

505. II. Quantumvis adversari sibi quædam criteria videantur, omnino tenendum est fieri non posse ut duo criteria, omnibus necessariis characteribus insignita, ita inter se pugnent ut unum evidenter affirmet et alterum evidenter neget rem omnino eamdem; ejusmodi enim pugna ipsius rationis nostræ pugnam cum se ipsâ argueret (267). Ideo, quotiescumque criteria quædam sibi adversari videntur, hæc adhibenda sunt remedia : 1° perpendendum est an rem omnino eamdem seu rem eodem modo consideratam spectent; 2° explorandum est utrum omnes quæ ad verum criterium requiruntur conditiones plane adsint. Quâ recognitione factâ (1), unum horum comperiemus : vel 1° utrique, quod putabatur, criterio unam alteramve conditionem deesse, vel 2° uni deesse et alteri inesse conditiones necessarias, vel 3° utrique esse conditiones requisitas, sed res aut rei partes sive adjuncta diversa affirmari, vel 4° deesse conditionem quamdam constare quidem ex ipsâ criteriorum pugnâ, at utri criterio illa desit non constare; atque ita manifestum fiet : in 1° casu utrumque quod habebatur criterium nullum esse; in 2° hic veritatem certam, illic certo esse errorem; in 3° criterium utrumque esse legitimum et certam facere veritatem; in 4° certitudinem obtineri non posse, sed vel dubium vel ma-

(1) In quâ præsertim sensum optimorum communem consulendum esse monet Ant. Genuensis, *Art. log. crit.* lib. 3, c. 3, § 13.

jorem aut minorem utrimque esse probabilitatem. Ea enim certitudinis et probabilitatis indoles est, ut duo opposita nunquam simul certa, bene tamen simul probabilia esse possint, imo persæpe plus minusve probabilia sint.

II. *De probabilitate.*

506. Ea præsens naturæ nostræ conditio est ut, quamvis in multis certitudinem proprie dictam consequi possimus, in multis tamen probabilitate majore vel minore nos contentos esse oporteat (1).

507. Probabilitas seu motivum probabile est ratio hominem prudentem vehementius vel remissius impellens ut verum esse posse judicet aliquid quod certum esse non constat.

Probabile sensu latiori dicitur illud quod utcumque, at non certo, probari potest, sive quod nititur probatione non certâ, sed qualicumque, sive validiore sive infirmiore. Unde plures in eo distinguuntur gradus, secundum quos dividitur : in *æque probabile*, quod esse pari verisimilitudine probatur et improbatur; in *minus probabile*, quod verisimilius non esse videtur; in *magis probabile* seu *probabilius*, ad quod affirmandum valentiores rationes sunt quam ad negandum; in *probabilissimum*, cujus probationes fere sufficiunt ad illud certum faciendum.

Improbabile similiter, si latius sumitur, est quidquid infra mediæ probabilitatis gradum est, sive multùm sive parùm ab eo remotum sit; si strictius accipitur, improbabile vocatur quod tam infirmis ratiunculis nititur ut nullo fere loco haberi mereantur.

Probabilitas *objectiva* vel *subjectiva* dicitur, prout in se vel in mente nostrâ consideratur. Probabilitas tandem *intrinseca* vocatur,

(1) « Eà imus quà ducit veri similitudo. Omne hâc viâ procedit officium : sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus; quum omnium horum incertus sit eventus, ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus. Quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos? Sequimur quà ratio, non quà veritas trahit. Expecta, ut nisi bene cessura non facias, et nisi compertâ veritate nihil movearis, relicto omni actu, vita consistit. » SENECA, *De Benef.* lib. IV, c. 33.

si nititur rationum momentis ex ipsâ rei naturâ petitis; *extrinseca*, si hominum testificationibus.

Varietas graduum probabilitatis a variis pendet circumstantiis; videlicet a cognitionibus jam acquisitis, a perspicacitate ingenii, a vi nostrâ recte judicandi, a consuetudine considerandi et meditandi, a modo quo res consideratur, perpenditur vel percipitur, etc., etc.

Hinc fieri potest ac sæpissime fit, ut idem uni sit certum, alteri valde probabile, alteri minus probabile, alteri dubium, alteri prorsus improbabile; quin etiam, ut eidem homini aliquid sit primo improbabile, deinde leviter probabile, postea multum probabile, et tandem omnino certum, ac vicissim.

508. Porro, quia tam frequens tamque necessarius nobis in plurimis sit usus probabilitatis, has prudentiæ regulas in eo servandas existimamus.

1° In *theoreticis* sive *dogmaticis*, ubi veritas non certo innotescit, vel abstinendum est a ferendâ sententiâ, vel pronuntiandum, ut revera est, rem nobis probabilem, non certam esse.

2° In *practicis*, ubi certitudo haberi nequit, et agendi necessitas adest, passim ea pars eligenda nobis censetur quæ, spectatis omnibus, tutior vel probabilior videtur.

3° In *judiciis de futuris contingentibus,* id est, de eventibus qui variis modis accidere possunt, ad gradum probabilitatis in casu quodam singulari præfiniendum, animo attendi debet, quoties posito certo quodam casuum numero in iis, quæ nunc sunt, adjunctis effectus secutus sit, secundum has

Leges contingentium :

509. *Probabilitatis gradus se habere censentur ad certitudinem ut numerus casuum, in quibus eventus hoc modo accidit, ad numerum casuum omnium qui ad calculos vocari debent* (1). Quare, si intra centum casus centies secutus sit effectus,

(1) Potest igitur eventuum contingenter futurorum major minorve probabilitas arithmetice exprimi per *fractionem*, cujus *numerator* designet numerum casuum in quibus eventus locum habuit, et *denominator* numerum casuum omnium qui in computum venire debent.

eum et nunc secuturum esse censetur; si nonagies, probabilitas habetur ad certitudinem sicut 90 ad 100, sive ut 9 ad 10; si octogesies tantum, habetur probabilitas ad certitudinem ut 80 ad 100, sive ut 8 ad 10, et ita deinceps.

510. Ex quâ regulâ generali sequuntur hæ leges peculiares :

1ª Quo sæpius in sat magno casuum numero eventus, de cujus recursu solliciti sumus, obtigit, eo probabilius conjicitur eum nunc quoque secuturum esse; quo rarius, eo minor etiam nunc est probabilitas.

2ª Quod in multis casibus omnino similibus semper accidit, pro moraliter certo; quod in ejusmodi casibus nunquam evenit, pro moraliter impossibili habetur.

3ª Prorsus improbabile est, effectum in iis adjunctis contingere, in quibus rarissime contigisse visus est.

4ª Quod in pluribus casibus toties circiter evenit quoties non evenit, id plane dubium sive incertum existimatur.

511. Ut patet, secundum has leges judicare solemus tum de plurimis aliis vitæ civilis negotiis, tum speciatim illis nituntur 1° supputationes societatum, quæ de naufragii, incendii, etc. damnis resarciendis spondent. V. g. ex eo, quod ex mille navibus aliquod iter suscipientibus decem pereant, infertur singularum periculum esse sicut 10 ad 1000 sive ut 1 ad 100. 2° Nititur æquitas plurimorum contractuum, ut *census vitalitii* seu reditûs annui totâ alicujus hominis vitâ solvendi, qui secundum probabilem ipsius futuræ ætatis durationem constitui solet. 3° Nituntur quin ipsi ludi aleatorii plerique, sortitiones, sponsiones, etc. Quum v. g. cuique tesseræ sex sint facies, duarum tesserarum jactus diversi esse possunt 36, in quibus numerus 2 et numerus 12 semel tantum accidere possunt, horum igitur singulorum probabilitas est ut 1 ad 36. Idem dicendum de singulis numeris æqualibus in utrâque tesserâ signatis. Quum vero numerus 8 quinque modis, et numerus 7 sex modis obtingere queat, horum probabilitas est ut 5 et ut 6 ad 36 (1).

(1) Vid. 's GRAVESANDE, *Logique*, part. II, c. 17 et 18. — Attamen cave, ne ea quæ hic dicuntur de eventis physicis, qui a causis non liberis

Quid certi ex probabilitate colligi possit, recte probant hæc Bossuetii verba (*Logique*, liv. 3, ch. 17) : « Ainsi, l'argument probable dans une entreprise peut être appelé ***démonstration de la plus grande facilité et des moindres inconvéniens.*** La certitude qu'on trouve en ce genre n'est pas celle qui nous assure de l'événement, mais celle qui nous assure d'avoir bien choisi les moyens. En ce cas, le succès peut être incertain; mais la conduite est certaine, parce qu'on fait toujours bien quand on choisit le meilleur parmi tout ce qui peut être prévu. De cette manière de raisonner résultent deux choses : l'une, qu'on n'entreprend rien témérairement; l'autre, qu'on ne juge point par l'événement. Ajoutons une troisième, que quiconque raisonne ainsi parle sûrement; le faux n'a pas lieu dans ses discours; il ne songe pas à éblouir l'esprit par de vaines espérances, encore moins à divertir les oreilles par des jeux de mots; il parle d'affaires gravement, il va au fond, il est solide. »

III. *De hypothesi.*

512. *Hypothesis* seu *suppositio*, ut vulgo appellatur, est probabile assumptum quod ponitur ut aliquid nondum certum certo cognoscatur, plerumque ut rei satis notæ causa nondum certa certo detegatur.

513. Quod ad hypotheseon utilitatem attinet, hinc quidem

proxime pendent, inconsulto nimium accommodes ad eventus morales a causis liberis pendentes, nullâ habitâ disparilitatis ratione. Similiter cave, ne ex analogiâ et probabilitate plus inferas quam exinde legitime sequatur. Cujus vitii exemplum hoc memorat Cl. *Bouvier* (Log. p. 263) : « Quando *Fontenelle* in eleganti opere, dicto *La pluralité des mondes*, docet omnes planetas suos habere incolas, quia magnam habent similitudinem cum terrâ nostrâ, ingeniosis quidem ratiociniis suum fulcit systema, sed illud nec clare nec solide demonstrat. Duo alii celebres philosophi, *Huyghens* batavus et *Wolf* germanus, ulterius progredientes et probabilitate innixi, affirmarunt illos planetarum incolas nobis similes esse. Quinimo eorum staturam Wolf sic determinavit : Experientiâ constat pupillam oculorum dilatari vel contrahi, prout lumen vividius vel debilius eam afficit ; qui ergo longius sunt a sole latiorem habent pupillam; porro accurata debet esse proportio inter pupillam et oculum, inter oculum et staturam corporis; unde qui planetas a sole remotiores incolunt, altiores esse debent. Deinde, computatione factâ, philosophus germanus concludit habitatores Jovis tredecim pedes altitudinis habere ! »

nihil magis scientiæ adversatur quam hypothesi tamquam veritati certæ adhærere, illinc vero vix aliud quidpiam magis scientiarum progressui prodest quam prudens hypotheseon periclitatio. Nulla hypothesis utique scientia aut scientiæ fundamentum esse potest; sed hypotheses prudenter propositæ sunt viæ seu scalæ quibus scientiarum cultores sæpe assurgunt ut naturæ sua arcana surripiant, ad inventa certa perveniant et plures naturæ leges detegant (1).

514. Quæ quum ita sint, non abs re erit breviter indicare quæ conditiones necessariæ sint : 1° ut quod pro hypothesi assumitur ad trutinam revocari mereatur et non statim tamquam fabula negligi debeat; 2° ut illud jam pro germanâ hypothesi et rei de quâ agitur causâ, nondum certâ, sed probabili haberi possit; 3° ut illud denique ex hypothesi thesis plane certa fiat.

515. Ad primum porro hæc necessaria esse videntur : ut id quod pro hypothesi assumitur *a*) nihil falsi aut insulsi contineat; *b*) nihil item quod semet ipso, aut cum re cujus causa quæritur, aut cum ratione, aut cum ullo facto certe vero pugnet; *c*) præterea ut non assumatur ad assignandam causam probabilem rei cujus causa jam certo cognita est; *d*) ut cum re in cujus causam inquiritur connexum sit; *e*) utque saltem concipi possit velut illius rei causa possibilis.

516. Ad secundum necesse est ut id quod assumptum est concipiatur ut causa quæ plane sufficit ad reddendam rationem rei seu eventûs de quo agitur, primo quidem quantum

(1) Plures ex maximis humani ingenii inventionibus hâc viâ factæ sunt, hoc scilicet modo : viri quidam solertes, ut rerum causas detegerent, primo plausibilem quamdam excogitabant hypothesim, deinde quibusvis adhibitis remediis indagabant an assumptæ hypotheseos veritas certo probari posset, quam ubi probatam reperiebant, hypothesis cessabat, et humanæ cognitiones auctæ novo invento erant. Ita inter alia reperta est causa iridis, æstuum marinorum, ascensionis fluidorum in siphonibus et in antliis; ita innotuit systema copernicanum, attractio newtoniana, leges Kepleri, gravitas aeris, circulatio sanguinis, origo nostrarum cognitionum, etc. etc. Quibus manifesto ostenditur hypotheseon prudenter institutarum in scientiis utilitas.

spectat ad ejus eventûs substantiam, si ita loqui licet, deinde etiam quantum ad ejusdem præcipuas circumstantias. Si autem ope illius assumpti præterea ratio reddi potest minutissimarum rei circumstantiarum et variationum, jam insignem probabilitatis gradum illud attigit. Attamen, quamdiu hujusmodi est, hypothesis esse non cessat, et nondum certæ veritatis, sed probabilitatis tantum signa hactenus præ se fert.

517. Tunc autem tertio denique hypothesis in thesim prorsus certam elevatur, ubi duplex ejus probatio afferri potest, quarum una positiva, altera negativa appellatur. Illud nempe fit si hinc demonstratur, quotiescumque res de quâ agitur evenit, eam evenisse in præsentiâ et ope causæ quam hypothesis assignat, illinc vero, quotiescumque causa illa defuit, rem non evenisse. Hujusmodi demonstratio sane decretoria est. Confirmatur autem, si ope ejusdem causæ ratio reddi sufficiens potest etiam eorum quæ vel eminus vel cominus ad quæstionem propositam pertinent.

Dilucidationis causâ sit hoc quæstionis vere philosophicæ exemplum. Ut causa detegeretur quâ homo ad plenum rationis usum, seu ad veritatum rationalium, præsertim divinæ existentiæ, apertam cognitionem pervenit, variæ hypotheses propositæ fuerant. Earum nonnullæ satis plausibilem ejus rei rationem assignare videbantur; interea etiam earum potiores nihil aliud erant quam hypotheses magis vel minus probabiles, et illæ ipsæ quæ partem veritatis complectebantur haud certo constabant. Quid enim ! problema propositum minime solvebant ideæ innatæ solæ, aut rationis spontanea activas sola, aut reflexio in sensationes sola, aut societas sola, aut instructio sola, etc. Quin etiam et ideas prævias et instructionem et rationis activitatem simul ad hoc esse necessarias, seu rei causam completam constituere, etsi jam hypothesis probabilis esset ubi primum proponebatur, illud tamen veritatem extra dubium positam esse non patuit, antequam eo quo hic (516) modo indicavimus demonstraretur (1).

(1) Trifariam abuti aliquis hypothesi potest : 1° quærendo hypothesim ubi res jam certo cognita est; 2° pro hypothesi ponendo res inanes; 3° hypothesi etiam maxime probabili, quamdiu hypothesis manet, tamquam veritati certæ adhærendo. Bifariam autem hypothesis potest cessare : 1° si falsa esse probatur, 2° si certo vera esse ostenditur.

CAPUT IV.

DE CERTITUDINIS PRINCIPIIS.

§ I.

CONSPECTUS HUJUS CAPITIS.

518. Postquam ostensum est quibus *criteriis* seu signis in quolibet verorum ordine veritas certo cognosci et practice tutoque discerni possit, reliquum est ut commonstretur quæ cujusvis certitudinis philosophicæ omnium *prima principia* sint habenda, et quodnam omnis tum directæ tum reflexæ certitudinis *fundamentum psychologicum* sit, item quodnam *fundamentum ontologicum*.

519. Ubi hæ quæstiones gravissimæ in tribus §§ proximis solutæ fuerint, dicemus quale philosophiæ systema esse debeat ut hoc nomen mereatur. Tum probare conabimur cur multa et quæ systemata philosophica funditus falsa dicenda sint. Denique breviter agemus de errorum nostrorum causis et remediis.

§ II.

DE PRIMIS CERTITUDINIS PHILOSOPHICÆ PRINCIPIIS.

520. Quæcumque nobis certa sunt, vel *a*) ex se ipsis certa sunt et alia certa continent, vel *b*) ex aliis velut prioribus certa sunt et iterum alia certa continent, vel *c*) ex aliis certa sunt, sed alia certa nulla continere videntur. Quæ in aliis continentur at nulla ulterius continere videntur, meræ conclusiones seu consequentia sunt; quæ continentur et continent, quantum ad ea in quibus continentur conclusiones sunt, ac simul quantum ad ea quæ continent principia dici debent, non prima tamen; quæ continent at in nullis velut prioribus continentur, principia et prima quidem appellantur.

Generatim igitur quæcumque nobis certa sunt velut ca-

tenâ continuâ nexa sunt, seu potius in iis quæ prima principia vocantur inclusa velut in genere supremo genera media, in his genus proximum, in genere proximo species, in specie individua (55 et 256).

521. Quamdiu certitudine directâ tantum fruimur, connexionem sive inclusionem eorum quæ vera esse percipiuntur non nisi obscure vel confuse cernimus; at certitudo reflexa fere tota in eo est ut connexionem illam et inclusionem distincte ita perspiciat ut videamus quæ reapse infima, quæ media, quæ superiora et quæ vere suprema sunt.

522. In logicâ formali porro hæc ostensa fuerunt: 1° omnem certitudinem demonstrativam a certitudine principiorum, ac primorum quidem, potissimum pendere; 2° ex iis principiis cætera vera aptâ demonstratione deduci et certa reddi posse; 3° sed, ut ex ipsâ demonstrationis naturâ patet, primorum principiorum veritatem sive certitudinem probari nullâ posse demonstratione, quum rectá demonstratio quævis conclusionis suæ, non autem principii quo utitur, veritatem ostendat (1). 4° In logicâ reali jam ostendimus quibus characteribus seu signis peculiaria cujusvis ordinis principia certo vera esse cernantur; sed ibi omnium prima a cæteris non expresse distinximus; 5° ideo de his nunc datâ operâ agendum videtur, quippe quibus, ut patet, omnis philosophica, ratiocinata seu demonstrativa certitudo nititur.

523. Ut ea quæ huc pertinent, quantum satis, ex ordine dicantur, quatuor doctrinæ puncta breviter exponemus: I) Quæ forte totius logicæ quæstio maximi momenti est, qui germani et indubii primorum principiorum *characteres* seu signa sint. II) *Quæ* propterea ut prima principia haberi debeant. III) *Quando* mens nostra ad certitudinis principia expresse recurrere debeat. IV) *Quousque* in expendendâ principiorum serie ascendendum sit.

524. I. Ut enuntiatum quoddam tamquam primum rationis principium haberi possit, his tribus *characteribus* insigniatur necesse est: 1° ut sit *certum ex se*, seu *ex se notum*, vel

(1) Hæc scite probat Clemens Alexandrinus loco laudando, n. 544, *not*.

ut alii loquuntur, *per se* sive *immediate evidens*, hoc est, suâ ipsius luce clareat, nec demonstretur ex alio priori, primum enim principium esse nequit quod ex alio priori deducatur; 2° ut *necessario verum habeatur,* puta necessitate vel moraliter vel omnino invincibili, hoc est, ut illud, quum rite animo attendimus, mentis nostræ assensum suapte et suavi quâdam vi adeo inclinet, ut violentiam se inferre naturæ nostræ sentiret qui istud negare vel in dubium revocare contenderet; 3° ut *sit commune omnibus* qui et apti sunt ad rationis naturalis vocem in hâc re distinguendam et animum ei attentum præbuerunt, etiamsi defectu attentionis aut ingenii non omnibus nunc expresse sit cognitum (1); etenim, ut optime animadvertit Aristoteles, *quod naturale, illud commune est* (2).

525. Hic autem jure et utiliter quæritur : 1° utrum omnes ii characteres necessario simul adesse debeant, an contra unus eorum alterve sufficiat. 2° Utrum omnes æque primi sint, an contra unus velut aliorum fons et origo sit, atque adeo primum signum et summum veritatis criterium?

526. Ad hæc respondemus :

1° Quum et primorum principiorum et mentis humanæ natura semper et ubique eadem sit, tuto affirmari potest, ubi unus ex tribus characteribus recensitis vere reperitur, præsertim vel primus vel tertius, ibi et cæteros adesse, et reper-

(1) Nam, ut recte dicit S. Thomas, *Contra Gent.* lib. 3. c. 47 : « Quædam sunt vera, in quibus omnes homines concordant, sicut prima principia intellectûs tam speculativi quam practici. » At : « Quædam sunt communes animi conceptiones et per se notæ apud sapientes tantum. » Idem, *Summa theol.* p. 1, q. 2, a. 1. Cf. BUFFIER, *Traité des premières Vérités*, c. 5 et 12.

(2) Κοινὸν δὲ τὴν κατὰ φύσιν. *Rhet.* lib. I, c. 13. Aristoteli consentit S. Thomas, *Contra Gent.* lib. 2, c. 34, ubi ait : « Quod ab omnibus communiter dicitur, impossibile est totaliter esse falsum; falsa enim opinio infirmitas quædam intellectûs est, sicut et falsum judicium de sensibili proprio ex infirmitate sensûs accidit. Defectus autem per accidens sunt, quia præter naturæ intentionem; quod autem est per accidens, non potest esse semper et in omnibus; et sicut judicium de saporibus, quod ab omni gustu datur, non potest esse falsum, ita judicium, quod ab omnibus de veritate datur, non potest esse erroneum. »

tum quoque iri si animo satis attendatur. Præsentia autem omnium trium ideo postulatur ut unus alterum sincerum esse testetur et ita confirmet, præsertim ubi unius aut alterius præsentia vel sinceritas a pervicaci oppugnatore negatur, vel ubi ex præjudicatâ opinione ut evidens obtruditur quod non est evidens.

2° Si modo ordinem conspicis quo hi characteres inter se cohærent, plane hæc videbis, nec evidentiam ex assentiendi necessitate oriri, nec assentiendi necessitatem ex assensionis universitate, sed contra ex evidentiâ necessitatem et ex utrâque universitatem venire. Itaque vera causa assensionis et necessariæ et communis est propria ipsius veritatis evidentia, quæ propterea jure ac merito hoc sensu primum veritatis et summum certitudinis principiorum etiam primorum criterium seu signum dicitur. Universalitas autem ultimum signum est quod *a posteriori* invocari possit ut vera evidentia ab apparente seu supposititiâ efficacissime distinguatur. Nam hoc ipso quod veræ evidentiæ æque ac mentis humanæ natura semper et ubique eadem est, nihil per se evidens dici debet nisi quod omnibus est evidens.

527. Ut manifestum fiat probatissimos auctores, qui noxiis novitatibus non studebant, non re, sed verbis tantum, si qui in hoc puncto dissenserint, dissensisse, non inopportunum erit hic breviora quædam loca adscribere, quæ ostendunt eos auctores, qui ut prima principia habenda esse volunt ea quæ evidentia sunt, loqui de evidentiâ communi, quam Fenelon sensum communem vocat.

Laudari hic in primis meretur duplex locus D. Thomæ laudatus in notâ n¹ 524. Huic consentit auctor Logicæ, cui nomen *Ars cogitandi :* « De certitudine itaque ac claritate, inquit (part. 4, c. 6), statuendum non est ex hominum disputationibus et rixis; quippe de omni re lites, præsertim verbales, moveri possunt; sed id demum clarum et evidens habendum est, quod iis clarum et evidens apparet, qui in rerum investigatione summo studio et diligentiâ versati sunt, quique bonâ fide et candide dicunt verbis, quod mente cogitarunt. » Hunc secutus Fortunatus a Brixia, Ord. Min. S. Franc. qui similiter in iis, quas inscribit *Regulas pro ferendo judicio de propositionibus in genere*, evidentiam ut primum principium ponens, hæc addit : « Verum, quoniam hoc etiam ævo extant nonnulli, qui gloriæ du-

cunt de omnibus more scepticorum dubitare... placet paucis hic monere cum viro doctissimo, de propositionum claritate et evidentiâ judicandum non esse ex hominum disputationibus (etc. ut supra apud auctorem Artis cogitandi). His congruenter STORCHENAU, *Characteres veræ evidentiæ* recensens, dicit (*Inst. log.* p. 2, c. 3) : « Evidentia vera eadem quoque est omnibus doctoribus, eâque in arte versatis, si modo attentum præbeant animum. » *Logica olim Lovanii dictata* eodem modo loquitur (part. 2, c. 6), tertium vere evidentiæ characterem hunc ponens : « si eadem omnibus doctoribus atque in eâ dignoscendâ rite versatis appareat, modo attentum præbeant animum; fucatus enim evidentiæ apparentis splendor examen sæpius repetitum non sustinet. » HORVATH item ait (*Instit. log.* Dissert. IV, c. 3) : « Si omnibus doctoribus, eâque in disciplinâ, ad quam pertinet propositio de cujus evidentiâ agitur, versatis, modo attentum præbeant animum, constanter propositio illa evidens appareat. » PARA DU PHANJAS itidem : « Per evidentiam primariam intelligimus eam, inquit (*Instit. philos.* Tract. 1, n. 32, 1°), quæ inest tum cognitionum principiis, quæ omnibus sanis nota sunt et evidentia, et quæ negat nemo, nisi stultus sit et improbus; tum etc. » Cff. etiam Antonius Genuensis, Bossuet, Fenelon et Bergier in §§ sqq. laudandi.

528. II. Ex iis quæ modo diximus ultro sequitur tamquam prima rationis principia habendas esse omnes et solas veritates quæ tribus illis characteribus insigniuntur, nempe quæ *a*) per se evidentes sunt, *b*) necessario agnoscuntur et *c*) ab omnibus mente sanis qui animo attendunt ut certæ recipiuntur. Etenim quæcumque hujusmodi sunt, eæ per se ipsas subsistunt ac certissime constant, et quidquid ex ipsis aptâ ratiocinatione deducitur itidem certo verum esse probatur.

529. Nihil igitur refert quo tandem nomine designentur; sive ea voces cum S. Thomâ *principia per se nota*, sive cum Clemente Alexandrino *ex se credibilia* vel *indemonstrabilia*, sive cum Buffier *veritates principes*, sive cum Fenelon *sensum communem* et *rationis fundamentum*, sive cum aliis *immediate evidentia* (1), *facta primigenia*, *axiomata*, *notiones generales*,

(1) S. THOM., passim; CLEM.-ALEX. *Strom.* lib. VIII, n. 3; BUFFIER, *Traité*, etc. chap. V-XII; FENELON, *Existence de Dieu*, part. II, n. 33, Auctor *Artis Cogitandi*, part. IV, c. 6. — Cf. etiam LACORDAIRE, *Considérat. sur le syst. philos. de M. D. L. M.* chap. 2 et 9.

ideas absolutas, *prima rationis principia*, etc. Nihil etiam refert utrum axiomata illa exprimant veritates subjectivas aut objectivas, formales aut reales, intrinsecus aut extrinsecus evidentes (1).

530. III. Quod ad tertium spectat, profecto non in quâlibet certitudine ad certitudinis principia animum attendimus; ea quidem non animadvertimus, ubi natura fere sola in nobis agit sine conscientiâ reflexâ, vel ubi quietâ certitudinis possessione animus fruitur. Sed illa expresse recognoscenda nobis sunt, dum certitudinis analysim instituere volumus, sive ut apertius loquar, in his tribus vel quatuor casibus: 1° si quis velit *ratiocinando* cum semet ipso, sive recreationis sive exercitationis causâ, rationem inire aut animo expendere, quomodo illa quæ certo novit inter se cohæreant, vel 2° sua ipsius dubia quædam tollere, vel 3° alterum quemquam convincere veritatis inter se et ipsum controversæ, vel 4° alios veritatem docere, non tradendo tantum, sed et traditorum rationes commonstrando; uno verbo, certitudinis principia tum adhibere debemus, quum nobis vel aliis veritas utcumque jam cognita illustranda est, demonstrando continuum illorum quæ vera sunt nexum.

531. IV. Ut ultimo proposita solvatur quæstio, nempe quousque in analyticâ principiorum resolutione ascendendum sit, iterum in memoriam reducendum est: 1° ea principia subjecta sive concatenata esse continuâ quâdam serie, per quam velut per scalas ascendi et descendi possit (256); 2° quamlibet veritatem, dummodo certa jam sit, esse posse principium certitudinis vere sufficiens ad probandum omnia illa quibuscum ea evidenter connexa est (252), sive ipsa per se perspicua

(1) Hoc loco notare juvat, *principium contradictionis*, quod quidem logicæ formalis et evidentiæ intrinsecæ primum principium haberi potest, falso poni primum omnium veritatum principium; nam ex eo minime possunt omnes demonstrari, imo nulla veritas realis ex ipso solo probari potest. Verum quidem est, nullam veritatem ei contrariam esse posse, seu quidquid cum eo pugnat falsum esse; at hæc non est prærogativa ipsi peculiaris, sed qualitas principiis seu veritatibus certis omnino omnibus communis. Cf. *Ontologiæ elementa*, edit. 4ª pag. 9 et 10.

sit et ab omnibus recepta, sive ex aliâ quâdam superiori dimanet ac demonstrari possit (254).

532. His notatis, responsio sponte fluit, nimirum : 1° Quando sincero veritatis amore ducimur, non semper, imo vix unquam usque ad principia omnium prima ratiocinando progredimur, nisi forte exercitationis causâ. Sed passim 2° eo usque ascendendum est, donec perveniatur ad principium plane certum, vel saltem de cujus veritate utrimque conveniat. Itaque 3° ad prima certitudinis principia usque conscendere debemus, ubi nobis cum illis molestis exactoribus res est, qui ædificium solide fundatum esse concedere nolunt, priusquam lapides vel infimos, qui ejus basim constituunt, suis ipsi oculis nudos conspexerint.

§ III.

DE UNIVERSÆ CERTITUDINIS FUNDAMENTO PSYCHOLOGICO.

533. Jam vidimus veritates tribus quos exposuimus (524) characteribus insignitas prima certitudinis principia, atque hoc sensu cujusvis certitudinis fundamentum esse; nunc autem quæritur quæ in mente nostrâ vis illis veritatibus respondeat, seu quâ mentis facultate illas veritates percipiamus et earum characteres discernamus, item quo actu ipsis denique assentiamur. Quæritur ergo quodnam internum seu psychologicum omnis certitudinis fundamentum dici debeat.

534. Quæstio illa potissimum hæc tria quæsita continet : 1° utrum unâ an pluribus facultatibus mens nostra omnia certitudinis principia complectatur; 2° quænam illa sit facultas; 3° quo actu illis principiis adhæreat.

535. Postea videbimus eam quæstionem male solutam esse a sensualistis, idealistis, rationalistis, et ab exclusoriæ fidei sive humanæ sive divinæ defensoribus, quippe qui pro psychologico universæ certitudiniis fundamento posuerunt, vel sensationes cum reflexione in facta sensibilia, vel intellectum in suis ideis mere subjectivis et rerum vicariis logice explorandis inhærentem, vel fidem tandem positivam solam. Ho-

rum enim nullum principia illa omnia complectitur aut attingit.

536. Ut porro aliquid pro hujusmodi fundamento haberi possit, hæ conditiones necessariæ videntur : 1° ut illud plane certum sit ; 2° ut universale sit, quatenus omnia principia vere contingat et cætera certo cognoscendi media complectatur ; 3° ut omnes generatim homines mente sani illud in praxi, ut aiunt, sequantur et invocent, indocti quidem sine illius apertâ conscientiâ, docti vero nunc omnino sibi constantes, nunc etiam invito peculiari suo ipsorum systemate.

537. His rite consideratis, primo quidem nemo negaverit fundamentum de quo agitur ipsam hominis *rationabilem naturam* esse. Hæc enim omnes conditiones modo recensitas aperte complectitur ; præterea, sive sentiendo, sive videndo, sive credendo veritatem apprehendat, quotiescumque suo ipsius dictamini, non alienæ voci, obsequitur, verum pro falso amplecti non potest.

538. Hic autem ulterius quæri potest, utrum *ratione* proprie dictâ, an *sensu naturæ* rationabilis natura prima quæque veritatis principia percipiat, et utra potius fundamentum in quod inquirimus dicenda sit, ratio an sensus naturæ (1).

539. Jam antea monuimus ea in se quidem unum idemque esse. Plures commendandi auctores ea etiam non distinguunt, vel eorum nominibus saltem promiscue utuntur. Qui autem unum ipsorum præ alio deditâ operâ seligunt, his potissimum rationum momentis ducuntur. Sensûs naturæ patroni *a*) plerique ad quæstionem de ideis vicariis animo non attendunt et satis communiter veritatem sine ejusmodi ideis percipi *supponunt*, alii contra ideo naturæ sensum rationi præferunt quod veritatem non nisi iis ideis mediis a mente percipi posse putant ; *b*) omnes sensu naturæ veritatem non minus certo percipi censent ubi ejus characteres minus clare et minus distincte percipiuntur quam ubi omnino clare et distincte ;

(1) Paulo postea (544) videbitur inter commendandos scriptores controversiam circa hæc duo tantum versari, etiamsi aliis quandoque utuntur nominibus.

c) ideo etiam veritatem eorum quæ percipiuntur potius sentiri dicunt et naturaliter credi quam proprie videri seu mente cerni. Rationis defensores contra existimant : *a*) veritatem sine ideis vicariis mente percipi ; *b*) veritatem, saltem ut in controversiâ tamquam certitudinis principium invocari possit, clare et distincte percipiendam esse ; *c*) veritatem, saltem ea quæ hoc modo percipitur, a mente proprie videri seu reapse cerni (467).

540. Quibus sedulo perspectis, nos controversiam maxime dirimendam esse censemus ex naturâ actûs quo mens veritatis principiis adhæret. Actus ille porro non simplex sed triplex est ; nempe nec solius intuitionis, nec solius sensûs nec solius fidei actus est ; sed est simul actus intuitionis, quâ videmus veritatis evidentiam, sensûs, quo experimur quantopere veritate afficiamur et ad assentiendum inclinemus, et fidei, non positivæ sed naturalis, quâ veritatem visam et sensam sponte complectimur eique firme assentimur et immote adhæremus.

541. Verum, etsi actus ille semper triplex sit, in eo tamen aliquando sensus dominatur, aliquando intuitio. Revera enim, quamdiu directâ tantum cognitione certi sumus, præsertim sensu naturæ ducimur ; ubi autem reflexâ certitudine fruimur, potius videmus quam sentimus ea quæ vera sunt. Atqui actus quisque nominandus est a præcipuâ suâ proprietate. Ergo in directâ cognitione sensus naturæ, in reflexâ autem ratio fundamentum certitudinis psychologicum et summus veritatis judex optime dicitur.

542. Quidquid autem horum sit, et sensûs naturæ et rationis vox ea est, ut quidquid dictat illud certo verum sit, nec eâ profundius aut aptius fundamentum veritatis internum sive psychologicum reperiri queat.

543. Interea non raro fit ut controversantes hunc summum judicem utrimque sibi pronuntiare clamitent ; necesse igitur est ut paucis doceatur quo indicio germana naturæ sive rationis vox discerni queat ab illâ quæ sæpe perverse cum eâ confunditur.

Porro, qui rem alte secum reputat et probatissimos quos-

que philosophos consulit, duplex hoc indicium esse agnoscet, *suam ipsius conscientiam,* seu vim illam suavem ac fortissimam quâ veritatis præsentiâ homo ab animi perturbationibus liber se ad assensum ferri sentit, et *consensum* eorum qui pleno rationis usu fruentes apte de re judicare possunt, præsertim bonorum et prudentium (1). Tota enim hæc quæstio inde pendet, quid vere naturale habere debeamus. Quis autem non videt, ut aliquid naturale habere possim, me hoc reperire debere et in me ipso (nisi agitur de re ubi me a rectâ naturâ deviare scio) et in aliis quos a rectâ naturâ non alienos esse cognosco? *Quod naturale illud commune est*, inquiunt Aristoteles et S. Thomas (523), seu potius illud naturale, quod mihi tam evidens per se est, et tam communiter receptum est ab iis qui mente sani sunt, ut necessitate quâdam internâ ad assentiendum inducar (523).

544. Ut omnino pateat ea quæ hoc § exposuimus consentire cum iis quæ commendandi auctores passim docent, etiamsi non semper iisdem verbis utantur, nonnulla ex ipsis loca in medium proferre duximus.

Aristoteles quidem prima principia credi simul et sciri dictat (2).

Clemens Alexandrinus vult demonstrationis principia ex se credibilia esse debere (3).

(1) Notandum tamen est secundi hujus indicii præsentiam in plerisque *negative*, si ita loqui fas est, potius quam *positive* inquirendam esse. Nempe plerumque homo prudens et experientiâ jam satis doctus, dum suam conscientiam de rationis voce rite consuluit, hanc se audivisse merito judicat, ubi non novit alios prudentes dissentire, eosque, si recte consulerentur, assensuros sibi animo legitime præsumit.

(2) Cff. *Top.* lib. I, c. 1 et 11; *Analyt. post.* lib. 1, c. 2; *Ethic. ad Nicom.* lib. VI, c. 3; atque alia loca plura.

(3) *Strom.* lib. VIII, n. 3. « Ex veris autem aliquid concludere, inquit, est demonstrare... Porro, aut omnia egent demonstratione, aut etiam quædam ex iis sunt credibilia? Sed, si prius quidem verum est, uniuscujusque demonstrationis petentes demonstrationem procedemus in infinitum, et sic evertetur demonstratio; sin autem secundum, ea ipsa quæ sunt ex se credibilia erunt principia demonstrationum. Jam vero philosophi fatentur esse indemonstrabilia principia universorum; quamobrem, si est demonstratio, omnino necesse est prius esse aliquid ex se credi-

Fenelon, eam explicans quam vocat *Règle fondamentale de toute certitude*, sic loquitur : « Qu'est-ce que le *sens commun?* N'est-ce pas les premières notions que tous les hommes ont également des mêmes choses ? Ce sens commun, qui est toujours et partout le même, qui prévient tout examen, qui rend l'examen même de certaines questions ridicule, qui fait que malgré soi on rit au lieu d'examiner, qui réduit l'homme à ne pouvoir douter, quelqu'effort qu'il fît pour se mettre dans un vrai doute; ce sens qui est celui de tout homme, ce sens qui n'attend que d'être consulté, mais qui se montre au premier coup d'œil, et qui découvre aussitôt l'évidence ou l'absurdité de la question; n'est-ce pas ce que j'appelle mes idées ? Les voilà donc ces idées ou notions générales que je ne puis ni contredire ni examiner, suivant lesquelles au contraire j'examine et je décide tout, en sorte que je ris, au lieu de répondre, toutes les fois qu'on me propose ce qui est clairement opposé à ce que ces idées immuables me représentent (1). »

Buffier in hanc rem hæc scripsit : « C'est donc la nature et le sentiment de la nature que nous devons reconnaître pour la source et l'origine de toutes les vérités de principe, soit qu'elles se trouvent accompagnées d'une plus grande ou d'une moindre vivacité de clarté. Car, s'imaginer que la nature nous guide bien quand elle nous éclaire d'une plus vive clarté, mais qu'elle peut nous guider mal quand elle nous détermine à un jugement dont la clarté est moins vive, ce serait soupçonner qu'elle peut nous guider à la fausseté de manière ou d'autre, et ce serait alors ne plus savoir ce que nous sommes nous-mêmes, ce que nous pensons, ce que nous devons penser (2). »

bile, quod quidem dicitur primum et indemonstrabile. *Ad fidem ergo indemonstrabilem reducitur omnis demonstratio.* Erunt autem alia quoque demonstrationum principia *post* eum fontem qui est ex fide, nempe ea quæ evidenter apparent ex sensu et intelligentiâ. » — Clemens porro, æque ac Aristoteles, non de fide positivâ, sed de fide naturali hic loquitur.

(1) *De l'existence de Dieu*, p. II, n. 33. Cff. ibid. p. I, n. 52-56, et Bossuet, *Connaissance de Dieu*, etc. ch. 4, § 5 totus.

(2) *Traité des premières vérités*, ch. 8, n. 71. Ibid. n. 69, hæc dixerat: « C'est donc ce que tout philosophe doit bien peser que cette force du *sentiment de la nature*, pour en faire la base et la règle générale de toute certitude. » Hoc opus ideo tironibus maxime commendandum censemus, quod ubique verum certitudinis fundamentum ponit et stylo candido explicat, et Cartesii et Lamennaisii systematibus æque oppositum.

Bergier inter alia multa in hanc rem hæc habet : « *La raison* se prend pour le sens commun, pour le penchant et l'habitude qu'ont tous les hommes de juger et d'agir de telle manière dans telle circonstance. C'est le sens commun, par conséquent, qui détermine tous les hommes à *donner croyance* à toute vérité suffisamment prouvée, soit qu'ils la conçoivent ou non (1). — Nous sommes déterminés à *croire* ces vérités (les premières vérités, les vérités évidentes par elles-mêmes) non en vertu d'aucune preuve (scilicet stricte a priori), puisqu'elles n'en sont pas susceptibles, mais en vertu du sens commun, ou du penchant invincible, qui porte l'homme à croire ce qui est vrai; résister à ce penchant naturel, sans lequel le genre humain ne pourrait subsister, ce n'est plus philosophie, c'est vanité puérile et démence pure (2). — A quelle épreuve faut-il donc mettre ces démonstrations prétendues ? C'est de voir si elles font la même impression sur tous les hommes capables de les comprendre; alors il est impossible qu'elles soient fausses. Ainsi, en dernière analyse, la certitude métaphysique se réduit aussi bien que les autres au *dictamen* du sens commun (3). — Le sens commun au contraire nous fait acquiescer, avec une entière certitude, au sentiment intérieur, à la déposition de nos sens, au témoignage unanime de nos semblables (4). — A proprement parler, ces trois espèces de certitudes (metaphysica, physica et moralis) sont appuyées sur le même fondement, sur le sens commun; (c'est pourquoi) l'on ne peut donner atteinte à l'une sans diminuer la force des autres (5). »

Antonius Genuensis triplicem *evidentiam*, scilicet *intellectûs*, *sensûs* et *auctoritatis*, ut ipse loquitur, summum veritatis criterium esse ponit; deinde ita prosequitur : « Illud videtur explicatu difficilius, quis esse testis debeat hujus evidentiæ? Nam experimento scimus quosdam esse qui, dum patentes errores defendunt, ab evidentiâ se duci clamant. Ego ad duos potissimum judices appellaverim, 1° *conscientiam*, 2° *sensum optimorum communem* (6).

(1) *Traité de la vraie Religion*, part. 1, chap. VII, § 9.

(2) Tom. IV, *Diss. sur les différ. espèces de certitudes*, art. I, § 2.

(3) Ibid. § 1.

(4) Part. I, chap. VII, § 9.

(5) Cff. etiam in hanc rem Euler, *Lettre XLII*, edit. Laurentie; Bouvier, *Instit. philos.* tom. I, pag. 264, edit. 1835; Riambourg, *OEuvres philos.* tom. II, *De la certitude, à propos du système de M. De Lamennais.*

(6) « Clem. Alex. *Strom.* lib. VIII, sub initium, ad principia constituenda

Appellandum est autem ad conscientiam pacatam et ab omni affectu purgatam; facile est enim, dum animus affectu turbatur, falsâ evidentiæ specie decipi. Deinde a conscientiâ ipsâ appellandum est ad sensum optimorum communem. Tum igitur putato te ab evidentiâ falli non posse, quum omnes ii, qui sanâ ratione utuntur, eamdem in eâdem re evidentiam agnoscunt (1). »

R. P. Dmowski, S. J., generalem veritatis normam esse ait *evidentiam in concreto*, quam his verbis definit : « naturalem rationis nostræ dispositionem, quâ fit ut, positis quibusdam adjunctis (seu dato quod media naturalia certitudinis rite adhibuerimus), ad sic et non aliter judicandum cogamur, nisi ipsi rationalitati nuntium remittere velimus (2). »

In hac regione RR. Philosophiæ Professores Minoris Seminarii Leodiensis, qui per annos plus quam viginti, sive Rodæ-ducis sive Trudonopoli docuerunt, majoris distinctionis causâ discernunt quæ in certitudine ad subjectum et quæ ad objectum pertinent, tumque *rationem* ultimum certitudinis *fontem*, *radicem* et *medium generale* appellant, *evidentiam* autem omnis certitudinis *criterium* seu *characterem generalem*, quippe quum nihil certum sit nisi quod evidens est; at evidentiam hoc loco generatim sumptam intelligunt, quam eodem modo ac ipsam certitudinem dividendam esse volunt.

RR. Philosophiæ Professores Minoris Seminarii Mechliniensis, J. Peemans et J. De Decker, in opere quod anno 1842 simul ediderunt, « principiorum ipsorum et criteriorum generale quasi summumque criterium, sive omnis certitudinis naturalis logicum internumque fundamentum » hac propositione enuntiant : « Evidentia » sumpta pro naturali rationis lumine sive dictamine est logicum » omnis certitudinis fundamentum, sive ultimum et universale » criterium in ordine naturali (3). » Tumque ostendunt se hanc evidentiam eodem modo intelligere ac R. P. Dmowski evidentiam in concreto. At postquam R. De Decker ingressus esset in Societatem Jesu, Cl. Peemans, in logicâ reali quam solus edidit, hac propositione mentem suam declarat : « Certitudinis fundamentum duobus distinguitur elementis : ratione naturali tamquam primario certitu-

exigit consensum eorum qui rectâ ratione utuntur. » Hæc nota etiam est Antonii Genuensis.

(1) *Artis logico-criticæ*, lib. III, cap. 3, § 9.

(2) *Institutiones philos.* vol. 1, p. 40, Lovanii, 1840.

(3) *Institutiones logicæ*, p. 226, Lovanii, 1842.

dinis naturalis fonte ac radice, evidentiâ autem tamquam generali quodam certitudinis charactere sive indicio (1). » R. P. De Decker, in opere quod item solus edidit, sic loquitur : « Il est à remarquer que deux sortes d'éléments concourent à produire la certitude. Les uns sont *subjectifs* : tels sont, *a*) la *perception* de l'objet, déterminée par le criterium auquel cet objet appartient; *b*) l'*amour*, le sens du vrai, qui se manifeste dans le fait de la connaissance, et enfin *c*) l'*adhésion* de l'esprit à la vérité connue, c'est-à-dire la certitude. L'autre est un élément objectif; c'est l'intelligibilité de l'objet rendu manifeste, ou l'*évidence*, c'est-à-dire, l'objet mis en lumière au moyen de l'un ou de l'autre criterium suivant la nature de la vérité à connaître. Cela posé... l'évidence objective est le fondement et la raison dernière de toute certitude (2). »

E. Tandel, dum viveret Philosophiæ Professor in Universitate Leodiensi, sic breviter de hac re loquitur : « Nous avons distingué entre certitude immédiate et certitude médiate, et nous avons fait voir que le motif prochain de cette dernière reposait lui-même sur celui de la certitude immédiate... La certitude immédiate a sa source, son principe ou sa raison en nous-mêmes, dans la nature de notre intelligence (3). »

§ IV.

DE CERTITUDINIS UNIVERSÆ FUNDAMENTO ONTOLOGICO.

545. Ex iis quæ hactenus vidimus plane constat hominem, nisi naturæ suæ aperte resistat, non posse de omnibus dubitare, sed eum, quoad rationi humanæ obsequitur, plura ac præsertim prima rationis principia necessario accipere atque adeo rationabiliter tamquam certo vera tenere. Attamen nondum aperte vidimus : *a*) quæ ultima ratio sit cur rationabili naturæ, quæ nos ad primis principiis assentiendum tam potenter impellit, obsequi debeamus, et *b*) quid illa principia in se sint.

546. Duplicis hujus quæstionis solutio non necessaria est

(1) *Institutiones logicæ realis*, p. 163, Mechliniæ, 1849-50.
(2) *Cours élémentaire de philosophie*, tom. II, p. 309, Namur, 1850.
(3) *Cours de logique*, etc. § 111, p. 124-125, Liége, 1844.

ut perspicuum fiat hominem prudenter dubitare non posse quin veritas certo existat, sed necessaria est ad scientiæ perfectionem et ut satisfiat illi mentis nostræ sciendi desiderio naturali quod satiari nequit nisi etiam prima certitudinis nostræ causa vere cognita sit.

547. Age vero, utraque illa quæstio simul soluta erit, statim atque cognitum fuerit quid prima illa principia in se sint. Nam hoc ipso cernetur cur illa ita in mentem nostram agant, sicut ipsa agere experientiâ compertum est, nempe cur nos moveant, attrahant, suadeant et assentiri cogant, jam tunc quando ea directe tantum cognoscimus, æque ac ubi reflexe ea nobiscum reputamus.

548. Quid ergo illa principia esse dicendum est?

Primo quidem illa principia, omnibus fatentibus, sunt lumen rationis nostræ, seu lux humanarum mentium, cujus ope videmus quidquid intelligibiliter cernimus, sive illud lumen animo advertamus sive non advertamus; æque ac lumine physico videmus quæcumque oculis cernimus, sive ad hoc lumen animo attendamus sive non attendamus.

549. At hoc loco præcipue notandum est : 1° principia illa nihil mere subjectivi, nullam mentis nostræ proprietatem, nihilve cum mente nostrâ idem esse; 2° ea non esse meras abstractiones ; 3° ea denique nihil finiti esse.

1° Principia illa non subjectivi aliquid sunt, non mentis nostræ proprietates aut aliter cum mente nostrâ idem quidpiam. Nam *a*) in mentem seu rationem nostram omnino dominantur, ei imperant, eam sibi submittunt et ad assentiendum invicte cogunt. *b*) Adhæc mens nostra undequaque finita est, nec ulla ipsius proprietas unquam potest esse infinita, principia autem illa prorsus absoluta et vere infinita sunt.

2° Principia illa non sunt abstractiones, seu mere abstracta mentis cogitata, sive fetus intellectûs nostri. Nam *a*) illa jam percipiuntur primo cognitionis rationalis actu, qui profecto abstracta cogitatio esse nequit. Etenim, quod attente notandum est, prima cognitio aliter quam concreta esse non potest; idea abstracta formari aut cogitatum abstractum a nobis haberi nequit, nisi postquam jam reflexe cogitando

objectum cognitionis ab actu cognitionis distinguentes, hunc actum tandem solum reputamus, ejus objecto velut neglecto aut oblivioni dato. Prima cognitio rationalis non magis, imo longe minus abstracta esse potest quam primus actus visionis corporeæ esse visio abstracta possit, seu visio visionis, non autem visio alicujus rei visæ. *b*) Principia illa etiam ideo ideæ abstractæ seu intellectûs nostri abstractiones sive fetus esse nequeunt, quod mens nostra, quæ finita et contingens est, nihil nisi finitum et contingens potest producere.

3° Sed principia illa nihil sunt finiti, nihil contingens. Quid enim? absoluta sunt, in se necessaria sunt et immutabilia, æterna seu æternum vera sunt, nulli temporis aut loci conditioni subjecta sunt; uno verbo : omnibus proprietatibus absolutis ipsius entis infiniti præstant.

550. Quid igitur? Vere absoluta et infinita sunt, atque adeo absolutæ entis infiniti perfectiones, aliquid divini, seu Deus ipse sunt.

Itaque prima rationis nostræ principia sunt Deus ipse menti nostræ quomodocumque præsens, ceu rationis lumen sive lux mentis, mentem nostram modo analogo, at magis actuoso afficiens, quo lux physica afficit sensum oculorum.

551. His rite consideratis, intelligimus tandem cur ipse Deus fundamentum universæ certitudinis ontologicum sive objectivum dicendus sit. Age enim, ipse non solum mentem nostram rationis participem faciendo nos aptos et idoneos fecit ut veritatem cognoscere et, ubi ea suis characteribus præstat, a falsitate tuto possimus discernere, quod a nobis solis non possumus (1); sed etiam veritate, quæ ipse est, proinde se ipso mentem nostram illuminat, excitat, movet, attrahit, persuadet, nempe cognoscere facit et agnoscere, seu efficit ut veritatis lucem cernamus eique assentiamur.

552. Quæ quum ita sint, plane perspicitur *cur* naturæ ac rationis nostræ voci obsequendo veritati rationabiliter, seu

(1) « Non sufficientes sumus cogitare aliquid a nobis tamquam ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. » Hæc divi Pauli (II Cor. III, 6) verba in utroque ordine et supernaturali et naturali verissima sunt.

summo cum jure et ex causâ maxime legitimâ, immote adhæreamus. Jam enim plane constat primum veritatis universæ fontem, et causam rationemve omnis certitudinis ultimam Deum ipsum esse, sine quo nihil verum, nullave certitudo rationalis nisi truncata (seu in principio quodam secundario tantum spectata) nobis esse potest; uno verbo, constat Deum ipsum certitudinis rationalis principium primum esse et rationem ultimam (1).

553. Ut pateat præstantissimos quosque philosophos christianos eodem prorsus modo Deum lucem mentium, primum veritatis fontem et humanæ certitudinis rationem ultimam habuisse, hæc loca, quæ ipsorum doctrinæ de hac re summam exhibent, inter alia quam plurima seligere et breviter exscribere juvat.

S. Augustinus : « Sunt namque ideæ (veritates intelligibiles, principia) principales formæ quædam, vel rationes rerum stabiles atque incommutabiles, quæ ipsæ formatæ non sunt, ac per hoc æternæ ac semper eædem eodem modo sese habentes; quæ in divinâ intelligentiâ continentur... Anima vero negatur eas intueri posse nisi rationalis (hoc est, anima non animalis sed rationalis eas intueri potest) eâ suî parte quâ excellit, id est, ipsâ mente atque ratione, quasi quâdam facie vel oculo suo interiore atque intelligibili (*De* 83 *quæst.* q. 46). » — « Deus intelligibilis lux, in quo et a quo et per quem intelligibiliter lucent quæ intelligibiliter lucent omnia (*Solil.* c. 1, n. 3). » — « Si ambo videmus verum esse quod dicis, et ambo videmus verum esse quod dico, ubi, quæso, id videmus? Nec ego utique in te, nec tu in me; sed ambo in ipsâ, quæ supra mentes nostras est, incommutabili veritate (*Conf.* XII, 25). » — « Quapropter nullo modo negaveris esse incommutabilem veritatem hæc omnia quæ incommutabiliter vera sunt continentem, quam non possis dicere tuam, vel meam, vel cujuscumque hominis; sed omnibus incommutabilia vera cernentibus tamquam miris modis secretum et publicum lumen præsto esse et se præbere communiter (*De lib. arbitrio*, II, 20). » — « Ut in illo (Deo) inveniatur et causa subsistendi et *ratio intelligendi* et ordo vivendi (*De civ. Dei*, VIII, 4 et 9). »

S. Anselmus : « Si ergo (anima mea) vidit lucem et veritatem, vidit te; si non vidit te, non vidit lucem nec veritatem. An et veritas

(1) Quæ hoc § continentur præ cæteris egregie tractavit Cl. A. Tits, *Theologiæ generalis prælectionum*, part. I. lect. 32 (*lithograph.*)

et lux est quod vidit, et tamen te nondum vidit, quia vidit te aliquatenus, et non vidit te sicuti es?... Vere, Domine, hæc est lux inaccessibilis, in quâ habitas... Vere ideo hanc non video, quia nimia mihi est; et tamen quidquid video, per illam video (*Proslog.* c. 14 et 16). »

S. Thomas : « Omnia in luce primæ veritatis cognoscimus et per eam de omnibus judicamus, inquantum ipsum lumen intellectûs nostri nihil aliud est quam quædam impressio veritatis primæ (*Summa theol.* p. 1, q. 88 a. 3). » — Omnia dicimur in Deo videre et secundum ipsum de omnibus judicare, inquantum per participationem sui luminis omnia cognoscimus et dijudicamus. Nam et ipsum lumen naturale rationis participatio quædam est divini luminis (q. 12, a. 11, ad 3). »

S. Bonaventura inter alia in hanc rem præclara apprime ostendit, nisi mens nostra ultimo ad Deum ascendat, nullum terminum complete *definiri* posse, nullam *propositionem* ut certam cognosci, nullâ *ratiocinatione* aliquid certe concludi. Nam *a*) in omni *definitione* penultimo ad ens generalissimum et ultimo ad ens per se veniatur necesse est; « nisi igitur cognoscatur quid est ens per se, non potest plene sciri diffinitio alicujus specialis substantiæ (*Itinerarium mentis*, c. 3, n. 39 et 40). » — *b*) « *Propositionum* veritas non scitur nisi per veritatem incommutabilem; hanc autem mens nostra non potest videre nisi per aliquam aliam (quam se ipsam) lucem omnino incommutabiliter radiantem, quam impossibile est esse creaturam mutabilem. » Item judicium nullum certum esse scitur nisi per legem aliquam mente nostrâ superiorem; « nihil autem est superius mente humanâ, nisi solus ille qui fecit eam (*ibid.* n. 41 et 44). » — *c*) « Omnis igitur, ut dicit Augustinus, vere *ratiocinantis* lumen accenditur ab illâ veritate... Ex quo manifeste apparet quod conjunctus sit intellectus noster ipsi æternæ veritati, dum nisi per illam docentem nihil verum potest certitudinaliter capere (*ibid.* n. 43). » — « Mira igitur est cæcitas intellectûs, qui non considerat illud *quod prius videt et sine quo nihil potest cognoscere.* Sed sicuti oculus, intentus in varias colorum differentias, lucem, per quam videt cætera, non videt, et si videt, non tamen advertat; sic oculus mentis nostræ, intentus in ista entia particularia et universalia, *ipsum esse* extra omne genus, licet *primo occurrat menti*, *et per ipsum alia*, tamen non advertit (*ibid.* c. 5, n. 59). » Hinc a S. Bonaventurâ æque ac a S. Augustino Deus sæpe vocatur : « causa essendi, *ratio intelligendi* et ordo vivendi (*ibid.* n. 18, 47, 63). »

Cartesius, etsi methodi suæ vitio in circulum incidat, sæpe fatetur (*Method. Medit. Princip.*), nisi certum sit Deum existere et eum non esse deceptorem, se de nullâ re certum esse posse; ac speciatim (*De meth.* p. 25) : « Si nesciremus, quidquid entis et veri in nobis est, totum illud ab ente summo et infinito procedere, quantumvis claræ et distinctæ essent ideæ nostræ, nulla nos ratio certos redderet illas idcirco esse veras. »

F. Baco itidem ex Dei bonitate sensuum fidelitatem infert (*Nov. organ. scient.*) : « Neque enim hoc siverit Deus, ut phantasiæ nostræ somnium pro exemplari mundi edamus; sed potius benigne faveat, ut apocalypsim ac veram visionem vestigiorum et sigillorum creatoris super creaturas scribamus. »

Anno 1643 Antverpiæ recusum fuit opusculum Valeriani Magni, Mediolanensis, Ord. Capuc. *De luce mentium*, ubi auctor, S. Augustinum et S. Bonaventuram secutus, non minus profunde explicat, quam Thomassinus et Malebranche illud aliquanto post fecerunt, Deum ipsum esse lucem mentium nostrarum, in quâ et per quam videmus quidquid veri nobis certo videre contingit.

Alius Ord. Capuc. vir insignis, P. Juvenalis Aunaniensis, anno 1686 Augustæ Vindelicorum edidit opus prægrande quod inscripsit *Solis intelligentiæ lumen indeficiens, seu immediatum Christi crucifixi magisterium*, in quo rationibus et auctoritatibus, præsertim S. Augustini et S. Bonaventuræ, ostendit quî Deus lumen rationis humanæ sit habendus. Ibi, pag. 5 et 6, de ratione subjectivâ et objectivâ sic loquitur : « Magnum discrimen est inter rationem hanc subjectivam, quæ dicitur mentis oculus sive mentis aspectus, et inter rationem objectivam, quæ oculo seu aspectui mentali objicitur et eumdem ad visum mentalem movet. Illa quippe est ipsa mens, quâ velut principio activo et interno ratiocinamur; hæc vero est illud entis quod mentem movet ad ratiocinandum, id est, illud æternum verum, seu æterna veritas, quam mens ratiocinando intuetur... Prior est aliquid in tempore creatum, ac proinde juxta numerum subjectorum multiplicatum, et simul ad certum locum ac certam temporis differentiam alligatum ac limitatum saltem definitive. Ratio vero objectiva est una eademque respectu omnium; nec ulli aut loco, aut tempori, aut aliis finitis limitationibus alligatur vel definitur; sed eadem prorsus immutata manet, semper et ubique, hic et ibi, hodie, cras et heri; respectu mei ac tui et omnium qui illius capaces sunt. Et consequenter nihil creatum esse potest... Quid autem?... Dico, realiter loquendo esse ipsammet immutabilem Dei essentiam,

et appropiate loquendo ipsum æternum ac immutabile Dei Verbum et veram illam lucem *quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Est sententia quam millies in Augustino repereris (1). »

Thomassini et Malebranchii de hac re doctrina adeo nota est ut eam hic memorasse sufficiat. Etiam constat quantum ei adhæserint F. Lami, Ord. S. Benedicti, et P. André, S. J.

Fenelon eamdem doctrinam ita exponit ut nemo melius, utque invitus abstineam a transcribendis præclaris ejus locis quæ hic inserta vellem *De l'existence de Dieu*, part. I, ch. 2, n. 50-60, et part. II, ch. 2, n. 28-33 et ch. 4, n. 49-50.

Bossuet prorsus idem docet, præsertim *Logique*, ch. 36 et 37, ubi inter multa alia hæc habet : « Comme il n'y a rien d'éternel, ni d'immuable, ni d'indépendant que Dieu seul, il faut conclure que ces vérités ne subsistent pas en elles-mêmes, mais en Dieu seul et dans ses éternelles idées qui ne sont autre chose que lui-même. » In tractatu *De la connaissance de Dieu et de soi-même*, ch. 4, § 5, eamdem materiam uberius explicans, inter cætera hæc dicit : « Si je cherche maintenant où et en quel sujet elles (les vérités principes) subsistent éternelles et immuables, comme elles sont, je suis obligé d'avouer un être où la vérité est éternellement subsistante et où elle est toujours entendue, et cet être doit être la vérité même et doit être toute vérité, et c'est de lui que la vérité dérive dans tout ce qui est et ce qui entend hors de lui. C'est donc en lui, d'une certaine manière qui m'est incompréhensible, c'est en lui, dis-je, que je vois ces vérités éternelles; et les voir, c'est me tourner à celui qui est immuablement toute vérité, et recevoir ses lumières... Ces vérités que tout entendement aperçoit toujours les mêmes, par lesquelles tout entendement est réglé, sont quelque chose de Dieu ou plutôt sont Dieu même. »

His consonans Leibnitius recte dixit : « Propterea intellectus Dei est regio veritatum æternarum aut idearum unde dependent, et sine ipsis nihil realitatis foret in possibilitatibus, et nihil non modo existeret, sed nihil etiam possibile foret (ap. Dutens, t. 2, p. 25). » Et (ib. t. I, p. 265) etiam apertius : « Intellectus divinus est, qui veritatum æternarum realitatem facit... Omnis realitas in aliquâ re

(1) Auctor non vult dicere, Deum videri per essentiam, quo sensu theologi hoc fieri in hâc vitâ posse recte negant; sed solum distinguit quæ, de Deo loquentes, ad naturam divinam et quæ ad personas referre debeamus.

existente fundari debet. Verum quidem est, atheum esse posse geometram; sed, si Deus nullus foret, nullum esset objectum geometriæ, et sine Deo nihil non modo existens, sed ne possibile quidem foret. Id tamen non obstat, quominus ii, qui rerum inter se et cum Deo nexum non vident, certas quasdam scientias intelligere possint, quamvis primam earum originem, quæ in Deo est, haud percipiant. »

Cardinalis Gerdil tandem in suo *Défense du sentiment du P. Malebranche sur la nature et l'origine des idées*, Malebranchii doctrinam tam diserte ex S. Augustino et Thomassino confirmat ut se ei plane adhærere aperte commonstret.

J. L. Berti, Ord. Erem. S. Augustini, in opere *De theologicis disciplinis*, t. 1, l. 1, c. 1, ed. 1792, ait : « Juxta Augustini principia, lex illa, per quam mens rationalis de rebus certa judicia pronuntiat, non est perceptio, aut aliquid se tenens ex parte potentiæ tantummodo; sed ipsum lumen indefectibile veritatis perenniter menti assistens et perceptionem illam in intellectu producens... Idea, si accipiatur pro solâ mentis perceptione est actus, nec tamen elicitur a solâ humanâ mente, ut supra diximus; si vero sumatur pro lumine et incommutabili lege veritatis, datur per modum habitûs, neque est sola facultas intellectionis, sed ipse Deus nobis intime præsens tamquam perpetua regula ac norma ad quam judicia nostra exigantur. »

Summo igitur jure dixit Ancillon (*Essai sur la science et sur la foi phil.* c. 4, p. 175) : « Toute philosophie qui ne part pas de l'existence de Dieu et ne ramène pas tout à Dieu, est par cela même une philosophie manquée et fausse; car fermer l'esprit humain à la connaissance de Dieu, c'est le fermer à la vérité, en commençant par anéantir la première et la plus fondamentale des certitudes sur lesquelles elle repose. »

554. Hic ad finem hæc tria monita velim : 1° Quam efficacissime Dei existentiam probari ex iis quæ hoc § dicta sunt nemo non videt. Quid enim? Si sine Deo nihil verum esse possit, procul dubio tam certum est Deum existere quam certum est aliquid esse verum. Quin etiam quisquis aliquid verum esse dicit, hoc ipso Deum sub eâ veritate latentem vel expresse vel implicite nominat, etiamsi de Deo non cogitet; est enim, ut S. Bonaventura egregie probat, in omni definitione, in omni propositione et in omni ratiocinatione, tamquam earum ratio intelligendi, Deus absconditus. 2° In iis quæ hic dicta sunt consentiunt et vicariarum et immediatarum idearum patroni. 3° Quando *ideæ*, *ratio*, *lux mentis* nostræ aliquid

divini esse dicuntur, iis nominibus *veritates* æternæ ipsæ designantur, quæ mentibus nostris præsentes esse, eas penetrare eisque inhærere possunt, sicut lumen oculos, sed aliquid idem cum mente seu ratione nostrâ esse nequeunt. Ubi autem aliquid humani esse dicuntur, iisdem nominibus significantur *effectus* qui ex earum præsentiâ in mentibus nostris producuntur, vel Deo solo, vel mente solâ, vel utroque simul agente.

§ V.

DE SYSTEMATE PHILOSOPHICO CERTE VERO.

555. Hoc loco breviter exponemus quæ conditiones necessariæ sunt ut aliquid haberi possit pro systemate philosophico, vero, certo, accurato, completo.

556. *Systematis* nomine vulgo aliquid vagi, incerti, arbitrarii intelligitur, procul dubio quod plurima systemata his vitiis laborant; attamen vera scientia esse non potest nisi quæ systema aliquod constituat, eo sensu quo a doctis hoc nomen accipitur. Namque *systema*, et hæc germana ejus notio est, syntagma seu ordinatum quoddam compositum est ex pluribus dogmatibus seu assertis conflatum, quæ omnia inter se nexa sunt et a primo quodam enuntiato tamquam a communi ipsorum pendent principio.

557. *Systema philosophicum* est hujusmodi syntagma de rationis veritatibus absolutis, et quantum ad se consideratis, et quantum ad ea quæ ex ipsis proxime sequuntur de Deo, mundo et homine.

558. In omni systemate igitur tria prorsus diversa debent distingui : 1° dogma seu placitum quod totius systematis *principium* habetur, 2° dogmata seu placita quæ velut *corpus doctrinæ* sunt, 3° nexus quo illa inter se et cum principio ligantur, et qui exprimitur per *methodum.*

559. Attamen methodi nomen non semper æque stricte sumitur; eo enim nunc intelligitur modus tantum quo ex jam posito principio plura doctrinæ capita inferuntur, probantur et cum ipso colligantur, nunc modus quo et principium illud

ipsum ponitur et cætera ex illo principio commonstrantur. Aliis verbis : methodus nunc vocatur solus modus probandi, nunc modus ille simul cum principio.

560. Ad illa tria apprime animum advertere oportet ut discerni queat an systema quoddam verum, certum, accuratum et completum sit. Porro *a*) *logice* seu *formaliter verum* dicitur systema, si omnia quæ continet doctrinæ puncta ita inter se nexu continuo cohærent ut, primo illorum posito, cætera ex eo sequantur, sive in se vera sint sive non sint; *b*) *materialiter verum* est, ubi omnia doctrinæ puncta, quæ in illo affirmantur, in se vera sunt, etsi nullum eorum sequatur ex alio; *c*) *certum* est, cujus principium seu effatum primum certo verum esse constat, et cujus cætera asserta inferiora ex superioribus et hæc ex primo illo ita sequuntur ut omnia ex hoc vera esse comprobentur; *d*) *accuratum* est, in quo nulla asserta ponuntur quæ ad illud non pertinent, seu quæ ex ejus principio non sequuntur; *e*) *completum* denique est, quod omnia doctrinæ capita quæ ipsius principio nituntur complectitur et agnoscit, nullo ipsorum præ aliis excluso.

561. Ex his colliges quam facile mens nostra in construendo systemate quodam possit deficere, et quî præsertim fieri possit ut aliquis longam seriem propositionum construat, imo vastum et completum systema quoddam cujus partes universæ intime inter se nexæ sunt et omnes aliæ ex aliis logice sequuntur, et cui nihil aliud deest quam certitudo, idque ideo quod pro principio incertum placitum vel subdole confictum commentum ipsi suppositum sit (1).

562. Duobus præcipue modis systema ejusmodi vitiosum esse potest : 1° si placita quæ illius corpus doctrinæ efficiunt

(1) « Un philosophe qui croit avoir atteint toute vérité même externe, pour avoir fait un long tissu de propositions et d'idées qui se suivent très-bien, et entre lesquelles on ne voit aucune contradiction, s'il n'admet pas d'ailleurs pour premières vérités celles que la nature et le sens commun inspirent au genre humain sur l'existence des choses, pourra se définir exactement une sorte de fou excellent logicien. Les faiseurs de systèmes en tant que systèmes ne sont que d'excellents logiciens. » Buffier, *Traité des premières vérités*, c. 9, n. 89.

omnia vel pleraque in se falsa sunt, nec ullam aliam vim habent præter illam veritatem formalem quam a precario suo principio mutuantur (1); 2° si illa quæ ad doctrinæ corpus pertinent in se vera sunt, sed superstructa principio quod ideo precarium et non sufficiens est, quod vel non sit ex se certum, vel quod male stabilitum sit, vel quod non omnia ex eo sequantur quæ in systemate illo congesta sunt (2).

563. Ut gravia illa vitentur mala, in condendo quovis systemate potissimum hæc præcepta sunt servanda : 1° Eligatur principium omnino certum, et quod omnes scientiæ, de quâ agitur, partes complectitur. 2° Ex principio illo id omne et solum inferatur quod in ipso continetur. Atque adeo perperam agit qui v. g. ejus consequentia pro libitu vitat, vel qui ex veritate mere formali veritatem quamdam realem strictâ demonstratione probare contendit.

564. Itaque ad systema philosophicum, quoad ejus fieri possit, perfectum conficiendum necesse est ut hinc tamquam universæ certitudinis principium objectivum ponantur veritates absolutæ quæ cum Deo aliquid idem sunt, illinc vero tamquam omnis veritatis principium ceu fundamentum psychologicum ratio humana, non qualis pro hujus illius systematis studio arbitrarie fingitur manca et mutila, sed naturalis et omnibus suis facultatibus completa, qualis ab auctore naturæ nostræ condita est, cum iis conditionibus quæ ad ejus evolutionem et perfectionem necessariæ sunt; tumque illud omne et solum pro certe vero agnoscatur, quod hæc ratio vere humana verum habendum quomodocumque at reipsa dictat.

Hujusmodi systema solum *philosophiæ rationalis* nomine recte donatur.

565. Reliquum est ut breviter ostendamus universæ philosophiæ

(1) Ejusmodi sunt plura rationalistarum et pantheistarum hodierna systemata, ut de nonnullis eorum ostendimus in *Theodiceæ seu theologiæ naturalis elementis*, part. III, c. 5.

(2) Ita e. g. si Cartesii doctrinæ corpus spectas, multa ejus doctrinæ puncta omnino in se vera sunt, et sæpe argumentis, si a principio separata considerantur, optimis probata; at generale systematis principium et perverse ponitur et omnes veritates philosophicas minime continet.

systemata quæ falsa sunt ideo falsa esse quod ea quæ hic exposuimus non servant, sed unam tantum ex rationis nostræ facultatibus pro ratione ipsâ ponunt. Systemata illa innumera sunt, si singulorum doctrinæ corpus spectatur; sed a principiis quibus nituntur universa revocari possunt ad *sensualismum*, *idealismum* et *scepticismum historicum*, quæ hunc aut illum veritatis ordinem expresse tamquam incertum rejiciunt, ideoque *scepticismi incompleti* systemata dicuntur, vel ad *rationalismum* et *exclusoria fidei* sive *humanæ* sive *divinæ systemata*, quæ *scepticismum implicitum* continent, quia principiorum loco ejusmodi placita ponunt ex quibus dubium universale logice inferri possit.

§ VI.

DE SYSTEMATIBUS INCOMPLETE SCEPTICIS.

566. Nobis non est animus omnes horum systematum formas et errores singulatim confutare aut recensere, quod integrum quidem librum exigeret. Summatim tantum indicare statuimus, *a*) unde proficiscantur, *b*) quæ præcipua profiteantur errorum capita, *c*) quî eò delabantur, *d*) quid ipsis cum scepticismo completo commune sit, *e*) quæ ipsis inter se communia sint.

567. I. *Sensualismus*, quod omnium maxime abjectum systema est, a sensibus, quibus solis innititur, nomen suum accepit. Nempe, exclusis omnibus aliis veritatis criteriis, quibus homo maxime ab animantibus distinguitur, solis sensuum perceptionibus nititur, adeo ut nihil certo verum habendum sit nisi quod ipsum immediate per sensus percipiatur, vel ex factis per sensus perceptis logicâ analysi sive ratiocinatione strictâ demonstretur.

568. Attamen sensuum perceptionibus nihil nisi corporea, contingentia, singularia immediate percipiuntur, et logicâ analysi sive ratiocinatione strictâ nihil addi potest iis rebus ad quas explorandas hæ intellectûs operationes adhibentur; ipsis solum explicite ostendi potest quod in rebus illis implicite continetur. Jam vero in corporeis non continentur spiritualia, in contingentibus necessaria sive absoluta, in singularibus generalia aut universalia.

Itaque sensuum perceptiones et operationes in eas logicæ nos nihil docent de entium corporeorum causâ aut fine, nihil de naturâ entis quod in nobis cogitat, sentit et vult, nihil de principio et fine hominis, aut de ratione quâ ad finem ipsi quatenus enti intelligenti, libero ac morali præstitutum perveniat; uno verbo, alte silent de veritatibus moralibus et metaphysicis, quibus nihil majoris momenti, pretiosius aut humanâ intelligentiâ dignius.

Præterea sensus seu sensuum perceptiones nos non docent quæ inter eas et rerum existentiam relatio sit (1), ex sensualismi principio ne eorum quidem quæ sub sensus cadunt existentia alia quam apparens affirmari potest.

569. Hinc factum est ut sensualistæ in duas partes abierint. Alii sibi non constantes, ut Locke et Condillac, plures veritates quæ aliunde certæ erant asseruerunt, sed ex methodi suæ vitio male asseruerunt. Alii autem, methodo suæ truncatæ et mutilæ fideles, temere philosophando eo pervenerunt ut primo quidem existentiam substantiarum spiritualium ac veritatum moralium et metaphysicarum omnem negaverint, et materiam seu mundum corporeum solum existere prædicaverint; deinde plures eorum ulterius progressi, *vel* hunc mundum Deum esse voluerunt et ita materialem pantheismum professi sunt, *vel* ipsius materiæ existentiam dubiam habuerunt et apparentem tantum, sicque in stolidum scepticismum inciderunt (2). Ecce unde sensualismus proficiscatur et quo recta perducat!

(1) Absolute loquendo, possent esse sensuum affectiones sine rebus externis, ut in somnio fit; ideo non sensus, nec ratio mutila, sed ratio integra et conscientiâ apertâ fruens relationem de quâ agitur potest cognoscere.

(2) Hæc explicite fatentur materialistæ audacissimi *Helvetius* et *Condorcet*, ut videre est in hujus opere : *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix*. Disc. prél. p. XII. *D'Alembert* similiter contendebat responderi non posse ad ea quæ a Berkeley objecta sunt contra existentiam corporum, et ex sensualismi hypothesi illud merito contendebat. Alius philosophus recentior ex similibus principiis similia conclusit : « Contentons-nous de savoir,

570. Sensualismus igitur incomplete scepticus est, quia vi principii sui plures veritates omnino certas et gravissimas aperte rejicit; et ad scepticismum completum conducit, quia veritatem eorum quæ agnoscit, si qua certo vera agnoscat, probare ex suo principio nequit, et rationem naturalem non mutilam sed integram, quâ solâ illa certo constant, respuit.

571. Sensualismus cum scepticismo illud præterea commune habet, quod nihil verum esse existimat nisi quod immediate cernitur et comprehenditur; differt, quod nonnulla sensibus corporeis ita cerni et comprehendi contendit, nisi, ubi postea agnoscit sensus solum referre de iis quæ apparent, jam cum sceptico nihil tandem præter mera phænomena, vanas sine re umbras, teneat.

572. Ut hujus systematis falsitas paucissimis verbis plane ostendatur, notare sufficit veritates quæ ejus methodo probari minime possunt a sapientibus passim certas haberi, ac simul tamquam veritatis criteria certa habenda esse et haberi alia plura quæ sensualistæ rejiciunt, ut cap. III demonstratum est.

573. II. *Idealismus* solis ideis, sicut sensualismus sensibus solis, nititur; scilicet nihil certo verum esse vult præter ideas nostras et quod in ideis continetur, atque adeo logice inde inferri possit. Ideas autem habet pro meris intellectûs cogitatis seu formis subjectivis.

574. Porro, quum pro idealistarum sententiâ ideæ illæ meræ subjectivæ cogitandi formæ sint, ipsæ nihil objectivi, nihil extra mentem existens, nihil in se veri dici possunt,

inquit, qu'il existe des *apparences physiques* que nous appelons corps, parce que nous sentons de la résistance, et ne cherchons ni à deviner leur origine, ni à les définir. Notre âme, sans la révélation, serait même une abstraction métaphysique dont nous n'aurions aucune idée; encore moins pourrions-nous la supposer] immortelle. La raison humaine ne s'étend pas jusque-là. » *Lettres américaines par M. le comte Carly*, préf. du traduct. Contra Dupuis (*Origine de tous les cultes*, tom. I, p. 10, préf. et p. 1, c. 1) stolide proclamat : « L'univers est le seul être qui puisse soutenir l'immense idée que le nom de Dieu doit présenter; c'est un mot vide de sens, s'il n'est traduit par l'inscription fameuse : *je suis tout ce qui est*, *tout ce qui a été*, *tout ce qui sera.* »

neque aliquid objectivi continent quod analysi vel ratiocinatione stricte logicâ inde erui possit.

575. Quibus positis, idealistæ alii, ut plerique cartesiani, cum principio et methodo suis non constantes, plurimas veritates objectivas tamquam certo veras ponunt, idque sæpe faciunt ratiocinationibus quæ, si meliori principio niterentur, omnino firmæ essent. Alii autem, strictius principio suo primario inhærentes, cum anglo Berkeley, res corporeas omnes mera phænomena et mentis ludibria esse censent; alii gradu etiam magis presso in methodo suâ insistentes, non tantum corpora, sed etiam veritates objectivas universas, metaphysicas præsertim ac morales, vel nullas vel, quod eodem recidit, prorsus incertas esse cum D. Hume, E. Kant et J. G. Fichte philosophiæ nomine declarant.

576. Idealismus igitur sibi non constans est dogmaticus; at, ubi sibi constare conatur, jam incomplete seu partim scepticus est, et quo magis sibi constat, eo citius et rectius in scepticismum objectivum completum præceps ruit.

577. In illa mala autem necessario incidit idealismus propter evanidum et impotens quo nititur principio, nempe solâ operatione stricte logicâ in ideas mere formales, seu subjectiva mentis schemata. Qui oculorum et pedum usum sibi denegat, nec videre nec progredi potest; ita etiam qui rationem mutilat vel ejusdem præstantissimarum facultatum usum sibi interdicit, ut abstracta cogitata sua sola contempletur, veritatem objectivam certo cognoscere suâ ipsius culpâ non poterit.

578. Idealismum autem falsum esse uberrime ostensum est ubi egimus de scepticismo, cujus hodierna præcipua forma est. Hoc loco duobus verbis hoc dicere satis erit : *a*) viri sapientissimi quique semper plurima certo vera habuerunt quæ idealismi methodo constare non possunt; *b*) iidem præter visum intellectûs alia veritatis præsertim objectivæ criteria constanter agnoverunt, ut cap. III ostendimus.

579. *Scepticismus historicus* ideo solum hic memorandus est quod ad scepticismum incompletum pertinet, quatenus unum veritatis ordinem et unum certitudinis criterium inter

incerta ponit. Quibus velut rationum momentis nitatur et quo pacto confutetur, jam antea (cap. III, § V) satis expositum est.

Hoc locum id unum monitum velim : qui omnem fidem historicam ut dubiam rejicit, non minus rationem naturalem mutilat, et causalitatis sive rationis sufficientis principium, seu hujus principii vim agendi in naturam moralem insulse negat, quam is qui aliam veram rationis potentiam aut aliud veritatis criterium in dubiis ponit.

§ VII.

DE SYSTEMATIBUS IMPLICITE SCEPTICIS.

580. I. *Rationalismus* sæpe confunditur cum idealismo, a quo tamen differt non tam principio quam consequentiis quas ex utriusque communi principio infert.

581. Quibus placitis tamquam principiis suis nitatur, jam supra (370-371) diximus; quæ autem ejus impotentia sit aliquid objective certi statuendi, etiam (375-378) ostendimus. Et hæc quidem quantum ad rationalismum generatim spectatum dicta sufficiunt. Reliquum est ut breviter dicamus quid rationalistæ velint de iis veritatibus quæ ad religionem seu legem divinam pertinent.

582. Plures quidem christiani philosophica rationalismi principia (371) quantum ad veritates rationales universas recipiunt; at præter illa principia revelationem divinam sincere agnoscunt, saltem quod attinet ad veritates supernaturales, seu quæ ad legem divinam positivam spectant, seque veritates quæ ad legem divinam naturalem pertinent ipsis rationalismi principiis demonstrare posse arbitrantur. Hi plerique rationalistarum nomen ut injuriosum repellunt, saltem cum rationalistis de quibus deinceps loquemur confundi minime possunt. Quid autem censendum sit de eorum opinione circa rationis vim demonstrandi veritates quæ legem Dei naturalem constituunt, patet ex iis quæ cap. II, § IV, VI et VII exposuimus, item ex iis quæ statim (584) adjiciemus.

583. Illi autem qui hodie, nemine contradicente, rationa-

listæ vocantur ita ratione solâ, seu facultatum mentis inhærentium efficaciâ ad verum cognoscendum, nituntur ut omnem revelationem Dei positivam rejiciant, utque proinde non solum nullam veritatem supernaturalem divinitus revelatam esse velint, sed etiam legem seu religionem naturalem, aut ullam ejus legis partem divinâ revelatione proprie dictâ homini patefactam esse negent (1).

584. Hujus loci non est agere de divinâ revelatione veritatum supernaturalium, aut historice probare revelationem positivam reapse factam esse (2). Hic obiter tantum indicare juvat, quam necesse sit alium præter rationem ducem agnoscere, revelationem scilicet, ut omnes certo et sine admistione erroris cognoscere possimus veritates eas quæ ad religionem naturalem pertinent, et quæ nobis cognitu necessariæ sunt ut pervenire possimus ad finem qui nobis præstitutus est ut entibus intelligentibus ratione et libertate præditis.

585. Porro revelationis necessitas et insulsitas rationalismi philosophice his tribus diversis modis facile demonstrantur.

1° Eæ quidem aperte sequuntur ex iis quæ cap. 1, § V, disseruimus et probavimus de institutionis necessitate ut homo ad apertam veritatum moralis ordinis notitiam pervenire queat. Inde enim manifesto sequitur : *a*) hominem sine revelatione divinâ cognoscere ea non posse quæ sibi ad vitam homine dignam ducendum sunt necessaria ; *b*) quum homo illa nunc cognoscat, ipsum non sibi derelictum a Deo fuisse, sed divinâ revelatione adjutum.

2° Etsi homini ad veritatis notitiam pertingendi majorem facultatem tribuas quàm quæ ipsi revera est, et ideo præceden-

(1) *Eclectismus*, qui hodie in Galliâ invaluit, nihil aliud est quam rationalismus, Cartesii principiis nixus, et omnigenis sive christianis sive scholæ scoticæ sive idealismi germanici dogmatibus fartus, sæpius in pantheismum prolapsus. Vid. De Valroger, *Études critiques sur le rationalisme contemporain*, Paris, 1846.

(2) De revelationis demonstratione ex methodo historicâ præ cæteris legi merentur de Riambourg, *Rationalisme et tradition*, et De Valroger, *Revue catholique de Liége*, tom. I, p. 201, 338, 383, 440.

tem demonstrandi modum negligas, rationalismi falsitas et revelationis necessitas etiam ex his quatuor capitibus elucent:

a) Ratio, qualis hominum universitati inest, non sufficiens est ut eos doceat officia sua erga Deum, se ipsos et alios homines (1); nam ipsa sola non certo docet: α) quinam cultus Deo sit exhibendus; β) qualis præcise sit præsens conditio naturæ humanæ; γ) quæ natura præmiorum et suppliciorum alterius vitæ; δ) omnia quæ moraliter bona et mala sint habenda, seu quibus has pœnas vitare et illam mercedem obtinere possimus; ε) an et quod remedium reconciliationis, sive cum summo numine post offensam in gratiam redeundi, etc. Itaque ratio nec certo docet quales mores sint habendi, nec ullâ sanctione monita sua efficaciter firmat (2).

b) Rationis sibi relictæ infirmitas velut a posteriori probatur experientiâ plus quam viginti sæculorum. Etenim, ubicumque genus humanum veræ revelationis documenta neglexit, neque verum Dei cultum, neque legis naturalis morum præcepta recte cognovit aut coluit.

c) Communi huic gentilium ignorantiæ, erroribus ac vitiis mederi philosophia pagana 1° *non scivit;* quum philosophi in plerisque, quæ ad religionem et ad mores spectant, eisdem quibus populus dubiis, erroribus et vitiis detinerentur; 2° *nec potuit;* quia philosophi, α) defectu scientiæ et persuasionis, β) defectu concordiæ inter se, γ) defectu consensionis

(1) « Si tales nos natura genuisset, inquit Cicero, *Tusc.* III, 1, ut eam ipsam intueri et perspicere, eâdemque optimâ duce cursum vitæ conficere possemus, haud erat sane quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summâ opinionum perversitate versamur; ut pene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. »

(2) Ipse J. J. Rousseau dixit: « On a beau vouloir établir la vertu par la raison seule: quelle solide base peut-on lui donner? Philosophe, tes lois sont fort belles, mais montre m'en de grâce la sanction. »

actionum cum doctrinâ, *δ*) defectu auctoritatis, fidem facere nequivere; 3° *nec voluit;* quia philosophi toti erant in suæ ipsorum laudis et commodi studio; quare et animus ipsis deerat suscipiendi laborem ac pericula quæ cum populorum institutione haud dubie conjuncta sunt; et cum vulgo etiam iis quæ falsa esse noverant palam indulgebant.

d) Recentiores philosophi, qui nullam haberi volunt rationem revelationis, æque impotentes et impares sunt certò docendo quæ cognoscere nos oportet, idque propter easdem quas modo attigimus causas. Quid enim? Aperiantur ipsorum libri, statimque apparebit ea quæ ibi vera et recta de triplici officiorum nostrorum genere leguntur penitus accepta referri debere societati christianæ, in quâ ii vivunt; at, quum suo ingenio velificantur, eos tum ubique incidere in errores gravissimos atque turpissimos, homine sano prorsus indignos.

3° Quin etiam homines fere omnes eam tantum religionem et morum doctrinam habendam esse existimabant quam divinitus acceptam esse putabant; et philosophi perspicaciores inter ipsos paganos probe agnoverunt nos officia nostra a Deo esse docendos (1).

(1) Cff. dicta Pythagoræ, Platonis, Epicharmi, Fichte, Schelling, Herder, etc. laudata n° 364. — Huc etiam pertinent quæ leguntur apud PLATONEM, *Alcib. II* : « Necesse est igitur expectare donec aliquis doceat quo animo erga Deum et homines esse oporteat... Hic ille est nimirum qui de te curam gerit. » Et alibi (*Epinom.*) : « Docere pietatem neminem posse, nisi Deus tamquam dux et magister præiverit.» « Quæ Deo grata sunt, scire difficile est; nisi quis vel eum qui Deum audivit, vel Deum ipsum audiverit. » MONTAIGNE, enarratis erroribus philosophorum et populorum paganorum, ita exclamat, *Essais*, lib. II, c. 1 : « O Dieu! quelle obligation n'avons-nous pas à la bénignité de notre souverain Créateur, pour avoir déniaisé notre créance de ces vagabondes et arbitraires opinions, l'avoir logée sur l'éternelle base de sa sainte parole! » BAYLE, *Dict. crit.* art. *Manichéens* : « La raison est un principe de destruction, et pas d'édification; elle n'est propre qu'à former des doutes et à se tourner à droite et à gauche pour éterniser une dispute, à faire connaître à l'homme ses ténèbres et son impuissance, et la nécessité d'une autre révélation : c'est celle de l'Écriture. » Alibi autem (*Contin. des Pens. div.* tom. III) : « Il faut considérer que ce qui nous est si facile et si manifeste,

Itaque, etsi ratio in multis veram pariat certitudinem, ea tamen sibi soli relicta nobis non sufficit ut finem nostrum tute consequamur, nihilque certius docet quam præter ipsam alio nobis magistro veritatis opus esse.

586. II. *Systemata auctoritatis rationis generalis*, sive *sensus communis*, quod in defensionem rei catholicæ et in rationalismi ac scepticismi eversionem natum videbatur, auctore suo novitatibus potius quam veritati studente, et futilem et incertam religionis propugnandæ methodum tradere, nec scepticismi scopulum penitus declinare compertum est.

587. Consistit enim hoc philosophiæ systema in eo ut, enervatis reliquis criteriis certitudinis, *a*) nihil certum habeatur nisi quod est de fide, hoc est, secundum sensum auctoris, in quod omnes homines consentiunt, nec *b*) ullum aliud fundamentum religionis catholicæ habeatur quam ea quæ hâc universali hominum fide recepta sunt.

588. Præcipua igitur, quibus illud systema vitiis laborat, hæc esse videntur :

1° Omnia certitudinis criteria præter fidem debilitat.

2° Homini cuique, nisi aliorum hominum consensione confirmetur, omnem certitudinis cujusvis obtinendæ viam denegat. Atque hinc jam scepticismo misere servit; cujus quidem indicia alia nonnulla in ipso reperiuntur (1).

3° Exclusorie et falso universæ certitudinis criterium in consensione sive in ratione generali ponit, quam scilicet unicum certitudinis etiam privatæ principium esse perhibet. Age enim, etsi verissimum sit : *a*) verum esse quidquid semper et

parce que Dieu nous a fait la grâce de nous communiquer sa révélation, ne l'était pas à ceux qui n'avaient pour guide que la nature. L'esprit humain, abandonné à lui-même, s'égare facilement sur une mer aussi vaste et aussi orageuse... Nous ressemblons à ceux qui, s'étant servis d'un bon télescope, s'imaginèrent que les autres hommes auraient facilement vu les satellites de Jupiter s'ils avaient voulu. »

(1) Auctoris hanc ad scepticismum propensionem indicant ea quæ præfatus est in Miscellaneorum suorum volumine tertio. Nobis non est animus referre quî idem scriptor postea in stolidum pantheismum inciderit et obierit incredulus.

ubique ab omnibus habitum est verum, et *b*) falsum esse quidquid semper et ubique ab omnibus falsum est habitum; falsum tamen est, *c*) quidquid verum est, illud semper et ubique ab omnibus creditum fuisse (1).

Adhæc, quum auctor probare suscepisset, quænam ea sunt in quæ semper et ubique consensum sit et quibus solis certitudinem tribuit, inter alias plures allegavit traditiones et adulteratas et de quarum unanimi omnium populorum fide minime constat.

4° Habitâ autem ratione defensionis catholicæ, jam ideo summopere improbandum illud systema : *a*) quod faveat scepticismo; *b*) quod religionem catholicam tamquam unico fundamento superstruat traditionibus vagis et incertis (2), atque ita duplici vitio consueta fidei catholicæ argumenta infirmet ac novum et infirmum eis substituat; *c*) quod vestigia revelationis primigeniæ, quæ revera apud omnes populos reperiuntur, sed passim erroribus et vitiis commaculata, falso ut pura et incorrupta exhibeat, quin etiam religionem catholicam proprie nihil ab illis differre contendat; *d*) quod hominum traditionibus infallibilitatem tribuat saltem æqualem infallibilitati Ecclesiæ (3).

(1) Differentia inter criterium sensûs communis, sive sensûs naturæ communis, prout illud passim intelligitur, et rationis generalis seu consensûs communis systema, de quo hic agitur, tum in aliis tum speciatim probe notatur in opere quod inscribitur *Concordia rationis et fidei contra veteres nuperosque rationalistas, auctore theologo tarantasiense*, cap. I, art. 6, præsertim pag. 181. Auctor hujus libri in plurimis commendandi hic illic ipse minus accurate loquitur.

(2) Auctor libri modo laudati ostendit, præter traditionem socialem, populis semper opus fuisse magisterio, quod divinarum traditionum dogmata doceret et ab humanis commentis discerneret, hocque magisterium semper reapse extitisse, nempe Ecclesiam docentem.

(3) « En appelant du jugement de l'Église au christianisme interprété par les peuples, M. De Lamennais a dévoilé lui-même un des vices fondamentaux de son système philosophique sur la certitude humaine. Ce vice, longtemps caché aux yeux de beaucoup de personnes de bonne foi et particulièrement aux miens, consiste, en dernière analyse, à placer dans la hiérarchie des autorités l'humanité au-dessus de l'Église.

589. Quapropter SS. D. N. Gregorius PP. XVI illud systema merito proscripsit his verbis : « Cæterum lugendum » valde est, quonam prolabantur humanæ rationis deliramenta, ubi quis novis rebus studeat, atque contra Apostoli » monitum nitatur *plus sapere, quam oporteat sapere,* sibique » nimium præfidens veritatem quærendam autumetur extra » catholicam Ecclesiam, in qua absque vel levissimo erroris » cœno ipsa invenitur, quæque idcirco *columna ac firmamentum veritatis* appellatur et est. Probe autem intelligitis, » Venerabiles Fratres, Nos hic loqui etiam de fallaci illo » haud ita pridem invecto Philosophiæ systemate plane improbando, quo ex projectâ et effrenatâ novitatum cupiditate » veritas, ubi certo consistit, non quæritur, sanctisque et » Apostolicis traditionibus posthabitis, doctrinæ aliæ inanes, futiles, incertæque, nec ab Ecclesiâ probatæ adsciscuntur, quibus veritatem ipsam fulciri ac sustinere vanissimi » homines perperam arbitrantur (1). »

490. III. *Systema exclusoriæ auctoritatis fidei divinæ,* rejectâ certitudine testimonii humani in historicis, interna quidem per evidentiam certa esse, et physica per testimonium sensuum, etsi hi non strictam pariant certitudinem, metaphysica autem, speciatim eas veritates principes quæ logicum christianæ religionis fundamentum sunt et præcipua motiva credibilitatis (494), ut Dei existentia, Providentia, Miracula a Christo et ab Apostolis patrata, non aliter vere certa nobis

Ramené à ces termes, le système dont il s'agit répugne essentiellement à l'idée même que le christianisme nous donne de l'humanité..... Admettre un système dont la conséquence avouée est que l'on doit placer le criterium du christianisme dans les opinions des peuples abandonnés à eux-mêmes, dans ce pêle-mêle d'ignorances, de passions et d'oubli de Dieu, c'est donner, en ce qui concerne l'enseignement de la foi, une répétition en grand du chaos que la *constitution civile* du clergé voulait introduire dans l'organisation de l'Église, lorsqu'elle faisait nommer les pasteurs par les assemblées primaires, ouvertes à tous les mécréants qui pouvaient produire une carte de citoyen. » *Réflexions sur la chute de M. De Lamennais, par M. l'abbé Ph. Gerbet,* chap. 5.

(1) *Epist. Encycl.* dat. die 25 junii 1834.

esse posse contendit, quam si ea gratiâ supernaturali inducti fide divinâ credamus.

591. Age vero, 1° quatenus in disciplinis philosophicis, rejectâ certitudine testimonii humani, evidentiam internam et experientiam, sive relationem sensuum, ut sola certitudinis criteria agnoscit, rationalismi quædam forma est; 2° quatenus autem nihil eorum quæ ad religionem et ad metaphysicam spectant vere certum esse affirmat, nisi illud quod supernaturalis gratiæ auxilio fide divinâ creditur, doctrinam antea inauditam continet ac plane reprobandam.

592. Ut autem hanc doctrinam suam auctor ut catholicam perhibere posset, ipsi ostendendum foret eam ab Ecclesiâ probari, vel saltem ab insignibus Ecclesiæ doctoribus traditam fuisse. Nunc autem longe aliter res se habet. Nam 1° Ecclesia illam nunquam agnovit. 2° Quotquot noti sunt doctores catholici contrarium senserunt. 3° Statim ubi nova doctrina cognita fuit, viri catholici eam repudiarunt; dein auctoris Episcopus illam anno 1834 proscripsit *Monito* publico dato ad Clerum et Fideles suæ diœceseos, quod hi reverenter exceperunt, quodque summus Pontifex implicite approbavit (1). Præterea 4°, si illud systema verum esset, inutilis foret prædicatio et quævis de credendis controversia, quinimo ipsa Ecclesia docens, magistra et interpres revelatæ veritatis, non obstantibus iis quæ auctor systematis dicit de Ecclesiæ necessitate; quippe quum omnis credendorum institutio, defensio et probatio gratiæ divinæ relinquenda esset. 5° Nec ullus incredulus aut hæreticus argumentando convinci, nec ulla veritas revelata demonstrando probari posset. Adversarii enim *a*) semper haberent quod opponerent : *gratia nobis ea credere non suadet!* *b*) Ut sine petitione principii ac legitime probari possit quæ fide divinâ credenda sunt, jam ante aliter quam per fidem divinam principia probationis certa sint necesse est.

(1) Vid. *Avertissement sur l'enseignement de M. Bautain, par M. l'Évêque de Strasbourg*, Paris, 1834; et *Breve Gregorii PP. XVI*, ad Episcopum Argentoracensem, dat. die 20 decembris 1834, in ephemeride *Le Nouveau Conservateur Belge*, tom. X, pag. 354, et tom. XI, pag. 128.

6° Quantum ad metaphysica, ultro damus primam illarum veritatum cognitionem revelationi divinæ deberi, ut supra diximus (340); item illum, qui revelatam religionem respuit, hanc philosophiæ partem non integram tractare posse, quin in pluribus incertus hæreat, in aliisque turpissime erret; sed inde non sequitur, nihil in metaphysicis nobis certum esse posse nisi per fidem divinam.

593. Auctor hujus systematis illud dein laudabiliter rejecit, die 8 septembris 1840 sex quæ sequuntur ab Episcopo Argentoracensi sibi propositas propositiones subscribendo in hunc modum (1).

« Désirant nous soumettre à la doctrine qui nous a été proposée par Mgr l'Evêque, nous soussignés déclarons adhérer, sans restriction aucune, aux propositions suivantes :

(1) Systema illud proposuit Dr Bautain in opere quod inscribitur *Philosophie du christianisme*, eique præter auctorem adhærebant novem alii sacerdotes qui scholam argentoracensem, ut vocabatur, efficiebant. Auctor, qui propositiones illas alio sensu quam Episcopus intelligebat, iis subscribere aliquamdiu renuit; at postquam Summus Pontifex brevi supra laudato Episcopi agendi modum approbasset et spem enuntiasset « fore ut feliciter tandem ipsi, Deo bene juvante, quam citissime contingeret memoratos viros reducere ad eamdem cum probatis doctoribus tenendam rationem; » postquam Dr Bautain etiam hinc consuluisset celebrem A. Mœhler, illinc vero iter Romam instituisset, tandem ex voto Summi Pontificis laudabiliter se subjecit, ac deinceps cum suis asseclis rei catholicæ utiliter servire pergit. Cff. præter Monitum et Breve de quibus mentionem fecimus, *Lettre à M. l'Évêque de Strasbourg*, par *l'abbé Bautain*, 1837, hujus auctoris monitum laudabile quod reperitur initio operis *Psychologie expérimentale*, par L. E. Bautain, Paris, 1839, item responsum A. Mœhler : *Sendschreiben an Herrn Bautain*, 1835, in *Mœhler's Gesammelte Schriften*, etc. tom. 2, p. 141-164. Hoc responsum præcipue a philosopho catholico legi meretur, quia auctor ibi apprime ostendit quo sensu Episcopi Argentoracensis propositiones naturaliter intelligendæ sint, et ideo D^ri Bautain suadet ut eis in sensu obvio acceptis subscribat. Inde etiam patet D^rem Bautain præcipue erravisse, quod non satis distingueret 1° inter cognoscere, demonstrare et persuadere, 2° inter fidem divinam et humanam, atque inter fidem humanam positivam et naturalem sive rationalem. Cf. etiam in hanc rem De Lalle, *Cours de controverse catholique*, tom. 2, liv. 2, init. Paris, 1838.

» 1° Le raisonnement peut prouver avec certitude l'existence de Dieu et l'infinité de ses perfections. La foi, don du ciel, suppose la révélation; elle ne peut donc pas convenablement être alléguée vis-à-vis d'un athée en preuve de l'existence de Dieu.

» 2° La divinité de la révélation mosaïque se prouve avec certitude par la tradition orale et écrite de la synagogue et du christianisme.

» 3° La preuve tirée des miracles de Jésus-Christ, sensible et frappante pour les témoins oculaires, n'a point perdu sa force avec son éclat vis-à-vis les générations subséquentes. Nous trouvons cette preuve en toute certitude dans l'authenticité du Nouveau Testament, dans la tradition orale et écrite de tous les chrétiens; et c'est par cette double tradition que nous devons la démontrer à l'incrédule qui la rejette, où à ceux qui, sans l'admettre encore, la désirent.

» 4° On n'a point le droit d'attendre d'un incrédule qu'il admette la résurrection de notre divin Sauveur, avant de lui en avoir administré les preuves certaines, et ces preuves sont déduites par le raisonnement.

» 5° Sur ces questions diverses la raison précède la foi et doit nous y conduire.

» 6° Quelque faible et obscure que soit devenue la raison par le péché originel, il lui reste assez de clarté et de force pour nous guider avec certitude à l'existence de Dieu, à la révélation faite aux juifs par Moïse, aux chrétiens par notre adorable Homme-Dieu. »

594. IV. Ex iis, quæ hoc et priori §§ disseruimus, liquet :

1° Singula illa exclusoria philosophiæ systemata, quæ perstrinximus, peccare in eo quod hominis naturam rationabilem quodammodo discerpunt, mutilant ac debilitant; namque hoc commune ipsorum vitium est quod, cæteris veritatis criteriis exclusis tamquam non sufficientibus, illud unum alterumve agnoscant, quod affectu prorsus arbitrario præferunt, sicque hominis partem tantum, partemque veritatis, si ita loqui fas est, solum conservent.

2° Sed, quum omnia veritatis criteria ex naturâ suâ mutuum sibi præstent auxilium, se invicem sustineant, præsertim quum eodem nitantur fundamento, quo labefactato universa logice corruunt, hinc fit ut singula illa systemata, disrupto naturali criteriorum vinculo, negando aliorum efficaciam, eo

ipso fundamentum ex quo illa cuncta vim suam hauriunt convellant, atque hoc pacto, etiam dum scepticismo confutando allaborant, scepticismo vel invita misere serviant, sibique omne jus logicum affirmandi adimant.

3° Quum veritas completa haberi nequeat, nisi omnia criteria, quæ necessariis conditionibus instructa sunt, agnoscantur, præfata systemata passim quidem vera sunt, quatenus affirmant, et falsa, quatenus negant; veritas autem completa reperiri nequit nisi in philosophiâ catholicâ, cujus methodus sola consentanea est cum viâ rationis naturalis, quæque sola, neque exclusoria neque ex oppositis conflata, agnoscit omnia quibus a benignissimo naturæ nostræ auctore donati sumus adminicula ad verum certo cognoscendum (1).

§ VIII.

DE ERRORUM NOSTRORUM CAUSIS ET REMEDIIS.

595. Omnis error consistit in eo quod illa quæ sunt aliter mente concipimus quam sunt; nam illud quod non est animo concipi nequit (297). Quare error dicendus est mentis quædam veritatis translatio sive immutatio.

596. *Causæ* seu *fontes errorum* vocantur omnia quæ impediunt ne cognoscamus res cognoscendas sicut reapse sunt.

597. Fontes sive causæ errorum *remotæ* et maxime generales sunt naturæ ac intelligentiæ nostræ, utpote entium finitorum, defectus et limites, atque ejus a primigenio statu suo dejectio sive prolapsio (2).

598. *Proximi* autem et peculiares, non omnes omnibus communes, errorum fontes alii sunt externi, alii vero interni.

599. *Externi* sunt defectus occasionum discendi, apti ma-

(1) Inter scepticismum et catholicismum nullibi firmo pede logice stari posse, nitide probat Cl. *Bergier* in Introductione operis sæpius a nobis laudati: *Traité historique et dogmatique de la vraie religion.*

(2) Cff. 405, atque S. Augustinus, *Contra Acad.* lib. III, c. 16, n. 22, etc. *De lib. arbitr.* lib. III, c. 18; S. Thomas, *De malo*, q. 3, 7; *De veritate*, q. 18, a. 6; item II, *Dist.* 23, q. 2, a. 3.

gisterii, librorum, instrumentorum, cum viris doctis commercii, temporis.

600. *Internorum* alii ad *corpus*, alii ad *intellectum*, alii ad *voluntatem* primitus et præcipue referri debent.

601. Primi generis sunt *corporis* ingenita inertia, torpor, impatientia laboris, amor quietis, infirma valetudo, abusus cibi ac potûs, inclinatio ad sensibilia, denique quævis sensuum et imaginationis illecebræ ac fraudes; uno verbo, omnis ea quæ a medicis vitiosa corporis *temperatio* vocatur.

602. Ad secundum genus pertinet 1° *imbecillitas* sive *infirmitas intellectûs,* qui vel non satis *velox* est ad cito percipiendum, vel non satis *memor* ad retinendum, vel non satis *acutus* ad acriter intelligendum, vel non satis *vastus* ad capiendum omnes rei proprietates, relationes, causas, effectus, adjuncta, etc. quæ proprius ad rem pertinent (1).

Huc etiam spectat 2° *falsa studendi methodus,* quæ dotum intelligentiæ et abusus et corruptio est.

Sunt enim qui nimiâ memoriæ præstantiâ confisi, intellectum et rationem excolere, meditationi assuescere, principia convenienter inspicere, remque in omnes partes versari negligunt. Sunt contra qui, ingenii sui acie nimium fidentes, historiam, experientiam, sensa et rationes aliorum, sive numero sive doctrinæ laude præstantium, perpendere superbe renuunt. Sunt iterum qui, quasi librorum helluones, nullo servato studiorum ordine, omnia promiscue agunt, poëtas, oratores, historicos, mathematicos, physicos, philosophos, theologos, politicos, ephemerides, levia, seria, cuncta simul avide arripiunt, seu potius devorant, *multa legunt*, *non multum*, oculis ea percurrentes magis quam lectitantes, atque ita, ut habet adagium, *ex omnibus aliquid et ex toto nihil* apprime addiscunt.

3° Quum plerumque de re quâlibet judicare soleamus secundum eas quas jam acquisivimus rerum cognitiones sive rectas sive errantes, quæ quasi objectum rationis *actualis* singulorum hominum constituunt; hinc *errores* ipsi, quibus quisque imbutus est, præsertim jam inde a primâ ætate, et

(1) « Pour bien connaître une chose, il faut en connaître un peu mille. » De Maistre, *Soirées de Saint-Pétersbourg.* Cff. tamen quæ hic 2° loco dicuntur de perversâ nonnullorum studendi ratione.

qui quasi altera natura facti sunt, præcipui et uberrimi sunt errorum funesti fontes.

Eo spectant in primis *præjudicatæ opiniones* sive *præjudicia*, quæ varia distinguuntur, ut *a*) *personalia*, unde cuique suum pulchrum esse solet; *b*) *domestica*, quibus ea vera habentur quæ familiæ cuidam prosunt, falsa quæ obsunt; *c*) *nationalia*, quibus mores et instituta patriæ semper approbare, aliena improbare consueverunt; *d*) *infantiæ*, unde fit ut, quæ pueri ab imperitis quandoque parentibus, ludimagistris, sociis, quinimo a garrulis nutricibus et e scriptis fabularibus discunt, ea senibus crebro pertinaciter adhæreant; *e*) *antiquitatis*, quibus persuasum est, nihil in ullo scientiarum genere progressu temporis perfici posse; *f*) *novitatis*, quibus nihil placet nisi quod novum est, quasi antiqui hebetes atque in litteris et scientiis plumbei fuissent; *g*) *indebitæ auctoritatis*, unde aliquis ut summam veri regulam in omnibus habet vel placita auctoris quem præ cæteris demiratur, magistri quem audivit, scholæ quam frequentavit, sectæ cui addictus est, vel illud denique quod homo qui potestate, minime vero erroris immunitate præstat, ratione et auctoritate superiori posthabitâ, censendum præscribit. Qui erroris fons etiam *libertas philosophandi nimium constricta* audit (1).

603. *Voluntatis* corrupti errorum fontes sunt inordinati animi affectus sive *passiones*, quæ in causâ sunt, cur homines, ut loquitur Tullius (Orat. II, 42), magis judicent odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundiâ, aut dolore, aut lætitiâ, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliquâ permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris normâ; paucis, quæ faciunt ut quod cupimus, facile credamus, et quod nolumus, inficiemur (2).

(1) De præjudiciorum effectibus præ cæteris legi meretur Balmes, *Art d'arriver au vrai*, ch. 14, § 7.

(2) « On demandera peut-être, pourquoi il y a tant d'incrédules et d'ennemis de la religion, si elle est prouvée à la fois par la raison et par l'autorité. La réponse est facile : Il y a longtemps qu'on a dit que, s'il résultait quelque obligation morale de la proposition géométrique que *trois angles d'un triangle sont égaux à deux angles droits*, cette proposition serait combattue et sa certitude mise en problème. » De Bonald, *Démonstration philosophique*, Préface, p. 86. Nempe, quum pravi affectus obstrepunt, non persuadebis, etiamsi persuaseris.

Ejusmodi sunt præ reliquis nominandæ : 1° *ignavia et impatientia*, unde *præcipitantia*, quâ fit ut, neglecto labore expendendi testimoniorum et rationum momenta ex quibus de veritate constare debet, temere et inconsulto sententia proferatur, sæpe de rebus etiam gravissimis (cf. monitum Ciceronis pag. 35 laudatum). 2° *Ira, invidia, odium*, et ipsi contrarius *inordinatus amor*, quibus de veritate unice judicatur secundum benevoli vel malevoli animi propensionem. 3° Inde enascens *commodi et partium studium*, quo non id quod sana ratio dictat, sed quod propriis commodis, vel parti cui favemus, utile censetur, verum esse edicitur. 4° Pessimæ autem et reliquarum omnium funestissimæ origines sunt *voluptas et superbia* (1).

604. Commune omnium errorum remedium indicatur hoc axiomate : *sublatâ causâ, tollitur effectus.*

605. Quare, ut de remedio afferendo causis internis saltem verbulum dicamus, impedimentis a corpore pendentibus (600) medendum moderato usu cibi ac potûs, et convenienti quietis motûsque temperie, tum seriâ datâ operâ sensim in studendi consuetudinem veniendo; sensuum autem et imaginationis deceptionibus, tum adhibendo criteria veritatis, tum prudenter considerando quid res

(1) De priori a Cicerone, *De Senect.* XII, 41 et 42, hæc Archytæ Tarentini, quem magnum in primis et præclarum virum appellat, sententia laudatur : « Nihil esse tam detestabile tamque pestiferum quam voluptatem; siquidem ea, quum major esset aut longior, *omne animi lumen extingueret.* » Quibus verbis Cicero ipse subjungit : « Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis, ut ita dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. »

De alterâ autem ac de animi perturbationibus seu passionibus in universum aiunt duo prænobiles belgæ : « Quel est le plus haut degré de la corruption sociale si ce n'est encore l'orgueil, l'orgueil premier principe et dernière conséquence de nos passions. En effet, que sont toutes nos passions, si ce n'est un amour désordonné de nous-mêmes? amour désordonné de notre corps et des jouissances des sens, qui triomphent des lumières de l'esprit; amour désordonné de notre propre esprit, qui repousse et éteint la lumière divine destinée à guider et à pénétrer nos propres et si faibles lumières; amour désordonné de tout notre être, rebelle par sa nature même au principe fondamental de notre nature, qui est la libre obéissance de la créature au Créateur. » *De l'Esprit de Vie et de l'Esprit de Mort*, par le comte Henri de Mérode et le marquis de Beaufort, Louvain, 1831, pag. 113.

quæque valeat secundum rationis existimationem. Generatim medicatio et recta ac firma voluntas hujus vitii remedia sunt.

606. Mentis naturaliter insito defectui (602) supplendum studio ac labore, in primis autem recto logices usu. « Nihil tam difficile et » arduum, inquit Seneca, quod non humana mens vincat, et in » familiaritatem adducat assidua meditatio... quodcumque sibi » imperavit animus, obtinuit (1). »

607. Perversæ studendi methodo (602) opponenda est recta studiorum ratio, de quâ perpauca (59) attigimus; juvat autem hic *de modo legendi auctores* sequentes aphorismos adjicere.

a) *Etiam atque etiam vide quem legas.*

b) *Non lege ut legas, at semper prudentem lectioni tuæ finem præfige.*

c) *Non multa lege, sed multum.*

d) *Singula diligenter adverte vocabula, ut ipsis easdem, quas auctor, ideas affigas.*

e) *Statum quæstionis attentissime considera.*

f) *Momenta rationum, quibus auctor utitur, sedulo perpende, præsertim vero principia, quibus nititur demonstratio.*

g) *Ne properes ad subsequentia, nisi rite perceptis antecedentibus.*

h) *Lectio non sit præceps ac tumultuaria.*

i) *Lectio, quoad ejus fieri potest, sit continua, nec nimium interrupta.*

k) *Idem semel atque iterum legas.*

l) *Expedit nonnunquam de eâdem re plures legere auctores, eosque inter se conferre.*

m) *Lectioni diligentem conjunge scriptionem* (2).

n) *Lecta cum viro docto conferre coneris* (3).

608. Præjudiciis (601) omnino valedicendum veritatis amico. Generatim efficacissimum contra præjudicia remedium est *prudens dubitatio;* quo nomine sane haud intelligitur stolidum illud scepticorum commentum, quod summum rationis humanæ opprobrium et abnegatio est, neque dubium cartesianum, quod ejus discipuli methodicum vocarunt (4). Sapiens enim nunquam dubitare potest

(1) *De Irâ*, lib. I, c. 12.

(2) « Ego ipse multa, quæ nesciebam, scribendo didicisse me confiteor. » S. Augustinus, *De Trin.* lib. 2, Prolog.

(3) Cf. de his regulis Seneca, *Epist.* II.

(4) « Il est étonnant que ce philosophe (Descartes), bon logicien d'ail-

de iis : 1° quæ per se nota sunt, 2° quæ divinitus revelata esse constat, 3° quæ aliunde penitus certa esse cognoscuntur, 4° quæ ex tribus illis fluere manifesto apparet, 5° quæ ad vitæ quotidianæ negotia spectant, ubi agendi necessitas occurrit, et sæpissime verisimilitudo tantum haberi potest (1). De cæteris omnibus quando judicium ferre oportet, sapientis est primo mentem retinere, nec quidquam magis vereri quam ne præjudicatis opinionibus, falsis imaginibus aut inordinatis affectibus decipiatur; tum pacato animo et a præjudiciis libero momenta utriusque partis alternatim diu ac sedulo expendere, donec veritas eluceat.

Speciatim vero, *a*) quum de exteris et alienis agitur, eodem modo de ipsis judicandum ac de amicis et popularibus, et vicissim. *b*) Præjudicia infantiæ corrigenda sunt rectâ institutione. *c*) De antiquitatis et novitatis præstantiâ apprime monuit Tullius : « Novitates, si spem » afferunt ut, tamquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, » non sunt illæ quidem repudiandæ; vetustas tamen suo loco conser» vanda est (2). » *d*) De philosophandi libertate sic loquitur Storchenau : « Philosophus noster ita secum statuat : Omnibus libertatem sentiendi permitti debere in iis quæ solo rationis lumine invertigari possunt; at tolerari eam nullo prorsus modo posse, quum de illis agitur quæ a divinâ solum revelatione proficiscuntur, omnemque in ejusmodi rebus novitatem in gravissimi sceleris loco habendam esse; quum enim Deus loquitur, necesse est ut ratio naturalis conticescat, ejusque auctoritati humanus sese intellectus summâ cum demissione subjiciat (3). »

leurs, ait posé, pour principe de ses méditations, un doute destructif de toute philosophie. » Bergier, *Traité de la vraie religion*, Dissertation sur les différentes espèces de certitude, art. I, § 4. Cff. Buffier, *Remarques sur les principes de Descartes*, art. II, n. 8 et 9; A. Contzen, *Prælect. log.*, part. V, c. 6, item quæ supra diximus (378).

(1) « Certitudo non est similiter quærenda in omni materiâ. In actibus enim humanis, super quibus constituuntur judicia, et exiguntur testimonia, non potest haberi certitudo demonstrativa, eo quod sunt circa contingentia et variabilia. Et ideo sufficit probabilis certitudo, quæ ut in pluribus veritatem attingat, etsi in paucioribus a veritate deficiat. » S. Thom. *Summa theol.* 2. 2, q. 70, a. 2. Concinit Seneca, *De Benef.* lib. IV, c. 33, ex quo loco nonnulla protulimus pag. 244.

(2) *De Amic.* XIX, 67. Cf. Horatius, *Epist.* I, lib. 2, 36-49.

(3) *Logic.* part. III, cap. 6, n. 229. Cff. Fenelon, *Lettres sur divers sujets de métaphysique*, etc. Lettre sur l'idée de l'infini, initio; et quæ supra diximus pag. 238, not. 1.

609. Nihil autem verum amanti magis necessarium est quam ut omnes malos refrenet affectus, mentemque ita a vitiis liberam servet ut nihil aliud velit quam quod veritas dictat. Plerumque non satis attenditur quanta sit actio voluntatis in assensionem dandam vel negandam; attamen, *a*) ut mens nostra verum videre possit, oculus intellectûs a vitiis purus sit necesse est, non minus quam oculus corporeus sanus esse debet ut corporea possit cernere; et *b*) mentis assensus negari potest omnibus veritatibus externis, quales sunt metaphysicæ ac morales quæ, quia pravos affectus refrenant, pravis affectibus infensissimo odio sunt. Hæc qui rite secum perpenderit, is illico agnoscet : 1° hominem vitiis deditum ex ipsâ vi pravæ suæ indolis plura vera inter dubia et falsa reponere, ac sæpe quidem sibi ipsi fucum faciendo (1); 2° nihil magis necessarium esse ad veritatem agnoscendam quam ut mentem a cunctis malis affectibus mundam servemus (2), præsertim a superbiâ (3) et luxuriâ (4), quæ

(1) Modum, quo homo pravis deditus affectibus veritatis lumini, quo illustratur, caliginem obducit, MABILLON, *De la critique et des règles de la critique*, his verbis exponit : « La passion ne fait pas juger positivement que ce qui est évidemment vrai soit faux. Ce n'est pas la manière dont elle s'y prend; mais elle favorise tous les doutes pour peu raisonnables qu'ils soient. Si elle n'a pas de sujets particuliers de douter des vérités qu'elle n'aime pas, elle fait valoir certaines raisons générales, qui portent à douter de tout... Sur ces raisons générales, elle met le point dont il s'agit au rang des choses douteuses, et sur cela elle met à part ces vérités comme n'étant pas suffisamment prouvées. Elle s'arrête à sa prévention, en évitant d'envisager les raisons qui lui en pourraient faire voir la fausseté, et s'occupe uniquement de celles qui la favorisent. Ainsi, en augmentant d'une part toutes les raisons de doutes, en se cachant toutes les preuves de la vérité, en s'appliquant fortement aux lumières trompeuses favorables à la fausseté, on vient de rejeter des vérités très-évidentes par elles-mêmes, et l'on demeure attaché à des faussetés claires et certaines. »

(2) Hinc recte monet CONTZEN, *Prœl. log.* part. V, c. 2, 7° : « Si serio veritatem amas, pravos animi habitus compesce : doma iram, in amando non sis nimius aut inconsideratus, invidiam atque æmulationem sepone, de te ipso modeste sentias, fœdis voluptatibus ne indulgeas, virtutem cole. Christiana virtus initium, imo apex omnis sapientiæ est. »

(3) « Multæ viæ ad capescendam et obtinendam veritatem, prima humilitas, secunda humilitas, tertia humilitas. » S. AUGUSTINUS, *Epist.*

(4) Ad errorem vitandum et veritatem cognoscendam, ut loquitur CAROLUS

veritati omnium inimicissima est; 3° religionem christianam, quod egregie probat comes *J. De Maistre* (1), nedum scientiarum progressui officiat, quum sola malos affectus efficaciter cohibeat, ingenio potentissima adminicula suppeditare, ut ad quæcumque vera se attollat (2).

EPILOGUS.

Priusquam huic operi utique valde imperfecto finem faciamus, breviter dicemus quid in hac et priori editione moliti sumus. In universum quidem verbis parciores et doctrinâ uberiores quam prius esse studuimus. Speciatim vero, cæteris servatis principiis quæ antea adoptaveramus, voluimus etiam ontologismi, cujus pretium ante annum 1850 non satis adverteramus, valorem exponere. Istud ita præstitimus ut primo clare explicaremus qui positis ideis vicariis veritas legitime certa haberi possit, deinde vero ostenderemus sine ejusmodi ideis veritatem firmius et ad scientiæ rigorem magis accommodate constare. Lectoribus tamen optionem reliquimus seligendi opinionem quam maluerint.

Reliquum est ut iterum enixe oremus Patrem luminum, a

Villers, *Philos. de Kant :* « Il faut que l'homme habite avec lui-même; il lui faut le calme et l'intériorité, au moyen desquels seuls il peut se connaître, découvrir les lois de la nature visible et les règles de ses devoirs. Mais la paresse, les distractions extérieures rendent cet état pénible pour l'homme sensuel, chez qui le désir de parvenir au but est violemment combattu par la répugnance à se soumettre à ce moyen. Et comment inviter à rentrer dans le sanctuaire de leur âme, pour y trouver la paix, ceux qui en ont ouvert les accès les plus intimes aux idoles de la corruption, aux passions effrénées et tumultueuses, à l'impiété, à l'immoralité! Ils en seront repoussés à l'instant par ce cortége impur. »

(1) *Soirées de Saint-Pétersbourg* et *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques.*

(2) Cff. de iis quæ hoc § continentur : Bossuet, *Connaissance de Dieu*, etc. chap. I, § XVI; s'Gravesande, *Introduction à la philos.* liv. II, c. 21-28; Frayssinous, *Défense du Christianisme*, III° Conférence. At præ cæteris de præparatione animi ad studia philosophica commendandus est S. Bonaventura, *Itinerarium mentis*, Prolog. et cap. 1.

quo omne datum optimum et omne donum perfectum descendit (1), ut labori nostro in sui unius gloriam suscepto benedictionem suam largiri dignetur. Neque enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus (2). Ipsi igitur ac Deiparæ Virgini hanc qualemcumque lucubrationem reverentissime et religiosissime dicatam sacratamque volumus. Hinc etiam, si fidei catholicæ principiis contrarium quidpiam nobis invitis vel minimum exciderit, illud ex animo reprobamus.

Doctos autem viros, in quorum manus hic libellus forte incidet, etiam atque etiam rogatos volumus, ut nos amice moneant de omnibus quæ in eo minus recta notaverint, et id quod noverint rectius candide impertiantur. Nullo partium studio, at solo veri amore acti, cujusque meliora sapientis monita animo grato excipiemus, optime iis usuri, illud omnino nobis persuasum habentes, veritatis amici esse cum Tullio dicere : *Cupio refelli; quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quæstione explicetur* (3)? seu potius cum S. Cypriano : *Non enim vincimur, quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur, maxime in his quæ ad Ecclesiæ unitatem pertinent, et spei et fidei nostræ veritatem* (4).

(1) *Jac.* I, 17.
(2) I *Cor.* III, 7.
(3) *Quæst. Tusc.* III, 20.
(4) *Epist.* 71.

FINIS.

INDEX ANALYTICUS.

Introductio.

LOGICÆ PARS PRIOR.

LOGICA FORMALIS.

Caput I. De idea.

Caput II. De judicio.

Caput III. De ratiocinatione.

LOGICÆ PARS ALTERA.

LOGICA REALIS.

CAPUT I. DE VERITATIS COGNITIONE.

Caput. III. De certitudinis criteriis.

CAPUT. IV. DE CERTITUDINIS PRINCIPIIS.

INDICIS FINIS.